VILÁGTÖRTÉNELEM

ÚJKOR

FLVVIVS
Warke

VILÁGTÖRTÉNELEM

ÚJKOR

a XV. század vége – a XVIII. század

Tankönyv az általános oktatási rendszerű magyar tannyelvű középisko 8. osztálya számára

Ajánlotta Ukrajna Közoktatási és Tudományos Minisztériuma

***K**orai újkor*
(a XV. század eleje – a XVII. század első fele)

***Ú**jkor*
(a XVII. század második fele – a XVIII. század)

ЧОПСЬКА
ДНЯ ШКОЛА № 2

Csernyivci
Bukrek Kiadó
2008

ББК 63.3(0)
П44

Перекладено з видання:

Н. Г. Подаляк. Всесвітня історія: Новий час (кінець XV – XVIII ст.) 8 кл.: Підручник для загальноосвітн. навч. закл. – К.: Генеза, 2008. – 240 с.: іл., карти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Наказ МОН України № 179 від 17.03.2008)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Рецензенти:

В. О. Дятлов – доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка;

В. Г. Ціватий – кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС України

Подаляк Н. Г.

П44 **Всесвітня історія:** Новий час (кінець XV–XVIII ст.): Підручн. для 8 кл. загальноосвітн. навч. закл. з угорською мовою навчання / Н. Г. Подаляк. – К.: Пер. з укр. – Чернівці: Видавничий дім "Букрек", 2008. – 240 с.: іл., карти.

ISBN 978-966-399-168-9

У підручнику висвітлюється історія першого періоду Нового часу – доби, яка тривала з кінця XV до кінця XVIII століття. Політичне життя, економічний розвиток, соціальні та культурні процеси розглядаються в тісному поєднанні з повсякденними турботами тогочасних людей.

Вміщені в підручнику фрагменти джерел, карти, ілюстративний матеріал, запитання та завдання зацікавлять учнів цією епохою і перетворять уроки історії на захоплююче і творче заняття.

ББК 63.3(0)

ISBN 978-966-504-780-3 (укр.)
ISBN 978-966-399-168-9 (угор.)

© Подаляк Н. Г., 2007
© Видавництво "Генеза", оригінал-макет, 2008
© Видавничий дім "Букрек", переклад угорською мовою, 2008

Kedves Nyolcadikosok!

AZ ÚJKOR TÖRTÉNETE
(a XV. század vége – a XVIII. század)

RÉSZEK:

Korai újkor
(a XV. század vége – a XVII. század közepe)

Újkor
(a XVII. század második fele – a XVIII. század)

Idén megkezditek az újkor tanulmányozását. Ez a korszak több mint ötszáz évig tartott Európában. Jelentős földrajzi felfedezésekkel indult, és az 1914-ben kirobbant első világháborúval zárul. Ezt a hatalmas időszakot két korszakra bontjuk: korai újkorra – a XV. század végétől a XVII. század közepéig, illetve újkorra – a XVII. század közepétől a XX. század elejéig. Ebben a tanévben megismeritek Európa, a Kelet és Amerika egyes országainak a történetét Kolumbusz Kristóf 1492-es felfedező útjától kezdve az 1789-es nagy francia forradalomig.

Nehéz és összetett volt az átmenet a középkorból az újkorba, amit gyakran vérfürdők kísértek. A véget nem érő háborúk országokat és népeket szakítottak szét. A pusztító hadjáratok kegyetlen következményekkel jártak. Az összecsapások hevében királyi trónok inogtak meg, a hatalom új uralkodók kezébe került. Ugyanakkor ez volt a humanizmus virágzásának a kora is, amely felismerte az emberben és az életben rejlő értékeket, új alapokra helyezte az emberi kapcsolatokat, új rendet teremtett egyes országokban.

A XVI. századot és a XVII. század első felét átfogó korszakot gyakran nevezik a „nagy áttörés" korának. Nem véletlenül, hiszen a hatalmas földrajzi felfedezések addig ismeretlen földrészekre, ismeretlen népekhez vitték el az európai embert, új életcélok nyíltak meg előtte. Egyre többen telepedtek le tengerentúli országokban és megkezdődött a távoli területek meghódítása. Megnőtt a kontinensek közötti kapcsolattartás, megváltozott az embereknek a világról és önmagukról alkotott véleménye.

Az új jelenségek határozottan törtek utat maguknak a gazdasági és a társadalmi életben. A hűbéri viszonyok kezdtek háttérbe szorulni, helyüket új, kapitalista törekvések vették át. Bár eleinte csak néhány európai országot érintett a viharos változás, és a kontinens jelentős részén még sokáig fennmaradt a feudalizmus, összességében azonban érezhetően felgyorsult a fejlődés Európában. A megfékezhetetlen központosításnak köszönhetően az országok többségében hihetetlenül megerősödött a királyi hatalom és létrejött az államigazgatás új formája – az abszolút monarchia. Élesen kirajzolódtak az országhatárok, megváltozott a kapcsolattartás jellege.

Az újkor embere átértékelte a valláshoz és Istenhez fűződő viszonyát. A reformációnak köszönhetően lehetővé vált, hogy az európaiak megválaszthassák vallásukat. Így született meg a lelkiismereti szabadság fogalma, az egyik legalapvetőbb tétel az emberi jogok és szabadságok rendszerében. A reformáció jelentős hatással volt a nemzeti nyelvek fejlődésére is.

A humanisták tevékenysége új egyetemi oktatási rendszer kialakulásához vezetett, amely alapjaiban máig fennmaradt. Az ismereteket kísérletekkel és új bizonyítási eljárásokkal kezdték alátámasztani. A kultúra példátlan magasságokba emelkedett. Megváltoztak az emberek hétköznapjai, a középkoritól eltérő életmód alakult ki. Másképp fogták fel az ember helyét a világban, és az ember maga is új értelmet nyert az új lehetőségekkel kecsegtető életben.

Az esemény, amely gyakorlatilag az újkor beköszöntét jelentette, az 1640–1660-as angol polgári forradalom volt. Ezt követően Anglia Európa és a világ igazi példaképévé vált. Létrejött a parlamenti hatalmon alapuló politikai rendszer és a piaci elveken működő gazdaság.

A feudalizmust egy új korszak váltotta fel, de az új mellett még sokáig fennmaradt a régi is. Európa egészen a XVIII. század végéig agrár és gyengén iparosodott civilizáció maradt, ahol tovább éltek a régi hagyományok és törekvések. Ezzel együtt az akkori emberek anyagi világában, vallási szemléletében, értékítéletében és politikai meggyőződésében bekövetkezett változások közelebb hozzák hozzánk azt a kort és érthetőbbé a történteket.

A XVI–XVIII. század az az időszak az emberiség történetében, amikor megtettük a legfontosabb lépéseket a napjainkhoz vezető úton.

Korai újkor

(a XV. század vége – a XVII. század közepe)

Témák:

A NAGY FÖLDRAJZI FELFEDEZÉSEK: CIVILIZÁCIÓK TALÁLKOZÁSA

AZ EMBER A XVI–XVII. SZÁZAD VÁLTOZÓ VILÁGÁBAN

AZ EURÓPAI ÚJJÁSZÜLETÉS

REFORMÁCIÓ ÉS ELLEN-REFORMÁCIÓ EURÓPÁBAN

EURÓPAI ÁLLAMOK A XVI. SZÁZADBAN ÉS A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

FÉNY ÉS HOMÁLY: AZ EURÓPAI KULTÚRA A XVI. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A LENGYEL ÁLLAM ÉS A CÁRI MOSZKVA A STABILITÁST KERESI

Korai újkor
(a XV. század vége – a XVII. század közepe)

1. téma
A NAGY FÖLDRAJZI FELFEDEZÉSEK: CIVILIZÁCIÓK TALÁLKOZÁSA

1 A SPANYOLOK ÉS A PORTUGÁLOK TENGERI FELFEDEZŐ ÚTJAI

2 AZ ÚJVILÁG MEGHÓDÍTÁSA ÉS KISAJÁTÍTÁSA

1. A SPANYOLOK ÉS A PORTUGÁLOK TENGERI FELFEDEZŐ ÚTJAI

A nagy földrajzi felfedezések okai. Minden korszaknak voltak olyan emberei, akik szerettek utazni és barangolásaik során új tájakkal ismerkedni. A nagy sikerű középkori mű, „A világ leírása avagy Marco Polo utazásai" megnyitotta az európai ember előtt a varázslatos Kelet kapuját. A velencei kalmár útleírásai alapján számos szárazföldi és tengeri térkép készült. Az Atlanti-óceán északi vizeinek felfedezésében a normannok játszottak vezető szerepet. Zsákmányszerző hadjárataik során többször átszelték az óceánt, mi több: Amerikában is létrehoztak ideiglenes telepeket. Vajon miért éppen a korai újkor lett az az időszak, amely az európaiak tengeri és szárazföldi utazásai nyomán a „nagy felfedezések kora" elnevezést kapta? Azért, mert a korabeli tengerészek merész kalandjaik során nem csupán kitágították az európai ember számára ismert világ határait és bővítették a

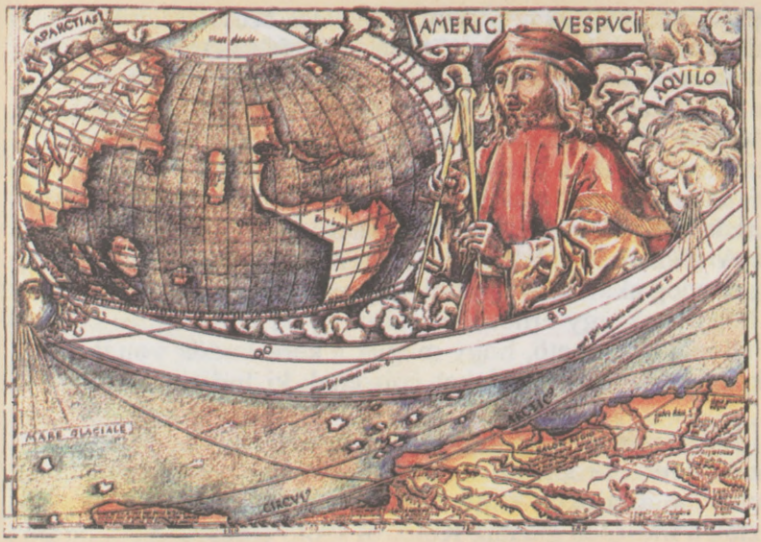

környezetükről alkotott elképzelésüket, hanem lényegesen meg is változtatták a világot.

A nemzetközi kereskedelem megélénkülése tovább fokozta az európaiak érdeklődését a távoli országok iránt. Ez különösen a keresztes hadjáratok idején mutatkozott meg, amikor Európát elárasztották a Keletről származó csodás kelmék, míves ékszerek, drágakövek és illatszerek. Miután azonban a törökök 1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt, a nyugat-európai kereskedők előtt bezárult a keletre vezető fekete-tengeri út.

Az Egyiptomon és a Vörös-tengeren át vezető indiai útvonalat az arabok ellenőrizték. A kiskereskedelmet elárasztották keleti áruval, amit borsos áron kínáltak. A legtöbbet a fűszerekért kérték: a feketeborsért, fahéjért, szerecsendióért. Ezek nemcsak az ételek ízesítésére szolgáltak, hanem tartósították is az élelmiszert, ezért igen keresettek voltak. A fűszerek nagy utat tettek meg,

míg eljutottak Európába. Származási helyükről, a csendes-óceáni Maluku-szigetekről előbb az ázsiai Malakka kikötőbe szállították. Ott felvásárolták az indiai kereskedők, akiktől az arabok vették meg. Az „illatos" szállítmányt innen az egyiptomi piacokra vitték, ahol velencei és genovai kereskedőknek adták el, ők pedig már Európában árusították. A bonyolult közvetítői lánc felverte a termék árát. A fűszerkereskedelem hatalmas bevétellel kecsegtetett (akár 800 %-t is jövedelmezhetett), ezért felbecsülhetetlen haszonnal járt: nem véletlenül nevezték el a gazdag kereskedőket „borsos zsákoknak", innen ered a borsos ár kifejezés is. A fűszerkereskedőket szerencsés embereknek tartották, mindenki, aki gyorsan meg akart gazdagodni, irigyelte őket. A kalmárok tisztában voltak vele, hogy csak úgy érhetik el céljukat, ha megkerülik a kiterjedt viszonteladói hálózatot. Érthető, hogy maguk a kereskedők voltak azok, akik szorgalmazták, hogy saját útvonalakat építsenek ki Indiába, Kínába és más keleti tájakra.

A nagy földrajzi felfedezéseknek azonban volt egy másik oka is. A kereskedelem megélénkülésével Európában megnőtt az arany- és az ezüstpénz hiánya. A helyi nemesfémtartalékok kimerültek, így az európai embert valósággal megbabonázták a mesésen gazdag Keletről szóló elbeszélések. Pontos ismeretei a kincseket rejtő földekről nem voltak, de úgy tartotta, hogy az út az aranyhegyekhez a Gibraltári-szoroson keresztül vezet és Afrika nyugati partvidéke mellett húzódik. Az arany lett az a mágikus erő, ami miatt az európaiak égető kényszert éreztek hosszú útra kelni.

A nagy földrajzi felfedezések sorát a Pireneusi-félsziget országai, Spanyolország és Portugália nyitották meg. Bár nem tartoztak a legfejlettebb államok közé, de kedvező földrajzi fekvésüknél fogva kijáratuk volt az Atlanti-óceánra, erős flottával és kiépített kikötőkkel rendelkeztek, tapasztalt tengerészeik voltak. A reconquistát (a Pireneusi-félsziget visszavételét az araboktól) követően a nemesség nagy része, amelynek egyetlen kedvtelése és jövedelemforrása a háború volt, elvesztette a talajt a lába alól. Újabb hódító hadjáratokra volt szükségük.

Tengerész Henrik

A portugálok tengeri hadjáratai. A portugálok voltak a nagy tengeri felfedezések úttörői. Még a XIII. században, a reconquista idején kiűzték az arabokat és nagy flottát hoztak létre. Kereskedelmi hajóik rengeteget szenvedtek az arabok kalóztámadásaitól, míg 1415-ben le nem rombolták az Afrika északi partvidékén fekvő egyik zsiványtanyájukat, Ceuta városát. A hadjáratban részt vett **Tengerész Henrik** (1394–1460) is. Annak ellenére, hogy ez volt az egyetlen eset, amikor hajóra szállt, megérdemelten kapta a becenevét, mert a tengeri felfedező utak tehetséges szervezőjének bizonyult.

Tengerész Henrik majdnem fél évszázadot töltött az ország legdélebbi városában, Sagresben, ahol csillagvizsgálót és navigá-

ciós iskolát alapított. A herceg megfigyelte az égitesteket, levelezést folytatott a kor ismert tudósaival, térképkészítőkkel vette körül magát és útvonalterveket készített. Az Európa és India közötti út egy részét előbb tengeren tették meg, majd (hosszas és költséges átrakodás után) szárazföldön folytatták, végül ismét tengeren. Henrik átrakodás nélküli folyamatos tengeri útvonalat keresett a portugálok számára, és meg volt győződve, hogy bármilyen nagynak is tűnjön Afrika, valahol délen véget ér, és ott hajóval meg lehet kerülni.

A Henrik szervezte expedíciók lépésről lépésre tárták fel az afrikai partvidéket. Jelentős eseménynek számított a Zöld-foki-szigetek felfedezése.

A XV. század elején egy vihar következtében két portugál nemes hajótörést szenvedett egy erdő borította lakatlan sziget közelében. Történetük nem került el Henrik figyelmét. A herceg expedíciót szervezett a szigetre, és amikor megtalálták azt, elnevezték Madeirának, ami portugálul erdőt jelent. A szigetet annak a két nemesnek adományozták, akik véletlenül felfedezték. A nemesek felégették a sziget növényzetét és helyére szőlőt ültettek, jószágot, cukornádat vittek oda, és elítéltekkel népesítették be. Madeira fontos állomás volt a portugálok számára a trópusi Nyugat-Afrika meghódításában.

A portugálok csodájára jártak a sosem látott baobabnak és a vízben élő hatalmas állatnak, amit „vízi-lónak" neveztek el. A mai Sierra Leone, Ghána és Guinea területéről aranyat és elefántcsontot vittek haza; Lisszabonban megjelentek az első afrikai rabszolgák, akikért jó pénzt lehetett kapni a piacon. Nem kellett sokat várni, hogy meginduljon ellenük a hajtóvadászat. A megrémült afrikaiak a tengerpartról az ország belseje felé menekültek, a rabszolgakereskedők pedig követték őket, egyre tovább hatolva Afrika partvidékén.

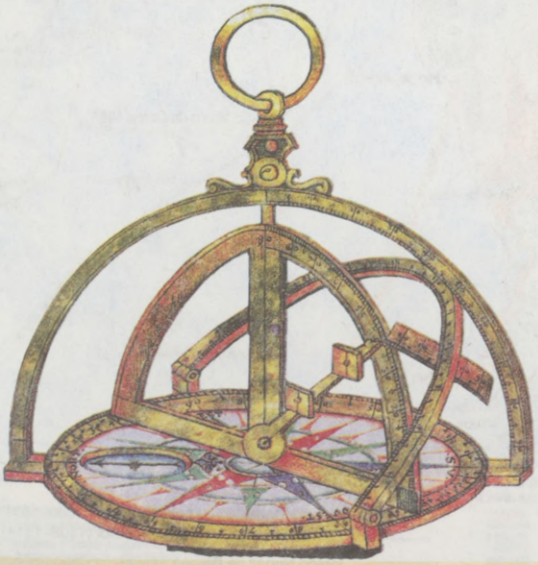

Navigációs fél éggömb, a kiválasztott útvonal tartására szolgáló tengeri mérőeszköz

Asztrolábium

- Bartolomeu Dias első expedíciója (1486–1488)
- Kolumbusz Kristóf első expedíciója (1492–1493); Amerika felfedezése
- John Cabot expedíciói (1497, 1498)
- Vasco da Gama felfedezi az Indiába vezető tengeri útvonalat (1497–1499)
- Amerigo Vespucci expedíciói (1499–1500; 1501–1502)
- Alfonso de Albuquerque expedíciói (1506–1514)
- Vasco Nunez de Balboa felfedezi a Csendes-óceánt (1513)
- Ferdinand Magellán és Juan Sebastián Elcano első világkörüli útja (1519–1522)

NAGY FÖLDRAJZI

FELFEDEZÉSEK

- Fernando Cortez expedíciói (1519–1535); az azték birodalom elfoglalása
- Francisco Pizarro expedíciója (1530–1534); az inkák államának elfoglalása
- Jacques Cartier expedíciói (1534; 1535–1536); Kanada felfedezése és gyarmatosítása

Gyarmatosító államok és birtokaik a XVII. század közepén

- Spanyolország
- Portugália
- Franciaország
- Hollandia
- Anglia

Spanyolország és Portugália között a tordesillasi (1494) és a zaragozai (1529) egyezmény után

A tudomány és a technika fejlődése és a tengerészek tapasztalatai birtokában elhárították az akadályokat a korábban kockázatos tengeri utazások elől. A XV. század végére nagymértékben tökéletesedtek a nyílt tengeri navigációt szolgáló eszközök, az iránytű és az asztrolábium. Az emberek fontos ismereteket szereztek a tengeri áramlatokról, a dagályról és az apályról, a szélirányról. Ennek köszönhetően lényegesen csökkentették az evezők számát és így több élelmet és ivóvizet lehetett készletezni a távolabbi utakra.

1487-ben **Bartolomeu Dias** portugál hajóskapitány eljutott egészen az afrikai kontinens déli partvidékére. A helyet, ahol kikötött, Jóreménységfokának nevezte el. Ily módon Afrika megkerülésével megnyílt az út az Atlanti-óceántól az Indiai-óceánig.

Kolumbusz Kristóf felfedezi az Újvilágot. A portugálok mellett a spanyolok is új kereskedelmi útvonalakat kutattak. 1492-ben megérkezett Spanyolországba egy genovai tengerész, **Kolumbusz Kristóf** (1451–1506).

Spanyolországban éppen véget ért a reconquista. A nemesek, a hidalgók többsége számára a háború jelentette az egyedüli megélhetést, és mivel elestek a hadizsák-

TEK

Kolumbusz Kristóf az itáliai Genovában született egy szegény takács családjában. Életét legendák és titkok övezik. Nem tudjuk, hogy hol folytatta tanulmányait, de tény, hogy művelt ember volt. Tengerészként Kolumbusz olyan hajóra került, amit kalózok támadtak meg, csodával határos módon azonban megmenekült és Portugáliába vetődött. Találkozott Tengerész Henrik expedícióinak részvevőivel, akiktől tudomást szerzett a portugál felfedező utakról. Kolumbusz felfigyelt egy történetre, ami két halott férfiről szólt, akiket az atlanti-óceáni Azori-szigeteken találtak. A tetemek egyáltalán nem hasonlítottak egyetlen ismert európai nép fiaira sem.

Kolumbuszban megérlelődött a terv, hogy nyugat felől közelítse meg Indiát. Ez az ötlet még az ókori világból eredő feltevésen alapult, miszerint a föld gömbölyű. Kolumbuszt támogatta kortársa, az ismert firenzei térképész, Paolo Toscanelli. A tudós számításaiba viszont hiba csúszott, és Portugáliához viszonylag közel helyezte el a térképen Indiát. Kolumbusz kapva kapott az alkalmon. Kidolgozott egy útvonaltervet és bemutatta a portugál királynak, de az uralkodó elutasította a genovai kérelmét. Kolumbusz Spanyolországba utazott.

Kolumbusz Kristóf. *XVI. század*

mánytól, valóságos rablóbandákat alakítottak. Izabella királynő és Ferdinánd király szeretett volna megszabadulni a békétlen tömegtől és Indiába, a tengeren túlra küldeni őket. Ezért Kolumbusz ajánlata, amely lehetőséget biztosított a koronának, hogy hozzáférjen India és Kína aranytartalékaihoz, nagyon is kecsegtetőnek tűnt a monarchák szemében, mert két legyet ütött egy csapásra. Az uralkodói pár aláírta a szerződést a tengerésszel. Kolumbusz alkirály lett, hatalmas jövedelmet ígértek neki a spanyol fennhatóság alá kerülő meghódított földek után.

1492. augusztus 3-án Kolumbusz három hajója elhagyta a Sevilla melletti Palos kikötőjét és elindult nyugatra. A fe-

délzeten kívül maradt minden, amihez addig kötődött. Ez volt az európai ember első tudatosan vállalt útja az óceánon túlra. Kolumbusz jól tudta, hogy a tartós elszakítottság az otthontól és a „sötétség tengerétől" való félelem – így nevezték az európaiak az Atlanti-óceánt – lázadáshoz vezethet, ami gyakori jelenség volt az akkoriban hosszú hajóutakon. Hogy megnyugtassa a legénységet, két hajónaplót vezetett. Amelyikhez mindenki hozzáférhetett, abban Kolumbusz megszépítette a tényeket, a másikba, a titkosba pedig a valós adatokat rögzítette.

Végül 33 napi kimerítő hajózás után eldördült a lövés: az egyik tengerész szárazföldet pillantott meg. A spanyolok egy szigeten szálltak partra, aminek Kolumbusz a San Salvador nevet adta. Mivel meg volt győződve arról, hogy Indiában kötött ki, a tengerész kapitány indiánoknak nevezte az őslakosságot. Ez a név ma is használatos. Magát a kontinenst sokáig Nyugat-Indiának mondták, megkülönböztetésül az igazi Indiától, amit másképp még Kelet-Indiának is neveztek. A hatalmas vitorlás hajókkal érkező európaiakat az istenek küldötteinek tekintették az indiánok. Így találkozott két világ, amely korábban nem is tudott egymás létezéséről és amely lényegesen különbözött egymástól.

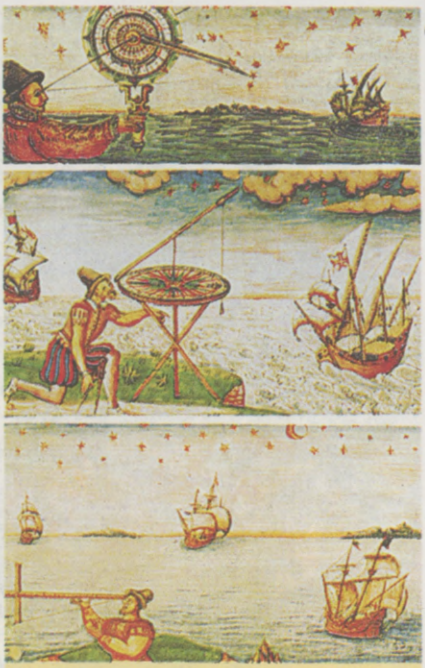

Theodoor de Bray. Hajózási műszerek alkalmazása

Forrásmű

XVI. sz. Részlet Kolumbusz Kristóf első útjának hajónaplójából

Mivel barátságosak voltak velünk, az a meggyőződésem támadt, hogy jobb lesz, ha szeretettel, és nem erőszakkal térítem meg őket a hitünkre, ezért vörös süvegeket adtam nekik meg üveg rózsafüzéreket, egyéb értéktelen kacatokat akasztottam a nyakukba, aminek nagyon örültek. Olyan kedvesen fogadtak bennünket, hogy az maga volt a csoda. Úszva közelítették meg a hajóinkat, papagájokat hoztak nekünk, és gyapotfonalat gombolyagban, hajítódárdákat és sok más holmit, s mindezt elcserélték más tárgyakra, amelyeket mi adtunk nekik, például kisebb üveggyöngyökre és kereplőkre. Szívesen adtak mindent, amijük csak volt… és olyan sok szeretettel, mintha a szívüket adták volna…

De nekem úgy tűnt, hogy ezek az emberek szegények. Mind meztelenül jártak, ahogy az anyjuk megszülte őket… Minden ember, akit én láttam, fiatal volt még és jó testalkatú, alig lehetett több 30-nál. Testük, arcuk nagyon szép volt, a hajuk azonban durva, mint a lovak sörénye, és rövid… Néhányuk ki volt festve fekete festékkel, mások vörös festékkel; ismét mások azzal, ami a kezük ügyébe esik, némelyikük az arcát festi, mások meg az egész testüket, de vannak olyanok is, akik csak a szemüket vagy az orrukat. Nem viselnek és nem ismernek vasfegyvereket: amikor megmutattam nekik kardjainkat, megragadták az élénél és tudatlanságukban megvágták az ujjukat. Semmilyen vasszerszámuk sincs.

Jó, figyelmes és udvarias szolga válhat belőlük, megfigyeltem, hogy nagyon gyorsan leutánozzák azt, amit mutatunk nekik.

Theodor de Bry. Kolumbusz megérkezik az Újvilágba

Később Kolumbusz még három expedíciót tett meg az óceánon, felfedezte az Antillák csaknem minden szigetét és egy ismeretlen kontinens partvidékének egy részét. A reménybeli mérhetetlen gazdagságot azonban, amelyre számított, nem találta meg. Így hát Kolumbusz érdektelen lett a király szemében és megvonta tőle korábbi privilégiumait és járandóságát. A nagy utazó mindössze másfél évvel expedíciójának befejezése után mindenkitől elfeledve halt meg. Utolsó leheletéig biztos volt abban, hogy felfedezett egy Indiába vezető új utat. Kolumbusz expedíciói állandó kapcsolatot teremtettek a keleti és a nyugati félteke között.

Amerigo Vespucci. *Metszet*

Kolumbusz nyomán a tengeri expedíciók áradata kezdődött el. Az egyik részvevője volt Amerigo Vespucci olasz utazó, aki festőien le is írta az újonnan felfedezett földek természetvilágát és lakosságát. Ő jelentette ki elsőként, hogy ez nem Ázsia, hanem egy új, korábban ismeretlen földrész és azt javasolta, hogy Újvilágnak nevezzék el. Vespucci elbeszéléseit egész Európa olvasta.

A kortársak szemében ő lett az az ember, aki valójában felfedezte az új földrészt, amit tiszteletére Amerikának neveztek el. Ezt az esetet a XIX. században alkotó Alexander von Humboldt német tudós a Kolumbusz Kristóf elleni legnagyobb „emberi igazságtalanság emlékművének" nevezte.

Az első föld körüli út. Kolumbusz felfedezései aggasztották a spanyolok örök tengeri riválisát, Portugáliát. **1494**-ben a pápa közreműködésével a két ország szerződést írt alá **Tordesillas** városában, amely a történelemben először érdekszférákra osztotta a világot. Spanyolország megkapta a jogot az Azori-szigetektől nyugatra elterülő újonnan felfedezett területekre, Portugália pedig az attól keletre fekvő földekre. Valójában furcsa helyzet alakult ki: a portugáloknak kelet felé, Afrika megkerülésével, a spanyoloknak nyugat felé volt joguk eljutni Ázsiába. Sok függött tehát attól, ki szállt partra először a felfedezett területen. Valóságos verseny indult a felek között, ki lesz az első.

1497. július 8-án négy hajóból álló flotta futott ki Lisszabon kikötőjéből. Az udvari körökben ismert nemest, **Vasco da Gamát** nevezték ki kapitánynak. Vasco da Gama nem volt tapasztalt tengerész, de rendelkezett mindazokkal az erényekkel, amelyek garantálták a sikert: férfias, határozott, vasakaratú embernek ismerték, akinek vitathatatlanul nagy tekintélye volt a tengerészek között. Őt választotta ki a sors, hogy megtalálja a vitorlás hajók számára a legalkalmasabb, bár nem a legrövidebb utat a Jóreménység-fokához. Először sikerült egy expedíciónak Afrika keleti partvidéke mentén haladva, a fokot megkerülve eljutni az Indiai-óceánig. A monszunt kihasználva, amely abban az időszakban éppen India felé fújt, Vasco da Gama flottájának sikerült lehorgonyoznia az egyik legnagyobb indiai kikötőben, Calicutban.

A visszaút csaknem egy évig tartott. Mindössze két hajó és a legénység egyharmada tért vissza Lisszabonba. Ilyen árat kellett fizetnie Portugáliának a hajózás történetének legjelentősebb vállalkozásáért. Ugyanakkor a céljukat elérték: felfedezték az Európából a Kelet országaiba vezető tengeri útvonalat.

Nem kellett sokat várni, hogy a portugálok kiszorítsák az Indiai-ócánról konkurenseiket és az ottani vizek teljhatalmú urai legyenek. Kifosztották az idegen hajókat és kegyetlenül

Vasco da Gama

Alfonso de Albuquerque

leszámoltak a legénységgel. Különösen nagy érdemeket szerzett ebben **Alfonso de Albuquerque** királyi helytartó. Miután megvetették a lábukat Indiában, a portugálok tovább nyomultak: feltartóztathatatlanul haladtak a Fűszer-szigetek felé. 1511-ben Albuquerque elfoglalta Malakkát és erődöt épített a városban. A szoroson át több száz hajó érkezett a városba. A portugálok megállították azokat, de nem fosztották ki, csak megparancsolták, hogy vegyék fel a fedélzetükre az egyik tengerészüket. Így szereztek tudomást több szigetről, többek között Malukuról is. Idővel portugál kereskedők által alapított települések jöttek létre a szigeten, a helybéliek csak nekik adhatták el a fűszert. A portugálok mesterségesen magasan tartották az árakat, évente 5-6 hajónál több nem indulhatott Európába az „illatos rakománnyal".

Ferňao Magellán

Nem hagytak fel az Indiába vezető nyugati út kutatásával sem. 1513-ban egy spanyol csapat **Vasco Núñez de Balboa** vezetésével nagy nehézségek árán átküzdötte magát az erdős hegységen és a Panamai-szorost elhagyva egy tágas öbölhöz ért. Végeláthatatlan víztükör tárult a szemük elé. Balboa elnevezte Déli-tengernek (Csendes-óceán). Elsőként **Ferňao Magellán**, a spanyol király szolgálatában álló tapasztalt portugál tengerész választotta ezt az útvonalat, így ő lett az első, aki körülhajózta a Földet.

1519. szeptember 20-án öt hajóból álló raj élén elhagyta San Lucar (e.: szán lukar) kikötőjét és nyugatnak vette az irányt. Magellán átkelt az Atlanti-óceánon és miközben lassan hajózott Dél-Amerika partjainál átjáró után kutatva, kénytelen volt a déli sarkkörön telelni. A napsütötte India paradicsomi tájai helyett fagy, vihar és orkán fogadta a legénységet. A hajókon lázadás tört ki, de Magellán határozottan leverte, és kitartott úti célja mellett. Végül a bátor tengerészre rámosolygott a szerencse. Majdnem reményvesztetten sikerült rátalálni az átjáróra, ami máig az ő nevét viseli. A szoroson átkelve a hajóraj (már csak három hajó maradt) 1520. november 28-án kiért a nyílt óceánra. Az egész hátralévő út során jó időt fogtak ki, ezért a tengerészek Csendesnek keresztelték el az óceánt. Valójában azonban nem volt könnyű az út. Az éhség és a kimerültség megtizedelte a legénységet. Így érkeztek meg a Fülöp-szigetekre, ahol Magellán életét vesztette a bennszülöttekkel vívott értelmetlen csatában. A hajók már nélküle futottak be a Maluku-szigetekre, ahol bőven megrakodtak fűszerekkel.

1522. szeptember 8-án egy jelképes nevet viselő hajó vetett horgonyt Sevilla kikötőjében. Ez volt a „Victoria". Véget ért az első föld körüli út. Majdnem három évig tartott. Öt hajóból csak egy, 265 emberből mindössze 18 tért vissza. A „Victoria" kapitányát, Juan Sebastián El Canót hősként ünnepelték, feledve és háttérbe szorítva Magellánt. El Cano a spanyol királytól egy, a földet ábrázoló címert kapott a következő felirattal: „Te jártál körül

először engem". Magellán dicstelen sorsa pedig az lett, hogy megvádolták a király parancsainak megszegésével és túlzott kegyetlenséggel. Tettének igazi szerepe csak jóval később derült ki. Magellán befejezte Kolumbusz ügyét és felfedezte a Kelet országaiba vezető nyugati útvonalat. Expedíciója bebizonyította, hogy a föld gömbölyű, és hogy az összes óceán egyetlen nagy vizet alkot, a Világóceánt. A Csendes-óceán hatalmas mérete megdöntötte azt a nézetet, hogy a szárazföld nagyobb az óceánnál.

Az új felfedezések kiélezték az ellentéteket Spanyolország és Portugália között. Azonban most is sikerült megállapodniuk, és 1529-ben Saragossában aláírták a szerződést a Csendes-óceán érdekszférákra osztásáról. Ennek ellenére Magellán útvonalának sokáig nem vették hasznát. A nehéz vállalkozás megismétlésére csak fél évszázad múlva akadt merész vállalkozó.

1. *Miért volt szüksége az európaiaknak új útvonalakra a Kelet országiba?*
2. *Miért éppen a Pireneusi-félsziget országai kezdték el a nagy földrajzi felfedezéseket?*
3. *Mi volt a szerepe Tengerész Henriknek a tengeri expedíciók szervezésében? Milyen irányban vélte felfedezni az Indiába vezető tengeri útvonalat?*
4. *Miért nem viseli Amerika Kolumbusz Kristóf nevét?*
5. *Kit illetnek valójában a következő szavak: „Te jártál körül először engem"?*

FELADATOK

1. *Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville XVIII. századi francia földrajztudós szerint Paolo Toscanelli hibás számítása volt „a legnagyobb tévedés, ami a legnagyobb felfedezéshez vezetett". Mi lehet az alapja ennek a kijelentésnek és melyik felfedezésről van szó?*
2. *A hajónaplójából ítélve milyen lehetett Kolumbusz benyomása az indiánokkal való találkozásról?*
3. *Keressétek meg a térképen azokat a helységneveket, amelyek a nagy földrajzi felfedezések korának kimagasló személyiségeihez köthetők!*

2. AZ ÚJVILÁG MEGHÓDÍTÁSA ÉS BEKEBELEZÉSE

A spanyol konkvisztádorok. Az Újvilág vadregényes tájai, a „jóságosan vad" bennszülöttek, akiket mintha nem érintettek volna a mindennapi kenyérgondok, valósággal elbűvölték az európaiakat. Az indiánok számára az ősi legendák és jóslatok égi küldötteit az európai ember testesítette meg, hiszen a fehér szakállas isteni lény érkezését Kelet felől várták. Ezzel magyarázható a bennszülöttek meglepő magatartása az idegenekkel szemben, határtalan vendégszeretetük, előzékenységük és bőkezűségük. A lőfegyverek és lovak láttán szent remegés fogta el őket. Két különböző világ, két eltérő kultúra és ismeretlen civilizáció találkozása volt ez.

Az Újvilág meghódításával kezdetét vette a konkviszta (spanyol conquista – hódítás) – a spanyolok XV. század végi és XVI. századi hódító hadjárata. A konkvisztádorokat csak az arany és a hatalom érdekelte. Soraikban egykori katonák, uralkodók, lecsúszott hidalgók, koldusok és rablók egyaránt voltak. 300–400 fős kis csapatok szálltak szembe törzsi szövetségekkel és államokkal. Sikeres előrenyomulásukat nemcsak a lőfegyvereknek köszönhették, hanem az indiánokkal szemben mesterien alkalmazott kézitusának. A hódítók nem ismertek kegyelmet az őslakosokkal szemben.

Forrásmű

XVI. század. Bartolomé de las Casas „Az Indiák története"

A keresztények... borzalmas kegyetlenséggel bántak az őslakosokkal. Amelyik faluba betörtek, ott lemészároltak mindenkit, öreget, csecsemőt egyaránt... Ha valakinek sikerült megmenekülnie, az erdőben vagy a hegyekben bújt el az embertelen és könyörtelen behatolók elől... Idomított vérebeket vetettek be ellenük, amelyek ha megláttak egy indiánt, helyben ízekre tépték... Előfordult, hogy az indiánok jogos önvédelemből megöltek egy keresztényt. Ilyenkor a keresztények megesküdtek, hogy egy emberért... száz indiánt mészárolnak le.

Az egyetlen és igazi oka, hogy a keresztények ártatlan emberek százait tettek földönfutóvá vagy ölték meg, az arany utáni vágyuk volt. Gyors meggazdagodást akartak mások kincsei által... Kezükben kereszttel, szívükben az arany iránti mérhetetlen vággyal indultak útnak.

ZLETEK

A maják voltak a Kolumbusz előtti Amerika egyetlen népe, amelynek volt írásbelisége. Hieroglifákat használtak. Könyveiket (kódexeiket) festékkel írták hosszú tekercsekre, amelyeket növényi rostokból készítettek és speciális tokokban tároltak. A tekercseket a templomokban őrizték, itt voltak a könyvtáraik. A maják naptárt használtak, előre tudták jelezni a nap- és holdfogyatkozást. Ők alkalmazták először a számításokban a zérust.

Hernando Cortez

A Yukatán-félszigeten a konkvisztádorok nagy meglepetésükre fejlett civilizációt találtak. Hatalmas falakkal körülvett szép városok, óriási piramisok és gazdagon díszített templomok tárultak csodálkozó tekintetük elé. Ez volt a maják birodalma. A terület néhány városállamra oszlott, amelyeket fejlett közigazgatási rendszer fogott össze.

A városállamok közötti állandó háborúk megkönnyítették a spanyol hódítók dolgát. A gyarmatosítók megtudták a majáktól, hogy Yukatántól északra fekszik az aztékok hatalmas állama, ahol rengeteg az arany. **1519**-ben 400 gyalogosból és 15 lovasból álló spanyol sereg 6 ágyúval megindult az új területek meghódítására. A konkvisztádorokat a rettenthetetlen katona, ügyes diplomata, de ugyanakkor kegyetlen és aljas **Hernando Cortez** kisnemes vezette. Ez volt a spanyolok első hadjárata a szárazföld belsejébe.

Az aztékok történetét a XII. századi febukkanásukig Közép-Mexikóban rengeteg talány övezi. Ők maguk Aztlán szigetét („a gémek hazáját") tekintették őshazájuknak. A sziget helye máig ismeretlen, de azt tudjuk, hogy ebből a megnevezésből ered az „azték" népnév. A vadászattal foglalkozó nomád aztékok harcias nép hírében álltak, több indián törzset is leigáztak. Így jött létre kiterjedt birodalmuk, melynek fővárosa Tenochtitlán (a mai Mexikóváros) volt.

Amikor Cortez az aztékok földjére lépett, Montezuma király követeket küldött elé a spanyol királynak szánt ajándékokkal. Azt hitte, hogy így megállíthatja a betolakodók további előrenyomulását. Az indián kézműves mestereket dicsérő értéktárgyak között volt díszes edény, csodás ékszer, élethű állatfigura. Montezuma ajándékai szerencsésen megmenekültek, és eljutottak a spanyol királyhoz. Ezzel elkerülték a többi indián ékszer sorsát, hogy az európaiak aranyrudakba olvasszák be őket. A kincsek felejthetetlen hatást gyakoroltak az ismert kortárs német festőművészre, Albrecht Dürerre, aki lelkesen emlegette: „Egész életemben nem láttam ehhez foghatót, még semminek sem örült úgy a szívem, mint ezeknek az ékszereknek. Csodás tárgyak, tökéletes mesterművek voltak köztük, egyszerűen lenyűgözött a távoli vidékek mestereinek tehetsége."

Az ajándékok azonban nem állították meg Cortezt. Csatlakoztak hozzá az aztékok által leigázott más törzsek is, így serege elérte a 100 ezer főt és eljutott Tenochtitlán falaihoz. Montezuma beengedte Cortezt a városba, hogy tárgyaljon vele, megadta neki a kellő tiszteletet, de a spanyol alattomosan elfogatta és megölette az uralkodót. Az aztékok fellázadtak. Cortez válaszképpen körülvette a várost, elzárta az ivóvíz-utánpótlást, kikényszerítve, hogy a védők letegyék a fegyvert.

Mexikó tűzzel-vassal történő leigázása a XVII. század végéig tartott. A gazdag arany- és ezüstlelőhelyekkel rendelkező országban az indiánok embertelen körülmények között bányászták a nemes ércet. A könyörtelen kizsákmányolás és az Európából behozott fertőző betegségek az őslakosság gyors kihalásához vezettek. A XVII. század közepén Mexikóban csupán 750 ezer indián élt, mindössze 3 százaléka annak, amennyien a Kolumbusz korát megelőző időszakban éltek a vidéken. Valóságos demográfiai katasztrófa történt.

Eldorádó varázsereje. A spanyol konkvisztádorok Mexikó meghódítása után sem tettek le a mesés Eldorádó felkutatásáról. Az Eldorádóról szóló

A mays (kukorica) termesztése. *Egy az aztékokról szóló XVI. századi spanyol könyv illusztrációi*

Diego Ribera. Cortez Mexikóban

legenda alapját a mai Kolumbia hegyvidéki részén élő és ott fejlett civilizációt létrehozó csibcsa-muiszka indiánok valós szertartása képezte. Trónra lépés előtt a törzsi vezetőnek egyfajta avató ceremónián kellett átesnie. Testét bekenték olajos sárral és aranyporral, majd amikor eljött a naplemente, tutajon kivitték a Guatavita-tóhoz, és lemosták. Ezután a szertartás résztvevői értéktárgyakat dobáltak a tóba. A spanyolok szerint ez csak olyan országban történhetett meg, amelyik dúskált az aranyban.

Ennek megfelelően a konkvisztádorok felkerekedtek a felkutatására. Az egyik expedíciót az egykori disznópásztor, a műveletlen **Francisco Pizarro** vezette. Pizarro behatolt Peruba, az inkák birodalmába, melynek központja magasan a hegyekben fekvő Cuzco volt.

Az inkák (a szó jelentése: uralkodó) napimádó nép voltak, jól értettek a csillagászathoz. Fejlett földműveléssel rendelkeztek, lámát tenyésztettek, jó minőségű vásznat szőttek. Jellegzetes írásmódot használtak, a „quiput", vagyis a csomóírást. A quipu nem volt egyéb, mint egy hosszú zsinór, amihez színes madzagokat csomóztak. Ezek kombinálásával készítették „feljegyzéseiket". Az egyik fennmaradt quipu 6 kg súlyú.

A törzsi háborúkat kihasználva Pizarrónak sikerült hatalmas sereget toboroznia. Az inkák mesterien megépített útjain hamar eljutott a városig, ahol a nagy inka uralkodó, Atahualpa székelt, és csellel foglyul ejtette. Miután a király rájött, hogy a spanyolok mindennél többre becsülik az aranyat, felemelte a kezét és testmagasságban egy vonalat húzott a terem falán, ahol fogva tartották. Szabadulásáért cserébe megígérte, hogy a jelzésig tölti színarannyal a helyiséget. Az ország minden részéről hozták az ékszereket. 6 tonna arany és ezüst gyűlt össze, ennek ellenére a spanyolok hitszegően halálra ítélték

Atahualpát, nem sokkal később pedig elpusztították az inka birodalmat is. A XVI. század végére a spanyolok kezére került egész Közép- és Dél-Amerika Brazília kivételével, amelyet a portugálok gyarmatosítottak.

Francisco Pizarro

Az Újvilág a konkviszta után. Míg a konkviszta kezdetén a nemesfémek közönséges rablása történt, addig a XVI. század felétől a hódítók már hozzáláttak a lelőhelyek feltárásához. Az Újvilág adta a világ drágafém-forgalmának a felét, többtonnás „arany" és „ezüst" hajókaravánok tartottak Spanyolország felé. A megszállt területek a spanyol korona fennhatósága alá kerültek, az őslakosok pedig a spanyol uralkodó alattvalói lettek. Misszionáriusok érkeztek, hogy katolikus hitre térítsék az indiánokat.

A spanyol gyarmati birodalom Kaliforniától a Tűzföldig húzódott több ezer kilométeren át. Korának legnagyobb állama volt, amely két alkirályságból állt. Az alkirályokat a spanyol uralkodó nevezte ki. Spanyolország féltve őrizte a tengerentúli kereskedelem és az ottani területek fölött gyakorolt monopóliumát (kizárólagos jogát). Idegen kereskedőket nem engedtek az Újvilágba, mások csak Sevillában juthattak gyarmati áruhoz (gyarmat – olyan terület, amely elvesztette függetlenségét és más állam uralma alá került), miután megfizették a vámot a királyi kincstárnak.

Nemcsak a színesfém-lelőhelyek hoztak hasznot, hanem a mezőgazdasági ültetvények is. Ezek birtokosai is gyarmatosítók voltak, ám helyettük a rabszolgasorba süllyesztett indiánok dolgoztak. Mayst (kukoricát), dohányt, cukornádat és kávét termesztettek. Az erejüket meghaladó munka és a rossz életkörülmények az indiánok tömeges pusztulását okozták. Ha fellázadtak sorsuk ellen, egész családokat mészároltak le kegyelem nélkül. Voltak olyan vidékek, ahol a spanyolok teljesen kiirtották az indiánokat, és kénytelenek voltak Afrikából hozni rabszolgákat. Négereket foglalkoztattak a bányákban és az ültetvényeken, behozataluk jelentős méreteket öltött.

A XVI. századtól kezdve az Atlanti-óceánon elszaporodtak az angol, francia és holland kalózok. Megjelenésüket az váltotta ki, hogy az európai országok nem ismerték el a spanyolok kizárólagos jogát arra, hogy az Újvilágban kereskedjenek. Mindig akadtak olyan kereskedők, akik megkísérelték eljuttatni rakományukat a tengerentúlra, de a spanyolok rendre elzárták az útjukat és könyörtelenül elkobozták az árujukat. A károsultakat úgy engesztelte ki az uralkodó, hogy veszteségük pótlása fejében engedélyt adott számukra a spanyol „arany és ezüst flotta" kifosztására. Ez gyakorlatilag elkobzási engedélyhez kötött hivatalos kalózkodásnak számított. Gyakran maguk a királyok finanszírozták a kalózok expedícióit, amelyekben előszeretettel vettek részt nemesek és ismert emberek: a kalózkodás ugyanis jövedelmező és tiszteletreméltó foglalkozás volt.

Európaiak Észak-Amerikában. A pireneusi államokon kívül más európai országok is részt vettek a nagy földrajzi felfedezésekben. Igaz, később

csatlakoztak a folyamathoz, mivel a tordesilles-i szerződés értelmében nem tarthattak igényt a tengerentúli földekre, ezért nem szívesen küldtek hajót oda, ahol Spanyolország és Portugália volt az úr. Anglia és Franciaország Észak-Amerikára vetett szemet.

Kolumbusz Kristóf sikerein felbuzdulva az akkori legnagyobb angol kikötő, Bristol kereskedői úgy döntöttek, hogy saját költségen felszerelnek egy hajót és elindulnak nyugatra. **1497**. május 20-án hagyták el a kikötőt 17 emberrel a fedélzeten, a hajó kapitánya **John Cabot** (a velencei Giovanni Caboto) volt. Egy hónap múlva érkeztek meg Újfundland partjaihoz, és Cabot azon nyomban kikiáltotta a szigetet az angol korona részének. A sekélyebb vizeken az angolok ráleltek a világ egyik legjobb halászhelyére, ahol tonnaszámra foghattak tőkehalat és heringet. Egy évvel később a bristoliak újabb expedíciót szerveztek, de ez alkalommal már öt hajót indítottak útnak. A legénység az észak-amerikai kontinensen kötött ki, itt állatbőrökbe öltözött bennszülöttek fogadták őket arany és ékszerek nélkül. A tengerészeket azonban nem érdekelte a szőrme és a bőr, a vidék legnagyobb gazdagsága. Az expedíció sikertelennek bizonyult, ezért az angolok néhány évtizedig szüneteltették a tengeri utak szervezését. A XVII. századig kellett várni, hogy Anglia ismét hozzáfogjon az óceánon túli térségek elfoglalásához.

Jacques Cartier. *Metszet*

1534-ben a francia **Jacques Cartier** (e.: zsák kartyié) hajóra szállt, hogy megtalálja a Kínába vezető északi átjárót. 20 nap alatt kelt át az óceánon. A Szent Lőrinc-öbölben Cartier olyan indiánokra figyelt fel, akik szőrös állatra vadásztak. Az indiánok „kanatának" nevezték településeiket. Ebből a szóból alakult ki később a terület neve, Kanada, amit a franciák legnagyobb tengerentúli gyarmatukként, Új-Franciaországként emlegettek. A gyarmat magába foglalta az Újvilág teljes északi részét. Miután Cartier hazatért, a francia királyság részévé nyilvánították Kanadát. Később francia bálnavadász flották érkeztek ide, hogy iparszerű halászatot folytassanak.

Észak-Amerikában nem találtak aranyat. Ez volt az oka, hogy a spanyol konkvisztától eltérően a terület birtokba vétele az első időkben békésen zajlott. A gyarmatosítók, akik között szegények, rablók, vallási meggyőződésük miatt szülőföldjükön üldözött személyek is voltak, maguk művelték a földet, jószágot tartottak és ügyeltek arra, hogy békében éljenek a helyi lakossággal. A gazdaságok fejlődésével azonban a XVII. században a gyarmatosítók egyre többször foglalták el az indiánok földjeit, az őslakosokat pedig rezervátumokba, különleges zárt területekre terelték, amit nem volt szabad elhagyniuk. Ez heves ellenállást váltott ki az indiánok részéről.

A nagy földrajzi felfedezések következményei. A XV–XVII. századi felfedezések nagy hatással voltak az emberiség további sorsára. Félelmet nem ismerő és bátor tengerészek néhány nemzedékének sikerült kitágítania az oikumené (a lakott világ) határait: az európaiak új földrészeket, népeket és civilizációkat ismertek meg. Két világ találkozott egymással, az európai és az amerikai, és állandó-

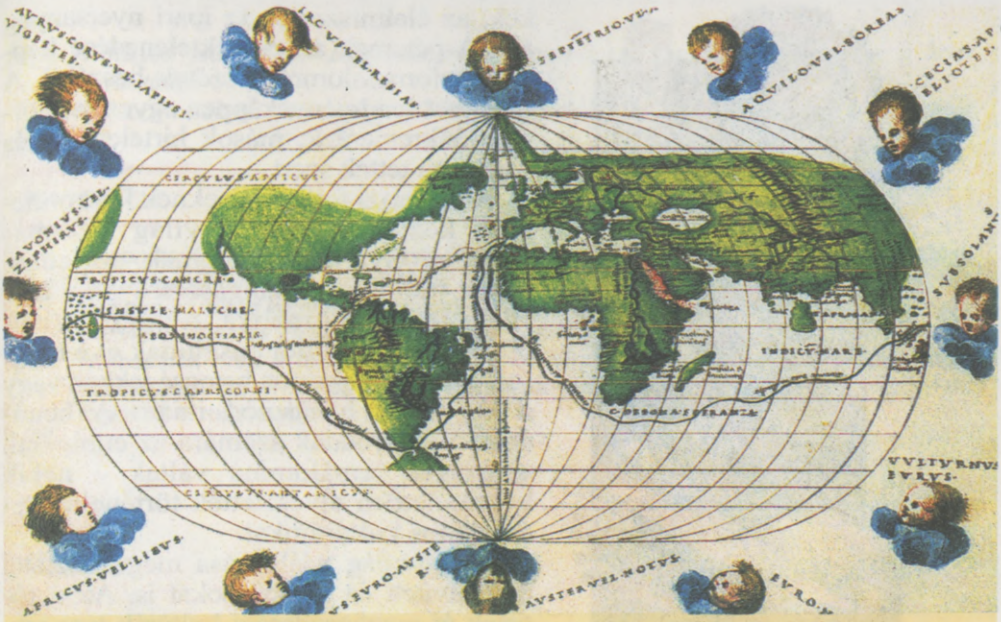

XVI. századi világtérkép

sult közöttük a kapcsolat. A leigázott népek számára kettős jelentőséggel bírtak ezek a felfedezések: egyrészt hatalmas károk érték saját kultúrájukat, másrészt megindult a civilizációk egymásra hatása. Az Újvilág a nyugati keresztény civilizáció szerves része lett és bekapcsolódott a világtörténelem forgatagába.

Amerika felfedezése új lökést adott a tudományos ismeretek fejlődésének. A Föld alakjáról alkotott fantasztikus elképzelések helyét kiszorította a gömbölyű bolygóformába vetett szilárd meggyőződés, ami tapasztalatokra épült. Jelentős sikereket ért el a földrajztudomány: a térképeken feltüntették a kontinensek, tengerek és óceánok pontosított méreteit és körvonalait. Az emberek meggyőződhettek arról, milyen hatalmas és sokszínű a világ.

Európa és az újonnan felfedezett területek között állandósult a kapcsolat, ami megváltoztatta a kereskedelem jellegét. A belső tengerek helyett az óceánoké lett a főszerep: a főbb kereskedelmi útvonalak a Földközi- és a Balti-tenger vidékéről az Atlanti-óceán térségébe helyezkedtek át. Ez a hagyományos kereskedelmi központok, Velence, Genova, Marseille, Barcelona és a Hanza-szövetség városainak háttérbe szorulását eredményezte. Olyan kikötővárosok kerültek az üzleti élet központjába, mint Lisszabon, Sevilla és Antwerpen, később pedig Amszterdam és London. A kereskedelem egyre szorosabb egységbe tömörítette az addig elszigetelt kontinenseket: ez volt a világpiac kialakulásának kezdete.

Az Újvilágból érkező arany és ezüst révén lehetővé vált, hogy annyi pénzt verjenek, amennyit a forgalom megkövetelt. Következésképpen felvirágzott a kereskedelem, megerősödött az ipar, megszületőben volt a kapitalizmus. Kiterebélyesedtek a városok, valóságos ipari-kereskedelmi és közigazgatási központok alakultak ki. Másrészt az Európába áramló nemesfém hatalmas mennyisége a XVI. században ismeretlen jelenséget vont maga után. A rengeteg pénz felhalmozása oda vezetett, hogy ugrásszerűen megnőtt az alapvető fogyasztási cik-

Indián ékszerek

kek, az élelmiszer és az ipari nyersanyag ára. A pénznek az elértéktelenedése kapcsán árforradalomról kezdtek beszélni. A folyamat eredményeképpen egyesek gyorsan tönkrementek, mások hirtelen mesés vagyonra tettek szert.

A földrajzi felfedezéseknek köszönhetően kezdetét vette a világ gyarmatosítása. Gyarmatbirodalmak születtek, népek jutottak rabszolgasorsra vagy haltak ki teljesen. Amerika, Ázsia és Afrika őslakosainak milliói pusztultak el a megszállók által terjesztett betegségekben vagy a kegyetlen bánásmód miatt. A bennszülött amerikaiak számára az európaiak valóságos rémálommá váltak – nekik köszönhetően elvesztették történelmüket és sajátos kultúrájukat.

A két világ találkozása megváltoztatta az életvitelt és a szokásokat is. Az európaiak új mezőgazdasági kultúrák termesztését vették át az indiánoktól. A burgonya elterjedése csökkentette az éhínség kitörésének valószínűségét Európában. A kukorica emberi fogyasztásra és takarmánycélokra is megfelelt. Miután növelték a termesztését az Újvilágban, a cukor már nemcsak a tehetősebbek számára vált elérhetővé, hanem az átlagembereknek is. Az európai ember asztalán megjelent a paradicsom, a bab, a paprika, a kakaó, az ananász és egyéb, tőkehalból és lazacfélékből készült étel. Amerikából érkezett a balzsam és a kinin is, amit a gyógyászatban alkalmaztak. Közkedveltté váltak a rugalmas kaucsuk labdával játszott indián játékok, a röplabda és a kosárlabda ősei. Sajnos, káros szokásokat is átvettünk az indiánoktól, az európai ember megtanult ajzószereket tartalmazó füvekből cigarettát sodorni és bódító teát főzni. Ugyanakkor a hódítók is gazdagították az Újvilágot. Ők honosították meg a távoli kontinensen a búzát, az árpát, a rizst, a kölest, a szőlőt, a narancsot, a citromot, a körtét, a szilvát, az almát, a mandulát és az olajbogyót. A gyarmatosítók vitték magukkal a tengerentúlra a cukornádat, a banánfát, az állatok közül pedig a sertést, a lovat, a kecskét és a bárányt.

A nagy földrajzi felfedezések valósággal sokkolták a kortársakat: új világot és új távlatokat nyitottak meg előttük.

1. *Milyen ősi civilizációkkal találkoztak az európaiak az Újvilágban? Mi könnyítette meg a konkvisztádorok dolgát?*
2. *Melyik megfogalmazás fedi jobban az igazságot: „Amerika felfedezése" vagy a „Civilizációk találkozása"?*

3. *Milyen jellege volt Észak-Amerika gyarmatosításának? Különbözött-e a konkvisztától?*
4. *Szerintetek mi volt a nagy földrajzi felfedezések legnagyobb hatása, és miért?*

FELADATOK

1. *Hasonlítsátok össze Kolumbusz útinaplójának részleteit Bartolomé de las Casas beszámolójával! Miért fogadták az indiánok barátságosan az európaiakat, és miért volt erre a válasz kegyetlenség és mészárlás? Mi volt Bartolomé de las Casas szerint a konkvisztádorok célja, és milyen érzéseket váltott ki mindez a szerzőből?*
2. *Mutassátok meg a térképen, hogy az Újvilág melyik részére terjedt ki a spanyol konkviszta, milyen földek kerültek portugál fennhatóság alá, és milyen területeket foglaltak el más európai országok!*

2. téma

AZ EMBER A XVI–XVII. SZÁZAD VÁLTOZÓ VILÁGÁBAN

3-4 NÉPESSÉG, ANYAGI VILÁG ÉS KAPITALIZMUS

5 NYUGAT-EURÓPA HÉTKÖZNAPJAI

3–4. NÉPESSÉG, ANYAGI VILÁG ÉS KAPITALIZMUS

Változások az ember életmódjában. Az ember életében mindig fontos szerepet játszott az éghajlat és a természeti közeg. A XIV. században Nyugat-Európában általános lehűlés vette kezdetét. A folyamat egészen a XVII. század végéig tartott, amikor kialakult a nagyjából napjainkra is jellemző éghajlat. A változások nem kerülték el a tájak arculatát sem. A kiirtott erdők helyén új városok és falvak épültek, a lecsapolt mocsarak virágzó ligetekké váltak. Nyugat-Európát az utak, csatornák, hidak és hegyvidéki alagutak szövevénye szőtte át. A környezet átalakítása gyakran rablógazdálkodáshoz hasonlított, ennek ellenére sikerült megóvni az állat- és növényvilág gazdagságát.

Két évszázad alatt – 1600-tól 1800-ig – Nyugat-Európa lakossága több mint kétszeresére, 100 millióról 211 millióra nőtt. Meghosszabbodott az átlagéletkor is. A középkorban az 50 éves ember már aggastyánnak számított. Most egyre többen töltötték be a 60. és a 70. életévüket. De nemcsak az életkor felső határa tolódott ki, hanem „megkorosodtak" a házassági kapcsolatok is. A városi férfiak általában 26 évesen alapítottak családot, a lányok pedig már 15–23 évesen férjhez mentek. Ez azzal magyarázható, hogy a férfinak kellett eltartania a családot, az asszony pedig a háztartást vezette. Házasságkötés után ezek a párok rendszerint önálló életet kezdtek, elköltöztek a szüleiktől. Vidéken 2–3 évvel korábban keltek egybe a fiatalok. A nemesi és a gazdagabb városi családoknál gyakorivá váltak az olyan esetek, amikor a fiatalok megtagadták a nem kívánt házasságot és maguk választottak párt.

Jan Massys. Az adószedőnél. *XVI. század*

A középkorhoz képest az újkorban megváltozott a gyerekekhez való viszony. A családi gondoskodás középpontja a csöppség lett, több figyelmet fordítottak az egészségére, nevelésére, oktatására és jövőjének biztosítására. Felerősödtek a család és a rokonok iránti érzelmek. A gyökeres átalakulások korában az európai társadalomban egyre nagyobb szerephez jutottak a nők. A XVI. században létrejöttek az első lányiskolák, száz évvel később pedig már természetessé vált, hogy a lánygyermek a családi köteléken kívül folytassa tanulmányait. Számos hölgy tűnt ki kortársai közül műveltségével, nyelvtudásával és íráskészségével, választékos modoráról már nem is szólva. A királyi palotában új társadalmi réteg jelent meg, az udvarhölgyek. Az udvarhölgyek általában a királynő környezetéből kerültek ki vagy főnemesek feleségei és rokonai voltak. Nemegyszer az államügyeket is látványosan befolyásolták.

Az ember hétköznapjai zaklatott világban teltek. Éhínség, járvány, pusztító háborúk bármikor kitörhettek. Magas volt a gyermekhalandóság: a csecsemők egyharmada elpusztult, még mielőtt elérte volna első születésnapját. Mégis a középkori időkhöz képest kedvező változások történtek. Javult a betegek ellátása és utókezelése, egészségesebbé vált az étrend, igaz, hogy lassan, de azért érezhetően nőttek a higiéniai elvárások is. Mindezek a tényezők hozzájárultak a halandóság csökkenéséhez és az életkor meghosszabbodásához.

Nyugat-Európa sűrűn lakott terület volt, de a népesség egyenlőtlenül oszlott el: a XVI. században a Rajna-vidéken 30–40-en, Lombardiában viszont 200-an éltek egy négyzetkilométeren. A korábbi időkhöz hasonlóan a népesség jelentős része vidéken élt, bár egyre többen települtek a városokba. A XVI. században megkétszereződött a városi lakosság. A városok számát tekintve Olaszország és Németalföld vezetett, ahol a lakosság felét a városiak tették ki.

Id. Pieter Brueghel (e.: brejgel) Gyermekjátékok. *1560*

Ezeknek a településeknek naponta mérhetetlen mennyiségű élelemre, nyersanyagra és tüzelőre volt szükségük. Az alapvető dolgokat a környező falvak lakosai állították elő, de előfordult, hogy távolabbi vidékekről kellett beszállítani az árut.

A városok többsége nem volt nagy, általában 2–3 ezer lakost számlált és megőrizte középkori jellegét: a védőfalak mögött keskeny kacskaringós utcácskák futottak szét a szélrózsa minden irányába. A haladást gyakran disznókondák akadályozták, amelyek senkitől sem zavartatva dagonyáztak a mocskos pocsolyákban. Az utcákat ritkán takarították. Párizsban például a XVII. század derekán egy ilyen esemény tiszteletére emlékérmet verettek. Az egészségtelen körülmények miatt járványok törtek ki és nőtt a halandóság.

A 20–30 ezres városok nagynak számítottak. Firenze, Velence, Antwerpen, London és Párizs valóságos óriások voltak 100 ezret meghaladó népességükkel. Az ősi városfalakon belül és kívül egyaránt kerteket, szőlőültetvényeket alakítottak ki. Megszokott látvány volt, hogy aratás idején a kézműves mesterek otthagyták munkájukat és a betakarításban segédkeztek földjeiken.

A lakosság számának növekedése nyomornegyedek kialakulásához vezetett a városok peremén, ahol egymás hegyén-hátán szánalmas viskók roskadoztak, a szépszámú kocsmák pedig rablóbandák tanyáivá váltak. Ide, a városszélre telepítették a környezetszennyező mesterségeket, a kelmefestőket, a bőrcserző műhelyeket, amelyek kibírhatatlan bűzt árasztottak. Egészen más képet festett a központ. Itt pompás épületek sorakoztak: főhivatalok, templomok, főúri paloták, bankok, gazdag kereskedők házai tele divatos áruval. Itt már figyelmet fordítottak a városrendezésre, a vezetés ügyelt a rendre és a tisztaságra. A városok

Jörg Breus. Augsburg piactere. *1530*

egyszerre gyönyörűek és koszosak, gazdagok és nyomorúságosak voltak. A föld sokba került, ezért emeletes házakat építettek. A nyugat-európai városok olyan gyorsan terjeszkedtek a magasba, hogy a hatóságoknak a biztonság kedvéért korlátozniuk kellett az emeletek számát.

A XVI. században közkedveltté váltak a hintók és a lovas kocsik, de a szűk utcák labirintusában csak nehezen tudtak közlekedni. Szükségessé vált a városok újratervezése. Elsősorban Róma, Firenze, London és Párizs jeleskedett ebben. Egész negyedeket romboltak le, a felszabadult területeken pedig széles sétányokat, tágas tereket és csendes parkokat létesítettek. A „városépítő sebészet" mértani elrendezés szerint folyt: az utcák merőlegesek voltak egymásra és negyedekre osztották a települést. Fokozatosan kialakult a nyugateurópai városok mai arculata.

Az éjszakai kivilágítást általában a hold szolgáltatta. Idővel az esti homályt fáklyák fényei törték meg, amelyekkel szolgák kísérték útjukra a nemes urakat. Az első köztéri világítótestek Firenzében jelentek meg a XV. században, de alkalmazásuk nagyon lassan terjedt el. A XVII. századig kellett várni, amíg Londonban sötét éjszakákon minden tizedik kapuban lámpát gyújtottak.

A technika világa. A társadalom műszaki fejlettségének fokmérői azok az energiahordozók és hajtógépek voltak, amelyek segítségével különböző mechanizmusokat hoztak mozgásba. Az újkor hajnalán a legfontosabb energiaforrást az emberi és az állati erő, valamint a víz és a szél jelentette. Emberi kéz működtette a gépeket, a korongot, az emelőszerkezetet, mozgatta a terheket. Lovak, ökrök, öszvérek és szamarak segítségével szállították a súlyosabb málhát, művelték meg a földet, hozták működésbe a szivattyúkat és a körkörösen forgó hajtányokat.

Elterjedt és közkedvelt szerkezetnek számított a vízzel hajtott malomkerék, ami fogaskerekeken működött. Ezt a XV–XVI. században továbbtökéletesítették, mégpedig úgy, hogy a vízszintes kerékre hosszabb lapátokat szereltek, függőleges átmérőjét pedig majdnem a kétszeresére növelték (előfordult, hogy a kerék a 10 métert is elérte), ezzel jelentősen növelték a teljesítményét. A vízben szegény vidékeken szélmalmokat használtak. Holland feltalálók olyan különleges szerkezetet fejlesztettek ki, amely lehetővé tette, hogy a felső forgó részben a lapátok szöge változtatható legyen és így minden irányból be tudják fogni a szelet. Ezáltal bővült a szélmalom használati köre: segítségével hozták mozgásba a ványolóbotokat, a kovácspörölyöket, a fűrészeket, a pompákat, gyártották a papírt, munkálták meg a bőrt vagy csiszoltak.

Fontos energiaforrás volt a hő, amit általában faszén égetéséből nyertek. A termelés fejlődésével egyre jobban nőtt a kereslet a szénre, ezért fokozták a fakitermelést, helyenként egész erdőket irtottak ki. Fahiány keletkezett, s így pedig kevesebb lett a tüzelő is. A megoldást az angolok találták meg a XVI. században, akik kőszenet kezdtek alkalmazni. A kőszénnek magasabb volt az égéshője, mint a fának vagy a tőzegnek, de melléktermékként nagyon sok korom képződött és kellemetlen szag terjengett. Az angolok különleges kemencékben olyan adalékanyagokat égettek, amiből kokszot tudtak előállítani. Ezt a tüzelőt a magas hőmérsékletet igénylő ágazatokban használták, amilyen például só- és szappanfőzés, cserép- és üveggyártás. Javult a termékminőség és növekedett a termelés, ugyanakkor a koksz csak a XVIII. századra szorította ki teljesen a fát mint energiaforrást.

A műszaki sikerek szorosan kötődtek egy másik alkatrész tökéletesítéséhez, amely nélkül egyetlen energiaközvetítő szerkezet sem működhetett: ez volt a csavar. A fa változatot hamar kiszorította a tartósabb fém. Alkalmazása széleskörűen elterjedt a könyvnyomtatásban és a pénzverésben.

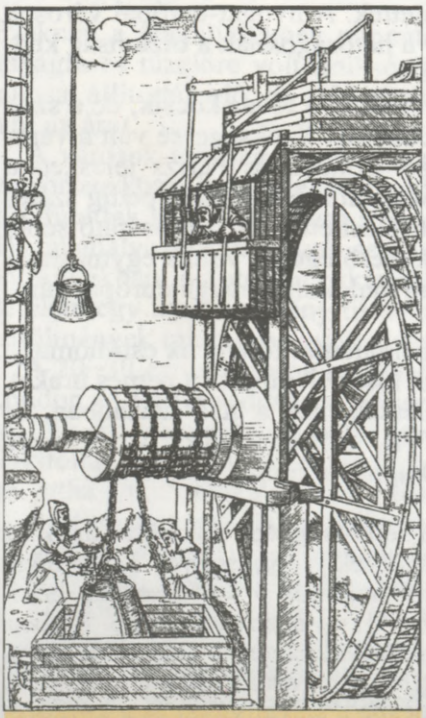

Emelőgép. *XVI. század*

A korai újkorban nem születtek jelentős műszaki találmányok. Inkább a korábbi találmányokat alkalmazták és tökéletesítették a már meglevő mechanizmusokat. Így is sikerült fokozni a termelést, különösen a bányaiparban. A vájatok 300–800 méter mélyre is lehatoltak, ahonnan pumpákkal és szivattyúkkal távolították el a vizet. A szivattyúkat már nem kézzel működtették, hanem hatalmas vízikerekek segítségével. Az ércet körbe forgó szalagon szállították a felszínre. A szerkezetet mindössze ketten kezelték, míg korábban több száz emberre volt szükség a vasérc felhozatalához. A lovak igénybevételét is csökkentették. A megrakott csilléket előbb fa, később fém síneken járatták.

A vasat sokáig kézi fújtatóval ellátott kisebb kemencékben olvasztották. Az ércet előbb felmelegítették, majd miután a

Hans Hesse. Az ezüst kitermelése. *1521*

benne levő fém tésztaszerű anyaggá, vascipóvá alakult, különböző eszközöket kovácsoltak belőle. Ez nagyon lassú folyamat volt, ami idővel nem tudta kielégíteni a növekvő keresletet. A XV. században tökéletesítették az olvasztókemencét: a bőr fújtatókat nagy teljesítményű vízi kerekekkel hozták működésbe. Ezáltal a kemence több oxigént kapott, minek következtében annyira megemelkedett benne a hőmérséklet, hogy az érc nyersvassá, folyékony anyaggá olvadt. A nyersvasat formákba öntötték és lehűtötték, hogy megszilárduljon, majd vasat olvasztottak belőle vagy jobb minőségű acéllá edzették. Így ment végbe az átállás a korszerű nagyolvasztókra, vagyis a kohókra.

A fém oroszlánrészét a fegyvergyártásban használták fel. Míg az első ágyúkat bronzból öntötték és kőgolyókat használtak hozzájuk, addig a XVI. század végétől már nyersvasat használtak előállításukhoz. Ez az eljárás lényegesen olcsóbb volt, a vasgolyóknak pedig sokkal nagyobb romboló hatásuk volt. A kőből épült magas városfalak nem tudtak ellenállni az ágyútűznek, ezért újfajta védműveken kellett gondolkodni. A városok köré alacsony földsáncokat emeltek, amelyek nagyobb kár nélkül elnyelték a vasgo-

A XVI–XVII. században öntött ágyúkat nagyon gazdagon díszítették. Fényesre csiszolt felületüket domborművek ékesítették: az öntőmesterek és a megrendelők nevei, az európai uralkodók címerei, változatos növényi ornamentika, hősök alakjai és fantasztikus állatok. A művészetnek ezek a fenyegető alkotásai az öntőmesterség valóságos remekművei voltak.

Cár-ágyú. *1586*

lyókat. Az ütközetekre egyre gyakrabban nyílt terepen került sor, most a győzelem a tüzérség erejétől függött. Európában sokkal több ágyú lett, megváltozott az ágyúk helyváltoztatásának módja is: ágyútalpakra helyezték – kétkerekű fa szerkezetre – és lovakkal húzták tovább. Harcok idején az ágyúkat ütegekbe vonták össze, így jelentősen megnövelték harci ütőképességüket.

Az első lőfegyver az elöltöltős, kanócos puska volt. Ketten kezelték: a tüzér behelyezte a kanócot a puskatusba vagy vállára vette és célzott, segítője pedig a kanóccal meggyújtotta a lőport. Az ilyen tüzelés nemcsak kényelmetlen, de veszélyes is volt. A XVI. század közepétől megjelenik a muskéta, melynek hosszú csöve és széles, csiszolt tartozékai szorosan a vállhoz simultak. A muskétás a harctér főszereplője lett. A XVI–XVII. században a muskéta volt a fő, de nem egyetlen lőfegyver a hadseregben. A lovasság a karabélyokat helyezte előtérbe és a pisztolyokat, mert rövid csövük volt, így könnyen lehetett velük lóhátról is tüzelni.

Muskétás

Hetykén félrecsapott nagy karimájú tollas kalap vagy fémsisak, mellvért vagy bőrzeke, térdig érő széles nadrág, harisnya és csatos cipő – így nézett ki egy muskétás a XVI–XVII. században. Bal vállán tölténytartó öv volt átvetve, amelyre különleges golyótartókat, lőporszarut és felporzót erősítettek. Oldalán kard lógott, kezében fegyvertartó állványt tartott, amire a muskétát helyezte lövés közben.

A muskétások rettegett erőt jelentettek, golyózáporuk gyakran döntötte el a csaták sorsát. Csatarendjük, a „caracole" (csiga) 10 sorból állt, soronként 12 gyalogossal. Lehetetlen volt őket megközelíteni, mivel amíg az első sor tüzelt, addig a hátsók töltöttek és így folyamatos sortűz alatt tartották az ellenséget.

A lőfegyverek alkalmazása megváltoztatta a hadviselés jellegét. A golyók átütötték a lovagi páncélt, ezért a nehézlovasság fokozatosan elvesztette korábbi jelentőségét. Helyét a főleg nemesekből álló könnyűlovasság vette át. A lövészek az ütközetek legfontosabb szereplőjévé léptek elő, de csak a XVII. század végén látták el a teljes gyalogságot puskákkal és bajonettekkel. Ettől kezdve az ő vállukra nehezedett a háború legnagyobb terhe.

Karakka – háromárbocos nagy hadihajó

Karavella – két- vagy háromárbocos kis vízkiszorítású vitorlás

A hajókon is alkalmaztak tüzérséget. A középkorban nem volt különbség kereskedelmi és hadihajó között. Először a hollandok építettek hadiflottát a XVI. század közepén, a végleges elkülönülés azonban a XVII. században ment végbe, amikor Németalföldön kimondottan kereskedelmi célokat szolgáló hajót gyártottak, a fleute-t (e.: flöjte).

A hajógyártás fejlődése szempontjából sokat jelentettek a nagy földrajzi felfedezések és a világpiac kialakulása. A fleute mellett más nagy és korszerű hajók is megjelentek a világóceánon, mint például a spanyol galeon vagy a portugál karavella és karakka. A térképek, iránytűk, asztrolábiumok és egyéb navigációs eszközök elősegítették a pontos útirány meghatározását a kevésbé ismert vizeken is. A hajók méretei lehetővé tették, hogy viszonylag olcsón és gyorsan szállítsanak árut nagy tételben. Az Újvilágból folyamatosan érkező szállítmányok befogadására az európaiak átépítették a régi kikötőket és újakat hoztak létre korszerűbb felszereléssel, mozgó darukkal, tágasabb raktárakkal.

Európát át- meg átszőtték a folyók. A folyamokat csatornák kötötték össze, így biztosítva a kijáratot a tengerre. Valamivel szerényebb eredményekkel járt a szárazföldi teherszállítás. Mivel zömmel földutakon közlekedtek, csapadékosabb időszakban azok járhatatlanná váltak. Az árut hagyományosan szekéren vagy szánon fuvarozták, igaz, itt is voltak újítások, megjelent a fordulékonyabb kétkerekű kocsi. Az áruszállítás, különösen hosszabb távolságokra, nagyon költséges volt, ezért a XVI. században a főbb kereskedelmi útvonalakat a teherfuvarozók szövetsége, vagyis a lóval rendelkező szállítmányozók vették ellenőrzésük alá. Több lett a postaállomás, ahol lovat cserélhettek, meg lehetett pihenni és étkezni is.

A műszaki találmányokat leginkább az új ágazatokban használtak, például az üveg- vagy papírgyártásban, a könyvnyomtatásban, illetve olyan területeken, amelyek nem rendelkeztek céghagyományokkal és nem voltak túlszabályozva. Ritkábban az ősi mesterségeknél is újítottak: a XVI. században a takácsoknál elterjedt a rokka használata, a mintás posztót, a gobelint pedig már kezdetleges szövőszéken kezdték szőni. A kézműves mesterek tartottak a konku-

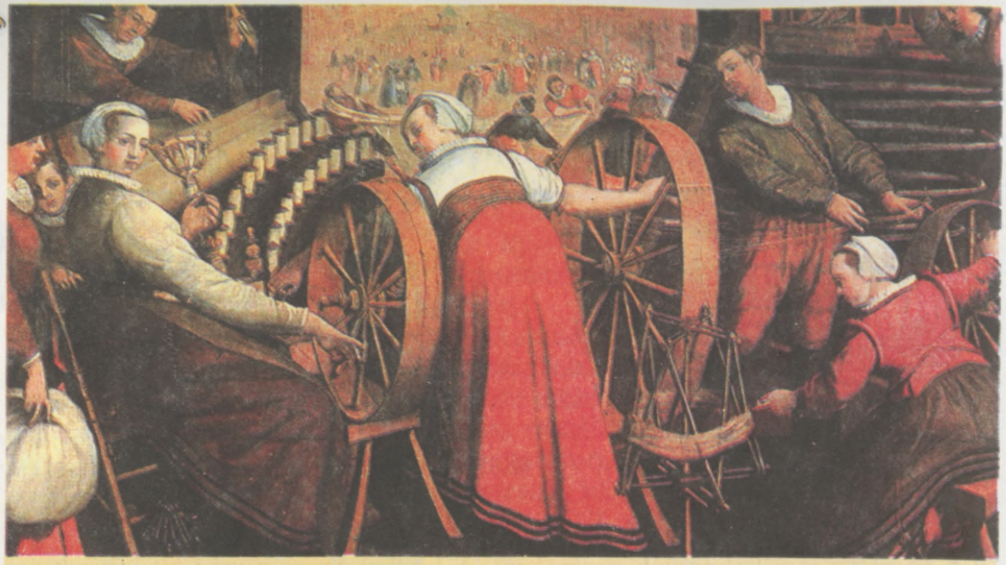

Isaac Claesz van Swanenburgh. Fonó asszonyok. *XVI. század*

renciától és attól való félelmükben, hogy tönkremennek, ellenálltak mindennemű újításnak. A céhek nemcsak arra ügyeltek, hogy a mesterek ne állítsanak üzembe újabb gépeket és ne növeljék a termelést, hanem arra is, hogy ne vezessenek be műszaki újításokat. Ez volt az oka, hogy a XVI. században megtiltották Anton Meller mechanikus szövőszékének használatát, a száz éve ismert lábhajtású fonókereket pedig csak a század második felében kezdték alkalmazni.

Nem csoda, hogy számos felfedezés csak papíron maradt fenn. Előfordult, hogy az ígéretes terveket csak 200–300 év múlva vették újra elő. A műszaki fejlesztéseket ellenző céhrendszer gátolta a termelés fejlődését.

Rembrandt van Rijn. A posztós céh elöljárói. *1661–1662*

A kapitalizmus születése. A XVI–XVII. században Nyugat-Európában kialakulóban volt a kapitalizmus. Megszületéséhez két alapvető feltétel kellett. Az egyik a pénz, a tőke felhalmozása, amit munkaszervezésre fordítottak: földet vásároltak, házat és műhelyt építettek, gépeket és nyersanyagot szereztek be. A másik pedig a szabad munkaerőpiac, vagyis emberek sokasága, akik kétkezi munkájukért cserébe fizetést kapnak munkáltatójuktól. Ki volt képes abban az időben tőkefelhalmozásra? Hogyan alakult ki a szabad munkaerőpiac?

Quentin Massys. Pénzváltó és a felesége. *1514*

A legtöbb hasznot a nemzetközi kereskedelem hozta. Az árusok a kereskedelmi monopóliumoknak köszönhetően gazdagodtak meg – kizárólagos jogot élveztek egyes termékek adásvételére. Az árkülönbség is lehetett jövedelemforrás. Az Európában forgalmazott bors például sokkal többe került, mint Keleten. Különösen jól jövedelmezett a gyarmatokkal folytatott kereskedelem. Ugyanakkor a kereskedők nem fektették be azonnal pénzüket a termelésbe. Eleinte uzsorakamatokon növelték vagyonukat és sokáig olyan biztos befektetéseket részesítettek előnyben, mint amilyen a föld-, ékszer- vagy palotavásárlás. Ezenfelül a céhek is mindent megtettek a tőke termelésbe való bevonása ellen. Féltékenyen őrizték jogaikat a kézműves mesterség folytatására, és megakadályozták, hogy köreikbe idegenek kerüljenek.

A helyzet azonban ha lassan is, de változott. A kereskedők megértették, hogy akkor tehetnek szert igazán nagy haszonra, ha a gyártástól az eladásig az egész folyamatot felügyeletük alá vonják. Egyre többet kezdtek befektetni a profiljukhoz tartozó termékek gyártásába, így például a vászonszövésbe. Bizonyos városi rétegek, többek között a mesteremberek, akiknek sikerült félretenni egy kis pénzt, azonnal vállalkozásba fogtak. Elsősorban azokat kezdték foglalkoztatni, akik elvesztették gazdasági önállóságukat és nem maradt más hátra számukra, mint áruba bocsátani munkájukat. Ide tartoztak a föld nélkül maradt parasztok, a csődbe ment kézművesek, illetve az „örökös mestersegédek", akiknek sosem volt elég pénzük ahhoz, hogy kiváltsák a mesterséget. Ők lettek a bérmunkások. Így alakultak ki az újszerű termelés feltételei.

Szövettőzsde. *1530*

Az első korai kapitalista vállalkozások a **manufaktúrák** voltak. A középkori mester-

Nyomda. *XVII. századi metszet*

ségekhez hasonlóan itt is a kézi munka dominált, amit maga a megnevezés is tükröz (latinul *manus* = *kéz, factura* = termék). Ezzel szemben a manufaktúra lényegesen különbözött a kézműves műhelytől. Először is sokkal több árut állított elő és több tucat, sőt több száz munkást is alkalmazhatott. Másodszor pedig a középkori mestertől eltérően, aki maga készítette a termékét, a manufaktúrában dolgozók egy vagy több munkafolyamatot végeztek. Ez a fajta munkamegosztás bizonyos szakirányban tökéletesítette a mesterfogásokat, és a termelékenység növeléséhez, az árumennyiség növekedéséhez vezetett.

A vállalkozó rendszerint megvette a nyersanyagot és kiadta megmunkálásra az elszegényedett kézműveseknek vagy a közeli falvakban élő parasztoknak. Ezek az emberek nem egy közös műhelyben dolgoztak, hanem otthon, a vállalkozónak pedig már a kész terméket adták vissza. A munkások nem foglalkoztak a nyersanyag felvásárlásával és termékeik értékesítésével. Csak egy megrendelőnek dolgoztak, rendszerint a gazdájuknak, akitől anyagilag függtek. Ez volt a **szétszórt manufaktúra**, ami elsősorban a textilipart jellemezte.

Emellett létezett **központosított manufaktúra** is. Ebben az esetben a tulajdonos építette a műhelyt és egy fedél alatt több tucat munkást is foglalkoztatott. Ő szerezte be a nyersanyagot, maga vásárolta a gépeket és a berendezéseket. Központosított manufaktúra kevesebb volt, mivel fenntartásuk sokba került. Főleg az új iparágakban terjedtek el. A legjobb példa a központosított manufaktúra működésére a könyvnyomda.

Forrásmű

XVI. század. „Jack Newberrie (e.: nyúböri) takács vidám története". Részlet Thomas Deloney (e.: deloni) angol író művéből

A tágas és hosszú előtérben 200 szövőszék állt. A gépeken egy sorba rendezve 200 ember dolgozott. Minden mester mellett egy aranyos kisfiú ült, és nagy odaadással készítette elő a vetélőt. Ezzel egyidőben egy másik helyiségben 100 asszony szakadatlan lendülettel tilolta a lent, miközben hangosan énekelt. Látszott rajtuk, hogy boldogok.

A következő szobában 100 piros köténves leány szorgoskodott, fejkendőjük olyan fehér volt, mint a tej. Ezek a szép teremtmények egész nap megállás nélkül csak szőttek, és lágyan csengő, édes hangon daloltak, akár a pacsirta.

Innen egy másik szobába vezetett az út, ahol szegényesen öltözött gyerekekre figyeltek fel: fonalat gombolyítottak, ügyelve arra, hogy a vastag szálakat elkülönítsék a vékonyabbaktól; másfélszázan lehettek, mind szegény vagy beteg szülők gyermekei. Munkájukért egy penny volt este a jutalom, azon felül, amit a nap folyamán megettek és megittak.

A következő helyiségben már 50 legényt látott; ők voltak a nyírómesterek. A szomszédságukban 80 vasaló munkás dolgozott. Ezenkívül volt még vászonfestő műhely, ahol 40 munkást foglalkoztattak, és posztóványoló, ami 20 embert számlált.

Az európai népesség nagyobb része, akárcsak korábban, földművelő volt. Zömmel kézi munkát igénylő gazdálkodást folytattak hagyományos igavonó jószágokkal, lóval és ökörrel. A XVI. század elején a parasztok többsége szabad volt ugyan, de nem volt földje, az a nemesek tulajdonában maradt. Pénzért azonban bérbe lehetett venni. Hogy szert tegyenek némi keresetre, a parasztok piacra vitték alapvető árujukat, a gabonát, a húst és a lent. Ez a gazdálkodási forma általános volt a vidéki középrétegnél.

A szegényebbeknek nem futotta bérleti díjra, ezért napszámot vállaltak a farmereknél – a földdel rendelkező gazdagabb parasztoknál vagy a tehetősebb bérlőknél. A farmergazdaságok a piacra termeltek, így a gazda elsősorban a jövedelmező kultúrák termesztésére figyelt oda vagy pedig állattartással foglalkozott. A falvakban egyre jobban elterjedt a napszámosok alkalmazása.

A bérmunka elterjedése és a piaci viszonyok térhódítása kihatással volt a társadalmi rendek átrétegeződésére. Új nagyobb rétegek jelentek meg: **a burzsoázia és a bérmunkásság.** A burzsoáziát azok a kereskedők, uzsorások és kézművesek alkották, akik a pénzüket valamilyen iparágba fektették be, továbbá a földművelés kapitalista formáitól nem idegenkedő nemesek és farmerek egy része is ide sorolható. A bérmunkások táborát a lecsúszott céhmesterek, mestersegédek és a szegény szakképzetlen városi lakosság gyarapította. Az ő soraikat növelték a földjüktől megfosztott parasztok, akik kényszerűségből a városban kerestek munkát.

id. Pieter Brueghel. Szénakaszálás. *1565*

Albrecht Dürer. Dróthúzó műhely. *1494*

Koldus

Elszaporodtak a kéregető koldusok és a csavargók. A munka reményében szegények százai verődtek össze a városokban. A hatalom pontosan tudta, kik tartoznak a városi koldusokhoz, és kik a vándorkéregetők. A „sajátjaiknak" külön engedélyeket adtak ki alamizsna gyűjtésére, időről időre ruhát és pénzt osztottak nekik, ingyenes ebédet és szálláshelyet biztosítottak számukra. Ezek a jótékonysági akciók az „idegen" koldusokra nem vonatkoztak, így akarták elkerülni, hogy még többen érkezzenek a városba. A középkorhoz viszonyítva megromlott a koldusokhoz való viszony.

1. *Mivel magyarázható a népességnövekedés és az életkor felső határának kitolódása a XVI–XVII. században? Megváltoztak-e a családi viszonyok is?*
2. *Miben hasonlítottak és miben különböztek a középkori és az újkori városok? Mivel magyarázható a városok újjáépítése a XVI–XVII. században, miért nevezték el ezt a folyamatot „városépítő sebészetnek"?*
3. *Miért akadályozták a céhek az újítások bevezetését?*
4. *Mivel magyarázható, hogy a mesterek a szétszórt manufaktúrákat részesítették előnyben a központosítottakkal szemben?*
5. *Milyen társadalmi változások történtek a kapitalista viszonyok kialakulásával?*

FELADATOK

1. *Jellemezzétek az újkor alapvető lőfegyvereit! Miért vonta maga után a lőfegyverek alkalmazása a védelmi létesítmények átalakítását és a hadi stratégia megváltoztatását?*
2. *A „Jack Newberrie takács vidám története" alapján állapítsátok meg, milyen típusú manufaktúráról beszélt a szerző! Milyen munkafolyamatokat végeztek az alkalmazottak a vászon gyártásánál? Számoljátok meg, hányan dolgoztak Jack takácsműhelyében! Vajon a manufaktúra tulajdonosa tényleg jó munkafeltételeket teremtett a dolgozói számára, vagy a szerző megszépíti a valóságot?*

5. NYUGAT-EURÓPA HÉTKÖZNAPJAI

Az otthon. A középkorhoz hasonlóan a XVI–XVII. században is a földrajzi és az időjárási viszonyoknak megfelelően alakították ki a lakóházakat. Sok függött a tulajdonos foglalkozásától és anyagi helyzetétől. Európa északi térségeiben a parasztok „fachwerk" szerkezetű faházakban laktak, amelyeknek a lényege az volt, hogy a tölgyfavázas térközt vályoggal töltötték ki. Délen, ahol már kiirtották az erdőket, a házakat kőből építették. Itt a lapos tetőt részesítették előnyben, míg északon a csúcsosabb sátortetőt. Előfordultak nádfedeles házak, de a tetőt főleg szalmával fedték, amit ínséges időkben megetettek a jószággal, újrafedésénél pedig a régi szalmát beszántották a talajba. Gyakran csak egy válaszfal különítette el a lakrészt az óltól.

Rendszerint az egész család egy nagy szobában lakott, amit főzéshez is használt tűzhellyel fűtöttek. A bútorzat szegényes volt. Az asztal köré lócákat helyeztek, ezeket estére a fal mellé tolták és szalmával vagy tollal bélelt zsákokat téve rájuk, azokon aludtak. A ruhaneműt nagy ládában tárolták. A konyhai felszerelés is szerény volt: vasüst, tepsi és agyagedény, tányérok és korsók, hordók és vödrök. Fa- vagy agyagtányérokból ettek és ugyanilyen poharakból ittak, előfordult, hogy egymásnak adták tovább az edényt.

Ezüstláda. *Flandria. XVI. század*

A városokban sok volt a nyomorúságos zsúpfedeles vagy zsindelyes vályogviskó, illetve faház. Ezekben, valamint a pinceszerű lyukakban és a többszintes házak tetőterében élt általában a városi szegénység. Egy részüknek egyáltalán nem volt állandó lakhelye. Az egyik legnagyobb olasz városban, Genovában a hajléktalanok telente önszántukból gályarabságot vállaltak. Az Adria legszebb gyöngyszemében, Velencében a koldusbotra jutott családok a hidak alatt rendezkedtek be vagy korhadt csónakokban éltek a tengerparton.

A gyakori tűzvészek miatt egyre többen építettek kőházat. A lángok gyors továbbterjedésének megakadályozására az építészek tűzfalakat emeltek a házak

Ian Brueghel. Látogatás a parasztoknál. *1600*

közé. Ugyanilyen megfontolásból a XVII. században cseréppel kezdték fedni a tetőt, ez azonban nagyon sokba került, ezért nem mindenki engedhette meg magának. A kereskedők és a kézművesek otthonában általában az alagsorban rendezték be a boltot vagy a műhelyt, és ugyanott kapott helyet a konyha. Az emeleten lakott a tulajdonos családja, ott volt a fogadószoba és a hálószoba is. A harmadik szintet a mestersegédek, az inasok és a szolgák foglalták el. A tetőtérben alakították ki a raktárt.

A lakótér belső berendezésére lényegesen több figyelmet fordítottak. A padlót még a kevésbé tehetős családokban is kerámiával vagy kőlapokkal burkolták. Parkettát ritkán lehetett látni még a nemesi palotákban is; ez csak a XVIII. században jött divatba. A lakosság – az egyszerű parasztoktól a hatalmas uralkodókig – az ősi hagyomány szerint télen szalmával, nyáron illatos füvekkel és virággal hintette be a padlót. A XVI. században a francia királyi palotában az uralkodó meghagyására az egész bankett-termet „selymes és illatos fűvel" terítették be. Később a füvet felváltotta a gyékény és a szőnyeg, ez utóbbit nemcsak a földre terítették, hanem az asztalokra, ládákra, sőt még a szekrényekre is.

A felső emelet deszkapadlója egyben az alsó szint plafonja volt. A XVIII. századig a plafont nem vakolták be, legfeljebb behúzták vászonnal vagy mintát festettek rá. A tehetősebb családok a falakat is bekárpitozták. Az olcsóbb papírtapétát (a „dominót") eleinte csak a kisebb jövedelműek használták, idővel azonban szélesebb körben is elterjedt. A XVI. században a mesterek megtanultak tökéletesen átlátszó üveget gyártani. Előbb a városokban jelentek meg ilyen ablakok, majd a falvakban is, de az új üveg még nem tudta teljesen kiszorítani a zsírpapírt és a pergament.

A bútor megválasztásánál elsősorban a kényelmi szempontokra és a külalakra fordítottak figyelmet. Megnőtt a választék, maga a bútor pedig praktikusabb és szebb lett. A felületeket kifényezték, faragásokkal, faberakásokkal díszítet-

ték, sokszor bearanyozták. Közkedveltté váltak a ülönböző formájú s rendeltetésű szekrények: az egyikben ruhaneműt tartottak, a másikban edényt és evőeszközöket, a harmadikban könyveket. Az olasz bútorkészítők Európa leghíresebb mesterei voltak, ők diktálták a divatot. Feltalálták az irodai szekrényt nyitott vagy kihúzható asztallappal és számtalan fiókkal a levelek, családi ékszerek, egyéb apróságok számára. Az ülőalkalmatosságoknak – székeknek, foteloknak – magas hátlapjuk és hajlított karfájuk volt, amit vászonnal vagy bőrrel vontak be. Téglalap alakú és ovális asztalt egyaránt gyártottak, az asztallábak alakja nagy változatosságot mutatott. Az ágynak magas fejtámlája volt, a lábak faragott oszlopokban folytatódtak és gyakran baldachint tartottak, amiről kárpit ereszkedett alá; a kárpit megvédte az alvót a rovaroktól. Ritkán használtak ágyneműt, a fekvőhelyet posztó- vagy selyemtakaróval fedték. A szobai berendezést díszes keretekbe foglalt tükrökkel, gyertyatartókkal, lábas órákkal, dekoratív vázákkal és függönyökkel egészítették ki.

Medici Katalin hálószobája

Igazi kényelem azonban még a főuri otthonokban sem volt. A külön fürdőszoba luxusnak számított, de még az öblítős WC is, amit az angolok már feltaláltak a XVI. században. A higiénia a középkorhoz képest rosszabbodott: annyira féltek a betegségektől, hogy bezárták a városi fürdőket. Az egész test lemosását orvosi beavatkozásnak tekintették és évente csak egyszer fürödtek. Kéz- és arcmosás helyett reggelente nedves kendőkbe törülköztek. A háziak továbbra is az utcára öntötték a szennyvizet, egyenesen az elővigyázatlan járókelő fejére. Még a királyi palotákban is sok volt a szemét.

Komoly gondot okozott a fűtés és a világítás. A házakat a konyhai tűzhellyel, kandallókkal és kemencékkel próbálták fűteni. Kandallója csak a gazdagabbaknak volt, kemencéje viszont többeknek is lehetett. Délen szénserpenyőt használtak. Mivel a fűtőanyag sokba került, gyakran csak a hálószobát fűtötték. Így a háziak kénytelenek voltak melegen öltözni. A mesterséges megvilágítást a fáklya, a gyertya és a tűzhely jelentette, amitől a helyiség tele lett korommal, nehéz volt tisztán tartani és az egészséget is károsította.

Étkezési szokások. A XVI–XVII. században Európa még nem szabadult meg az éhínség rémétől. A nagy átlag továbbra is szegényesen táplálkozott. Az élelem alapját a szemestermények képezték: a búza, a rozs, az árpa és a köles. A „kenyérmenüt" hajdinakásával, Európa déli részein pedig az Amerikából behozott kukoricával egészítették ki, amiből leveseket és kásákat főztek. Az általánosan elterjedt ételek közé tartozott a bab, a borsó és a lencse is.

Elég sok húst – borjút, bárányt, sertést és baromfit – ettek. Előszeretettel fogyasztottak vadhúst is – vaddisznót, szarvast,

Gerrit Berkheyde. Pék

id. Pieter Brueghel. Parasztlakodalom. *1568*

őzet, nyulat, valamint fogolyt, pacsirtát, fürjet. Galambot is tenyésztettek kizárólag étkezési célokra. Mivel a friss hús drága volt, a nagy átlag asztalára többnyire csak szalonna került. Ünnepek alkalmával előkerült a füstölt hús és a kolbász is, de a hétköznapokon egy szelet kenyér kicsinyke szalonnával vagy sajttal és egy fej hagymával már királyi lakomának számított. Egy egyszerű városi ember vacsorája általában tejbe aprított kenyérhéj volt.

A „fűszermánia" lassan feledésbe merült: már nem használtak olyan sok ízesítőt, mint a középkorban. Részben az új zöldségfélék – spárga, spenót, zöldborsó, karfiol, paradicsom, tök, kukorica és burgonya megjelenése miatt, részben pedig azért, mert kevesebb tartósított húst fogyasztottak. Egy európai ember átlagos élelmiszeradagjához sajt, tojás, vaj, tej és olívaolaj is tartozott.

Joachim Beuckelaer. A konyha

Az évnek majdnem a fele böjtös napokból állt, a nagy 40 napos böjt idején pedig húst, tojást és baromfit csak azok a betegek ehettek, akiknek volt az orvos és a pap kézjegyével ellátott engedélyük, meg a zsidók. Ez volt a tenger gyümölcseinek az ideje. A friss, de különösen a füstölt, sózott és szárított hal jól kiegészítette és színesítette az étrendet. A Baltikum és az Északi-tenger bővelkedett heringben, az Atlanti-óceán tőkehalban, a Földközi-tenger pedig ton-

halban és szardíniában. De a tengerektől távolabb eső vizek, a folyók, tavak és mesterséges víztározók is bővelkedtek halban.

Európa hosszú ideig csak mértékkel fogyasztott édességet. A cukor eleinte gyógyszernek minősült, és csak a patikusok boltjaiban árulták. A XVI. században cukornádból állították elő eléggé munkaigényes és költséges úton. Ezért a cukor luxusnak számított, bár egyre többet fogyasztottak belőle. A parasztházakban egy nagy darab cukorsüveg lógott az asztal fölött. Ez alá helyezték a forró italt tartalmazó edényt és várták, amíg a hő hatására leválik egy nagyobb darab.

A legelterjedtebb ital a szőlőbor volt. A sör igazi népitalnak számított, Észak-Franciaországban viszont az almabort kedvelték. A komlóval erjesztett italok fogyasztását nem annyira a közkedveltségük indokolta, mint inkább az ivóvíz alacsony minősége. A városokban különösen rossz volt a víz minősége.

Megjelentek az úgynevezett willkommen korsók (a német eredetű szó jelentése: üdvözöljük). Vendég érkezése alkalmával ebben szolgálták fel az italt. Aki nem kívánt inni, kiválthatta az italt egy érmével, amit a korsóra erősítettek. Ez a szokás elsősorban a kézművesek között terjedt el. Minden céhnek megvolt a maga öblös willkommenje. A rendszerint ólomból készült ivóedények akár nagyobb értéket is képezhettek, mert megszámlálhatatlan érmét tartalmaztak. Ez a szokás, akárcsak a korsó elnevezése, gyorsan elterjedt más országokban is.

Vízvezeték kevés helyen volt. Az emberek olvadt havat, folyó- vagy esővizet ittak. A folyóvíz fogyasztása különös veszélyt jelentett, mivel a festő- és cserzőműhelyekből, illetve egyéb mesterségek melléktermékeként sok szennyező anyag került a vízbe. Az ilyen vizet előbb apró szemcsés homokon megszűrték, majd árulták. Párizs utcáin naponta 20 ezer vízhordó árulta kiáltozva portékáját, fejenként 60 liter vizet szállítottak zömmel a többszintes épületek lakóinak.

Diego Velázquez.
Sevillai vízhordó. *1620*

Új italok. A nagy földrajzi felfedezéseknek köszönhetően Európa új italokat ismerhetett meg – a csokoládét, a teát és a kávét. A csokoládét Amerikából hozták be és rögtön a nemesség kedvelt itala lett. Forrón itták, a sűrű nedűt tejjel és fahéjjal ízesítették. Nagy gyógyhatást tulajdonítottak neki, de ugyanakkor tartottak is tőle: Franciaországban elterjedt a híre, hogy aki csokoládét iszik, annak fekete gyerekei születnek.

A teát a hollandok hozták Európába a messzi Kínából a XVII. század elején. Csodálatosan díszített vékony kínai porceláncsészékben szolgálták fel. Az illatos ital fogyasztása sokáig a nemesség kiváltsága volt, és csupán a XVIII. században vált általánossá.

A legnagyobb sikere a kávénak volt, amit az európaiak a muzulmán országokban ízlelhettek meg először. A XVII. században Párizst valósággal ellepték

Török kávézó. *XVI. század*

a pazar turbánokat viselő örmény vándorkereskedők. Keserű, gőzölgő kávét árultak nagy tálcákon, amin kis tűzhely, kancsó és csészék sorakoztak. Hogy jobb íze legyen, a kávéra porcukrot hintettek. Hamarosan megnyíltak az első kávézók is, ahol egy csésze kávé mellett véget nem érő beszélgetést folytattak az arisztokraták, a politikusok és a művészek. Az utcákon különleges árus asszonyok jelentek meg, akik csappal ellátott edényekből felmelegíthető, forró tejeskávét mértek az egyszerű városiaknak. Hasonló kép tárult a járókelők elé más európai városokban is.

A XVI. században megjelentek a kereskedelemben az égetett szeszes italok: a pálinka, a rum, a gin és a különböző likőrök. Sorra nyíltak a tavernák, ahol egy pohár ital és némi harapnivaló mellett az emberek megvitatták ügyes-bajos dolgaikat, kártyáztak vagy kockáztak. Ezek a helyek legtöbbször bűnözők és rablók tanyáivá váltak, különösen a szegénynegyedekben.

A szíves vendéglátás szabályai. A XVI. század látványos változásokat hozott az európai konyhában. Már nemcsak arra figyeltek, mivel kínálják meg a vendéget, hanem ügyeltek arra is, hogyan tálalják az ételt és miképpen viselkedjenek az asztalnál.

Nagy bankettek alkalmával általában felszolgáltak egy „látványos fogást". A XVI. század végén az egyik ilyen meglepetés összeállítója egy nürnbergi cukrász, Hans Schneider volt. Fogyasztásra alkalmatlan anyagokból ötletes várakat, tornyokat, állat- és madárfigurákat készített és megtöltötte pástétommal. A hatalmas alkotás belsejébe a konyhaművész élő nyulakat és mókusokat, illetve kisebb madarakat helyezett. Amikor a megfelelő ünnepi pillanatban felbontották a pástétomot, a vendégek nagy meglepetésére és csodálatára állatok futottak, ugrottak és repültek szét a teremben.

Benvenuto Cellini. Sótartó

Nagyobb lett a konyhai felszerelések és edények választéka. A fém- és faedények mellett a háztartásokban egyre több üveg-, fajansz- és kristályváza, pohár, edény, tányér, salátás és édességtál jelent meg. A művészek igyekeztek szép formába önteni alkotásaikat.

Az ismert olasz szobrász és aranyműves, Benvenuto Cellini I. Ferenc francia király megrendelésére zománccal és drágakövekkel gazdagon ékesített arany sótartót készített. Maga a sótartó kehely formájú, amit két félig fekvő alak, Neptunus és Ceres tart a

Francisco Zurbarán. Csendélet. *1630–1635*

kezében. A Saliera (sótartó) máig az aranyművesség egyik legszebb alkotása.

A banketthez való előkészületek során kellő figyelmet fordítottak a terem feldíszítésére is. A falakra gobelint és virágfüzéreket akasztottak, és egy jól látható helyre a szekrényt állították „ünnepi" edénykészlettel. Az asztalokat „U" alakban helyezték el, és több rétegben gazdagon hímzett abrosszal terítették le. A vendégek a külső részen foglaltak helyet, szabadon hagyva a belső teret a felszolgálók és az előadóművészek számára. Szokás szerint párosával ültek asztalhoz – egy hölgy és a gavallérja. Amíg felszolgálták az első fogást, a vendégek könnyű borral vagy gyümölccsel csillapították szomjukat és zenét hallgattak. A felszolgálók feladata az volt, hogy lehetőleg minél jobban elkápráztassák az asztaltársaságot a különböző ételritkaságokkal. A két fogás közötti szünetben letakarították az asztalt és kicserélték az abroszt. A vendégeket ezalatt egyéb látványosságokkal, tánccal szórakoztatták.

Az ételt kézzelették, emiatt sok kendőre volt szükség. Evés alatt többször mostak kezet illatosított vízzel, ilyenkor a vizet kancsóból öntötték egy külön kézmosásra előkészített tál fölött. Az evőeszközök közül a legfontosabb továbbra is a kés maradt, bár mindenkinek adtak kanalat is. A négyágú villa használata viszont csak lassan terjedt el. Ha nem jutott valamennyi vendégnek tányér és pohár, akkor vagy egy tálból ettek, vagy átadták egymásnak az edényeket. Az egyik XVI. század végén élt francia utazó igencsak elcsodálkozott, amikor azt látta, hogy Svájcban

Paolo Veronese. Kánai menyegző (részlet). *1562-1563*

Willem Claesz. Csendélet vadszedres lepénnyel

még a vendéglőkben is minden látogatónak saját kanala, tányérja és pohara van. Az evőeszközök használata csak a XVII. század végén vált elfogadottá. Egyes helyeken a kanalat, villát és kést szépen díszített különleges tokokban szervírozták.

A bőségesen megterített asztal célja nemcsak az volt, hogy elkápráztassák a vendéget az ízletes fogásokkal és szép terítékkel, hanem az is, hogy ízelítőt adjanak a vendéglátó család gazdagságából és hatalmáról.

Divathóbortok. A földrajzi felfedezések az európai divatra is hatottak. Az indiai festékekkel még változatosabbra festették a kelmét. Az illatos keleti növények és fűszerek, valamint az Atlanti-óceánból származó halászati termékek – főleg az ámbra – széles távlatokat nyitottak az új illatszerek és kozmetikumok előtt. A dohányzás elterjedésével nőtt az igény a pipák és a dohányszelencék iránt. Ezek alakja a divatnak megfelelően változott.

Az európai országok már az újkor hajnalán többé-kevésbé tartós kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokat építettek ki egymással: Európa egy életet élt. Kialakult az általánosan elfogadott európai divat, amit a politikában legnagyobb befolyással rendelkező országok diktáltak. A XV. és a XVI. század fordulóján a legnagyobb divatdiktátorok az olaszok voltak. A fehérneműre szűk kosztümöt húztak és arra egy bővebb felső öltözetet. A velencei divathölgyek, hogy magasabbnak és karcsúbbnak tessenek, úgynevezett zoccoliban, magasított sarkú cipőben jártak. Ilyen cipőben természetesen lassabb és nehézkesebb volt a járás, de hova is kellett sietni egy olyan városban, ahol minden a csatornák vizének nyugodt folyásához igazodott!

Lorenco Lotto. Lucretia Borgia arcmása. *1510 körül*

Az asszonyok között egyre többen jártak fejkendő nélkül. Nagyobb figyelmet kezdtek fordítani a fejdíszekre, a diadémokra, fonatokra és hajhálókra. A magas homlokú szőke nő volt az ideál. Az olasz nők egészségüket sem kímélve különleges kalapokat, úgynevezett szolánókat (csak karimája volt a kalapnak) viseltek és napokig sétáltak a tűző nap sugarai alatt, hogy kivilágosodjon

Velencei zoccolik

a hajuk. Hogy magasabbnak tűnjön a homlokuk, leborotválták a hajukat.

A XVI. században Spanyolország játszotta a vezető szerepet az európai politikában. A divatot is ők kezdték diktálni. Sötét tónusú, szigorú férfi ruházatuk teljesen zárt volt. A fekete viselet iránti rajongásuk miatt a külföldiek megvetően „varjaknak" csúfolták őket. Néha már csak sejteni lehetett a ruházat színét a díszítésként szolgáló rikító drágakövek, arany és ezüst hímzés alatt. A rövid nadrágot vattával tömték ki, hogy gömbölyű formát kölcsönözzenek neki. Kitömték a váll- és a mellrészt, hogy nagyobb tekintélyt kölcsönözzenek a ruha viselőjének. A rossz nyelvek ezt nevezték „libahasnak". Népszerű lett Európában a spanyol rövid köpeny és a keskeny spanyolszakáll. Az ibériaiak puha szűk cipőt viseltek, amit karmokhoz hasonló szabásmintával díszítettek, ez volt az úgynevezett „farkasmancs". Ruházatukat keskeny karimájú keménykalap egészítette ki.

Isaac Oliver Richard Sackville. Spanyol divat Angliában. *1616*

A spanyol női divat kemény fémvázas alsó ruházattal ajándékozta meg a világot. Ez a viselet évtizedekig hódított. Egy-egy ilyen viselet nagyon nehéz volt, ezért a viselője járás közben még fenségesebbnek tűnt. A ruházatot fülbevalókkal, cipellőkkel, nyakláncokkal és karkötőkkel illett viselni, de strucctollas legyező és vékony csipkés kendőcske is tartozott a női kelléktárhoz. Még az arab időkből maradt meg az a hagyomány, hogy a hölgyek csak sötét fejkendőben léphettek utcára. Idővel ebből alakult ki az ismert spanyol mantilla fekete csipkével.

A XVI. században a spanyolok otthon is kezdték termeszteni az Újvilágból behozott burgonyát. Miután megtanulták, hogyan kell kivonni belőle a keményítőt, igazi fordulat állt be a divatban. A megkeményített gallér merev lett, ami lehetővé tette, hogy növeljék a méreteit. Egy-egy nagyméretű gallér akár egy malomkőnyi is lehetett. Szorosan körbefogta a nyakat, így a fejet magasan kellett tartani. Ez a látvány teljes egészében megfelelt egy spanyol arisztokratáról alkotott képnek.

Ahhoz, hogy kemény és fodros is legyen a gallér, különleges csipeszekkel guvrírozták és vékony mintás csipkével körbeszegték. Egy gallér nagyon sokba került. Ezért fokozottan vigyáztak, nehogy evés közben bepiszkolják vagy összepecsételjék a drága holmit. Így aztán a XVI. század végén újra felfedezték a távoli antik korok találmányát, a villát. Attól kezdve a nemesség körében illetlenség volt kézzel enni.

A XVII. században a divat központja áthelyeződött Franciaországba. A franciák alkotó módon továbbfejlesztették a spanyol viseletet. Egyedibbé és pompásabbá változtatták, drágakövekkel ékesítették. Akkoriban vált közkedveltté a holland stílus, a magas tetejű kalap és a lecsatolható gallér.

A XVI. században megjelent a kötött harisnya. Mivel a zsebet még nem találták fel, a derékszíjhoz láncolt erszényben tartottak mindenféle apróságot.

Alonso Sanchez Coello. Izabella infánsnő. *1579*

A szőrmével díszített ruha a gazdagság jele volt. A XVII. században a főurak között divatba jött a hálóing, de fehérnemű viselete csak a XVIII. században terjedt el széleskörűen. Attól kezdve érezhetően kevesebb lett a bőrbetegség.

Az egyszerű emberek ruházata nem volt ennyire díszes, bár sokan – különösen a városokban – megengedhették maguknak, hogy lenből, vékony posztóból vagy selyemből varrt öltözetük legyen és követték a divatot. A szegényebbek az évszaktól függetlenül durva posztóruhát viseltek.

A szabók, cipészek és kalaposok a divathóbortoknak köszönhetően meg tudták keresni a kenyérre valót. A fazon megváltozása mindig új lökést adott a termelés és a kereskedelem fejlődésének. A divatmajmolás nem volt puszta hóbort, hanem előmozdította a társadalmi haladást.

Forrásmű

XVI. század. Raimund Fugger német bankár házának leírása

Micsoda pazar háza van Raimund Fuggernek! A bolthajtásokat márványoszlopok tartják. A szobák és termek tágasak és szépek, de a legpompásabb a házigazda lakrésze aranyozott falaival és a fölöttébb díszes ággyal. Ebből a szobából nyílik a Szent Sebestyén kápolna, amelynek értékes fából készült székei igazi mesterművek. A kápolna legnagyobb értékei azonban a gyönyörű képek.

Nagy hatást gyakorolt ránk az emeleten látott régiségek gyűjteménye… Az egyik teremben állították ki az érméket és a bronzszobrokat, a másikban a kőből faragottakat, némelyikük mérete kolosszális volt. Ahogy megtudtuk, a régiségeket hatalmas összegekért szállították ide a világ különböző országaiból, elsősorban Görögországból és Szicíliából. Maga a házigazda művelt és jóindulatú ember.

XVI. század. Egy olasz utazó beszámolója Zürich lakosainak életmódjáról

A reggeli ima után a szolgálók, szinte mindenkinek volt szolgálója, a háziasszonyokkal együtt hozzálátnak a szobák takarításához, felsöprik a folyosókat és a tornácot, lemossák a lócákat és a bútorokat. A szobák berendezése egyszerű, szépségüket legtöbbször a tisztaságban és a rendben kell keresni. A helyiségek legdíszesebb része a falakat fedő faburkolat. Ennek minden egyes elemét diófából faragott arcképek vagy girland díszíti. A faburkolat megvéd a téli fagyoktól, de a sötét színű diófa és a lelakkozott fenyőlap komorrá teszi a szobát. Ezt az érzést fokozzák a keskeny és kicsi ablakok és az alacsony mennyezet. Telente befűtenek a hatalmas kályhákba.

A bútorzat szerény és kevésbé díszes. A fal mellett és az asztal körül lócák vannak. A tehetősebb házakban bársonnyal bevont, arany vagy ezüst rojtos faszékekre ültetik a vendéget. A szegényebbek bársony helyett posztót vagy bőrt használnak, az ülőrészre pedig a háziasszonyok által hímzett párnákat tesznek. Ünnepek alkalmával hasonlóan díszes abroszokkal takarják le az asztalt. Ez a vidám és szilárd jellemű nép csak az idősebbeket vagy a betegeket ülteti karosszékbe.

A drága edényeket csak ünnepekkor veszik elő. Hétköznapokon agyag- vagy faedényből esznek, a gazdagabbak ólomedényeket használnak.

1. *Miért építettek Európa északi részén sátortetős, délen pedig lapos tetejű házakat?*
2. *Hogyan változott meg a középkorhoz képest egy ház belseje? Mennyire volt kényelmes az európai ember otthona a korai újkorban?*
3. *Befolyásolták-e a nagy földrajzi felfedezések az európaiak étkezési és öltözködési szokásait?*
4. *Milyenek voltak a higiéniai állapotok és hogyan befolyásolták az emberek egészségét?*
5. *Miért lett Spanyolország a XVI. században egyeduralkodó a divatban, hogyan nézett ki egy spanyol viselet?*

FELADATOK

1. *Tegyük fel, hogy egy befolyásos XVI. századi főúr meghívott benneteket egy bankettre. Írjatok fogalmazást arról, hogyan viselkedtek a vendégek az asztalnál!*
2. *Magyarázzátok meg a forrásművek alapján, miben különbözött a bemutatott emberek életmódja! A választ indokoljátok meg! Milyen hatással voltak a második leírás szerzőjére a zürichi házak és lakói?*

3. téma

EURÓPA ÚJJÁSZÜLETÉSE

6. AZ ÚJ KULTÚRA

6 AZ ÚJ KULTÚRA

7 A FEJLETT RENESZÁNSZ MŰVÉSZETE

A reneszánsz szülőhazája. Itáliában a XIV–XV. század fordulóján új kultúra alakult ki, amit reneszánsznak neveztek el (a francia renaissance szó jelentése: újjászületés). Az új irányzat az ember, az értelem és az alkotói készség diadalát hirdette, az egyéni érdemeket és a hivatástudatot a származás vagy a gazdagság fölé helyezte.

Nem volt véletlen, hogy az új emberi eszménykép éppen Itáliában született meg. Az országot áthatotta a kereskedő köztársaságok szabadságának szelleme. A virágzó városállamok berendezkedése sokkal demokratikusabb volt, mint a parancsuralmi rendszerre épülő országoké. A városok életében vezető szerepet töltöttek be az üzleti érzékkel rendelkező, a távoli országokba is eljutó, pénzügyi tapasztalatokkal bíró kereskedők, bankárok és vállalkozók. Ezek nagy műveltségű emberek voltak, gyakran diplomáciai küldetést is vállaltak. Közülük kerültek ki a helyi önkormányzatok képviselői, akik a hatalomért folytatott küzdelemben új képességekre tettek szert: határozottabbakká váltak, kiváló beszédkészséggel és vezetői képességgel rendelkeztek. Mindez új, életrevalóbb, fogékonyabb, bátor és határozott embertípus kialakulásához vezetett. Számára elvesztették vonzó erejüket a középkori eszmények – az aszkétizmus és a földi élet megvetése; ezeket az érzéseket kiszorította a gazdagság és az örömök iránti vágy.

A humanisták lettek az új értelemben vett és az új értékrendnek megfelelő alkotók. A középkorban uralkodó szemlélet az ember megalázására épült, ezzel szemben a humanisták szerint az ember volt a legnagyobb érték, a Világmindenség középpontja. A sokoldalú egyé-

Velencei tengerpart. *1570*

niséget eszményítették, aki maga volt egyszerre a szellemi és a fizikai tökély. A humanisták tudták, hogy az új ember nevelését a gyermekkortól kell kezdeni, ezért különös figyelmet fordítottak az oktatásra. A felnövekvő nemzedéket becsületességre, az emberi méltóság tiszteletére, hazafiságra és a szülőföld szeretetére nevelték. Egyes itáliai városokban humanista iskolák nyíltak, ahol a különböző városokból érkező fiatalokat oktattak.

Forrásmű

XV. század. Részlet Francesco Castiglione „Vittorino da Feltre élete" című művéből

Nyolc évig jártam Vittorino iskolájába, ahol különböző szokásokról és tudományokról tanultam. Munkaszeretete és odaadása népszerűvé tette Vittorinót, ezt a jóságos és kiváló nevelőt. 22 évig dolgozott Mantuában, számos kamaszt nevelt, többek között az őrgróf gyerekeit is. Vittorino felkarolta a tehetséges szegény gyerekeket, fizette tanulmányaikat, hajlékába fogadta őket, könyveket, élelmet és ruhát adott nekik.

Sohasem ült le a tűz mellé, még a hideg téli napokon sem. Azt mondta, a fizikai munka jobban melegít, mint a tűzhely lángja. Ezért a nála nevelkedő ifjaknak meghagyta, hogy mindennap labdázzanak, fussanak és ugráljanak. Azt vallotta, hogy a mozgás nemcsak edzi a testet és jót tesz az egészségnek, hanem serkenti az értelmet is.

Növendékeit soha, vagy csak nagyon ritkán fenyítették meg, akik elhanyagolták az olvasást, azokat úgy büntették, hogy amikor a többiek engedélyt kaptak a pihenésre vagy szórakozásra, őket még bent tartották a foglalkozáson. Ha Vittorino véletlenül rájött, hogy csaló, gazember, gyilkos vagy olyan ember van neveltjei között, akinek a szava nem egyezik a tetteivel, akkor a vétkest senki sem menthette meg a büntetéstől. Az ő iskolájából kerültek ki a legjobb és legműveltebb növendékek, akik Itália különböző részeiből jöttek hozzá.

A humanisták különböző társadalmi rétegek képviselői voltak: kereskedők, ismert családok tagjai, városi polgárok. Foglalkozásuk is eltérő volt. Találunk közöttük könyvmásolót és könyvtárost, tanárt és egyetemi professzort, egyházi személyt és politikust, magas rangú hivatalnokot és művészt egyaránt. A humanisták számára az élet értelme az antik kultúra tanulmányozása és munkásságuk kiteljesítése volt. Mindig megosztották egymással tapasztalataikat: ha egy városban dolgoztak, rendszeresen összejártak, vagy feltétlenül leveleztek, ha távol

Firenze címere

éltek egymástól. A humanistáknak köszönhetően megváltozott a művészetszemlélet is. A művészet feladata az lett, hogy feltárja az igazi szépséget és az embert is a szépre való törekvésre késztesse. A festőket, szobrászokat és építészeket „művészembereknek" nevezték és becsben tartották. A korabeliek szemében egy művész feltétlenül ismerte saját képességeit, finom és elegáns ember volt. A műhelyek valóságos klubokká alakultak, ahol órákig lehetett beszélgetni a humanistákkal.

A kor egyik sajátossága: megjelentek a mecénások. A gazdag és befolyásos emberek – az uralkodók, a pápák, a főurak – művészeket fogadtak fel, képeket rendeltek tőlük, ünnepi rendezvények díszítését és megszervezését bízták rájuk. A befolyásos **Medici** bankárcsalád jótékonysága Itália egyik legszebb városává tette Firenzét. A Medici-palota a humanista kultúra fellegvára lett, a gazdáját pedig joggal nevezték Lorenzo il Magnificonak, vagyis tündöklőnek. Politikusi tehetsége és munkabírása jól ötvöződött Lorenzo de' Medici nagy műveltségével, sokoldalú nyelvtudásával, költői tehetségével és művészetismeretével.

A római pápák közül is többen kitűntek művészetpártolásukkal. V. Miklós pápa ismerkedett meg először a humanista eszmékkel, és szélesre tárta a Vatikán kapuit a művészemberek előtt. A pápa sokat költött antik szerzők műveinek vásárlására és másolására. Ezek a könyvek képezték a későbbi híres Vatikáni Könyvtár alapját, amit IV. Sixtus pápa hozott létre. Az ő nevéhez fűződik az új templom, a Sixtusi-kápolna felépítése és berendezése. Ez az a hely, ahol hagyományosan összeül a konklávé az új pápa megválasztására.

A reneszánsz mesterek számára a legfontosabb az ember és az emberi érzelmek bemutatása volt. Túlléptek az egyházi témák kötöttségén, és mitológiai, illetve világi jeleneteket dolgoztak fel. Új műfajok jelentek meg és váltak kedveltté, a csendélet és a portré. Megnőtt az érdeklődés a történelmi eseményeket és életképeket ábrázoló festmények iránt. Az építészetben is új stílus váltotta fel a gótikát, amit a reneszánsz mesterek barbárnak tartottak. Visszatértek az antik stílushoz: a hegyes gótikus árkádokat római boltívek és klasszikus oszloprend váltotta fel.

A humanizmus Itálián kívül. A XVI. század közepétől az új stílus átlépte Itália határait és más európai országokban, Németországban, Franciaországban, Angliában, Németalföldön és Spanyolországban is hódított. Az Alpokon túl, az egykori „barbár világban" a római kor nem hagyott olyan mély nyomokat, mint Itáliában. A humanisták az olaszokhoz hasonlóan ott is érdeklődtek az antik dolgok iránt, de sokkal több figyelmet fordítottak saját múltjukra, a germán népek és általában a középkor történetére. Több helyen voltak már egyetemek,

a tudományos ismeretek gócai. A könyvnyomtatás felfedezése a legfontosabb ismeretforrássá tette a könyvet, és így elősegítette a humanista eszmék elterjedését is.

A XVI. század elején **Rotterdami Erasmus** (1469–1536), az északi reneszánsz legnagyobb alakja lett a humanisták igazi vezéralakja.

Erasmus (eredeti neve Gert Gertsz) Rotterdamban született egy holland pap törvénytelen fiaként. Korán elvesztette szüleit és így egyedül kellett megtalálnia útját az életben. Iskolai tanulmányai befejeztével pap lett, de később pápai beleegyezéssel elhagyta a kolostort, hogy egyetemen folytathassa tanulmányait. Európa számos országának uralkodójától kapott felkérést, hogy szegődjön szolgálatukba, de Erasmus mindnek azt válaszolta, hogy nem akarja elveszteni függetlenségét. Azt tartotta, hogy nem tartozik egyetlen néphez sem, inkább „világpolgárnak" tekintette magát. Élete során Erasmus több országban élt, tanult és alkotott.

Erasmus legnépszerűbb műve „A Balgaság dicsérete", ami tulajdonképpen szatirikus párbeszéd író és olvasó között. A Balgaságot elkíséri világ körüli útján a Lustaság, a Hízelgés, a Bolondság, a Kapzsiság és az Örök Álom. „Hű szövetségeseimnek köszönhetően – mondja a Balgaság – legyőzhetem az egész emberiséget, még az uralkodóknak is parancsolhatok." Erasmus szatírájának nyilai elsősorban a felsőbb társadalmi rétegeket célozták meg, ugyanakkor nem kegyelmezett az egyszerű embereknek sem, akik között szintén nem kevés balga akadt. Erasmus lett a humanisták nemzetközi társaságának, az úgynevezett „tudósok köztársaságának" elismert vezetője, művét pedig legjobb barátjának, Morus Tamásnak ajánlotta.

ifj. Hans Holbein. Rotterdami Erasmus. *1523*

Az ideális társadalom képe és az állam fejlődésének törvényei. Az ismert angol jogász, **Morus Tamás** (1478–1535) becsületes, igazságos és köztiszteletben álló ember volt. London lakói megválasztották parlamenti képviselőnek, később pedig a humanista Morus a legmagasabb állami tisztséget is megszerezte: lordkancellár lett. Közvetlen közelről tapasztalhatta, mennyire tökéletlen az államigazgatás, és milyen sokat szenved a nép. Ezek a tapasztalatok ihlették az ismert „Utópia" megírására. Morus Tamás a nagy földrajzi felfedezések korában élt, amikor az európai ember új földrészekről és népekről szerzett tudomást, és ezáltal megváltozott elképzelése a világról. Nem véletlen, hogy a szerző egy újonnan felfedezett szigeten helyezi el

ifj. Hans Holbein. Morus Tamás. *1527*

Fennmaradt egy legenda Erasmus első találkozásáról Morus Tamással. Mindkét humanistát meghívták egy londoni bálra. Miután beszédbe elegyedtek, mindkettőjüket rabul ejtette a latin nyelv szépsége és partnerük kiváló humorérzéke. Egyszer csak Erasmus elragadtatásában felkiáltott: „Te vagy maga az Isten, vagy az ördög, vagy Morus Tamás!" Mire Morus így válaszolt: „Te pedig vagy az ördög, vagy az Isten, vagy az én Erasmusom lehetsz!" Az ismerkedésből hosszú, meghitt barátság alakult ki. Nem telt sok időbe, és Erasmus így jellemezte Morust: „Egyszerűen barátságra született, ez a sorsa… Aki igazi barátot keres magának, nem találhat jobbat Morus Tamásnál".

Francois Rabelais. *XVII. század*

hőseit, valahol a nagy óceán közepén. A történetet egy volt utazó, Hythlodaeus Raphael (a nevet Morus Tamás alkotta két görög szóból, ami körülbelül azt jelenti: „bolondságokért hevülő") meséli el.

Hythlodaeus elítéli a korabeli Anglia kegyetlen törvényeit, és szembeállítja vele a boldogság szigetét, ahol nincs magántulajdon és szegénység, mindenki békében és egyetértésben él. Az emberek nem ismerik a pénzt, ki-ki „szükségleteinek megfelelően" részesül a javakban. Utópia lakói nagy családokban, rendezett házakban élnek, együtt étkeznek egy hatalmas közösségi csarnokban. Ugyanakkor mindez nem jelent általános primitív egyenlősdit. A tehetséges fiatalokat felmentik a munka alól és a tudományokkal foglalkozhatnak. A többiek a határás munka után kedvük szerint választhatnak a tanulás, a sportolás vagy a szórakozás között. Utópia lakói meg vannak győződve arról, hogy az ember boldogsága a harmonikus fejlődésben, a munka és a pihenés ésszerű beosztásában keresendő. Az országot tiszteletben álló tudósok irányítják, hatalmuk jelképe nem a korona, hanem egy kéve gabona.

Az „Utópiá"-nak nagy sikere volt. Akadtak olyan emberek, akik hittek egy boldogabb ország létezésében és készek lettek volna elindulni a felkutatására. Pedig Morus már a név megválasztásával is arra akart utalni, hogy ez egy kitalált hely (az utópia görög eredetű szó, jelentése: seholsincs ország).

Franciaországban **Francois Rabelais** (e.: franszuá rable) (1494–1553) orvos és író fogalmazta meg a harmonikusan fejlett ember képét. Világhírű regényében, a „Gargantua és

Giuliano da San Gallo. Egy ideális város látképe

Pantagruel"-ben egy olyan apátságot mutat be, ahová nem tehették be a lábukat képmutató és fennhéjázóan fecsegő emberek. Egy hatalmas palota magasodott a területén, csendes park várta a sétálókat és testedzésre alkalmas pályák álltak a mozogni vágyók rendelkezésére. Az apátság lakói önkéntesen választották ki lakhelyüket. Valamennyien értettek a versíráshoz, különböző hangszereken játszottak és öt-hat nyelvet beszéltek.

A tökéletes társadalomról szóló művek utópisztikusak voltak. Megjelenésük arról tanúskodott, hogy a humanistákat nemcsak az egyén korszerű, harmonikus nevelésének a kérdései foglalkoztatták, hanem a tökéletes társadalom megteremtése is.

Forrásmű

XVI. század. Részletek Morus Tamás „Utópiá"-jából

„(...) ha a ma virágzó államokat szemlélem, és mérlegelem magamban, istenuccse úgy tűnik föl nekem, hogy nem egyebek a gazdagok összeesküvésénél, akik ugyan az állam nevében és jogcímén lépnek föl, de a maguk haszna érdekében...

Mert miféle igazság az, hogy a nemesúr, vagy aranyműves, vagy uzsorás, vagy bárki azok közül, akik egyáltalán semmit sem dolgoznak, (...) fényűzően és költekezően éljen semmittevésből, illetve haszontalan foglalkozása révén? (...) Ezeket azonban meddő és eredménytelen munka hajszolja a jelenben, a nyomorult öregség gondja öldösi szüntelen...

Szilárd meggyőződésem, hogy mindent méltányosan és igazságosan elosztani, vagy akár boldogan élni a földi javakkal csak a magántulajdon eltörlésével lehet..."

A XVI. századi humanistákat az állam fejlődésének a törvényei is érdekelték. Az ismert firenzei történész és politikus, Nicolo Machiavelli (1469–1527) volt a szerzője „A fejedelem" című közkedvelt értekezésnek. Saját bevallása szerint Machiavelli legszívesebben „az államigazgatás művészetéről", vagyis a politikáról gondolkodott. Szülőföldjének elkötelezett, ékesszavú szószólója volt, ám olyan korban született, amikor Itália kisebb államokra hullott szét, és ezért gyakran szenvedett az idegenek betöréseitől. Machiavelli a pápaság önző politikájában látta az ország egyesítésének fő akadályát, ezért egy csöppnyi kétsége sem volt afelől, hogy ilyen körülmények között csak egy erőskezű vezető mentheti meg az országot és teremtheti meg az egységes Itáliát. A nagy cél érdekében képes lett volna ravasz, kegyetlen és igazságtalan lépésekre is.

Santi di Tito. Nicolo Machiavelli. *XVI. század*

Sokan gondolkodtak hasonlóképpen, de nyíltan vállalni véleményét csak Machiavelli merte. Ezért gyakran lehet találkozni olyan véleménnyel, hogy miközben Machiavelli méltatva az uralkodók negatív tulajdonságait, valójában megszabadította a politikát az erkölcstől. Megszületett a „machiavellizmus", vagyis a gátlástalan politizálás. Machiavelli először mondta ki, hogy a politika saját törvényekkel és elvekkel rendelkező önálló mesterség. Nehéz egy napon említeni az erkölcs-

csel, mivel a hangzatos erkölcsi jelszavakkal gyakran csak ellenszenves célokat takargatnak. Machiavelli egységes Itáliáról álmodott és megmutatta, milyen úton és milyen eszközökkel lehet elérni ezt a célt. Műve nem utópia, hanem a reális politikai cselekvések könyve.

1. *Milyen embert eszményítettek a humanisták? Miben különbözött a humanisták szemlélete a középkori felfogástól?*
2. *Foglalkoztatta-e a humanistákat az oktatás és az ifjúság nevelésének kérdése?*
3. *Milyen hatással voltak a humanisták a művészetszemlélet megváltozására? Hozzájárultak-e a mecénások a reneszánsz kultúra fejlődéséhez?*
4. *Milyen új szemléletet honosítottak meg munkásságukkal Észak-Európa humanista gondolkodói?*
5. *Miért nem tekinthetjük Machiavelli „A fejedelem" c. művét utópiának?*

FELADATOK

1. *Állapítsátok meg Francesco Castiglione műve alapján, hogy lehetett-e példakép Vittorino da Feltre a tanítványai számára! Milyen alapon állítja a szerző, hogy Vittorino jó ember és a legjobb nevelő volt? Miért érkeztek növendékek Vittorino iskolájába Itália minden részéből?*
2. *Morus Tamás „Utópiá"-jának részleteiből állapítsátok meg, milyen volt egy angol humanista viszonya az államhoz és az államhatalom képviselőihez! Volt-e valamilyen alapja annak a feltevésének, hogy a tulajdon eltörlése boldoggá teszi az embert?*

7. A FEJLETT RENESZÁNSZ MŰVÉSZETE

Leonardo da Vinci. Önarckép. *1515 körül*

Titánok kora. A XV. század végén és a XVI. század elején valósággal szárnyra kapott az irodalom, a festőművészet és az építészet, ezért ezt a korszakot fejlett reneszánsznak (cinquecentónak, e.: csinkvecsentó) is szokták nevezni. Ez a korszak új, sokoldalú tehetséggel megáldott alkotó egyéniségekkel ajándékozta meg a világot, akik egyesítették magukban a szilárd jellemű gondolkodót és a művészt. Ezeket az embereket joggal nevezte el az utókor azoknak az ókori görögöknek a példájára titánoknak, akik bátran vállalták a megmérettetést akár magukkal az olimposzi istenekkel is.

Az emberiség történetében aligha van még egy olyan zseni, mint amilyen **Leonardo da Vinci** (1452–1519) volt.

Leonardo szerencsés alkatot örökölt, tetszetős volt és erős, puszta kézzel meghajlított

egy patkót és mindenkinél jobban vívott. Érdeklődése nem ismert határokat. 14 kötetnyi kéziratot hagyott az utókorra számos találmányának a tervrajzával: kidolgozta a többi között a tengeralattjáró, a helikopter, az ejtőernyő, a felnyitható híd, a golyószóró, a tank, az olvasztókemence és az automata szövőszék működési elvét. Valamennyi találmánya jóval megelőzte korát.

Leonardónak nem volt egyetemi végzettsége, de ez nem gátolta abban, hogy sokoldalúan képzett emberré, igazi példaképpé váljon. Érdekelte a matematika, a fizika, az anatómia és a botanika, mérnök, költő, zenész és gondolkodó volt egyszerre, enciklopédikus ismereteit fékezhetetlen tudásvágyának és határtalan munkaszeretetének köszönhette. Leonardo számára a tapasztalat jelentette a legtöbbet, ezt tartotta az emberről és a világról szerzett ismeretek fő forrásának. Hitt az értelem és a tudás erejében, az ember alkotó tehetségében, amely képes Istenhez foghatóan újat teremteni.

Leonardo egy Firenze melletti kisvárosban, Vinciben született. Az édesapja felismerte a kisfiú rendkívüli rajztehetségét és beadta a firenzei Andrea del Verrocchio festő műtermébe gyakornoknak. Hat évvel később a mester megbízta Leonardót, hogy fessen egy angyalt a készülő munkájához. Azt beszélik, hogy miután Verrocchio meglátta Leonardo festményét, rájött, hogy a tanítvány messze túlhaladta mesterét, és többé nem vett ecsetet a kezébe.

Leonardo számos foglalatossága mellett mindig is a festészetet szerette a legjobban. Az egyik legismertebb műve a bibliai ihletésű „Utolsó vacsora", amit egy milánói kolostor megrendelésére festett. A képen Krisztus búcsúzik tanítványaitól, a mester már tudott Júdás árulásáról és a rá váró kínszenvedésekről. A freskón a vacsorának az a drámai pillanata látható, amikor Jézus kiejti a végzetes szavakat: „Közületek egy elárul engem". A kijelentés viharos érzéseket váltott ki az apostolokban – kétségbeesést, ijedséget, csodálkozást és haragot. Volt, aki felháborodva pattant föl helyéről. A művész nem kívánt

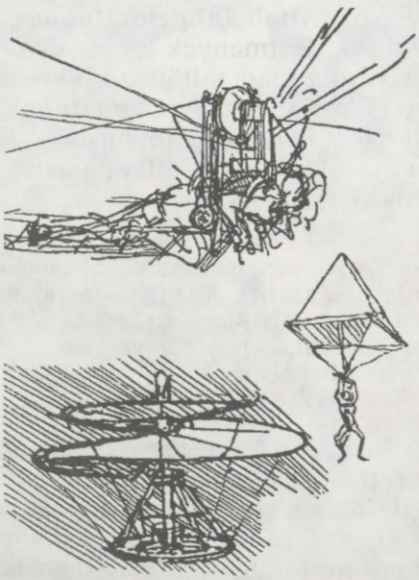

Leonardo da Vinci.
A repülő szerkezet tervrajza

Leonardo da Vinci.
A szépséges kovácsné. *1495–1499*

Leonardo da Vinci. Mona Lisa (La Gioconda). *1503–1506*

Leonardo da Vinci. A hermelines hölgy. *1485–1490*

tömegjelenetet ábrázolni, ezért alakjait négy hármas csoportra osztotta és Jézus jobb, illetve bal oldalán helyezte el őket. Leonardo elvetette Júdás hagyományos ábrázolását az asztal túlsó felén, de az árulót így is könnyű felismerni: hátradőlve székében pénzes erszényt tart reszkető kezében.

Leonardo nagyon sok csodálatos portrét festett, melyek közül a legismertebb Cecilia Galerani arcképe („A hermelines hölgy") és a Mona Lisa („Gioconda"). Minden korban megcsodálták, mennyire hűen tudja ábrázolni a mester a szemek csillogását, a sejtelmes mosolyt és alakjainak jellemét.

A fejlett reneszánsz kimagasló alakja volt **Michelangelo Buonarroti** (1475–1564), utánozhatatlan szépségű szobrok, festmények és versek szerzője. Gyermekkorát egy Firenze melletti városkában töltötte, ifjúkorában viszont már Lorenzo de' Medici művészeti iskolájában tanult. Itt tárultak fel előtte az antik művészet kapui és találkozhatott jeles humanistákkal is. Húszéves korában Michelangelo Rómába utazott, ahol megalkotta az egyik legismertebb szobrát, a „Pietà-t" („Krisztus siratását"-t).

A szobor megtetszett a rómaiaknak, de mivel senki sem ismerte Michelangelót, a művészettörténészek sokáig találgatták, ki lehet a szerző. A legtöbben valamelyik ismert római szobrásznak tulajdonították az alkotást. Ekkor egy este Michelangelo belopózott a templomba, ahol a Pietà állt, és büszkén véste be a szoborra a következő feliratot: „Készítette a firenzei Michelangelo Buonarroti".

Michelangelo egycsapásra híressé vált. Firenzébe visszatérve hozzáfogott egy hatalmas méretű (5,5 méter magas) márványszobor faragásához. A Bibliából ismert legendás pásztorfiú, Dávid volt az, aki legyőzte Góliátot. A korábbi művészeti alkotások abból indultak ki, hogy az ifjú Dávid isteni segédletnek köszönhetően aratott győzelmet a nyers erő fölött, ezért alacsonynak és gyengének ábrázolták. Michelangelo teljesen más Dávidot faragott, egy erős atlétát, aki önmagának köszönheti a győzelmet. A firenzeiek nagyra becsülték

az alkotást. A szobrot a firenzei városháza előtt állították fel. Dávid az emberi nem himnusza, az ellenség fölött aratott győzelem jelképe lett.

Bár Michelangelo elsősorban szobrásznak tartotta magát, a reneszánsz igazi óriásaként azonban jelentős festőművész és építész is volt. Festőként főműve a Sixtusi-kápolna mennyezetfreskója Rómában. Ebben a művében domborodik ki a legjobban Michelangelo festői tehetsége: nem a csendes és nyugodt jelenetek érdekelték, hanem a lázadó, hősies jellemek.

Michelangelo négy év alatt egyedül festette meg a majdnem 600 négyzetméteres mennyezetet. A 300 alakos freskó az emberiség történetét mutatja be a Teremtéstől a Vízözönig. Michelangelo segédek nélkül dolgozott nehéz körülmények között: gyér megvilágításban, háton fekve festett egy különleges állványzaton, ami így valóságos hőstettnek bizonyult.

A freskót II. Gyula pápa rendelte meg, aki látni szerette, hogyan halad a munka, és állandóan zavarta a mestert. Mígnem az egyik ilyen látogatása alkalmával a felbőszült Michelangelo ráejtett néhány deszkát az állványról a bosszantóan unalmas pápára. Ezek után nyugodtan dolgozhatott.

Igazi mesterműnek számítanak Michelangelo II. Gyula pápának és a firenzei Medici-családnak épített síremlékei. A nagy művész zsenialitásáról tanúskodik a római Szent Péter-bazilika. Főépítészként ő fejezte be a székesegyházat és egy hatalmas, égbe törő kupolával koronázta meg. Méretei ellenére a kupola légies látványt nyújt és a megvilágítása is tökéletes. Az Örök Város fölé magasodó Szent Péter-székesegyház méltó emlékműve a híres mesternek.

Michelangelo Buonarroti. Dávid. *A XVI. század eleje*

Michelangelo Buonarroti. Pietà. *A XV. század vége*

Michelangelo Buonarroti. Giuliano de' Medici síremléke. *XVI. század*

Raffaello Santi. Sixtusi Madonna. *1515–1519*

Forrásmű

XVI. század. Részlet Michelangelo Bucnarroti barátjának, Antonio Candivinek az emlékirataiból

A Sixtusi-kápolna festése közben Michelangelo szeme annyira alkalmazkodott a boltívek megfigyeléséhez, hogy amikor munkája végeztével már egyenesen kellett tartania a fejét, szinte semmit sem látott. Sokáig csak úgy tudott elolvasni egy levelet vagy valamilyen okmányt, hogy azt a feje fölé tartotta. Csak lassan tudott visszaszokni a rendes fejtartáshoz olvasás közben. Már ez az eset is bizonyítja, hogy milyen odaadással dolgozottMichelangelo a kápolnán.

A reneszánsz ragyogó elméjű zsenije volt **Raffaello Santi** (1483–1520). Munkássága az ideális szépség, a tökéletesség és a harmónia példája. Egy urbinói festőművész gyermekeként Raffaello már kiskorától művészi közegben nevelkedett. Csinos külseje, jósága és kellemes modora hatalmas munkaképességgel párosult. Tehetségére hamar fény derült, és a pápa felkérte a Vatikáni Palota termeinek (a stanzáknak) a kifestésére. A stanzák egyik freskója, amely antik görög filozófusokat és tudósokat ábrázol, „Az athéni iskola" nevet kapta. Raffaello ezen az alkotásán ismert kortársainak jellemvonásaival ruházta fel az alakjait: a nagy Platón – Leonardo, a gondolataiba mélyedő Hérakleitosz – Michelangelo, az egyik tanítványt pedig magáról mintázta.

Raffello Santi. Hölgy lepellel. *1513 körül*

Raffaello egyik kedvenc alakja az anyai odaadást és szeretetet megtestesítő Madonna volt. Művészetének csúcsa a „Sixtusi Madonna", egy karján csecsemőt tartó csodálatos fiatal nő. A képen ábrázolt Mária szomorú, mert érzi, hogy gyermeke tragikus sorsra van kárhoztatva, de mégis emberek közé viszi a kisdedet mintegy engesztelő áldozatként.

Raffaello Santi. Az athéni iskola. *1509–1511*

Raffaello mindössze harminchét évet élt, de ezalatt olyan sokat dolgozott és annyi remekművet alkotott, hogy még életében megkapta az „isteni" jelzőt, és azt a kort, amelyben alkotott, róla nevezték el.

A fejlett reneszánsz művészettörténetét fényes oldalakkal gazdagította az „Adria királynője", a gazdag kereskedőváros, Velence. Ebben az egyedülálló, vízre épült városban művészien ötvöződött a csatornák hullámainak zöldje és az ég kékje, a paloták márványköveinek és a látóhatár fölé magasodó hegyek hósapkáinak fehér színével. Mindehhez hozzájárult még a nedves tengeri pára, ami így együtt utánozhatatlan és leírhatatlan szépséget kölcsönzött a városnak. Nem véletlen, hogy éppen itt született meg egy új festőiskola. A velencei festők különös figyelmet fordítottak a színvilágra: képeiken a gazdag tónusú fényes színek dominálnak, ami ünnepi hangulatot kölcsönöz a vásznaknak. Az embernek az a benyomása támad, mintha a festményeken ábrázolt tárgyak „élnének": sercen a selyem, megcsillan a drágakő és a brokát.

Giorgone. Judit. *Részlet*

A velencei iskola stílusjegyeinek kialakításában fontos szerepe volt **Giorgione** (e.: dzsordzsone) (1477–1510) munkásságának. A megnyerő külsejű férfiú tehetséges festő és kiváló zenész volt. Képeinek alakjait általában lelki vívódásban és gondolataikba merülve ábrázolja. Hangulatukat rendszerint a természet is tükrözi, amire a festő mindig nagy műgondot fordított, mivel úgy tartotta, hogy ember és környezete elválaszthatatlan egymástól. „Judit" című festményét egy bibliai történet ihlette, amelyben a hősnő megmenti városát az

Vecellio Tiziano. Hölgy fehérben

Vecellio Tiziano. Mária mennybemenetele *(Assunta)*

asszírok betörésétől. Judit bement az ellenség táborába és megölte a vezérüket, Holofernészt. Holofernész halálhírére az asszírok visszavonultak. A csodálatosan jámbor Judit a végső igazságszolgáltatást testesíti meg a képen.

A velencei festészet virágkora **Vecellio Tiziano** (e.: vecsellio ticiánó) (1477–1576) nevéhez fűződik. A művész megörökítette az utókor számára a méltósággal teli, csodálatos aranyhajú velencei asszonyokat. Tiziano erős és határozott jellemként ábrázolja a Szent Szüzet egy hétméteres vásznon, amely a „Mária mennybemenetele" címet kapta (ismertebb nevén „Assunta"). A sötétvörös ruhában megfestett Mária lassan emelkedik a mennyekbe az aranyszínű légtérben. Tiziano magabiztos, díszes ruhákba öltözött, értelmes és visszafogott asszonyai láttán könnyű elképzelni Velence hatalmát és gazdagságát.

Az északi reneszánsz művészete. Nem véletlenül lett Itália a reneszánsz művészet bölcsője, hiszen ott lépten-nyomon minden az antik kultúrához kötődik. Az olaszok ókori romok között éltek, ugyanazon a földön jártak, ugyanazt a levegőt szívták, mint az ókori rómaiak. Észak-Európa országaiban, Németországban és Németalföldön például nem volt sok ókori emlék, és a XVI. századig csak keveseknek volt elképzelésük arról, hogyan is néznek ki azok. Lényegét tekintve nem is volt minek újjászületni.

Amikor tehát az északi reneszánszról beszélünk, az itáliai hatás alatt álló Észak-Európa országainak művészetére gondolunk. Ebben a térségben tovább éltek a középkori hagyományok: itt az ember nem állt a Világmindenség központjában, mint Itáliában, csak részben, mint Isten teremtménye a környezettel együtt. Az északeurópai művészek figyelme az égre és a napfényre, a vízre és a kövekre, a növény- és állatvilágra, magára az emberre, életkörülményeire és munkájának eredményére terjedt ki.

A német művészet legmarkánsabb képviselője **Albrecht Dürer** (1471–1528) volt. Ötvösmester családjában látta meg a napvilágot, így kitanulta a szakmát, de miután felfedezte érdeklődését a festészet iránt, fel kellett hagynia a családi hagyománnyal. Dürer a nyomdai metszetek elismert mestere lett – ez tulajdonképpen olyan rajzlenyomat, amit fára vagy rézre vésték és nyomdai prés segítségével sokszorosítottak. Az olcsó karcok, az úgynevezett „pillangók" tették ismertté a mestert, amit a vándorkereskedők terjesztettek szerte az országban. De a vallási tárgyú képei és a kortársairól festett portréi is öregbítették hírnevét. A sokoldalú Dürer verseket is írt és néhány könyvet is kiadott a festőművészet titkairól. Az olasz festőkhöz hasonlóan ő is meg volt győződve mély művészi elhivatottságáról, és magát a „művészek fejedelmének" tekintette, szülőföldjén is csak így emlegették. Ezt tükrözik önarcképei, amelyekről sugárzik saját tehetségébe vetett hite.

Albrecht Dürer. Önarckép. *1498*

Forrásmű

XVI. század. Rotterdami Erasmus Albrecht Dürer munkásságáról

Mi mindent nem képes kifejezni egyetlen színnel! Fény, árnyék, csillogás, kidomborodás és bemélyedés, ez az az eszköztár, amivel a tárgyakat nem csak egy síkban ábrázolja. Pontosan megragadja a helyes arányokat és átadja azok egymáshoz való viszonyát. Szinte mindent képes lerajzolni, még azt is, amit nem lehet – a tüzet, a sugarakat, végeredményben a testrészek mozgásában megnyilvánuló emberi lelket, már-már a hangot is. És mindezt olyan művészi hitelességgel ábrázolja a vonalak segítségével, ráadásul fekete színnel, hogy ha ki szeretnéd színezni, csak elrontanád a rajzot.

A portré elismert mestere volt **ifj. Hans Holbein** (1497–1543), aki életének nagyobb részét Németország határain kívül, Svájcban és Angliában töltötte. Egy időben VIII. Henrik angol király udvari festőjeként dolgozott, és egy sor remekművet készített az uralkodóról, a főurakról, külföldi követekről és kereskedőkről. Munkásságának újabb részéhez tartoznak humanista barátainak, Erasmusnak és Morus Tamásnak a portréi. Ezeken a művésznek jól sikerült megragadni a nem hétköznapi modelljeinek jellemző arcvonásait.

Az európaiak félelemmel fogadták a XVI. századot: a középkorban elterjedt az a nézet, hogy Isten hét nap alatt teremtette a világot, és az csak hétezer évig marad fenn. A világ teremtésétől számított hetedik évezred a végéhez közeledett. Abban az időben a keresztény országokban egyesek a borzalmas világvégétől tartottak, mások pedig Isten földi királyságának győzelmét várták. Ennek a zaklatott és ellentmondásos világnak a légkörét **Hieronymus Bosch** (1460–1516) németalföldi festő ragadta meg a legjobban. Képei tele vannak fantasztikus lényekkel, nem létező növényekkel, furcsa állatokkal és leginkább egy rébuszra hasonlítanak, amit meg kell fejteni ahhoz, hogy megértsük a művet. Gyakran egy ősi közmondás képezi képének a témáját.

Bosch alakjai valamennyien aggódnak a bűnös emberiség sorsáért.

Az egyik ilyen közmondás a következőképpen hangzik: „A világ olyan, mint egy szekér széna, mindenki annyit vesz le róla, amennyit csak bír". Ez ihlette a „Szénásszekér" című festmény elkészítésére.Bosch elképzelése szerint a széna az élet kísértéseit jelenti: a hatalmat, a gazdagságot és a szórakozást. A saját csipetnyi rész megszerzése minden társadalmi rétegnek érdeke. Az egyszerű nép csődületében feltűnik egy királyi korona, pápai tiara, főúri ruházat, harci sisak, papi reverenda is. A kerekek könyörtelenül átgázolnak az elővigyázatlan, szerencsétlen embereken. A szekéren kényelmesen berendezkedett egy vidám társaság, ők a sors kegyeltjei. Elérték céljukat, így észre sem veszik, hogy a szekeret szörnyek húzzák, akik a teherrel együtt az egész tömeget a pokol felé vonszolják. Eközben Krisztus a mennyekből figyeli az egész felfordulást.

Ezzel egyidőben egy teljesen más művészeti irányzat is hódított a Németalföldön, a naturalizmus. Képviselői ragaszkodtak a természethez való hűséghez, igyekeztek a valóságnak megfelelően ábrázolni az arcmást, a lakberendezést és az öltözéket. Népszerűek voltak az egyszerű emberek

életéből ellesett zsánerképek és a tájképek is. Ez a felfogás érvényesült **id. Pieter Brueghel** (1525–1569) munkásságában, akit a néphagyományok, -szokások és közmondások alapos ismerete miatt az utókor csak Paraszt Brueghelnek nevezett. Témáit ugyanis a népéletből merítette, képeinek hősei egyszerű németalföldi parasztok voltak a hétköznapjaik és ünnepeik sodrában.

Hieronymus Bosch. Szénásszekér. *1500–1502*

id. Pieter Brueghel. Flamand közmondások. *1559*

Brueghel egyik jellegzetes képe a „Flamand közmondások" címet viseli. A festmény a németalföldi folklór sajátos enciklopédiája. A művész 119 közmondáshoz, népmeséhez és szóláshoz kapcsolódó jelenetet dolgozott fel vásznán. Brueghel alakjai igyekeznek két szék közé ülni, fejjel mennek a falnak, tésztával fedik be a házat, kidobják a pénzt az ablakon és egyéb ostobaságokat művelnek. Valamennyien értelmetlenül és fölöslegesen pazarolják az erejüket és a pénzüket. A szerző az ostobaságot hétköznapi szokásként ábrázolja. Úgy tűnik, az egész világ a fejetetejére állt.

Brueghel számára az ember a természet elválaszthatatlan része. Vadászai, aratói és hajtói szorosan a tájhoz tartoznak, a vendégszerető Németalföldhöz, melynek lakói másoktól eltérően úgy használják ki a környezetüket, hogy közben nem tesznek kárt benne. A művész nem idealizálja a parasztokat. Ellenkezőleg, félénkek, alkalmasint torzak, híján vannak a magasztos érzelmeknek, viszont szeretik az egyszerű dolgokat: a tiszta és csendes otthont, a tűzhely melegét, a szerény, de ízletes ételeket. Brueghelnek volt egy rendkívüli adottsága, úgy ábrázolta a legegyszerűbb dolgot is, mintha csoda lenne.

A cinquecento korának európai mesterei az egyetemes művészet igazi remekműveit alkották meg.

1. *Mi indokolja, hogy a cinquecento korának művészeit titánoknak nevezzük? Megfelelt-e Leonardo da Vinci, Michelangelo és Raffaello a humanista embereszménynek?*
2. *Miért válhatott Michelangelo Dávidja a szabadságszerető Firenze jelképévé?*
3. *Mivel magyarázható a portréfestészet népszerűsége a reneszánsz korában? Milyen új jellemvonásokkal rendelkeztek a velencei festők alakjai?*
4. *Különbözött-e az északi reneszánsz az itáliaitól? Mely országokban virágzott leginkább az északi reneszánsz?*

FELADATOK

1. *Készítsetek elbeszélést egy XVI. századi nyugat-európai festőművészről vagy építészről! Használjatok segédkönyveket!*
2. *Figyelmesen olvassátok el Antonio Candivi és Rotterdami Erasmus idézett visszaemlékezéseit! Milyen következtetéseket lehet levonni arról, hogy hogyan viszonyult Michelangelo és Dürer saját munkáihoz, és milyen követelményeket támasztottak műveikkel szemben? Vajon elmondhatjuk-e, hogy a szerzők tisztelték a nagy mestereket?*

4. téma

A REFORMÁCIÓ ÉS AZ ELLENREFORMÁCIÓ EURÓPÁBAN

8 A REFORMÁCIÓ NÉMETORSZÁGBAN

9 A REFORMÁCIÓ ELTERJEDÉSE ÉS A KATOLIKUS REFORM

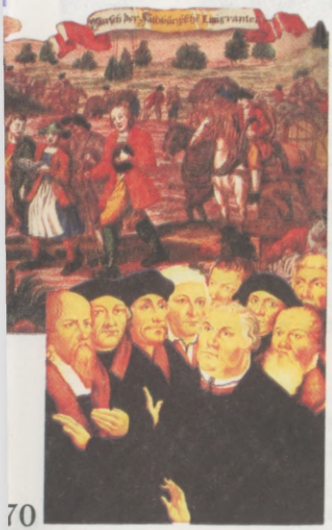

8. A REFORMÁCIÓ NÉMETORSZÁGBAN

A reformáció okai. Fennállásának hosszú évszázadai alatt a katolikus egyház mérhetetlen kincseket halmozott fel és hatalmas földterületek fölött rendelkezett. Az egész katolikus Európából Rómába folyt össze az a sok arany, amit dézsmaként (ez volt a termés vagy a jövedelem tizedének beszolgáltatása) vagy a papi tisztségek betöltése és a szertartások levezetése fejében fizettek az egyháznak. Még a mélyen hívő emberekben is visszatetszést váltott ki a pápák és a bíborosok kapzsisága és az a pompa, amivel körülvették magukat. Életmódjuk ellentmondásban állt tanaikkal, amelyekben mértékletességre és a túlzásoktól való megtartóztatásra szólítottak fel, és távol állt a korai kereszténység eszményeitől. A pápai kúria fölöttébb leleményes tudott lenni, ha kincseinek gyarapításáról volt szó. Hogy növeljék a Rómába zarándokló hívők számát és ezzel az egyházi relikviák eladásából származó bevételeiket, a római főpapok egyházi „jubileumokat" szerveztek és megünnepelték a különböző szenteket. Hatalmas bevételeik származtak a különböző uzsorákból is.

Mindez aláásta az egyház tekintélyét, amit a humanisták csak tovább tépáztak. Bírálták a katolicizmus alapjait, a skolasztikát, felléptek az egyházi szertartások és a klérus pompája ellen, kinevették a papság tudatlanságát és kapzsiságát. A humanisták ellenezték az aszketizmust, az emberek szellemi felszabadítása mellett szálltak síkra, meg voltak győződve az értelem határtalan lehetőségeiről.

A XV–XVI. században általános méreteket öltött a pápaság és a főpapi környezet elleni felháborodás, az emberek egyre gyakrabban és bátrabban adtak hangot

Rómával szembeni elégedetlenségüknek. A bírálatok a társadalom minden szintjéről érkeztek, mindenkinek volt valamilyen kifogása a pápával szemben, ami újabb szempontokból gyarapította az ellenérveket. A királyok és a nemesség az egyház hatalmas birtokait szerették volna megkaparintani, ezért szorgalmazták a **szekularizációt**, az egyházi vagyon átadását a világi hatalomnak. A megfontolt és takarékos polgárság, valamint az új vállalkozók nehezményezték, hogy a megsokasodott egyházi ünnepek és pazar szertartások túl sokba kerülnek nekik. Egyszerűbb szertartásokat és „olcsóbb egyházat" követeltek, hogy minél több pénzt tudjanak megspórolni maguknak.

Raffaello Santi. X. Leó pápa. *1518*

Sokaknak nem tetszett az egyházi hierarchia, az ikonok és az ereklyék imádata. Különösen sok bírálat érte a latin nyelvű misét, mivel az európaiak többsége számára ez a nyelv érthetetlen volt. Az oktatás kiterjesztésével nőtt az írástudók száma, akik szerették volna jobban megérteni, mi történik az egyház berkeiben, és maguk akarták olvasni a Bibliát. Követelték, hogy anyanyelven misézzenek és fordítsák le nemzeti nyelvre a Szentírást.

A korabeli ember egyik legfontosabb vágya lelkének megmentése volt. A katolikus egyház tanításai szerint ez csak úgy érhető el, ha feltétlen engedelmességgel részesülnek az egyházi szentségekben: keresztség, áldozás, bűnbánat stb. Ezeket a szentségeket csak a pap szolgáltathatta ki, ő közvetített Isten és ember között. Úgy tartották, hogy kizárólag a pap segíthet abban, hogy a hívő az isteni megváltás kegyelmében részesüljön.

Azt hirdették, hogy maga az Isten ruházta fel az egyházat a kegyelemosztás jogával, a római pápa pedig Isten „földi helytartójaként" gyakorolhatja a bűnök alóli feloldozást. Elterjedt a különleges oklevéllel, az úgynevezett **indulgenciával** (a latin eredetű szó jelentése: kegyelem, megbocsátás) való kereskedelem. Bizonyos összegért meg lehetett vásárolni az indulgenciát, ami felszabadította birtokosát az imádságoktól és a böjttől, a bűnbocsánatért vállalt zarándoklatoktól, teljesen vagy részben feloldozott a bűnök alól. A bűnbocsátó cédulák szégyentelen adásvétele felháborította a mélyen hívő embereket. Képtelenség volt szemet hunyni az igazi keresztény tanok és a pápaság magatartása között fennálló kiáltó ellentétek fölött. Elkerülhetetlenül felmerült a kérdés: mi a fontosabb – a szertartások követése vagy a keresztény tanok szelleme?

A XVI. század elején érezhetően nőtt az egyházzal szembeni elégedetlenség és megszaporodtak a pápa elleni merényletek. Európában érett a **reformáció** (jelentése: átalakítás, átépítés), a katolikus egyház megreformálására és megújítására indított széleskörű mozgalom. A reformáció először Németországban terebélyesedett ki.

Luther Márton a római pápa ellen. A több tucat miniállamra szétdarabolt Németországban a meggyengült királyi hatalom nem tudta megvédeni az

államot a papságtól. Az ország á pápai kúria mérhetetlen mohóságának az áldozata lett. Míg a központosított államokban (Franciaország, Anglia) ellenálltak a követeléseknek, Németországból a pápák pénzes ládáiba rendszeresen nagy összegek vándoroltak. Az országot valósággal ellepték a pápa bűnbocsátó cédulákat áruló kereskedői. A népesebb helyeken nagy hévvel dicsérve kínálták céduláikat. **Luther Márton** (1483–1546) volt az, akinek szájából elhangzott a felhívás, hogy hagyják abba a cinikus kereskedést.

id. Lucas Cranach.
Luther Márton. *1532 körül*

Luther Márton Szakszóniában született bányászcsaládban. 18 éves korában a tehetséges ifjú beiratkozott az erfurti egyetemre, a humanista oktatás híres központjába. Szülei szerették volna, ha jogász lesz, de Luther más sorsot választott magának.

Mély hite az Ágoston-kolostor falai közé vitte. Szerzetesként aszkétikus életmódot folytatott. Egyszer még ajtaját is be kellett törni, mely mögött a túlbuzgó ifjú szerzetes a sok imádkozástól és önsanyargatástól ájultan feküdt a padlón. De csakhamar kiábrándult a szerzetességből. Elhagyta a kolostort és teológiát kezdett tanítani a wittenbergi egyetemen. Az egyik ismerőse rendkívül nagy jövőt jósolt neki: „Nagy átalakításokat visz végbe az egyházban".

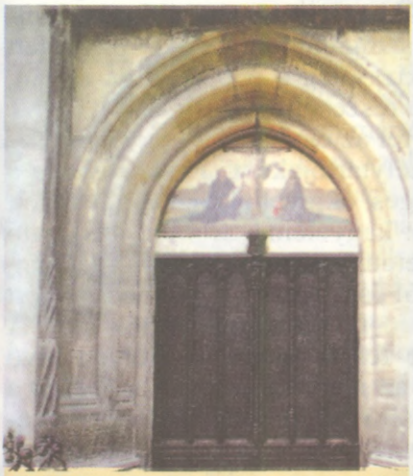

A vártemplom ajtaja Wittenbergben

1517. október 31. Luther kitűzte a wittenbergi vártemplom ajtajára téziseit „95 tétel az indulgencia ellen" címmel. Ez a fiatal professzor 95 ellenvetése volt a pápák azon joga ellen, hogy feloldozást adjanak a bűneiket kivásárló híveknek. Az indulgencia ellen akkoriban több pap is fellépett, de olyan kritikusan és bátran, mint Luther, senki sem. Néhány nap alatt egész Németország szájra kapta. A Luther köré csoportosult elvbarátokat „lutheránusoknak" kezdték nevezni. A lutheránusok a bűnbocsátó cédulák bírálatától eljutottak a pápaság és a katolikus egyház elítéléséig.

Luthert az eretnekké nyilvánítás veszélye fenyegette, de ő kitartott elvei mellett. 1520-ban a pápa egy bullát tett közzé, amelyben kiközösítette a lázadót. Luther az egyetem udvarán nagy tömeg előtt elégette a kiközösítő pápai levelet. Ez a Rómával való végleges szakítást jelentette. Senki sem kételkedett abban, hogy az ellenszegülőre máglyahalál vár, de Luthernek sikerült megmenekülnie a kivégzés elől. Népszerűsége a szülőföldjén nőttön-nőtt. A pápai követ a következő levelet írta Rómába: „Tíz emberből kilenc Luther nevét skandálja Németországban, egy pedig a „pápai udvar halálát" kívánja!"

Minden katolikus tudta, hogy a bűnbocsánathoz mély hitre, jó cselekedetekre és az egyház közbenjárására van szükség. Luther alaptétele az volt, hogy az embert csak az Istenbe vetett hite mentheti meg. Nem kérdőjelezte meg sem a jó cselekedetek, sem az egyház jelentőségét, de a bűnbocsánatot nem ettől, hanem kizárólag a „személyes hittől" várta. Luther meggyőződése az volt, hogy a hívők személyesen lépnek kapcsolatba Jézussal, nincs szükségük a papság közvetítésére. Minden kereszténynek jogában van megkötések nélkül állni Isten színe elé. Jogosan merült fel a kérdés: ha a megváltás egyedül Isten kegyelmétől függ, úgy fölöslegessé válik a papság közvetítése, akkor miért van szükség pápára, érsekre, szerzetesekre, egyházi birtokra és dézsmára? A katolikus klérust tehát meg kell szüntetni, az egyház vagyonát szekularizálni, a kolostorokat be kell zárni, a szerzetesrendeket pedig fel kell oszlatni.

Ugyanakkor ez egyáltalán nem jelentette az egyház megszüntetését. Annak csupán meg kellett volna változnia, puritánabbá válnia. A katolicizmustól eltérően a szerzetesek és az egyszerű hívők között meg kellett volna szüntetni az átjárhatatlan falakat. A papoknak engedélyezték, hogy megnősülhessenek, világi ruhát hordjanak, és a közösségi törvényeknek megfelelően éljenek. A lutheránus egyház megszabadult az ikonoktól, valamint Jézus és Szűz Mária szoborábrázolásaitól. Ezek magasztalását, illetve a kereszt, az ereklyék és a szentek tiszteletét Luther bálványimádásnak nevezte, ami csak elvonja a figyelmet az igazi hittől. Elítélte a pompás papi ornátust és a bonyolult szertartásokat. Azt javasolta, hogy a hét szentség közül csak kettőt hagyjanak meg, amit a Biblia is említ, a keresztséget és az áldozást, a többit pedig az egyház későbbi kitalációinak tekintette.

Luther fellépett a katolikus egyház ama tétele ellen is, mely szerint a Szentírás csupán egy az egyházi tekintélyek közül, hiszen ide sorolhatók még a tanácsok döntései és a pápaság üzenetei is. Luther kinyilvánította a keresztények számára a Biblia felsőbbrendűségét az egyházi és a mindennapi életben. Szerinte minden hívőnek rendszeresen olvasnia kell a Szentírást és elmélkednie róla. A kereskedőknek és a vállalkozóknak, a diákoknak és a professzoroknak, a képzőművészeknek és a költőknek már nem volt szükségük közvetítőkre, ha Istenhez fordultak. A XVI. században az európai ember méltósággal bíró egyéniséggé vált, ezért a katolikus egyház parancsait a függetlensége elleni támadásnak tekintette. Luther megértette ezt és igyekezett tanításában kibékíteni az önállóságot az igazi vallásossággal.

Luther lefordította a Bibliát németre, hogy mindenki számára elérhető legyen. A fényűző, de az egyházközösségi tagok számára érthetetlen latin nyelvű szertartások helyett az anyanyelvű prédikációk bevezetését szorgalmazta. Luther Márton német nyelven írott könyvei nagy példányszámban jelentek meg és gyorsan terjedtek szerte az országban, nézetei és cselekedetei pedig széleskörű támogatást kaptak. 1519 és 1521 között 500 ezer példányban jelentek meg a

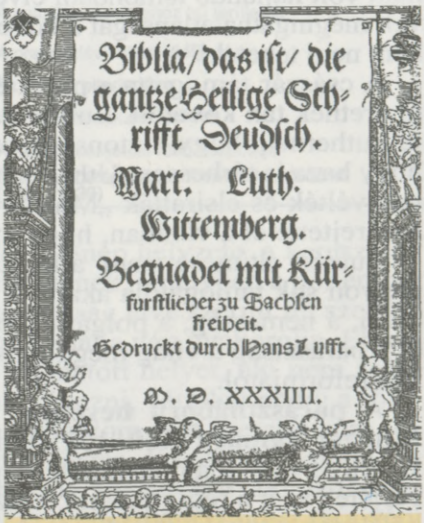

Biblia. *Luther Márton fordítása. 1534*

Luther Márton a wormsi birodalmi gyűlésen. *Metszet. 1557*

reformátor művei. Az általa lefordított Bibliát még életében 430-szor adták ki. Napjainkban is nagyon népszerű Németországban.

A pápaellenes tiltakozások egyre nagyobb visszhangot kaptak Németországszerte. A buzgó katolikus V. Károly császár idejét látta, hogy beavatkozzék a dolgok alakulásába. 1521-ben a birodalmi gyűlés elé hívatta Luther Mártont Worms városába. Felajánlották neki, hogy vesse el „eretnek" nézeteit, de Luther nem volt hajlandó lemondani elveiről. Nem fordult szembe saját lelkiismeretével, megingathatatlanságát a következő szavakkal fejezte ki: „Ezt vallom, másként nem tehetek!"

A császár támogatta a pápát és nyomást gyakorolt arra, hogy elítéljék az új eretnek tan követőit. Lutherre halálbüntetés várt. Igaz, a császár megígérte Luthernek, hogy biztonságosan eljuthat Wormsba, ezért megengedte neki, hogy haza is térhessen. Útban hazafelé azonban nyoma veszett. Sokan halottnak vélték és elsiratták „Márton doktort". Valójában a szász választófejedelem rejtette el a várában, hogy megmentse a kivégzéstől.

Luther eltűnése nem állította meg a reformációt, mivel addigra már nagyon sok támogatója akadt. A német társadalom minden rétegében voltak hívei, a nemesség, a polgárság és a papság körében is. A városi szegénység és a parasztság a világ megújulását és az igazság helyreállítását várta az egyház reformjától.

A paraszthábor hevében. Az új eszmék lelkes támogatóra találtak **Münzer Tamás** (1489–1525 körül) hittérítő személyében, aki előbb Luther követője volt, majd ádáz ellenségévé vált. „Vegyetek pörölyt a kezetekbe és verjétek szét a régi rendet!" – lázított Münzer, és követelte, hogy a hatalmat adják át a népnek. A szónok azt hirdette, hogy a szerzetesek félrevezetik az egyszerű népet, „az istentelen zsarnokok" – a fejedelmek és a főurak – pedig kizsákmányolják és kifosztják őket, miközben képmutatóan mond-

A XVI. századi reformáció Európában. A németországi parasztháború

- A Német-Római Császárság és más államok határai a XVI. század második felében
- A reformáció főbb központjai
- A protestáns vallás elterjedése
  - lutheranizmus
  - kálvinizmus
  - anglikán egyház
- A katolikus egyházhoz hű területek
- A pravoszláv vallás elterjedése
- Az iszlám elterjedése
- Egyéb vallások elterjedése
- Az ellenreformáció főbb központjai
- A németországi parasztháború kiterjedése (1524–1526)

ják, hogy „ne lopj!”. A nemességet nem érdekli a nép helyzete, a keresztény hittel ellentétben élnek, és olyan helyzetet teremtenek, amelyben a pór ember az ellenségükké válik. Ezért Münzer az igazságosság elve szerint fel szerette volna építeni Isten földi királyságát, ahol a hatalmat a nép gyakorolja. Ebben az ideális társadalomban csak olyan nemes kaphatott helyet, aki nem zsákmányolta ki az embereket. A többieket ki kell végezni, váraikat pedig a földdel kell egyenlővé tenni. Csak így jöhet el a nyugalom és a szeretet kora.

Luther eleve figyelmeztette a fejedelmeket Münzer „lázadó szellemére” és arra, hogy kész akár az „ököljogot” is alkalmazni. Veszett kutyákhoz hasonlította Münzer híveit, akiket könyörtelenül el kell pusztítani. Luther és a népi reformáció útjai elváltak. Ennek eredménye az lett, hogy **1524** nyarán Németország déli vidékén kirobbant a parasztháború. A háború kitörésének

Christoffel van Sichem. Münzer Tamás

Jacob Murer. A paraszthábor

az oka a parasztság helyzetének a megromlása volt, amit a kenyérgabona iránti kereslet növekedése váltott ki. Németország hirtelen megnövelte a gabonakivitelt. A nemesség gyorsan szeretett volna jövedelemhez jutni a jól fizető vetőmag eladásából, ezért növelte a vetésterületet, mégpedig úgy, hogy elűzte földjeiről a parasztokat. Hogy mégis munkára kötelezze őket, földesúri robotot vezetett be és korlátozta a parasztság jogait. Mindez a „második jobbágyság" néven vált ismertté a történelemben.

Különösen nehéz helyzet alakult ki Németország déli vidékein. Nagy felháborodást váltott ki a személyi adóterhek növelése, elsősorban az „örökösödési járadék" bevezetése, amit az elhunyt családtag telke után kellett fizetni. Ez a paraszt vagyonának az egyharmadát tette ki, ráadásul az örököst megfosztották a számára legfontosabb dolgoktól, a legjobb ruházatától és jószágától. Előfordult, hogy egy portáról csupán egyetlen tehenet tudtak kihajtani.

Válaszképpen a parasztok fegyveres csoportokat alakítottak, megtámadták és lerombolták a kastélyokat és a kolostorokat. A mozgalom gyorsan terjedt, a felkelőkhöz csatlakoztak a kisebb városok lakói, illetve a szegényebb lovagok is. Ők fogalmazták meg a parasztok követeléseit. Ezek közül a legismertebb a „12 cikkely" volt. A háború alatt 24-szer adták ki a népszerű programot. A parasztok azt követelték benne, hogy a földesurak adják vissza földjüket és legelőiket, csökkentsék a robotot és az úrbért, szüntessék meg a függőségüket és mérsékeljék az adókat. Felléptek a dézsma befizetése ellen is, és kezdeményezték, hogy maguk választhassanak papot.

Forrásmű

XVI. század. Részlet a „12 cikkely"-ből

Először is, tisztelettel kérjük és óhajtjuk, hogy közösségünk maga választhassa meg a papját és vonhassa meg tőle a bizalmát is.

Másodszor, hajlandók vagyunk befizetni az igazságos terménytizedet, de csak olyan mértékben, amilyenben az jogosan jár. Ha tehát meg kell adni a dézsmát Istennek és szolgáinak, akkor az legyen azé a papé, aki hitelesen hirdeti Isten igéjét. Továbbá azt szeretnénk, hogy ezt a tizedet egyházi elöljáróink gyűjtsék be és adják át a közösségünk által megválasztott papnak eltartás fejében. Kistizedet senkinek sem vagyunk hajlandók fizetni.

Harmadszor, eddig az volt a szokás, hogy „szolgáknak" tekintsenek bennünket. Figyelembe véve, hogy Jézus drága vérének hullajtásával valamennyiünket megváltott, így az Írás szerint való, hogy mi is szabadok legyünk.

Ötödször, a földesurak kisajátították az erdőket. Véleményünk szerint: az erdőket vissza kell adni közös használatba.

Hatodszor, a nemesség nagy elnyomásban tart bennünket, miközben ő maga napról napra gyarapszik és gazdagodik. Kívánjuk, hogy mérsékeljék a függőségünket.

Tizedszer, egyesek elvették a közösségi mezőket és szántóföldeket. Ezeket a földeket szeretnénk visszakapni közös használatba.

A parasztháború során megfogalmazták követeléseiket a felkelőkhöz csatlakozó polgárok és nemesek vezetői is. Ez az ország központosítására irányuló birodalmi reformtervezet volt. Eszerint az államhatalom az uralkodó kezébe kerülne, a fejedelemségeket megszüntetnék, a fejedelmek pedig állami tisztviselőkké minősülnének át. A papságot megfosztanák a világi hatalom gyakorlásától, az egyházi tulajdont pedig szekularizálnák. Ebből az alapból utalták volna ki a földeket a lovagoknak, akik ennek fejében az állam fegyveres szolgálatába állnak. Nagy figyelmet fordítottak a polgárság érdekeire. A kézművesség, a kereskedelem és a vállalkozások fejlesztésére egy sor intézkedést terveztek bevezetni: olyanokat például, mint a német fejedelemségek közötti adó eltörlése, az egységes mérték-, súly- és pénzegység bevezetése. Úgy tervezték, hogy a polgárságnak is jogában áll majd részt venni az állami törvények megalkotásában. A parasztok kéréseinek is eleget tettek. A program eltörölte volna a földesúri függőségüket és munkakötelezettségüket, igaz, csak óriási váltságdíj kifizetése mellett. Erre pedig csupán a gazdagabb parasztok voltak képesek.

A birodalmi reform megalkotói az alapvető államérdekek szempontjából képzelték el a német társadalom egyesítését. De a felkelők soraiban tapasztalható nézetkülönbségek és a parasztok egyes csapatainak leverése meghiúsította ezeket a törekvéseket. Ugyanakkor az első kudarcok nem szabtak gátat a mozgalomnak. Továbbra is tízezrek sorakoztak fel a felkelők zászlai alatt. A háború központja átkerült Thüringiába, Münzer Tamás székhelyére. Münzer kitartóan buzdította elvbarátait a harcra, megjósolva az „istentelen zsarnokság" gyors bukását és a hatalom átkerülését az egyszerű nép kezébe. A döntő ütközet Frankenhausen mellett volt.

A „12 cikkely" borítója. *XVI. század*

Albrecht Dürer. Parasztok. *1497–1500*

A paraszthábor leverése. *Metszet. XVI. század*

Az összecsapás előtt a fejedelmek tárgyalást kezdeményeztek a parasztokkal és megígérték nekik, hogy szabadon hazatérhetnek, ha kiszolgáltatják nekik Münzer Tamást. A parasztok egy pillanatra meginogtak, de akkor szivárvány jelent meg az égen. Münzer meggyőzte őket, hogy ez kedvező jel, az égiek üzenete arról, hogy velük vannak. Így került fel az eget és a földet összekötő szivárvány a felkelők zászlajára.

Amíg a parasztok Münzert hallgatták, az ellenség bekerítette őket. Eldördültek az ágyúk és már az első lövések után pánik tört ki a táborban. A tanácstalan parasztsereg szétszóródott a szélrózsa minden irányába és az ellenség kegyetlenül lemészárolta csapataikat. Egymás után estek el az ellenállók fészkei. A rosszul felszerelt és szervezetlen felkelők nem kaptak megfelelő hadi kiképzést, és így nem tudták felvenni a harcot a nehéztüzérséggel, a lovassággal és az alapos mustrán átesett fejedelmi gyalogsággal. A felkelés leverése hatalmas áldozatokkal járt. Luther teljes támogatásáról biztosította a fejedelmeket. Azt írta, hogy a zendülőket mindenféle sajnálat nélkül ki kell végezni, mert veszélyt jelentenek az államra. Ez volt az a pillanat, amikor Luther sorsa teljességgel összeforrott a fejedelmi hatalommal.

Bizonyos tekintetben a nemesség figyelembe vette a parasztok követeléseit, de összességében véve a helyzetük rosszabbodott. Nem teljesültek azok reményei sem, akik a politikai reformban és az egységes Németország megteremtésében bíztak. A háborút a fejedelmek nyerték meg. A parasztok lázadásának elfojtásával nemcsak az egyház, de az egész német állam sorsa az ő kezükbe került.

Az ellenállástól a vallási békéig. Miután a Luther-párti fejedelmek megnyerték a háborút, folytatták a reformációt. Birtokaikon ők álltak az egyház élére, és maguk döntötték el, milyen vallásúak legyenek alattvalóik. A világi vezetők szekularizálták az egyházi földeket és kisajátították a kolostorok vagyonát. A reformációs törekvéseknek megfelelően kezükbe került az iskolai és az egyetemi oktatás is.

Ezek a törekvések megerősítették a fejedelmek hatalmát. A nyugtalan V. Károly császár meggyőzte a birodalmi gyűlést a katolikus szertartások újbóli széleskörű elterjesztéséről. Válaszul 5 fejedelem és 14 város kinyilvánította tiltakozását a döntés ellen. Ettől a naptól kezdve a reformáció híveit **protestánsok**nak nevezik. Így született meg tehát a protestantizmus. (Napjainkban protestánsoknak nevezik a reformáció híveit és a pápai hatalmat elutasító nemzeti egyházakat.)

1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen Luther Márton legközelebbi barátja, **Philipp Melanchton** (1497–1560) átnyújtotta a császárnak az „Ágostai hitvallásként" ismertté vált dokumentumot. Ez volt a legfontosabb

lutheri hittételek összefoglalása. Az egyház feje nem a pápa, hanem a fejedelem lett. Lényegesen leegyszerűsödtek a szertartások: csak két szentség maradt meg: a keresztség és az áldozás, a hosszadalmas katolikus misét pedig a papi szónoklat váltotta fel. A szertartás során az igehirdetésre fordították a hangsúlyt. A lutheránus egyházban is megmaradt a klérus, de sokkal „olcsóbbá" vált: mellőzte a túlzott pompát, a gazdag viseletet, az ikonok és a szentek tiszteletét.

id. Lucas Cranach.. Philipp Melanchton. *1523*

V. Károly nem volt hajlandó tárgyalni az „Ágostai hitvallásról", és a katolikus fejedelmekkel együtt háborút indított a lutheránusok ellen. Németország két ellenséges vallási táborra szakadt. A kimerítő háborúskodásnak az 1555-ös esztendő vetett véget, amikor is aláírták az **augsburgi vallásbékét.** A császár kénytelen volt elismerni a katolikusok és a lutheránusok egyenjogúságát. V. Károly megengedte, hogy a fejedelem saját földjein azt a vallást hirdesse, amit a helyi vezető is követ. Alapelvvé vált a bölcsesség: „Akié a hatalom, azé a vallás". A Németország központi és keleti részén fekvő fejedelemségek egy része (Szászország, Poroszország, Brandenburg) protestáns lett, míg a többi vidék megmaradt katolikusnak. Ez véglegesítette Németország széttagoltságát és hosszú időre eltemette a reményt az ország politikai egyesítésére.

Az augsburgi birodalmi gyűlés. *Metszet. 1650*

1. *Miért éppen Németországból indult el a reformáció? Tekinthetjük-e a reformációt olyan véletlenszerű folyamatnak, amit az indulgencia ellenes tézisek indítottak el?*
2. *Miért jelentett Luther Márton tanítása („megigazulás a hit által") veszélyt a katolikus egyházra?*
3. *Miben különbözött a reformáció münzeri értelmezése Luther téziseitől?*
4. *Milyen következményei voltak az augsburgi vallásbékének Németországra nézve?*

FELADATOK

1. *Fogalmazzátok meg a fejezet alapján, mik voltak a reformáció kiváltó okai Európában!*
2. *Állapítsátok meg a „12 cikkely" alapján, mennyire tükrözik a programtézisek a reformáció elveit! Milyen jogsérelmek ellen léptek fel a parasztok? Mivel indokolták személyes szabadságjogaik visszaállításának jogosságát?*

9. A REFORMÁCIÓ ELTERJEDÉSE ÉS A KATOLIKUS REFORM

Kálvin János és a reformáció Genfben. A reformáció hulláma kiterjedt egész Európára. A XVI. század 30-as éveiben Svájc lett a mozgalom egyik legfontosabb központja. Németországgal ellentétben itt nem gyakorolt rá nyomást sem uralkodó, sem fejedelem, és lényegesen gyengébb volt a katolikus egyház befolyása is. Ez lehetővé tette, hogy a svájci reformátorok Luthernél határozottabban lépjenek fel.

Kálvin János

Kálvin János Franciaországban született jogászi családban. 14 évesen egyetemi hallgató lett, kiváló humanista és jogi képzést kapott. Miután Franciaországban könyörtelen hajsza indult a reformáció hívei ellen, Kálvin kénytelen volt elhagyni szülőföldjét. A magisztrátus meghívására Genfbe utazott, és vallásoktatóként tevékenykedett a hatalmas kereskedelmi és pénzügyi központban.

A szigorú aszkéta életmódot folytató és vasakaratú Kálvin Jánosnak hihetetlen munkabírása volt: műveinek gyűjteménye 59 kötetet tesz ki.

A svájci reformáció Kálvin János (1509–1564) nevéhez fűződik. Kálvin főműve, a „Christianae Religionis Institutio" (A keresztény vallásra való tanítás) a protestantizmus új irányzatának következetes vallási összefoglalása. Az „Institutio" szerzője szerint az ember képtelen maga megválasztani az életútját. Sorsát Isten előre elrendelte (predestináció): egyesek örök kárhozat-

ra és bűnbánatra vannak ítélve, másokra a megváltás és a végtelen boldogság vár. Senki sem kerülheti el vagy változtathatja meg a sorsát. Viszont, ha az ember teljesíti földi küldetését, akkor bízhat az üdvözülésben. Ezért tevékenynek és határozottnak kell lennie, nem kell félnie a munkától és a nehézségektől. Az uralkodótól kezdve a közönséges szolgáig mindenkinek ki kell bontakoztatnia Istentől kapott tehetségét, és törekednie kell az eredményességre azon a területen, ahol tevékenykedik. Ez a lényege Isten szolgálatának és a hitnek. A lustaság a legnagyobb bűn, az érdem, a gyarapodás, a siker, sőt az egyszerű hála is az Isten iránti odaadás megnyilvánulása lehet, és hozzájárulhat a lélek megmentéséhez.

Kálvin azt tanította, hogy odaadóan és eredményesen kell dolgozni, a legértékesebb emberi jellemvonás számára a fegyelem, a pontosság és az akaraterő volt. Tanítása támogatókra talált a takarékos polgárság és a kisvállalkozók körében. A genfi hittérítő útmutatásai tökéletes összhangban voltak annak a kornak a szellemével és igényeivel, amely lerakta a kapitalizmus alapjait.

Kálvin ugyanakkor mérsékletességre intette a hívőket az étkezésben, öltözködésben és lakásberendezésben. Szerinte az ember nem azért gyűjti a pénzt, hogy meggondolatlanul elszórakozza azt, hanem hogy általa a Mennyországba jusson. Genfben lényegesen csökkentették az ünnepnapok számát és szigorúbban odafigyeltek a városlakók viselkedésére. Nemcsak a hazárdjátékokat tiltották be. Nem volt szabad a banketteken táncolni, szórakoztató irodalmat olvasni, színházba járni és zenei aláfestéssel kísérni a rendezvényeket. A genfiek kénytelenek voltak sötét színű, szerény ruhát viselni és lemondtak mindenféle fényűzésről. Fokozottan figyelték, hogy ki jár templomba, és arra késztették az embereket, hogy feljelentsék, aki vét a szabályok ellen. Az ellenszegülőket kiűzték a városból, de akár az életükkel is fizethettek. Szigorúságáért és megalkuvást nem ismerő jelleméért Kálvint „genfi pápának" nevezték el a kortársai.

A vidám és gondtalan Genfből, ahol minden az élet diadalát hirdette, komor város lett ijedt és bizalmatlan emberekkel. Nem csoda, hogy Kálvin ellenségei mindent megtettek, hogy eltávolítsák. Száműzetése három évig tartott, de amikor a hívei kerültek hatalomra a városi tanácsban, a vallásújítót visszahívták. Genfbe érkezve ugyanott folytatta a térítést, ahol távozásakor abbahagyta.

A kálvinista egyház. A kálvinista egyház felépítése lényegesen különbözött a katolikus egyházétól, de a lutheránusétól is. Nem volt hierarchiája. Minden kérdésben a több tucat hívőt egyesítő közösség döntött. Ők választották meg vezetőjüket, a **presbitert.** Az egyházközösségek önállóak és függetlenek voltak, de tartották egymással a kapcsolatot, tapasztalatot cseréltek, és ha kellett, együtt cselekedtek. A presbiternek jogában állt beavatkozni a közösség családi és magánügyeibe, sőt még büntethetett is. Idővel a szigorú ellenőrzés és a rendszeresített besúgás konfliktusokat okozott a polgárok között.

A kálvinistáknak egyházi méltóságaik sem voltak. Az istentiszteletet a **lelkipásztor** tartotta, akit a művelt és jó beszédkészséggel rendelkező emberek közül választottak ki. A presbiterek és a pásztorok rendszeresen nagygyűléseket tartottak. Ezeket **konzisztóriumok**nak (egyháztanácsnak) nevezték. Az egyháztanács volt a közösség döntő szerve egyházi és világi ügyekben. A kál-

vinista kultusz kivételes puritanizmust és szigort követelt meg. A templomokból eltávolították az oltárt, a feszületet, a gyertyát, megszabadultak a díszes palástoktól és értéktárgyaktól. Tilos volt ikonokat és kegytárgyakat tisztelni és orgonán játszani a szertartásokon. Semmi sem zavarhatta meg az imádkozás áhítatát.

A többi felekezethez képest a kálvinista egyház demokratikus volt, ami népszerűvé tette az egyszerű emberek körében. A királyi hatalommal elégedetlen nemességnek tetszett, hogy Kálvin elismerte az alattvalók jogát az uralkodó trónfosztására. A genfi reformátor ugyanis azt vallotta, ha az uralkodó akadályozza az egyházi ügyeket, akkor szent kötelesség ellenszegülni neki. Az üzleti körök kedvezően fogadták Kálvin tanait a munkáról, a pénzfelhalmozásról és a takarékosságról. Ezek az érdemek sok szimpatizánst szereztek a kálvinizmusnak, így a lutheránus mozgalommal együtt jelentős területeket hódított meg. Anglia, Franciaország, Németalföld, Németország, a Skandináv országok, Skócia, Magyarország, Csehország és Lengyelország lakosainak egy része is csatlakozott a kálvinista egyházhoz. Idővel azok az európaiak, akik vallási meggyőződésük miatt kénytelenek voltak emigrálni az üldöztetések elől, Amerikában is elterjesztették a kálvinista eszméket.

Támadás a reformáció ellen. A katolikus egyház hosszú történelme során még nem szenvedett olyan súlyos csapást, mint amilyet a reformáció mért rá. A katolikus országok uralkodóinak támogatásával a római pápa aktív harcot indított a „protestáns eretnekség" ellen. A református eszmék és irányzatok elfojtására és kiirtására irányuló törekvések az **ellenreformáció** nevet kapta.

A reformáció elleni harc a középkori inkvizíció újraélesztésével kezdődött, több száz „protestáns eretneket" küldtek a máglyára. Az inkvizítorok ellenőrzésük alá vették a könyvkiadást. Engedélyük nélkül semmi sem jelenhetett meg, a „káros" irodalmat pedig felvették a „tiltott könyvek jegyzékébe" és elégették.

Az ellenreformáció következetes véghezvitelében a „Jézus Társasága", más néven a jezsuita szerzetes rend jeleskedett, amit **Loyolai Ignác** (1491–1556) alapított 1540-ben.

A „Jézus Társasága" legfontosabb feladata az volt, hogy támogassa a katolikus egyháznak az eretnekséggel vívott harcát. Más rendekkel ellentétben a

Loyolai Ignác

Loyolai Ignác ősi spanyol családból származott, apródként elég kicsapongó életet élt. Fiatal tisztként azonban kiderült, hogy a bátorságnak sincs híján. Egy ütközetben viszont súlyos lábsérülést szenvedett, ami hosszú időre ágyhoz kötötte. Testvérénél, a de Loyola várban lábadozott, ahol nem volt kedvére való lovagi irodalom, ezért kénytelen-kelletlen a „Szentek életé"-t kezdte olvasgatni.

Az átélt szenvedések után a könyv nagy hatással volt Loyolára. Új életet kezdett: lemondott a fényűzésről és egyetemre ment, ahol türelmesen tűrte diáktársai gúnyolódását „sötétsége" és életkora miatt. Nem sokkal később Loyolai Ignác elhatározta, hogy egyházi rendet alapít.

jezsuiták nem kolostorokban, hanem az emberek között éltek. Megengedték nekik, hogy saját lakhelyük legyen. A jezsuiták teljes mértékben a pápának rendelték alá magukat, vakon teljesítették a Szentatya minden parancsát. A rendben szigorú fegyelem uralkodott, a társaságot az élete végéig megválasztott generális vezette.

Forrásmű

1549. Részlet Loyolai Szent Ignác „Lelkigyakorlatos könyv"-éből

Bár dicséretes dolog tiszta szívvel szolgálni Istent, ugyanakkor buzgón ajánljuk, hogy legyünk alázatosak is a Mindenhatóval szemben, és nemcsak fiúi értelemben, hanem oly módon is, amit szolgai félelemnek nevezünk.

Az Istenbe vetett hitnek olyan erősnek kell lennie, hogy az ember, ha kell, viharban, hajó híján is gondolkodás nélkül nekivágjon a tengernek.

Amikor az egyház azt állítja, hogy ami nekünk fehérnek tűnik, az fekete, akkor azt kétkedés nélkül el kell fogadni!

Le kell mondanunk a saját akaratunkról az Isteni szándék ellenében, amit a vezetőnk közvetítésével ismerünk meg… Ez a legnagyobb alázat titka: nem elég azt akarni, amit a vezető, de úgy is kell érezni, mint ő, oly mértékben kell alárendelni gondolatainkat az övének, hogy a jámbor szándék legyőzze az értelmet.

Minden ellenvetés nélkül alá kell vetni magunkat a pápa akaratának, még ha ez kárhozattal járna is, és legyünk készek a halálos vagy bocsánatos bűnre, ha a vezető azt a megváltó Jézus Krisztus nevében kéri.

Az alattvalónak tisztelnie kell a felettesét, mintha az maga Jézus lenne. Meg kell hajolni előtte…, mint a nyomás alá helyezett bot, vagy a viasz, amit átalakíthatunk és széthúzhatunk tetszőleges irányba…

A hívők lelkéért és értelméért indított hajszában a rend egyik legfontosabb teendője az oktatás megszervezése lett. Európa-szerte jezsuita iskolák nyíltak. Ezek népszerűsége a magas színvonalú képzésben rejlett, ami ráadásul ingyenes volt. „Jézus katonái" emellett hatékony misszionáriusi tevékenységet is folytattak. A XVI–XVII. században eljutottak Indiába, Japánba, Kínába, Dél-Amerikába és a világ más részeibe is, ahol katolikus hitre térítették az őslakosokat. A rend nagy figyelmet fordított a jótékonyságra is. A betegekről és a számkivetettekről gondoskodva kórházakat és menhelyeket létesítettek az idősebbek és az árva gyerekek számára.

A jezsuiták mindig kitűntek műveltségükkel, választékos behízelgő modorukkal és elkötelezettségükkel. Mindig készen álltak akár fontos titkos küldetéseket is teljesíteni. Gyakran férkőztek uralkodók közelébe és a pápaság érdekében nyomást gyakoroltak az állami politikára. Mivel ügyesek voltak és könnyen rá tudták kényszeríteni akaratukat az emberekre, a „jezsuita" fogalom a ravaszság és az elvtelenség szinonimája lett. Egy korabeli közmondás így jellemzi a jezsuitákat: „Méz a nyelven, tej minden szó, epe a szívben, csalni de jó."

III. Pál pápa megáldja a „Jézus Társaságá"-t

Jezsuita templom Bécsben. *1626*

A katolikus reform. A reformáció megosztotta a katolikus világot, de a XVI. században nagyon sokan még úgy gondolkodtak Európában, hogy nincs minden veszve. Szerintük a megbékéléshez nem volt egyébre szükség, mint hogy a szemben álló felek megtegyék az első lépéseket egymás felé. A hívők mellett így vélekedtek egyes érsekek és püspökök is. Közülük kerültek ki azok a szónokok, akik egyházi reformra buzdították a szentszéket.

A római pápák sokáig tépelődtek, míg rászánták magukat a változtatásokra. 1545-ben III. Pál pápa összehívta a zsinatot Trento városába (latin neve

Tridentum volt), ami a **tridenti zsinat** néven vonult be a történelembe és 18 évig, 1563-ig tartott.

A részvevők tábora már a zsinat kezdetén két részre szakadt, az egyik támogatta a katolikus reformot, a másik nem. Az ádáz vitában végül a változtatások ellenzői győztek. Az ő nyomásukra kanonizálták a katolikus egyház alaptételeit, amit a protestánsok éppen szerettek volna eltörölni: az egyházi hierarchiát, a misét és a gyónást; a hét szentséget, a szentek és a szentképek tiszteletét; az egyház közvetítő szerepét Isten és ember között, amelynek élén a pápa állt. Ugyanakkor a pápaság kénytelen volt megszüntetni az indulgenciával való kereskedelmet, a katolikus egyház jövőjének biztosítása érdekében viszont létrehozta az egyházi szemináriumokat. Ezek falai között új típusú katolikus papokat szándékoztak képezni, akik felkészültsége vetekedett volna a protestáns hitszónokokéval.

A tridenti zsinat. *XVI. század*

A tridenti zsinat hozzájárult a katolicizmus megújulásához és megerősítette az egyházi fegyelmet. Bebizonyította, hogy az egyház véglegesen eltávolodott a protestantizmustól.

1. *A lakosság mely rétegei támogatták Kálvin Jánost és miért? Melyek Kálvin tanításának napjainkban is aktuális tételei?*
2. *Miben különbözött a katolikus egyház a lutheránustól és a kálvinistától?*
3. *Miért kellett a pápaságnak megreformálnia a katolikus egyházat?*
4. *Mondhatjuk-e, hogy a tridenti zsinat megerősítette a pápa hatalmát?*

FELADATOK

1. *Hasonlítsátok össze Kálvin János és Luther Márton tanításait! Keressétek meg bennük a közös és az eltérő vonásokat!*
2. *Loyolai Szent Ignác „Lelkigyakorlatos könyve" alapján állapítsátok meg, milyen volt a kapcsolat a jezsuita rend tagjai között! Megfelelt-e Loyola magatartáseszménye a jezsuiták fő feladatának, nevezetesen annak, hogy megerősítse a katolikus egyház harcát az eretnekséggel?*

5. téma

AZ EURÓPAI ÁLLAMOK A XVI. SZÁZADBAN ÉS A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

10 FRANCIAORSZÁG: ÚTBAN AZ ABSZOLUTIZMUS FELÉ

11 SPANYOLORSZÁG FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

12 NÉMETALFÖLD HARCA A SZABADSÁGÉRT

13 ANGLIA A TUDOROK KORÁBAN

14 NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK: A CSATATEREKEN ÉS A KIRÁLYI PALOTÁKBAN

10. FRANCIAORSZÁG: ÚTBAN AZ ABSZOLUTIZMUS FELÉ

Az abszolutizmus kialakulása. A XV–XVI. században Nyugat-Európa országai a fejlődés új szakaszába léptek. Fokozatosan terjedni kezdett az abszolút monarchia, az államirányítás olyan formája, amelyben az uralkodó gyakorlatilag korlátlan hatalommal rendelkezett.

Miután sikeresen leverték a földesurak utolsó kísérleteit függetlenségük megőrzésére, a központosított államok uralkodói nemegyszer megfeledkeztek a rendi gyűlés összehívásáról. Az államirányítás új eszközeihez nyúltak. Ezek közül az egyik legfontosabb a bürokratikus apparátus, a felduzzasztott hivatalnoki rendszer létrehozása volt. Ennek fenntartása a királyi kincstárra hárult, ezért a hivatalnokok a trón feltétlen híveivé szerződtek. Emellett az egyeduralkodó már nem a vazallusaitól várt segítséget, mint korábban, hanem állandó katonaságot hozott létre. A törvényhozás, az adó- és a külpolitika szintén a király kezében összpontosult. Egyes országokban az uralkodó az egyházat is a befolyása alá vonta.

Az abszolutizmus a nagyobb központosított államokban jött létre, mint amilyen Franciaország, Anglia vagy Spanyolország volt. Dániában és Svédországban ez a folyamat lassabban zajlott, mivel gyakran a feudális önkénybe ütközött. Itáliában és Németországban „fejedelmi" abszolutizmus alakult ki. A monarchikus hatalom csak egyes birtokok határain belül erősödött meg, ami lehetetlenné tette a nemzeti egység megteremtését. Az abszolutizmus legtökéletesebb változata Franciaországban alakult ki.

Franciaország erős, egységes államként lépett a XVI. századba. Lakossága több mint 15 millió főt tett ki, ebből 300 ezren a fővárosban, Párizsban éltek, amely abban az időben Nyugat-Európa egyik legnagyobb városa volt. Az ország területi egyesítése után a királyi hatalom a politikai centralizációra törekedett, egy közigazgatás alá akarta vonni az ország egész területét, az alattvalókat pedig az uralkodó szolgálatába állítani.

Jean Clouet. I. Ferenc. *1525–1530*

A királyi hatalom megszilárdítása a tehetséges, felvilágosult és energikus **I. Ferenc** (1515–1547) nevéhez fűződik. Az uralkodó egyszer sem hívta össze a rendi gyűlést, az államügyekben kizárólag a királyi tanácsra hagyatkozott, amit állandó ellenőrzés alatt tartott. A legfontosabb kérdéseket csak a hozzá közel állókkal vitatta meg, tőle ered a kifejezés: „Ez az én szabad akaratom". A franciák szerették I. Ferencet, mert megfelelt a királyról alkotott hagyományos elképzeléseknek: igazi lovag volt, tehetséges hadvezér és rettenthetetlen vitéz.

I. Ferenc uralkodása idején Párizs festői peremvidékein és a Loire mentén csodás tágas paloták jelentek meg. A királyi rezidenciák – Chambord kastélya és a Fontainebleau – már az új, reneszánsz stílusban épültek pazar parkokkal és kertekkel, ami az uralkodói hatalmat hirdette. A tökéletes és fényűző királyi udvarba sorra érkeztek a nemesek a hivatal, a dicsőség és a pénz reményében. A trónt ősi nemesi családok leszármazottai és az uralkodói dinasztia rokonsága vette körül, trónörökösök és hercegek, akik a királyi tanács többségét alkották, ők irányították a provinciákat, parancsoltak a hadseregnek és a flottának. A „király kegyelméből" a fővárosba özönlött a „kard nemessége", vagyis a közép- és kisnemesség. Az ő kötelességük maradt a katonai szolgálat, aminek fejében

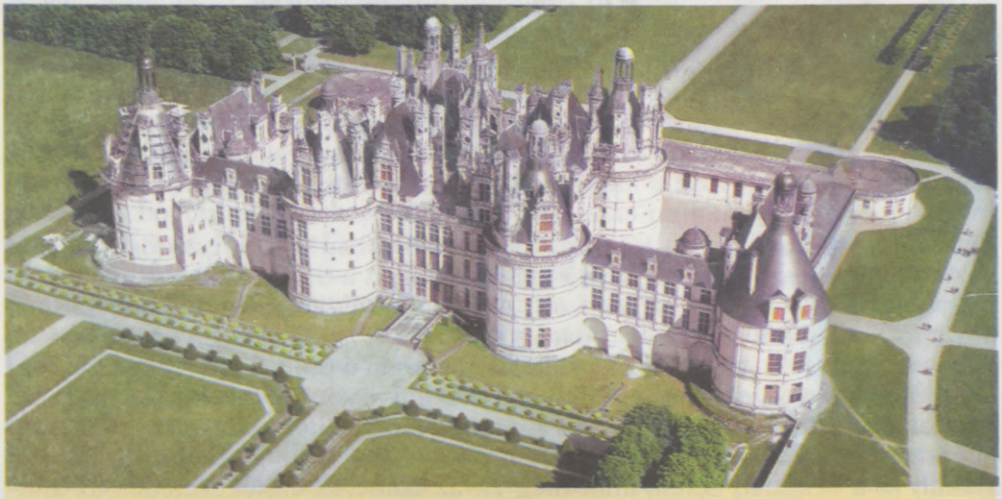

Chambord kastélya. Franciaország. *XVI. század*

nem kellett adózniuk. Sok köznemes számára a tiszti fizetés jelentette az egyetlen jövedelemforrást. Világos, hogy az volt az érdekük: a király gyakrabban indítson hadjáratokat, mert így gazdag hadisarcban részesülhettek.

Az uralkodó igazi támasza azonban a bürokratikus államapparátus volt. Ez a hivatal sehol Európában nem terebélyesedett olyan gyorsan, mint Franciaországban: a XVI. században az országban még csak 8 ezer tisztviselőt tartottak számon, de a XVII. században már 46 ezret. Hűséges és kitartó szolgálatáért sok hivatalnok nemesi rangot kapott. Így jött létre a „taláros nemesség". Megnevezésük arra utal, hogy ezek az emberek egykor talárt viseltek, vagyis ügyvédként vagy titkárként dolgoztak. Az „ősi" előkelő nemesség lenézte az „alsóbb" rendek képviselőit, de kénytelen volt számolni velük befolyásuk és az államügyekben vállalt fontos szerepük miatt.

I. Ferenc határozott egyházpolitikájának köszönhetően a Vatikán megengedte, hogy a francia király maga nevezze ki a püspököket. Az egyházi tisztségeket az uralkodó általában a bizalmasainak adta vagy sokáig betöltetlenül hagyta, a belőlük származó jövedelmet pedig zsebre vágta. A francia egyház tehát teljesen a király befolyása alá került, ami tovább növelte az uralkodó hatalmát.

François Clouet. II. Henrik. *1559*

I. Ferenc fia, **II. Henrik** (1547–1559) apja nyomdokain haladva szintén mellőzte a rendi országgyűlés összehívását. Ő volt az első francia király, akit „Őfelségének" szólítottak. Korábban ez a cím csak a császároknak járt ki.

A francia uralkodók abszolutista hatalmának megerősödése a külpolitika felélénkülésével járt. A Habsburgok által körülvett Franciaország szeretett volna kitörni ebből a harapófogóból, és az országhoz csatolni az észak-itáliai területeket. 1494 és 1559 között az ország hadban állt Itáliával, ami folyamatosan lekötötte és állandó jövedelemmel látta el a „kard nemességének" több nemzedékét, végül mégsem járt eredménnyel Franciaország számára. A háború kudarcától felbőszült nemesek ezrei tértek vissza romos váraikba, amelyek zöme az ország déli részén épült. Elégedetlenségük bármelyik pillanatban bombaként robbanhatott volna.

A vallásháborúk. A XVI. században elsősorban a szomszédos Svájcból kezdtek erőteljesen beszivárogni Franciaországba a reformáció eszméi. A legnagyobb hatású a kálvinizmus volt. A francia kálvinistákat **hugenottákn**ak nevezték (valószínűleg a hasonló hangzású német „eidgenossen" szó nyomán, ami reformátust is jelent). Az új vallás elsősorban a polgárok körében terjed – a gazdagabb rétegektől a szegényebb kézművesekig és kereskedőkig. De áttértek a kálvinista hitre egyes parasztok és számos nemes is, akik dologtalanul tengették napjaikat az itáliai háborút követően. Különösen feszült helyzet alakult ki a békétlen délen, ahol még élt az emberek emlékezetében az albigens eretnekség és a vidék egykori függetlensége, a nemesség pedig a Valois-

ház ellensége volt. Vezérei között ott találjuk a hatalmon lévő dinasztia oldalági rokonait, Antoine de Bourbon navarrai királyt és fiát, Henriket.

Az itáliai háború befejezése egybeesett a francia a királyváltással. II. Henrik halálos sérülést szenvedett egy lovagi tornán. A harcias uralkodó trónját 15 éves fia, a beteges **II. Ferenc** örökölte. A hatalom gyakorlatilag három lotaringiai testvér, a **Guise-ház** (e.: gíz) hercegeinek a kezébe került. A hercegek az uralkodó fiatal skót feleségének, Stuart Máriának az unokaöccsei voltak. Hatalmas befolyással bírtak a királyi udvarban, és a katolikus hit „igazi" védelmezőiként léptek fel.

1560-ban váratlanul elhunyt II. Ferenc. Fiatalabb testvére, **IX. Károly** (1560–1574) és **Medici Katalin** anyakirálynő vallási türelmi politikát folytatott. A hugenottáknak megengedték, hogy istentiszteletet tartsanak, de csak a városok kapuin kívül. Ez nem elégítette ki a protestánsokat, mivel többségük a városokban lakott. Az engedmények viszont felbőszítették a katolikusokat. Ez az ellenséges légkör tragikus események előidézője lett a kis champagne-i városkában, Vassyban. François Guise átutazóban kíséretével békés hugenottákat mészárolt le, akik közös imára gyűltek össze a város központjában. Válaszképpen a protestánsok nem kevésbé kegyetlen módszerekkel mészárolták le a katolikusokat. Kitört a vallásháború (1562–1598), amit polgárháborúként is említenek, mivel annak során testvér-testvér ellen, apa fiú ellen fogott fegyvert. Az országot elkapta az erőszak örvénye.

François Clouet. Medici Katalin

Hogy békét kössenek, összeházasították Valois Margitot, a király testvérét a hugenották vezérével, Navarrai Henrikkel. Több száz hugenotta nemes érkezett Párizsba az esküvőre. Nem sejthették, hogy a több napig tartó fényűző ünnepség után a Guise-ház megszervezi brutális lemészárlásukat. **1572. augusztus 24-re** virradó éjszakán, Szent Bertalan ünnepén megszólaltak a párizsi harangok, jelt adva a támadásra. Elkezdődött a fegyvertelen hugenották fékevesztett és kíméletlen öldöklése. A hugenották házait jó előre fehér kereszttel jelölték meg. A szerencsétlen áldozatokat váratlanul, ágyukban érte a halál. A mészárlás több napig tartott és a provinciákra is kiterjedt. A vérfürdőt tömeges fosztogatás kísérte: volt mit elvenni a szorgos és tehetős hugenottáktól, bőven akadt tehát vállalkozó, aki más munkájának gyümölcsével kívánt jóllakni. Körülbelül 30 ezer ember pusztult el, köztük a hugenották bátor vezetője, Coligny (e.: kolinyi) admirális is.

Bourbon Henrik kénytelen volt áttérni a katolikus hitre, sikerült azonban megszöknie és újból maga köré tömörítenie a hugenottákat. Szinte egész Dél-Franciaország fellázadt. A Guise-ház is aktivizálta magát és egy tömeges fegyveres szervezetet hozott létre, a Katolikus Ligát. A Liga segítségével nemcsak a hugenottáktól akartak megszabadulni, hanem a trónt is meg akarták szerezni. Jól tudta ezt az új király, **III. Henrik** (1574–1589). Ezért kikiáltotta magát a Katolikus Liga vezetőjének, később pedig a szervezetet Királyi Ligára keresztelte át.

François Dubois. Szent Bertalan éjszakája. *1572–1584*

A párizsiak között igen népszerű Guise Henrik válaszképpen létrehozta és felfegyverezte a **Párizsi Ligát**. A király megkísérelte feloszlatni az új szervezetet, de a fővárosiak felkeléssel válaszoltak rá. III. Henrik kénytelen volt elhagyni Párizst, és megszervezte Guise Henrik, valamint testvére, az érsek meggyilkolását. Párizsban nagy felháborodási hullám indult el. Guise temetése óriási tiltakozó megmozdulásba csapott át, melynek részvevői egy megadott jelre eloltották a gyertyáikat és teli torokból ordították: „Ugyanígy oltja ki a Mindenható a Valois-dinasztia életét is!" Nem sokkal később a Párizsi Liga leverte a király csapatait. Ezzel egyidőben délről hatalmas sereggel megindult ellene Navarrai Henrik. III. Henriknek nem maradt más választása, mint hogy szövetséget kössön ellenségével. Ezek után egyszerre indultak Párizs ellen, de egy fanatikus dominikánus szerzetes megölte a királyt.

ifj. Frans Pourbus. IV. Henrik

A jogos trónörökös Bourbon Henrik lett, akinek sok csatát kellett megvívnia a koronáért, amíg 1598-ban ostrom alá vehette Párizst. Mivel nem akarta felégetni a várost, ezért Henrik felgyújtotta az összes környékbeli malmot és lerombolta a hidakat. Megbénult a főváros élelmiszer-utánpótlása, Párizs azonban ennek ellenére sem akarta megnyitni kapuit a hugenotta előtt. Ekkor Henrik pazar politikai lépésre szánta el magát: kijelentette, hogy „Párizs megér egy misét!", és felvette a katolikus hitet. Így már ellenállás nélkül vonulhatott be a fővárosba és Franciaország királya lett **IV. Henrik** (1589–1610) néven. A francia trónra hosszú időre a **Bourbon-dinasztia** került.

Hatéves hatalmi űr után a trón egy értelmes és körültekintő uralkodó megbízható kezébe került. IV. Henrik kiadta még abban az évben a **nantes-i ediktumot,** amelyben a hivatalos vallás rangjára emelte a katolicizmust, a katolikus papságot pedig visszahelyezte korábbi jogaiba és visszaadta ingatlanjait. Másrészt viszont megengedte, hogy a hugenották Párizs és néhány nagyváros kivételével mindenütt istentiszteletet tarthassanak, és a katolikusokkal egyenrangúan viselhessenek állami tisztségeket. Garanciaként a király közel kétszáz erődöt és várat adományozott a hugenottáknak, többek között a Franciaország nyugati partvidékén fekvő La Rochelle-t.

A hugenottáknak tett engedményeivel IV. Henrik lélegzetvételhez juttatta az országot és megállította annak kifosztását. Franciaország újjászületése érdekében a király és első minisztere, Sully következetes **protekcionista** politikát folytatott, amely a nemzeti termelést és a nemzeti kereskedelmet részesítette előnyben. Kedvezményeket nyújtottak a selymet, posztót, gobelint, porcelánt és tapétát gyártó manufaktúráknak. IV. Henrik csökkentette az adókat és ezzel javított a parasztság helyzetén. Azt akarta, hogy a királyságában „vasárnap minden szegény ember fazékjában tyúk főjön ebédre". A nép emlékezetében ma is él a „jóságos Henry király", aki nem nyomta el a népet, bátor, vidám és életszerető ember volt.

Navarrai Henrik Európa egyik legjobb hadvezére, tehetséges politikus és távlatokban gondolkodó diplomata volt, akinek sikerült jóra fordítania egy ország sorsát. Mindezek ellenére 1610-ben egy megszállott katolikus szerzetes tőre véget vetett életének.

Franciaországnak Richelieu kell. IV. Henrik fia még csak 9 éves volt, amikor **XIII. Lajos** néven trónra lépett. Miután a kiskorú király és régensként kormányzó édesanyja, **Medici Mária,** az özvegy királyné is alkalmatlannak bizonyult az ország vezetésére, a királyi udvar teljesen elvesztette befolyását a francia nemesség fölött. Franciaországban politikai önkény ütötte fel a fejét.

XIII. Lajos főminisztere, **Richelieu** (e.: riseljő) bíboros (1585–1642) teremtett rendet az országban. Rangra való tekintet nélkül kíméletlenül leszámolt a zendülőkkel. A békétlen arisztokraták gyűlölték a bíborost, de Richelieu tántoríthatatlanul kitartott az állam érdekei mellett. A rendek hatalmas felháborodását váltotta ki a miniszternek az a rendelete is, amelyben megtiltotta a párbajokat. A párbaj ugyanis közkedvelt volt a fiatal nemesség körében, amely ily módon kívánta bizonyítani rátermettségét, előkelőségét és méltóságát. IV. Henrik uralkodásának 20 esztendeje alatt közel 12 ezer nemes vesztette el párbajban az életét. Richelieu bíboros kijelentette, az alattvalóknak nem az a feladata, hogy meggyilkolják egymást, hanem hogy életüket és vérüket adják királyukért és hazájukért.

Philippe de Champaigne. Richelieu bíboros. *1635*

Fontos feladat hárult a bíborosra a hugenották megfékezésében is. Kihasználva a királyi hatalom gyengeségét, Franciaország déli részén gyakorlatilag „államot hoztak létre az államban", saját védelmi rendszerük és flottájuk volt, és élvezték Anglia és Németalföld támogatását is. Amikor a hugenották fészkében, La Rochelle-ben lázadás tört ki, Richelieu körülvette az erődöt és két évig tartotta vesztegzár alatt. Majd miután La Rochelle védői letették a fegyvert, a király Richelieu tanácsára meghagyta életüket és megengedte, hogy továbbra is gyakorolják protestáns vallásukat. Ugyanakkor visszavették a hugenottáktól a nantes-i ediktumban nekik adományozott várakat és megfosztották őket kedvezményeiktől. A hugenotta „állam az államban" megszűnt, de ezzel együtt a vallási üldöztetéssel is felhagytak. Richelieu joggal mondhatta: „Attól kezdve semmilyen vallási különbség nem akadályozott meg abban, hogy bárminemű jószolgálatot tegyek a hugenottáknak. A franciákat csupán hűségük alapján különböztettem meg."

Az államminiszter a királyi hatalomnak vetette alá a városi tanácsokat, és egy új vezető tisztséget is létrehozott, az intendánsét. Nem előkelő származású művelt ember is lehetett intendáns, felügyelhette az állami szervek tevékenységét, és bármilyen kérdésben beavatkozhatott a provinciák életébe. Az intendánst a kormány nevezte ki, így teljesen annak jóindulatától függött és engedelmesen teljesítette a bíboros-miniszter rendelkezéseit.

Richelieu hatalomra kerülésével komoly változások történtek Franciaország külpolitikájában. A bíboros az „európai egyenlőség" híve volt, ezért ellenezte a Habsburgok egyeduralmi törekvéseit. Franciaország diplomáciai, később pedig katonai beavatkozásának köszönhetően a harmincéves háború (1618–1648) Ausztria és Spanyolország teljes vereségével ért véget. Franciaország saját területeihez csatolta Lotaringiát, Elzászt és más területeket, ezáltal lényegesen megnőtt a befolyása a nemzetközi porondon.

Richelieu azt vallotta, hogy „a felvilágosultság az állam legnagyobb értéke". A bíboros 1635-ben létrehozta a Francia Akadémiát, támogatta az írókat, képzőművészeket és a tudósokat. Az ő közbenjárására jelent meg az első francia újság, amit a miniszter saját politikájának népszerűsítésére használt fel.

XIII. Lajos és első miniszterének kapcsolata nem volt felhőtlen. Megtörtént, hogy egyszerre akartak kilépni a királyi teremből. A küszöb előtt a király hirtelen megállt és Richelieu felé fordulva epésen megjegyezte: „Lépjen csak ki elsőnek, úgyis mindenki azt mondja, hogy Ön az igazi király". Lehet, hogy más elvesztette volna lélekjelenlétét, de Richelieu nem. Felkapott egy gyertyatartót és határozottan kilépett, miközben ezt mondta: „Igen, sir, előremegyek, hogy megvilágítsam a Felséged útját".

Forrásmű

XVII. század. Részlet Richelieu „Politikai végrendeleté"-ből

Felajánlottam Felségednek minden tudásomat és minden tekintélyemet, hogy leverjem a hugenották pártját, megtörjem a főúri gőgöt, hogy alattvalóit kötelességük teljesítésére bírjam, és hogy Felséged nevét olyan szintre emeljem a külföldi nemzetek sorában, amely megilleti.

A nemességre úgy kell tekintenünk, mint az állam legbecsesebb idegvégződésére, amely képes megóvni és megszilárdítani az országot. Azok a nemesek, akik szégyent hoznak őseik dicsőségére és elzárkóznak attól, hogy kardjukkal és életükkel szolgálják a koronát, megérdemlik, hogy megfosszuk őket előjogaiktól és kénytelenek legyenek viselni a nép terheinek egy részét.

A nép túlságos jóléte lehetetlenné tenné, hogy megtartsuk kötelességei béklyóiban. Érdemes az ösvérhez hasonlítani őket, amely megszokván a terhek viselését, hamarabb lemond a pihenésről, mint a munkáról.

XIII. Lajosnak az a szerény sors jutott, hogy egy teljhatalmú miniszter mellett legyen király. A történelem úgy hozta, hogy Richelieu bíboros jobban megértette, mi Franciaország és a királyi hatalom érdeke, mint maga az uralkodó. 18 évig alakította Franciaország politikáját, miközben egyetlen fő célt szolgált – az állam javát és gyarapodását. Az ő korában lépett Franciaország Európa leghatalmasabb államainak sorába.

1. *Melyek az abszolút monarchia főbb ismertetőjegyei?*
2. *Miért éppen a francia délvidék lett az a terület, ahol a leggyorsabban terjedtek el a kálvinista eszmék?*
3. *Mik voltak a François Giuse-féle mészárlás okai Vassyban? Miért lett ez az esemény a vallásháború kiváltó oka és milyen alapon mondhatjuk, hogy ez polgárháború volt?*
4. *Jogosan állítják-e azt, hogy IV. Henrik változtatta meg Franciaország sorsát?*

FELADATOK

1. *Magyarázzátok meg, mit jelentenek a következő kifejezések: abszolutizmus, „a kard nemessége", „taláros nemesség", hugenották!*
2. *Hasonlítsátok össze a hugenottákkal szemben alkalmazott politikát Franciaországban IV. Henrik és Richelieu korában, fogalmazzátok meg a változás okait és jellegét!*
3. *Figyelmesen olvassátok el Richelieu „Politikai végrendeleté"-nek sorait! Szerintetek miben látta Richelieu a maga érdemeit Franciaország és a király előtt? Milyen szerepet szánt Richelieu az állam életében a nemességnek és az egyszerű népnek?*

11. SPANYOLORSZÁG FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

Spanyolország a XV. és a XVI. század fordulóján: hatalom és vallás. A XV. század végén a spanyolok visszafoglalták a granadai emirátust, a muzulmánok utolsó mentsvárát a Pireneusi-félszigeten. Az ország Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd uralkodása alatt egyesült és Európa egyik legbefolyásosabb állama lett. A sikeres hadjáratoknak köszönhetően a spanyol korona bekebelezte Dél-Itáliát, Kolumbusz expedíciójának támogatásával pedig hatalmas területekhez jutott a tengeren túl, és folyamatosan biztosította a jelentős arany- és ezüst- utánpótlást az országnak.

A „katolikus házaspár" alattvalói között nemcsak keresztények voltak, de számos muzulmán és zsidó is. Az ország egyesítésével Ferdinánd és Izabella meg akarta teremteni a vallási egységet is. Ezért üldözni kezdték a más hitűeket. Ebben elsősorban az inkvizíció jeleskedett. Kegyetlenül lemészárolták a más hitűeket és az eretnekeket, s eközben képmutatóan a kereszténység védelmére hivatkoztak.

A megtorlások első áldozatai a zsidók voltak. Az 1492-es királyi rendelet értelmében a zsidóknak vagy át kellett térniük a katolikus hitre, vagy el kellett hagyniuk az országot. Az üldözöttek többsége nem mondott le őseik hitéről és a száműzetést választotta. A kikeresztelkedett zsidókat lenézték és mocskos disznóknak nevezték. A hatalom rendszeresen azzal vádolta őket, hogy titokban az ősi vallást gyakorolják és könyörtelenül megtorolta a zsidókat.

Forrásmű

XVI. század. Részlet egy ismeretlen szerző művéből a zsidók kiűzetéséről

Az önök döntése a zsidók száműzetéséről végzetes következményekkel járhat! Gondolják végig, mibe fog ez kerülni. Ki adott a törököknek ilyen nagy hatalmat, és kitől szerezték az ágyúkat, íjakat, robbantótölteteket, szablyákat, nagy és kis pajzsokat gyártó kiváló mestereket, akiknek köszönhetően felvehetik a harcot más népekkel, ha nem a zsidóktól, akiktől a spanyol korona megtisztította az országot?!

A második csapás azokra a muzulmánokra sújtott le, akik Spanyolországban maradtak. Őket is a katolikus hit felvételére kötelezték. Azonban ez sem mentette meg a moriszkókat (így nevezték a kereszténységre áttért arabokat) a megaláztatásoktól, az üldöztetéstől és a kitelepítéstől a XVII. században. A zsidók és a moriszkók kiűzésével Spanyolországot nagy veszteség érte, mivel tudósok és költők, orvosok és bankárok, kézművesek és földművelők hagyták el a határait. Az ország gazdasági és szellemi életét hatalmas veszteség érte. A vallási türelmetlenség légkörében a bigott katolikusok kíméletlenül elpusztították Spanyolország arab kultúrájának felbecsülhetetlen értékű kincseit.

Tiziano Vecellio. V. Károly. *1548*

Spanyolország V. Károly német-római császár uralkodása idején. Ebben a helyzetben került a spanyol trónra Habsburg Károly (1516–1556). Az új király Ferdinánd és Izabella anyai ági unokája volt, így örökölte Spanyolországot, az itáliai és az újvilági földeket, atyai ági nagyapjától, I. Miksa német-római császártól pedig Ausztriát, Németalföldet, illetve a német és a cseh birtokok jelentős részét. 1519-ben I. Károly a német fejedelmek megvesztegetése által császárrá választatta magát. Ettől kezdve a spanyol király V. Károly néven császár is lett. Az Európától Amerikáig terjedő birtokait csak úgy emlegették, hogy „ott sohasem nyugszik le a nap". Nem volt egyszerű feladat egy ilyen hatalmas állam kormányzása és az egymástól távol eső területek ellenőrzése.

Forrásmű

XVI. század. Részlet Gattinari miniszter „Önéletrajz"-ából

1519-ben sokat kellett kilincselnem a választófejedelmeknél, hogy Károly királyt császárrá koronázzák. Azt mondtam nekik, hogy a császár az egész világ fölött hivatott uralkodni, mivel így rendelte a Mindenható Isten. Amennyiben a császári korona egy gyenge fejedelem kezébe kerül, ez nem szül mást, csak bajt. Viszont egészen más lesz a helyzet, ha a császári cím egy nagy királyhoz kerül, aki hatalmas és gazdag országok uralkodója. Az ilyen császár nemcsak gondoskodna az örökül kapott földekről és megvédené azokat, hanem újakat csatolna hozzájuk, növelné a császárság birtokait, és uralná az egész világot.

V. Károly állama és annak felosztása

- V. (Habsburg) Károly európai hódításai 1535–1555-ben
- Azok a területek, amelyeket V. Károly fiának, Fülöpnek adott át 1556-ban (a spanyol Habsburgok birtokai)
- Azok a területek, amelyeket V. Károly testvérének, Ferdinándnak adott át 1556-ban (az osztrák Habsburgok birtokai)
- A Német-Római Császárság és más országok határai 1560-ban
- Németország és Itália részfejedelemségei, illetve kisebb államai
- Az 1572–1579-es spanyol háború után függetlenné vált németalföldi (Hollandia) Egyesült Tartományok területe

Károly Németalföldről érkezett Spanyolországba számos flamand tanácsadó kíséretében. Ezek az emberek fontos állami tisztségeket töltöttek be, megkaparintva azokat a spanyol nemesség elől. A grandok nem nézték ezt jó szemmel, és az elégedetlenségük csak fokozódott, amikor a hatalom az előjogaikra és a városaikra vetette ki a hálóját. A cortezt csak ritkán hívták össze, a király inkább Németalföldön és Németországban tartózkodott vagy hadjáratokban vett részt. Az állandó háborúskodás egyre több pénzbe került, ami az adók növeléséhez vezetett. A nemességet felmentették a járulékok fizetése alól, de a parasztság és a polgárság jelentős rétegei szemlátomást tönkrementek. Európa leggazdagabb királya a legszegényebb alattvalókon uralkodott.

1520-ban az általános elégedetlenség átcsapott a **communeros** (városi kommunák) felkelésbe. Ennek központja a kasztíliai királyok ősi rezidenciá-

ja és a kézművesség fellegvára, Toledo volt. A felkelők petíciót adtak át a királynak. Azt követelték, hogy Károly helyezze át székhelyét Spanyolországba, rendszeresen hívja össze a cortezt, adóztassa meg a nemességet és csökkentse a többi rend kötelezettségeit, távolítsa el a hatalomból a külföldieket. A felkelést csak két év múlva sikerült leverni. A fiatal uralkodó folytatta teljhatalmának kiépítését Spanyolországban, miközben továbbra is idegenként kezelték az országban. Hosszú ideig tartó uralkodásának nagyobb részét hadjáratokban töltötte és csak ritkán látogatott el királyságába.

V. Károlynak nagy erőfeszítésekbe került, hogy ellenálljon a külső támadásoknak. Legfőbb ellenfele az Európában egyeduralomra törő Franciaország volt, amely nem tudott megbékélni azzal, hogy minden oldalról a Habsburgok veszik körül. A francia koronának az volt a célja, hogy rést üssön a spanyol falon. A másik komoly veszélyt a törökök jelentették. A muzulmánok szorosan megközelítették V. Károly területeit Közép-Európában és folytatták előrenyomulásukat nyugat felé. A császár mint a kereszténység világi vezetője az európai népek védelmére kèlt az oszmán betöréssel szemben. Végül pedig V. Károly harmadik ellenfele a reformáció volt. A király élete végéig kitartóan védelmezte a katolikus hitet és harcolt a protestantizmus ellen.

A katonai kiadások óriási pénzeket emésztettek fel. Ezt az árat Spanyolország lakosságával fizettették meg, amely alig bírta elviselni az állandóan növekvő adóterheket. Ez előbb-utóbb meghaladta volna az ország erejét. Az elégedetlenség Károllyal szemben nőttön-nőtt. A végeláthatatlan háborúk során a császár több győzelmet is aratott, de a végső célt, egy katolikus világbirodalom kialakítását nem sikerült elérnie. Végül a kudarcokban megöregedett és megtört V. Károly lemondott a hatalomról.

Kisebbik fivére, Ferdinánd örökölte Ausztriát, Csehországot, a magyar és a német földek egy részét és ezzel együtt a császári címet is. Fia, Fülöp kapta meg Spanyolországot az amerikai területekkel együtt, Itália nagyobb részét és Németalföldet. A Habsburg-dinasztia két ágra szakadt, az osztrák és a spanyol ágra.

II. (Mosolytalan) Fülöp spanyol király. II. Fülöp (1555–1598) még apja életében jelentős politikai tapasztalatokat szerzett Spanyolország kormányzásában annak távollétében. A „Mosolytalan király" (így nevezték el kortársai Fülöpöt lassúsága és döntésképtelensége miatt) Nyugat-Európa leghatalmasabb államát örökölte.

Juan Pantoja de la Cruz. II. Fülöp. *XVI. század*

Fülöp nem tudta elviselni a nagyobb városok nyüzsgését, ezért az ország központjában fekvő kis várost, Madridot tette meg Spanyolország fővárosának. Hamarosan azonban ez a város is túl hangos lett az uralkodó számára. Egy nyugodt és ugyanakkor csodaszép helyet találtak neki a Madrid közeli hegyekben és felépítették az El Escorialt. Ezt a világos és szigorú épületegyüttest gyakran nevezik „a világ nyolcadik csodájának". Egyszerre volt királyi palota, sírbolt és kolostor. Az El Escorial berendezéséhez II. Fülöp hatalmas művészeti kollekciót gyűjtött össze többek között Tiziano, Veronese és Bosch képeiből. A király büszke volt térképgyűjteményére és a könyvtárára, ahol számos felbecsülhetetlen értékű kéziratot őriztek.

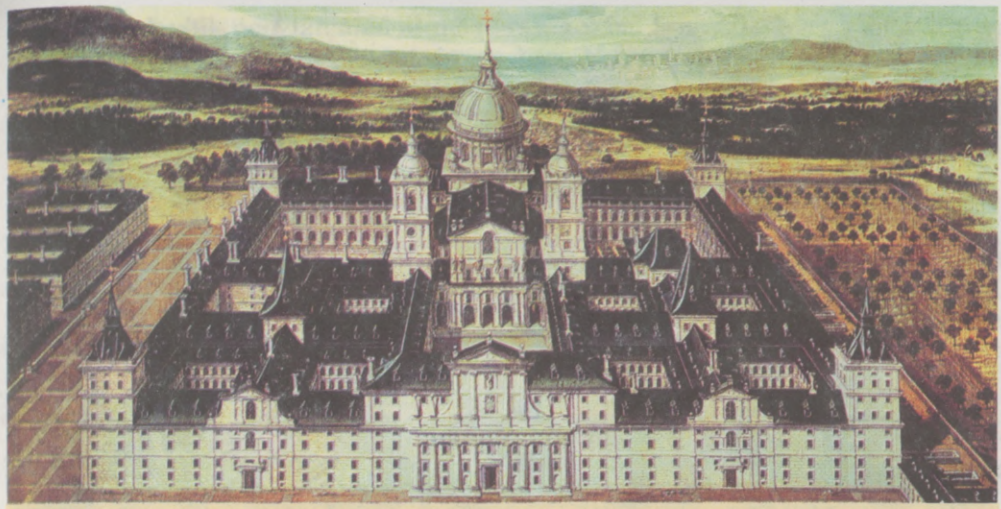

San Lorenzo de El Escorial. *A XVI. század eleje*

Az uralkodó ritkán hagyta el az El Escorialt, és szobájába zárkózva sokat dolgozott. Az összes államügyet ismerte, fantasztikus mennyiségű okiratot olvasott el, amiért a „papírkirály" ragadványnévvel is illették. II. Fülöp sokat tett a törvények rendszerezéséért és az államigazgatás tökéletesítéséért.

Uralkodásának idején Spanyolország legnagyobb ellensége Anglia lett. A szigetország meg szerette volna vetni a lábát az Újvilágban, de Fülöp senkivel sem akart osztozkodni a gyarmatain és megakadályozta, hogy a brit kereskedelmi hajók áthajózzanak az Atlanti-óceánon. Válaszképpen az angol kalózok megtámadták az arannyal és ezüsttel megrakott spanyol hajókat. A két ország kimondatlanul is tengeri háborúba lépett egymással. 1587-ben Spanyolország felkészült a brit szigetek megtámadására. A flotta Cádizban állomásozott és kihajózási parancsra várt. Ekkor azonban váratlan dolog történt: Francis Drake angol tengernagy megelőzte a spanyolokat. Hajóraja robbanószerrel megrakott csónakokkal támadta meg a spanyol flottát és felgyújtotta azt. Drake pöffeszkedve dicsekedett, hogy „megperzselte II. Fülöp szakállát". Egy év múlva Anglia partjainál megsemmisült egy másik spanyol flotta is, a Nagy Armada. Spanyolország ennek ellenére megmaradt befolyásos tengeri hatalomnak, de az Angliával folytatott sikeres harcra már nem maradt ereje.

Fülöp megszállott katolikus és az eretnekség ádáz ellensége volt. Egyik mondása az volt: „Inkább egyetlen alattvalóm se legyen, semmint hogy ilyen eretnekek vegyenek körül". Az ő támogatásával Spanyolországban dühöngött az inkvizíció, és százak lelték halálukat a máglyán. Ugyanakkor Németalföldön Fülöp nem tudta végigvinni szándékát, hogy leszámoljon a reformációval, mert felkelés tört ki, amelynek forrongó gócait nem sikerült véglegesen leverni. Úgy tűnt, a király valamennyi kezdeményezése vereségre van ítélve. Egyetlen győzelme a Lepantónál vívott tengeri ütközethez kötődik 1571-ben. A lepantói csatában az egyesített spanyol, velencei és pápai flotta legyőzte a törököket és ezzel megállította előrenyomulásukat a Földközi-tenger felé.

Spanyolország hanyatlása. A nagy földrajzi felfedezések új távlatokat nyitottak Spanyolország előtt. A gyarmatok számára nélkülözhetetlen kéz-

A lepantói csata

műves portékát és mezőgazdasági termékeket szállítottak a tengeren túlra, onnan pedig nagy mennyiségű nemesfémet és nyersanyagot hoztak be. Megteremtették a feltételeket Spanyolország gazdasági felemelkedéséhez, ami magával hozta a mezőgazdaság fejlődését, a városi manufaktúrák létrejöttét, a gyarmati kereskedelem felvirágzását. A gazdasági fejlődés fellegvára Sevilla lett, amely Európa egyik legnagyobb városává nőtte ki magát. Valósággal pezsgett az üzleti élet.

Néhány évtized elteltével azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A nemesfémek felhalmozása, az arany- és ezüstpénzek ellenőrizetlen kibocsátása „árrobbanáshoz" vezetett Spanyolországban – hirtelen megdrágultak az élelmiszerek és az alapvető fogyasztási cikkek. A kormány mégis megtiltotta, hogy a parasztok emeljék a vetőmag árát. A búzatermesztés ráfizetésessé vált. A vetésterület csökkent, a gabonatermesztés válságba került. Spanyolország képtelen volt ellátni magát kenyérrel, ezért kénytelen volt külföldről hozni be a gabonát. A kenyér ára megnőtt, a spanyol gazdaság más országok befolyása alá került. Nagy károkat okozott a mezőgazdaságnak a félmillió moriszkó kíméletlen kitelepítése is. Tönkrementek az általuk kiépített öntözési rendszerek, gyümölcsöskertek, olíva- ligetek és cukornádültetvények.

A spanyol királyok nem értették meg, hogy eljött az ideje az új gazdasági módszerek alkalmazásának. Nem éltek a protekcionizmus politikájával. Az ország rengeteg gyapjút termelt, de a király engedélyével azt külföldön értékesítették: ott a spanyol juhkereskedők drágábban tudták eladni portékájukat, mint otthon. A hazai posztóipar nyersanyaghiányban szenvedett, ezért a spanyol vászon sokkal többe került, mint a külföldi. A helyi manufaktúrák nem tudtak lépést tartani a konkurenciával és bezártak, Spanyolországot pedig elárasztotta a németalföldi tartományokból származó olcsó posztó. Ily módon a spanyol királyok maguk gátolták meg a honi textilipar fejlődését.

Hiába érkezett Amerikából rengeteg arany és ezüst az országba, ha a pénzt nem fektették be a termelésbe. A spanyol nemesség saját szükségleteire használta fel az aranyat, a külföldi áruért fizetett vele. Így folyt át a spanyol tőke a kül-

földi kereskedők pénztárcáján át más országokba. Igen költséges volt a királyi udvar fenntartása, az uralkodói és egyházi létesítmények építése. A legtöbb pénzt azonban a hadsereg vitte el. A spanyol uralkodók fő célja nem saját államuk felvirágoztatása, hanem a protestánsok elleni háború volt Európában. Ez a harc idővel egyre több kiadással járt és az adók mérhetetlen növekedéséhez vezetett. Ez tette tönkre a legjobban Spanyolország iparát és mezőgazdaságát.

A gazdasági leépülés az ország általános legyengülését eredményezte. A XVII. század derekán Spanyolország lecsúszott a másodrangú európai államok sorába.

1. *Miért kezelték V. Károlyt idegenként Spanyolországban? Vajon csupán magatartásának a számlájára írhatók a communeros felkelés követelései?*
2. *Mit akart mondani II. Fülöp, amikor kijelentette: „Inkább egyetlen alattvalóm se legyen, semmint hogy eretnekek vegyenek körül"?*
3. *Mi újat hozott Spanyolország külpolitikájába II. Fülöp V. Károlyhoz képest?*
4. *Mi vezetett Spanyolország gazdasági hanyatlásához a XVI. század végén és a XVII. században?*

FELADATOK

1. *Mutassátok meg a térképen azokat a területeket, amelyek V. Károly lemondása után a spanyol illetve az osztrák Habsburgok kezére jutottak!*
2. *A zsidók spanyolországi kiűzetéséről szóló történelmi forrásmű alapján állapítsátok meg, milyen következményekkel járt a más hitűek kitelepítése Spanyolország számára!*
3. *Állapítsátok meg Gattinari spanyol miniszter „Önéletrajza" alapján, mi volt V. Károly politikájának lényege? Miért kellett a miniszternek a választófejedelmekkel tárgyalnia? Milyen következtetéseket lehet levonni abból a kijelentéséből, hogy nem szeretné, ha „gyenge fejedelem" lenne a császár?*

12. NÉMETALFÖLD HARCA A SZABADSÁGÉRT

Németalföld V. Károly birodalmának kötelékében. Németalföld a Rajna, a Meuse és a Scheldt alsó folyásánál terül el. Szorgos emberek lakták a vidéket. Nemzedékről nemzedékre a mocsarak lecsapolásával, erdőgazdálkodással foglalkoztak, a felszabadult földeken gabonamezőket és legelőket hoztak létre. A hollandok töltéseket emeltek a tenger visszaszorítására, és az így nyert termékeny talajt megművelték. A partvidéki síkságon szélmalmokat építettek, amelyek a tenger felől fújó állandó szelek energiáját a malmok és a szivattyúk meghajtására fordították. A következetes munka Európa legfejlettebb és legsűrűbben lakott szegletévé változtatta az egykor szegény vidéket.

Az ország központi térségei – Brabant és Flandria – híresek voltak virágzó iparukról. Spanyol és angol gyapjúból a helyi manufaktúrákban jó minőségű és olcsó posztót készítettek, ami igen keresett volt az ország határain túl. Az északi területek – Hollandia és Zeeland – lakói hajógyártással és halászattal foglalkoztak. A déli tartományok lakói látták el az országot élelmiszerrel. A városokban és vidéken is kialakultak és gyors fejlődésnek indultak az új kapitalista viszonyok.

Cukorgyártás. *Németalföldi metszet. XVII. század*

Németalföld kedvező földrajzi fekvése elősegítette a nemzetközi kereskedelem fejlődését. Az országnak összehangoltan működő, jól felszerelt kikötői hálózata volt. Folyami úton Németországgal és Franciaországgal kereskedtek, a tengeren pedig Angliával, a balti országokkal és a Moszkva környéki földekkel. A nagyvárosokban több bank és tőzsde is működött, Antwerpen, a legnagyobb németalföldi kikötő pedig Európa kereskedelmi és pénzügyi életének fontos központja lett. Utcáin több nyelvet is hallhatott az ember, a világ legtávolabbi csücskéből is érkeztek ide kereskedők. Németalföld 17 tartományát joggal tartották a Spanyol Királyság leggazdagabb részének. Az innen származó adókból Spanyolországnak hétszer több jövedelme volt, mint az Újvilág aranyából és ezüstjéből.

V. Károly helytartót nevezett ki Németalföld élére. A király előrelátóan meghagyta a városok függetlenségét és az ország legfőbb irányító szervét, a rendi országgyűlést, a németalföldi árusoknak pedig módot adott arra, hogy Spanyolországgal és az Újvilággal is kereskedjenek. V. Károlynak ez a politikája megőrizte Németalföldön a békét, de uralkodásának vége felé a helyzet kezdett romlani. Az adók emelése egyre gyakrabban ütközött a helyi lakosság ellenállásába. A nemességet bántotta, hogy kihagyták az ország irá-

Jan Wildens. Antwerpen látképe. *A XVII. század eleje*

nyításából. Ráadásul Németalföldön, ahol rengeteg protestáns élt (zömmel kálvinisták), bevezették az inkvizíciót és megkezdődött az eretnekek üldözése. Mindezek a gondok csak még jobban elmélyültek II. Fülöp hatalomra kerülésével.

A függetlenségi mozgalom kezdete. II. Fülöp Madridból kormányozta birodalmát. A király nem ismerte Németalföldet, és csak az volt a gondja, hogyan pumpoljon ki minél több pénzt belőle Spanyolország szükségleteinek a kielégítésére. Kíméletlenül kifosztotta az országot: áthárította rá a spanyol hadsereg fenntartását, eltörölte a németalföldi kereskedők kedvezményeit, kölcsönöket vett fel a németalföldi bankoktól, amit sosem adott meg. A kálvinizmust gyökerestől szerette volna kiirtani és ebbéli igyekezetében tömegesen üldözte a protestánsokat.

A hollandok úgy fogták fel a spanyol király tényked ését, mint a nemzetük elnyomását célzó politikát. Az országon elégedetlenségi hullám söpört végig. A zendülők között számos nemes is akadt, az ő soraikból kerültek ki a vezetőik, **Orániai Vilmos** herceg, Egmont gróf és Hoorn admirális. A felkelők azt akarták, hogy szüntessék meg a vallási alapon meghirdetett üldöztetéseket és adják vissza ősi előjogaikat. Követeléseiket Pármai Margit hercegnőnek, a király

Antonis Moor van Dashorst. I. (Orániai) Vilmos

id. Pieter Bruegel. Spanyol katonák kifosztanak egy németalföldi falut

Antonis Moor van Dashorst. Alba herceg

helytartójának adták át. Az okmány átadásakor az előkelő urak szegényes ruhában járultak a helytartó elé, hogy ezzel is jelezzék a hollandok sanyarú helyzetét. Ekkor az egyik udvari nemes megvetően **gueux**-nak (ejtsd: gjoz), koldusnak nevezte a küldöttséget, ám azok ügyesen a saját hasznukra fordították a helyzetet. Ezt követően a Németalföld szabadságáért küzdők valamennyien büszkén gueux-nak kezdték nevezni magukat.

A szabadságharc 1566 nyarán robbant ki, amikor már az egész ország területére kiterjedt a képromboló felkelés. A zendülők a kálvinisták felhívására szétverték a katolikus templomokat, megsemmisítették az ikonokat és a szentek szobrait: összesen közel 5 ezer templomot rongáltak meg. A felkelést leverték, de azt mégis sikerült elérni, hogy enyhítsenek az eretnekség elleni törvényeken. A végeredmény nem elégítette ki Fülöpöt. Eltávolította Margitot és helyére a kegyetlen és megszállott **Alba herceget** nevezte ki kormányzónak, aki tűzzel-vassal ki akarta irtani az eretnekséget és térdre akarta kényszeríteni Németalföldet az uralkodója előtt.

Alba herceg a gueux-ok ellen. 1567 nyarán Alba herceg megtorló csapatai átlépték Németalföld határát, és úgy viselkedtek az országban, mintha megszállt területen lettek volna. Rögtönítélő bíróságot hoztak létre, amit a nép egyszerűen „vértörvényszéknek" nevezett. Ezrével születtek a halálos ítéletek. Egmont és Hoorn vérpadon végezte, Orániai Vilmos és néhány híve külföldre menekült. Aki életben akart maradni, elhagyta az országot. A véres leszámolások áldozatainak a vagyona a királyi kincstárt gyarapította, Németalföld a földönfutók és a munkanélküliek országa lett. A spanyol korona része a gazdasági csőd szélére került. Alba herceg újabb adókivetési kísérlete az utolsó csepp volt a pohárban.

A hollandok gerillaharcra tértek át. Visszahúzódtak a sűrű erdőkbe és létrehozták az úgynevezett „erdei gueux" csapatokat, amelyek a szárazföldön vették fel a harcot a spanyolokkal. A „tengeri gueux"-ok elsüllyesztették a spanyol hajókat és megtámadták a partvidéki erődöket. Orániai Vilmos támogatta a szabadságharcosokat és szövetséget kötött a gueux-okkal. Ez a bátor és tekintélyt parancsoló ember igazi holland hazafiként viselkedett. A herceg tehetséges politikus is volt, aki sohasem beszélt fölöslegesen és jól tudta leplezni valódi szándékát. A kortársai csak „Hallgatag"-nak becézték.

1572 tavaszán a „tengeri gueux"-ok hajói elfoglalták Brielle kikötőjét, ami jelzés volt a felkelés elindítására az északi tartományokban. Orániai Vilmos herceg visszatért Németalföldre és a szabadságharc élére állt. Alba herceg minden haderejét északra összpontosította, hogy leverje a lázadókat, de a holland városok ellenállása lelassította csapatainak mozgását. Leiden lakói hősiesen védekeztek a város több hónapig tartó ostroma alatt. Amikor már végképp úgy tűnt, hogy a vég elkerülhetetlen, a polgárok elkeseredett lépésre szánták el magukat. Lerombolták a tengerparton emelt sáncokat és elárasztották a közeli földeket. Az ellenség kénytelen volt meghátrálni.

Frans Hohenberg. A zsidók kiűzetése Haarlemből. *1605*

Forrásmű

1573. Részlet Alba hercegnek II. Fülöphöz írt jelentéséből Haarlem ostromával kapcsolatban

Nem akadt egyetlen ember sem, akit hajószolgálatra lehetett volna fogni: minden tengerész a felkelőkkel tartott... A város védői igazi katonaként viselkedtek... Mérnökeik hihetetlen dolgokat műveltek... Még sohasem találkoztam ennyire jól megszervezett védelemmel... Ez a legvéresebb háború, amire valaha is emlékszem... az árulók tábora egyre csak nő – ez kész csoda!... Azt pedig végképp nem tudom felfogni ép ésszel, amikor látom, Felséged milyen erőfeszítéseket tesz, hogy újabb katonákat toborozzon, és hogy az emberek milyen könnyen odadobják az életüket és a vagyonukat a zendülőknek.

Az Egyesült Tartományok Köztársaságának megalakulása. A több évig tartó harcok után a kimerült déli tartományok békét kötöttek II. Fülöppel. A tartományok hajlandók voltak visszatérni Spanyolország kötelékébe azzal a feltétellel, hogy kivonják területükről a spanyol csapatokat és megőrizhetik bizonyos előjogaikat. Déllel ellentétben az északi tartományok a végső győzelemig kitartottak a szabadságharc mellett. 1579-ben megalakult az **Utrechti Unió** (a nevét Utrecht városáról kapta), ami elindította a terület végső elszakadását Spanyolországtól. 1581-ben Németalföldön megdöntötték II. Fülöp hatalmát. Orániai Vilmost akarták megtenni az ország uralkodójának (stathauderének), de egy aljas merénylet meghiúsította a tervet. A címet fia, Nassaui Móric, a tehetséges hadvezér kapta meg, az ország irányító testülete a rendi országgyűlés lett. Az északi tartományok kikiáltották az **Egyesült Tartományok Köztársaságát**.

Spanyolország nem ismerte el az új köztársaságot és folytatta ellene a harcot. Az egyesült köztársaságnak még sokáig kellett harcolnia a függetlenségért. Miután Spanyolország több sikertelen kísérlet után sem tudta visszacsatolni Németalföldet, 1609-ben 12 évre szóló békeszerződést kötött vele. Ezzel gyakorlatilag elismerte az új európai állam függetlenségét. A békeszerződés egyben azt is jelentette, hogy az addig egységes tartományok két részre sza-

kadtak. A déliek továbbra is a spanyol király alattvalói maradtak és lerakták az alapjait a későbbi Belgiumnak. A spanyolok hivatalosan csak 1648-ban ismerték el az Egyesült Tartományok Köztársaságát, amely gazdasági és katonai erejét tekintve korának legfejlettebb államai közé tartozott Európában.

Hollandia felemelkedése. Miután az egyesült köztársaság megszabadult a spanyol uralomtól, új távlatok nyíltak meg előtte gazdaságának kibontakoztatásához. Az országban fejlődésnek indultak az új kapitalista viszonyok. A nagyobb városokban központosított manufaktúrák nyíltak, amelyek kristálycukrot, sört, vásznat, selymet és üveget gyártottak. Jó minőségű termékekkel jelentek meg a piacon a csiszolóműhelyek, ezek az új ágazatok optikai műszerekhez használatos lencsék, illetve gyémántok megmunkálásával foglalkoztak. Az Egyesült Tartományok Köztársaságának legfejlettebb része Hollandia volt, ezért ez a megnevezés lassan kiszorította a használatból az ország eredeti nevét.

Frans Haals. Családi portré a szabadban

Hollandia gazdasági felemelkedésében jelentős szerepet játszottak a bevándorlók. Több ezer ember menekült ide a déli tartományokból, valamint Franciaországból és Németországból a vallási megtorlások elől. Magukkal hozták vagyonukat, szakmai titkaikat, és megvolt bennük a szándék, hogy tevékeny életet folytassanak új hazájukban. Szakmai tapasztalatuknak köszönhetően újjászületett és virágzásnak indult a leideni ványoló ipar, a jó minőségű holland vászon Európa- szerte keresett lett. Kedvezett a kapitalizmus fejlődésének az is, hogy a köztársaságban a kálvinista hit honosodott meg, amely arra ösztönözte az embereket, hogy odaadó munkával gyarapítsák vagyonukat.

Verner van der Valhert. Az amsterdami kórház védnökei

Jelentős sikereket ért el a hajógyártás. Egész Európában Hollandiának volt a legnagyobb flottája, amely 4300 hajót számlált. Kétszerese volt annak, amennyit Anglia és Franciaország flottája tett ki együtt. Ez lehetővé tette az egyesült tartományok számára, hogy felvegye a versenyt a fejlett államokkal és aktív kereskedelmet folytasson. Az ország új jelentős központja a holland Amszterdam városa lett. Kikötőjében különböző országokból és kontinensekről érkező hatalmas teherszállítmányok futottak össze. A városban fellendült a banki és a tőzsdei tevékenység is. A holland flotta megjelenése a XVI. és a XVII. század fordulóján lehetővé tette, hogy az egyesült tartományok is bekapcsolódjanak a gyarmatokért vívott harcba. Létrehozták a Holland Kelet-indiai Társaságot, amely felvette a harcot a spanyolokkal és a portugálokkal a fűszerkereskedelemben. A Társaságnak sikerül teljesen kiszorítania konkurenseit Indonéziából és részben Indiából is. Holland kolóniákat hoztak létre Afrikában, és rabszolgákat szállítottak az Újvilágba. Amerikában elfoglalták a Hudson-öböl partvidékét és felépítették Új-Amszterdamot (a későbbi New Yorkot).

Forrásmű

XVII. század. Thomas Men angol közgazdász Hollandia fejlődéséről

Számos példát tudnék felhozni arra, hogyan gazdagodtak meg és hogyan tettek szert hatalomra a külföldiekkel folytatott áldozatos kereskedelem révén a keresztény világ különböző államai, amelyek addig csak szerény földterületekkel rendelkeztek. A legjobb és a legfényesebb példa erre az Egyesült Tartományok Hollandiában.

Bámulatos, milyen tökéletesen kibontakoztatták tehetségüket, miután lerázták magukról a spanyol rabság igáját! Milyen sok pénzt kellett összegyűjteniük, hogy megvédjék szabadságukat a befolyásos és hatalmas ellenséggel szemben! Vajon sikerülhetett volna mindez a kereskedelemben tanúsított kitartó igyekezetük nélkül? Vajon nem annak köszönheti-e a hajógyártás, a tengerészet, a kézművesség, az egész nép a csodás mértékű meggazdagodását, hogy tartományaikat a keresztény világ országainak raktáraivá alakították, ami a társadalmi gyarapodáshoz vezetett? Ha összehasonlítjuk, hogyan néztek ki rabságuk idején és hogyan most, az az érzésünk támad, hogy két különböző népről van szó…

Az egész világ értetlenül áll az előtt, hogyan lehetséges az, hogy egy ilyen kis ország, amely kevés természeti kinccsel, élelmiszer-tartalékkal, erdőséggel vagy egyéb, a háborúhoz és a békés élethez szükséges erőforrással rendelkezik, olyan fölöttébb nagy jólétet teremtett, hogy nemcsak a saját (hatalmas) igényeit tudja kielégíteni, …hanem még más államoknak is képes hajót, ágyút, tengerész-felszerelést, vetőmagot, lőport és lőszert eladni.

?

1. Miért voltak a németalföldi tartományok a Spanyol Királyság leggazdagabb földjei?
2. Milyen összefüggés volt (volt-e egyáltalán) a kálvinista mozgalom és a Németalföldön kibontakozott szabadságharc között?
3. A németalföldi lakosság milyen rétegei vettek részt a nemzeti felszabadító háborúban?
4. Minek köszönhette felemelkedését Hollandia?

FELADATOK

1. *Alba herceg II. Fülöpnek írt jelentése alapján állapítsátok meg, milyen állapotok uralkodtak Németalföldön a spanyol csapatok bevonulását követően! Kiderül-e a herceg szavaiból, hogy akarata ellenére is tisztelte a holland felkelőket?*

2. *Jellemezzétek Hollandia gazdaságát Thomas Men megfigyelései alapján! Miért gondolta az angol közgazdász, hogy a spanyol elnyomást követően a hollandok megváltoztak? Minek tulajdonítja Men az ország gyors fellendülését?*

13. ANGLIA A TUDOROK KORÁBAN

Gazdasági és társadalmi változások. A mérsékelt időjárás és a dús legelők lehetővé tették az angolok számára egy különleges juhfajta kitenyésztését. A hosszú és vékony gyapjúból pazar posztót gyártottak, amit joggal neveztek „az angol nemzet büszkeségének és legnagyobb gazdagságának". A nagy keresletnek örvendő minőségi gyapjúval és szövettel megpakolt hajók rendszeresen szállították portékájukat Németalföldre, Németországba, Spanyolországba és más országokba is. A kiterjedt posztókereskedelem úgy vált lehetővé, hogy Angliában számos manufaktúra foglalkozott a gyapjú feldolgozásával. Emellett sikeres ágazatnak számított a hajóépítés, a fémolvasztás, az üveg-, papír-, szappan- és lőporgyártás is.

Az ország kedvező fekvéséből adódóan az Észak-Európától a Földközi-tengerig húzódó kereskedelmi útvonalak Angliánál találkoztak, ami kedvezett a sikeres árucserének. Ez különösen a nagy földrajzi felfedezések után vált érezhetővé, amikor a fő kereskedelmi útvonalak az Atlanti-óceán partvidékére helyeződtek át, és megnőtt az angol kikötők jelentősége. A kereskedelemnek köszönhetően egyre többen gazdagodtak meg, és a városok is gyarapodtak. London jelentős nemzetközi kikötővárossá lépett elő. A mólóknál rendszeresen váltották egymást a különböző országok kereskedelmi hajói, szűnni nem akart a több nyelven beszélő árusok zsivaja. Száz év alatt az angol főváros megnégyszerezte lakosainak számát és 1600-ra, a századfordulóra elérte a 200 ezer főt.

Jelentős változásokat élt át az angol társadalom is. A nemességen belül két nagy csoport alakult ki. Egyes nemesek továbbra is a megszokott életvitelt folytatták: a parasztok szolgáltatásaiból éltek és udvari vagy katonai szolgálatot teljesítettek. Minden egyéb munkát alantasnak tekintettek és lenéztek. Ezt a réteget nevezték **ősnemességnek**. Nem érdekelte őket a gazdaság és az üzleti élettől is távol tartották magukat. Jövedelmük folyamatosan csökkent, mígnem teljesen tönkrementek.

Velük szemben az **újnemesség** vagy más néven a gentryk belevetették magukat a jól jövedelmező juhtenyésztésbe, a birtokaikon gyapjúfeldolgozó manufaktúrákat hoztak létre és kereskedni kezdtek. A **gentryk** gyerekei már egyetemi végzettségre és állami szolgálatra vágytak. Az újnemesség gyorsan gazdagodott és sorai állandóan gyarapodtak, a befolyásuk pedig nőtt.

A gyapjú iránti kereslet növekedése eredményessé és jövedelmezővé tette a juhászatot. Gazdag parasztok és nagy földbirtokosok, a landlordok egyaránt kedvet kaptak hozzá. Azonban szinte az összes nemesi földbirtokot faluközösségek művelték meg Angliában, akiket az ősi szokásjog védett. A legeltetéshez nem volt elegendő szabad földterület. A tehetősebb parasztok az első adandó alkalommal megvásárolták elszegényedett szomszédaik parcelláit. A **landlordok** azonban elűzték az embereket a földekről és körülkerítették azokat annak jeléül, hogy már nem tartoznak a faluközösség tulajdonába. Ezt követően a szántóföldet bevetették fűmaggal és legelőt alakítottak ki rajta. A paraszthá zakat lerombolták, a lakókat pedig kitették az utcára.

Raphael Collins. Angol család teázás közben

A parasztok erőszakos elűzése a földjeikről általános méreteket öltött és **elkerítés** (bekerítés) néven vált ismertté. Ott, ahol korábban ezer paraszt művelte meg a földeket, most egyetlen pásztor ügyelt a legelésző nyájra. A juhtenyésztő telepek már nem feudális gazdaságok voltak, hanem kapitalista üzemek: figyelmesen követték a piac alakulását és mezőgazdasági bérmunkásokat, zselléreket foglalkoztattak. A bekerített föld sokkal több hasznot hozott a landlordoknak, mint amennyit a földművelésből kaptak volna. A parasztok helyzete rosszabb lett. Elvesztették a földjüket, és ezzel együtt azt a lehetőséget is, hogy önálló gazdálkodást folytassanak. Nem maradt más választásuk, mint hogy koldulásból tengessék életüket vagy rablónak álljanak és tolvajlásból tartsák fenn magukat.

A földjüktől megfosztott parasztok **pauperekké,** nincstelen emberekké váltak, akik mindent elvesztettek, ami a létfenntartásukhoz kellett. Ott voltak Anglia minden részén, ők alkották a hajléktalanok és munkanélküli koldusok, züllött iszákosok tömegét, akik gyakran lázadásokat szítottak. A hatalom kegyetlenül bánt a pauperekkel: megbélyegezték őket csavargásért, megverték, megnyomorították, sőt még meg is ölték, ha úgy adódott. A pauperek a napi élelemért is kénytelen voltak bármilyen munkát elvállalni. Az angol parasztok az elkerítés áldozataiként olcsó munkaerővé váltak. Manufaktúrákban vállaltak bérmunkát vagy beálltak zsellérnek a gazdag farmerekhez.

Így zajlott le Angliában az **agrárforradalom** a gyapjúkereskedelem fellendülésének égisze alatt, amelynek az eredménye az lett, hogy felszámolták a parasztok és a landlordok közötti hagyományos kapcsolatokat.

Ennek következményeként megjelent az olcsó munkaerő, ami a kapitalizmus gyors fejlődésének elengedhetetlen feltétele volt.

Forrásmű

XVI. század. Részlet Morus Tamás „Utópiá"-jából

A juhaitok! (...) Ezek az állatok különben szelídek és igénytelenek szoktak lenni. Most azonban, mint mondják, olyan falánkok és féktelenek, hogy megeszik az embert, elpusztítják és elnéptelenítik a mezőket, házakat és falvakat. Ugye, ahol csak terem az országban finomabb és értékesebb gyapjú, ott a fő- és a kisebb nemesek, sőt néhány apátúr, szent férfiak, nem elégszenek meg avval az évi jövedelemmel és terméssel, amit őseiknek jövedelmezett a birtok (...) semmit sem tartanak meg szántónak, mindent parlaggá tesznek legelő céljára, lerombolják a házakat, lerombolják a falvakat, csak a templomot hagyják meg istállónak a juhok számára. E derék férfiak a lakóházakat és az ember művelte területeket pusztasággá változtatják (...) A haza e tehetetlen, bősz, pestises ellenségei, híven a falánk semmirekellők szokásához, körülkerítenek jó néhány ezer hold földet egy tagban, s a gazdáikat kidobják birtokukból; mert vagy csalárdsággal kényszerítik reá, vagy erőszakkal elnyomva költöztetik ki őket, vagy azok maguktól kényszerülnek eladásra, mert ráuntak a jogtalan sérelmekre.

ifj. Hans Holbein.
VIII. Henrik. *1539–1540*

VIII. Henrik és a királyi reformáció. 1485-ben, miután véget ért a rózsák háborúja, a Tudoroké lett az angol trón. **VIII. Henrik** (1509–1547) uralkodásának idején jelentősen megszilárdult az állam és a királyi hatalom.

Trónra kerüléséig Anglia nem tartozott a vezető európai államok közé, megelőzte őt Franciaország, Spanyolország és a Német-Római Birodalom. Henrik gazdag kincstárat örökölt elődeitől és Európa egyik leggazdagabb uralkodója lett. Figyelmét már csak a legfontosabb politikai feladatra kellett összpontosítania: hogyan zárkóztassa fel Angliát a vezető nagyhatalmak közé. Célja érdekében Henrik elhatározta, hogy a királyi udvar fényűző pompájával elkápráztatja a szomszédait. Pénzt nem kímélve palotákat építtetett és a képzőművészet legszebb alkotásaival díszítette fel azokat. Meghívására Angliába érkeztek Európa leghíresebb poétái, festőművészei és építészei. A király pártfogásával az országban elterjedtek a humanista és a reneszánsz eszmék, Morus Tamás még a legmagasabb állami tisztséget is megkapta, lordkancellár lett.

VIII. Henrik gondoskodott az állam biztonságáról is. Szigetországként Angliát csak a tenger felől érhette veszély. Ezért a király fokozottan ügyelt a parti erődítmények és várak megerősítésére. Létrehozta az ország hadiflottáját, amit a kortársak „Anglia fakapujának" neveztek. Az ország presztízse szemmel láthatóan nőtt. VIII. Henrik valóban fényűzővé és naggyá tette az angol uralkodóházat és királyi udvart. Művelt ember és adakozó mecénás volt, de az a szándéka, hogy mindenkit alárendeljen az akaratának, továbbá gyanakvása és kegyetlensége mégis zsarnokká változtatta őt.

Amikor először kezdtek beszivárogni Angliába a reformáció eszméi, VIII. Henrik még ellenezte azokat. Később a király megváltoztatta a véleményét és már maga szorgalmazta a reformációt, innen ered a mozgalom nevében a királyi jelző. Döntésében családi okok játszották a főszerepet. VIII. Henriknek és feleségének, a spanyol Aragóniai Katalinnak csak egy gyermeke volt, Katalin. A királynak fiú kellett, aki örökölte volna a trónt. Elhatározta, hogy semmissé nyilvánítja a házasságát és feleségül veszi az ismert angol családból származó fiatal Boleyn Annát. A válást csak a római pápa hagyhatta jóvá. Az egyházfő nem akarta, hogy megromoljanak a kapcsolatai Katalin befolyásos unokaöccsével, V. Károllyal, ezért elutasította az angol uralkodó kérelmét.

A felbőszült VIII. Henrik szembeszállt Rómával. Elhatározta, hogy Angliában a pápától független egyházat hoz létre, amelynek ő lesz a feje. Nyomására a parlament 1534-ben elfogadta a „Supremacy Act" okiratot (a supremacy angolul egyeduralmat jelent), amely kikiáltotta a királyt az angol egyház egyedüli vezetőjévé és védelmezőjévé. A kolostorokat bezárták, a szerzeteseket elkergették. A rendházak földjeit és a szerzetesek vagyonát a király kaparintotta meg. Az uralkodó saját belátása szerint rendelkezett fölöttük, kegyes adományokban részesítette a környezetét, vagyis Luther tanításából VIII. Henrik csak azt vette át, ami erősíthette a királyi hatalmat. A megreformált anglikán egyház átvette Luthertől a hittel való megváltás elvét és elvetette a szentségeket. Ugyanakkor még nagyon sok, a katolicizmussal közös vonást meghagyott: megőrizte az egyházi hierarchiát és a díszes viseletet, a szentképeket, a templomi díszeket és engedélyezte az orgonazenét a szertartásokon. A változtatások eltökélt hívei nem voltak megelégedve ennyivel. Felszólították a királyt, hogy vigye végig a reformokat és mondjon le teljesen a „pápaság csökevényeiről".

Az új hit az „anglikán" nevet kapta és gyorsan győzedelmeskedett. Ez nem csoda: aki nyíltan lemondott a felvételéről, azt halálbüntetés várta. Az ismert humanista, Morus Tamás nem tagadta meg a meggyőződését és nem ismerte el a királyt az egyház vezetőjének. Sem a magas beosztása, sem az ismert tudósként szerzett hírneve nem védhette meg VIII. Henrik haragjától. Morus Tamást vérpadra küldték. A kivégzések ellenére nagyon sok angol titokban továbbra is a katolicizmus híve maradt.

A katolikus vallást egy időre még visszaállították VIII. Henrik lánya, **Tudor Mária** (1553–1558) uralkodása idején. A királynő kíméletlenül üldözte a protestánsokat, ami heves ellenszenvet váltott ki az angolok részéről az uralkodónő iránt. Az ellenséges magatartás csak fokozódott, miután a királynő feleségül ment II. Spanyol Fülöphöz: az angolok annak a veszélyét vélték felfedezni a házasságban, hogy a gazdag Habsburgok befolyása alá kerülnek. Ezért Anglia örömmel fogadta, amikor hatalomra jutott VIII. Henrik és Boleyn Anna lánya, **I. Tudor Erzsébet.** Az új uralkodónő végleg elkötelezte az országot az anglikán egyház mellett. Döntésének fontos politikai következményei voltak: Anglia lett az európai protestantizmus védőbástyája, és – éppen ezért – a katolikus Spanyolország legnagyobb ellensége.

Tudor Mária.
1554

Marcus Herards.
Angliai Erzsébet. *1600*

I. Erzsébet, „a nép kegyeltje". Erzsébet királynő 45 évig uralkodott (1558–1603), a történetírás „Anglia aranykorának" nevezi ezt az időszakot. Az országban virágzásnak indult a gazdaság és a kultúra, Anglia vezető európai állam lett. Ez a királynő okos vezetésének, bölcs politikájának és diplomáciai képességének köszönhető. Erzsébet tehetséges volt és kitűnő képzésben részesült. Kilenc nyelven beszélt, verseket írt és több hangszeren is játszott. Az uralkodónő nem mindennapi emberekkel vette körül magát. Miniszterei és favorizált bizalmasai költők és filozófusok, harcosok és tengerészek, hősök és kimagasló politikusok voltak. Erzsébetnek sikerült ezeknek az embereknek a képességeit az állam szolgálatába állítani.

A királynő igyekezett a maga oldalára állítani a katolikusokat és a protestánsokat is, hogy ne fordulhasson elő még egyszer olyan vallásháború, mint amilyen Németországban, Svájcban, Németalföldön és Franciaországban volt. A királynő nem engedte meg, hogy összetörjék a szentképeket, kifosszák és lerombolják a katolikus templomokat. Arra a kérésre, hogy mondjon le az orgonakíséretről a miséken, Erzsébet tréfásan, de azért határozottan azt válaszolta, hogy hagyják békén az orgonáját, és ne zavarják őt a zene élvezetében. Az uralkodónő meggyőzte az alattvalóit, hogy mindenkiről gondoskodni fog felekezeti hovatartozástól függetlenül. Szerette nyíltan hangoztatni: „Lehet nektek jobb uralkodótok, de gondoskodóbb sohasem". Erzsébetnek ez a magatartása népszerű volt, nem véletlen, hogy az angolok a „nép kegyeltjének" nevezték királynőjüket.

Erzsébet a protekcionizmus politikáját folytatta, érdeke volt az angol termelés és kereskedelem fejlesztése. Kihasználta, hogy számos protestáns kézműves kénytelen volt elhagyni szülőföldjét az Európában dúló vallási üldöztetések miatt, és befogadta a tehetséges külföldi mestereket. Németországból öntőmesterek érkeztek Angliába, de letelepedtek az országban németalföldi szövőmunkások, francia szőnyegkészítők és olasz üvegfúvók is. Ezek a vállalkozók szakmai tudásukkal hozzájárultak új termelési ágazatok kialakulásához, illetve a régiek felzárkóztatásához. A királynő támogatta a feltalálókat és azokat, akik manufaktúrákat szerveztek, és mindent megtett, hogy kedvező feltételeket teremtsen számukra. Politikájának köszönhetően az országban fellendült a termelés. Az angol termékek eljutottak a világ minden szegletébe. A tengeren túli kereskedelemmel üzleti társaságok foglalkoztak: Indiában az Angol Keletindiai Társaság volt jelen, Afrikában a Guineai, Oroszországban pedig a Moszkvai. De más térségekben is kerestek partnereket. A kereskedelmi társaságok létrehozását a királynő szorgalmazta. Egyes társaságoknak ő maga is a tagja volt, részt vállalt a nem kis haszonnal járó üzleti befektetésekben is.

Erzsébet uralkodása alatt javult az angolok életszínvonala, ami a lakásépítésben is megmutatkozott. A királynő iránti tiszteletből a házakat gyakran az

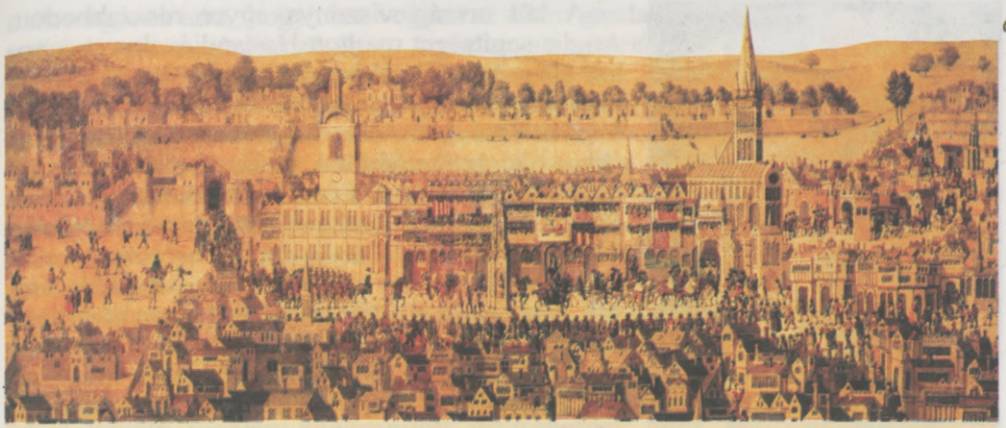

London. *XVI. század*

„E" betű formájára építették. A korábbi vészterhes uralkodói időszakokhoz képest Angliában most nyugalom honolt. Belpolitikájában Erzsébet meg szerette volna őrizni „a vidám öreg Albion" légkörét hagyománytiszteletével és az újhoz való óvatos hozzáállásával.

Anglia kész átvenni a tengerek urának a szerepét. A külpolitikában Erzsébet elsősorban az ország kereskedelmi érdekeit tartotta szem előtt. Anglia fő ellenfele Spanyolország volt, amely ellenezte, hogy az angol „eretnekek" jövedelmező kereskedelmet folytassanak az Újvilágban. Néhány angol hajó megkísérelt kikötni Amerika partjainál, de a spanyolok rendre rajtakapták őket és kegyetlenül lemészárolták a legénységet. Az angolok boszszúból megtámadták és kifosztották a spanyol hajókat. Az Újvilágba vezető tengeri útvonalakon valóságos hadüzenet nélküli háború bontakozott ki.

1577-ben **Francis Drake** angol kalóz elhatározta, hogy a Csendes-óceán felől közelíti meg az amerikai spanyol földeket, ahonnan nem számítanak a megjelenésére. Átkelt az Atlanti-óceánon, kihajózott a csendes-óceáni vizekre és meglepetésszerű támadásokat intézett a spanyol kikötők ellen. Így tett szert a hatalmas aranykészletekre, amit éppen berakodtak, hogy Európába szállítsák. A spanyolok a Magellán-szorosnál lestek a kalózra, de Drake, hogy megmentse az értékes rakományát, az Indiai-óceán felé kormányozta hajóját, a „Golden Hind"-et („Arany Szarvast"). Megkerülve Afrikát Drake akaratán kívül a második lett, aki körülhajózta a földet, és 1580-ban visszatért Angliába. II. Fülöp spanyol király azt követelte Erzsébettől, hogy adja vissza az ellopott aranyát és büntesse meg a kalózt. A királynő, aki titokban finanszírozta Drake expedícióját, másképpen döntött. Személyesen ment el az „Arany Szarvasra", és ott helyben, a fedélzeten lovaggá ütötte a rettenthetetlen kalózt. A hadüzenet nélküli háború újabb lendületet vett.

Francis Drake
A XVI. század második fele

Stuart Mária. *XVI. század*

A két ország viszonya egyre rosszabbodott. Anglia segítséget nyújtott Hollandiának a spanyolok ellen és a kikötőiben bújtatta a lázadó gueux-okat. Válaszképpen a spanyolok egy sor katolikus összeesküvést szőttek Angliában. A konfliktus akkor hágott a tetőfokára, amikor bejelentette igényét az angol trónra Erzsébet rokona és örököse, **Stuart Mária** skót királynő. Mint hithű katolikust, Máriát elűzték Skóciából, amikor ott is megindult a reformáció, és így került Angliába. Később részt vett egy Erzsébet ellen irányuló összeesküvésben, amiért az angol bíróság vérpadra küldte.

Stuart Mária halálhíre feldühítette a megszállott katolikus II. Fülöpöt: a király határozott lépésekre szánta el magát. Spanyolország 134 hajóból álló flottát szerelt fel, ez volt a Nagy Armada. Hajóhadának teljes erejével „az eretnekek és kalózok fészkére", a protestáns Angliára rontott, amely régóta megkeserítette a spanyol király életét Európában és Amerikában egyaránt. Anglia 100 hajót tudott kiállítani az Armadával szemben, de ezek fordulékonyabbak voltak és nagyobb tűzerővel rendelkeztek. Ez megkönnyítette az angolok dolgát a spanyolok nagy testű és nehézkes hajóival szemben. A kegyelemdöfést a hatalmas vihar adta meg a spanyoloknak, amely több tucat hajójukat elsüllyesztette. Az Armadának csupán az egyharmada tért vissza Spanyolországba.

Az angolok megünnepelték győzelmüket és gúnyosan a „legyőzhetetlen" jelzőt ragasztották a vereséget szenvedő Armadára. Spanyolország elvesztette tengeri hatalmát. Anglia felkészült, hogy átvegye tőle a tengerek urának a szerepét.

Forrásmű

1588. augusztus 8. Részlet Erzsébet beszédéből az angol seregek előtt

Láthatjátok, nem a szórakozás vagy a mulatság kedvéért jöttem el közétek, hanem azért, mert eltökélt szándékom, hogy a kibontakozó harcok hevében itt legyek veletek, és ha kell, az életemet áldozzam (…) Istenem, a királyságom, a népem, becsületem és vérem nevében. Tudom, hogy gyenge és törékeny női testtel vagyok megáldva, de királyi szívem és lelkem van, Anglia királyáé. Szemenszedett hazugság, hogy (…) a Spanyol (II. Fülöp) vagy Európa bármelyik más uralkodója átlépheti királyságom határait. (…) Magam fogok fegyvert ragadni, a generálisotok, bírátok leszek, és mindenkit érdeme szerint megjutalmazok a harcmezőn.

Erzsébet „aranykorának" alkonya. Erzsébet mindig hangoztatta, hogy gondoskodik a népéről és kész meghallgatni a véleményüket. Ez a fajta hozzáállás növelte az angol parlament tekintélyét, és lehetővé tette, hogy fontos törvényeket hozzon. Elterjedt a híre, hogy az országban a vezető hatalmat a királynő gyakorolja a parlamentben, vagyis az uralkodónő megosztja a kormányzást a rendekkel. Tehát, más európai országokkal ellentétben, ahol az abszolutizmus felerősödésével a rendi képviseletek kezdték elveszteni a jelentőségüket, az angol parlament továbbra is aktív maradt. A vezető szerep az alsóházé volt, amelynek tagjai főleg az újnemesség és a burzsoázia köréből kerültek ki. Ezek a rétegek élvezték Erzsébet támogatását a gazdasági életben, és viszonzásképpen kiálltak a királynő mellett. A XVI–XVII. század fordulóján rés keletkezett az együttműködés falán, mivel az alsóház jogot for-

mált magának arra, hogy részt vegyen az állam gazdaságpolitikájának meghatározásában. A parlament nyomására Erzsébet bizonyos engedményekre kényszerült.

A parlament nem volt megelégedve a királynő egyházpolitikájával sem. A puritánok (a latin szó jelentése tiszta) egyre erősebben hallatták hangjukat, még jobban meg szerették volna tisztítani az anglikán egyházat a katolicizmus maradványaitól és bevezetni a kálvinista rendszabályokat. Mindenekelőtt el akarták törölni a püspökséget és be szerették volna vezetni, hogy a szerzeteseket az egyházközösség válassza meg. Ez egyet jelentett az anglikán egyház és vele együtt a királynő mint egyházfő hatalmának a megszüntetésével. Erzsébet nem egyezett bele. Az uralkodó és a parlament közötti viszony megromlott. Erzsébetnek nem született gyermeke és a Tudor- dinasztia utolsó képviselője volt. Halálát követően az angol trónt Stuart Jakab (James) (1603–1625) skót király, a lefejezett Stuart Mária fia örökölte. Az új király egyesítette Angliát, Skóciát és Írországot, lerakva a hármas hatalomra épülő Nagy-Britannia alapjait. Az első Stuartok uralkodása alatt még fennmaradtak a király és a parlament közötti ellentétek. Végül azonban nyílt konfliktushoz vezettek, kitört a polgárháború és megdöntötték a monarchia hatalmát.

id. David Mytens. I. Jakab. 1621

1. *Mi volt a különbség az új- és az ősnemesség között?*
2. *Mit vett át az anglikán egyház a lutheránus és a kálvinista tanokból? Milyen hatással volt az anglikán vallásra való áttérés az uralkodói hatalomra?*
3. *Joggal nevezték-e Erzsébetet a „nép kegyeltjének"?*
4. *Mondhatjuk-e, hogy Anglia abszolút monarchia volt? Milyen volt a királyi hatalom és a parlament viszonya?*

FELADATOK

1. *Állapítsátok meg Morus Tamás „Utópiá"-ja alapján, hogyan viszonyult a szerző az elkerítéshez! Miért vélekedett úgy, hogy Angliában a bárányok „megeszik az embert"?*
2. *Elemezzétek Erzsébet királynő beszédét az angol seregek előtt! Az angol királynő milyen jellemvonásai tárulnak fel a beszédben? Hogyan befolyásolhatta a „szózat" az angolok harci szellemét? Kiderül-e a beszédből, miért volt Erzsébet olyan népszerű az angol társadalomban?*
3. *Magyarázzátok meg, mit jelentenek a következő kifejezések: elkerítés, agrárforradalom, landlord, pauper, anglikán, puritán!*

14. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK: A CSATATEREKEN ÉS A KIRÁLYI PALOTÁKBAN

A nemzetközi kapcsolatok jellege. A XVI. század elejére lényegesen megváltozott a politikai helyzet Európában. Míg Németország és Itália széttagolódott, addig Franciaország, Spanyolország és Anglia erős központosított államá fejlődött, ahol már kezdtek kialakulni a mai nemzetiségek. A monarchia

megerősödése ezekben az országokban újszerű külpolitikájuknak köszönhető. A központosított államok uralkodói nem korlátozták tevékenységüket csupán néhány, zömmel szomszédos országra, hanem külpolitikai érdeklődésük kiterjedt egész Európára. Előtérbe került az „államérdek", vagyis az, hogy a külfölddel való kapcsolattartásból a lehető legtöbb hasznot húzza az ország. Ha ezt lehetetlen volt békés célokkal elérni, akkor az irányítást átvették a fegyverek.

A hadműveletek átfogóbbakká váltak: egyes országok több tízezres sereget állítottak csatasorba, a XVII. századtól pedig már akár több százezer katonát is. A hadsereg fenntartása óriási összegekbe került és az adófizetők vállát nyomta. Abban az időben úgy tartották, hogy „a pénz a háború idegvégződése".

A nemzetközi kapcsolatok új sajátsága lett, hogy megnőtt az egyház befolyása a dolgok alakulására. A reformációt követően Európa katolikusokra és protestánsokra oszlott fel. A hitközösségeken való segíteni akarás gyakran nemzetközi konfliktusokba rángatta bele az országokat. A harcias katolicizmus képezte Spanyolország külpolitikájának a magját, legnagyobb ellensége a protestáns Anglia lett, később pedig, éppen a spanyol uralom megdöntése után, az Egyesült Tartományok Köztársasága. Ilyen körülmények között elegendő volt a legkisebb ürügy is ahhoz, hogy a nézeteltérés nemzetközi konfliktussá nőjön.

A nemzetközi kapcsolatok új alapokra helyezése egyáltalán nem jelentette azt, hogy megfeledkeztek volna a régi szokásrendről. A középkorhoz hasonlóan továbbra is fennmaradt a dinasztiák közötti házasságkötés és hatalomátadás. Ennek következtében hatalmas átfedések alakultak ki Európa térképén. Így jöhettek létre olyan államóriások, mint V. Károly soknemzetiségű birodalma. Gyakran a birodalomhoz tartozó országoknak egymással ellenkező érdekei voltak, ez okozta a Habsburg állam belső egységének a megbomlását is. A korábbi évszázadokhoz képest nem változott az sem, hogy sok esetben az uralkodói szimpátia vagy antipátia döntötte el az adott ország politikáját.

A politikai egyensúly rendszere. A XVI. század elején Nyugat-Európa legfejlettebb országai közé tartozott Spanyolország, a Szent Római Birodalom (1519-ben V. Károly ezeket az államokat saját uralma alá hajtotta) és Franciaország. A Habsburg Birodalom szinte minden oldalról körülvette Franciaországot, ezért gyakoriak voltak a két ország közötti konfliktusok a határterületeken. Két ország érdekei ütköztek Itáliában is, ahol végül a frank-spanyol konfliktus elhúzódó háborúban végződött (1494–1559). A gazdag, de széttagolt Itália nem tudott hatékonyan szembeszállni a betolakodókkal, így azok csábító zsákmánya lett. A hadműveletek váltakozó sikert hoztak, a végső győzelmet azonban Spanyolország szerezte meg, és az olasz köztársaságok hosszú időre spanyol hódoltság alá kerültek. Az itáliai háború után Franciaország elmerült a vallási villongások örvényében és tartósan felhagyott az aktív külpolitizálással. Spanyolország legnagyobb ellensége Anglia lett. A Tudorok trónra kerülésével a szigetországnak módja nyílott arra, hogy nyomást gyakoroljon az európai konfliktusok alakulására, és 1588-ban súlyos vereséget mért II. Fülöpre.

Ilyen erőviszonyok mellett ügyelni kellett arra, hogy egyetlen befolyásos állam se ragadja magához a hatalmat. Amikor valaki hirtelen megerősödött, a többiek szövetséget kötöttek a veszélyessé váló ellenfelük ellen. Ehhez a szövetséghez rendszerint csatlakoztak a kisebb erőt képviselő országok is, és így együtt már meg tudták fékezni az egyeduralomra törő ellenséget. Ez a jelenség a „politikai egyensúly rendszere"-ként került be a köztudatba.

A folyamat egyik legaktívabb részese az Oszmán Birodalom volt. Miután bekebelezték majdnem az egész Balkán-félszigetet, a törökök megtörték a

magyarok hősi ellenállását és a XVI. század végén szemet vetettek a Habsburgok ausztriai birtokaira. Betörtek az ukrán földekre is, amelyek abban az időben a Rzecz Pospolitához tartoztak. Válaszképpen az Oszmán Birodalom előrenyomulására a zaporizsjai kozákok betörtek török területekre. Kiéleződött a lengyel–török ellentét, aminek Erzsébet angol királynő beavatkozása vetett véget. Erre az időszakra tehető az első politikai kapcsolatfelvétel Anglia és az ukrán földek között.

Az állandó oszmán fenyegetettség érezhetően kihatott a nemzetközi kapcsolatokra. Az európai államok között erősödött az a nézet, hogy a vallási ellentéteket félretéve egyesítsék a keresztény világot – katolikusokat, protestánsokat és pravoszlávokat – a veszélyes ellenség legyőzésére. Több ízben is összeültek, hogy megtárgyalják egy keresztes hadjárat tervét a törökök ellen. Ugyanakkor akadtak olyan uralkodók is, akik az általános európai biztonság fölé helyezték saját „állami érdekeiket". Az európai politikai egyensúlyt úgy akarták megteremteni, hogy szövetségre lépnek a törökökkel. Elsősorban Franciaország volt érdekelt ebben, mert azt remélte, hogy így meggyengítheti a Habsburgokat.

Az állandó diplomácia kialakulása. Egyre bonyolultabbakká váltak a kapcsolatok az európai államok között, de legalább annyira megváltozott a diplomácia is. Korábban az volt a gyakorlat, hogy bizonyos feladatokkal bízták meg a követeket, amelyek teljesítése után a felhatalmazásuk megszűnt. A XVI. században a diplomáciai kapcsolatoknak ez az ideiglenes formája már idejét múlta. Szükségessé vált állandó diplomáciai testületek létrehozása idegen országokban. Ezek fenntartása sokba került, ezért nem minden állam engedhette meg magának, az állandó képviseleti rendszer mégis egyre nagyobb teret kapott.

Nem véletlenül hívták a követeket abban az időben „tiszteletbeli kémeknek". A diplomáciai szolgálatot teljesítő emberek igyekeztek minél több információt beszerezni tartózkodási helyükről. A követ rendszeresen, volt hogy

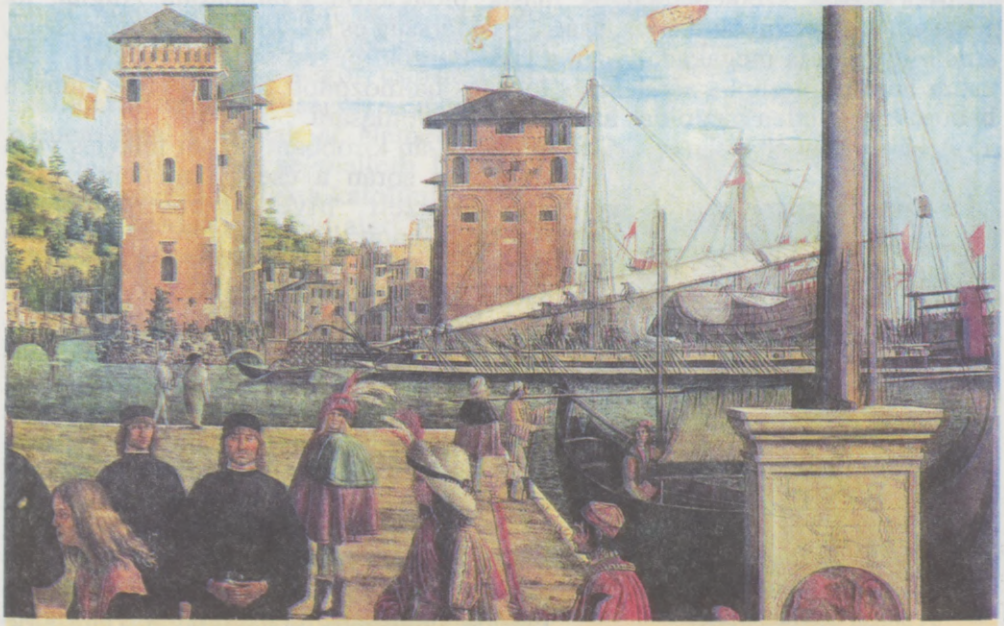

Vittore Carpaccio. A követek hazatérése. *1493–1495*

naponta kétszer is küldött haza üzenetet. A kormány értesült arról, milyen a hadsereg állapota, az ország pénzügyi helyzete, mi történik az idegen ország határain belül. Ennek megfelelően választotta meg szövetségeseit, ki tudta használni ellenfelének gyengeségeit, idejében változtatott külpolitikai irányvonalán. Előfordult, hogy egy háborús vereséget követően a diplomaták szó szerint megmentették az uralkodójukat egy megalázó békeszerződéstől.

A diplomácia igazi művészetté vált. Kialakult a követek fogadásának és a tiszteletadásnak a megfelelő rendje, a diplomáciai protokoll. A ceremónia kialakításánál figyelembe vették az adott állam helyzetét. Az ünnepélyes és díszes fogadás azt jelentette, hogy tiszteletben tartják a követek országát; visszafogott és hideg fogadtatásban részesítették, akit lenéztek vagy nem voltak megelégedve a politikájával.

Az állandó diplomáciai testületek megjelenésével megsokasodtak a különleges előírások, amelyekben megszabták a követek jogait és kötelességeit, azt, hogy hogyan kell viselkedniük. Általánosan elfogadottá vált, hogy a követeknek mentelmi joga van. A nemzetközi jog területén is jelentős változások történtek. Tudományosan megalapozták azokat a normákat, amelyek szabályozták az államok kapcsolatát háború és béke idején, előírták a tengeri hajózás szabályait, felhívták a figyelmet a nemzetközi szerződések sérthetetlenségére.

Általános európai konfliktus: a harmincéves háború. A XVII. században kitört az a háború, amely hol alábbhagyva, hol új erőre kapva 30 évig – **1618-tól 1648-ig** – tartotta feszültségben egész Európát. Ez volt az első, egész kontinensre kiterjedő konfliktus, amit a történelem harmincéves háború néven tart számon. A háború sokáig érlelődött, kitörésében szerepet játszottak az elmérgesedett politikai ellentétek és a vallási perpatvar.

Németországban még a XVI. század derekán, az ellenreformáció kezdetén megerősödött a protestánsok elnyomása a katolikusok részéről. A katolicizmus támogatóra talált a római pápa és a Habsburgok, a német-római császár és a spanyol király személyében. A másik oldal erőit gyarapította Anglia, az Egyesült Tartományok Köztársasága, Svédország és a katolikus Franciaország, amely így akarta megakadályozni a Habsburgok megerősödését. A XVII. századra annyi kölcsönös sérelem és kifogás halmozódott fel, hogy úgy tűnt, a háború az egyetlen megoldás az ellentétek feloldására.

A háború kiváltó oka az 1618. május 23-án kirobbant prágai felkelés volt, amelynek során a cseh függetlenség felfegyverkezett hívei szétkergették a Habsburg-barát kormányt. A válasz nem maradt el, 1620-ban a katolikusok hatalmas hadsereget toboroztak a felkelők ellen, és a fehér-hegyi csatában megsemmisítő vereséget mértek rájuk. Csehországon hatalmas hullámként söpört végig a protestánsok tömeges kiűzése és a felkelők kegyetlen lemészárlása. A hadműveletek Németországba helyeződtek át, ahol a katolikusok folytatták győzedelmes előrenyomulásukat. Ezáltal lehetővé vált a Habsburg uralom helyreállítása a Baltikumban, amit nem nézhettek nyugodt lelkiismerettel Nyugat-Európa protestáns uralkodói. A Habsburg-ellenes katonai fellépést Dánia nyitotta meg.

A prágai defenesztráció. *Metszet. XVII. század*

Forrásmű

1627. Részlet Fancan francia diplomata jelentéséből a nemzetközi helyzetről Európában

... A Habsburgok mindig találnak pénzt a flotta építésére és felszerelésére, csak hogy leigázzák Északot és rettegésben tartsák Délt; lesz annyi erejük, hogy megkárosítsák a dán, angol és a francia kereskedőket, megszerezzék azt, ami nem az övék, és visszakapják, amit elvesztettek. Ezzel magyarázható kitartásuk és az, amilyen lelkesen támadják teljes erejükből Dánia királyát, Alsó-Szászország városait, amelyek többségét már el is foglalták.

Már csak egy kevés hiányzik nekik ahhoz, hogy mindent megszerezzenek, és el is fogják érni céljukat, ha hagyjuk, hogy akadálytalanul cselekedjenek és ha Dánia királya is kapitulál. Tehát, ha egész Németország a Habsburgok befolyása alá kerül, akkor hozzájárul az utóbbiak felemelkedéséhez és tartós piedesztált kínál fel számukra a monarchia felépítésére, ami által felülkerekedhet az egész katolikus világon.

A protestánsok legyőzéséhez II. Ferdinánd német-római császárnak saját hadseregre volt szüksége. **Albrecht Wallenstein** cseh nemes és tehetséges hadvezér felajánlotta a királynak, hogy segít neki. Százezres hadsereget toborzott, amely a helyi lakosság megadóztatásából tartotta fenn magát és több súlyos csapást is mért a dánokra. Úgy tűnt, hogy a protestánsok ügye elveszett, de ekkor belépett a háborúba Svédország.

1630-ban a svéd hadsereg II. Gusztáv Adolf király, a tapasztalt hadvezér vezetésével támadásba lendült. Más országok katonáival ellentétben a svédek nem fosztogatták a békés lakosságot, és óriási harci szellemről tettek tanúságot. Győzedelmes meneteléssel vonultak át Németországon és 1632-ben a Lipcse melletti Lützennél döntő ütközetet vívtak a katolikusokkal. A lovagias svédek csapásai alatt Wallenstein meghátrálásra kényszerült, de a harcokban elesett Gusztáv Adolf. A protestánsok elvesztették legjobb vezérüket, de nem sokkal élte túl híres ellenségét Wallenstein sem. Határtalan önimádata arra ösztönözte, hogy szerezze meg a cseh koronát, ennek érdekében Wallenstein tárgyalni kezdett a svédekkel. A császár titkos parancsa alapján azonban kivégezték államellenes összeesküvés vádjával.

Az addig csak kulisszák mögötti játékot folytató Franciaország, amely kizárólag pénzzel támogatta a protestánsokat, utolsóként lépett be a háborúba.

Anthonis van Dyck.
Albrecht Wallenstein

Anthonis van Dyck.
II. Gusztáv Adolf

Magdeburg ostroma. *XVII. századi metszet*

Svédországgal közösen egy sor sikeres hadműveletet hajtott végre. A protestánsok helyzete fokozatosan javult, bár összességében a háború lassú mederben zajlott. A részvevő országok ereje a végét járta, Németország, Ausztria és Csehország földjeit szinte a végsőkig kifosztották, lakosságuk pedig többszörösen csökkent. Európa-szerte egyre hangosabban hallatták a hangjukat a béke hívei.

Gerard Terborch. A münsteri béke ratifikálása

A béketárgyalások a német Vesztfáliában folytak és közel hét évig tartottak. Végül 1648-ban aláírták a szerződést, amely megvonta a harmincéves háború mérlegét, és a vesztfáliai béke néven került be a történelembe. A szerződés rögzítette az új európai erőviszonyokat: Spanyolország és a császárság vezető szerepe a múlté lett, megerősödött viszont Svédország és Franciaország. A békeszerződés értelmében Svédországhoz kerültek Észak-Németország egyes területei, ami vezető szerepkörbe helyezte a Baltikumban. Franciaország megkapta Elzász és Lotaringia nagyobb részét, és így Európa egyik leghatalmasabb állama lett. Az európai államok elismerték Hollandia és Svájc függetlenségét.

A háború után a legnagyobb veszteség Németországot érte: területének egy része elnéptelenedett és romokban hevert. A vesztfáliai béke végérvényesen megerősítette egyes választófejedelemségek önállóságát, vagyis ezzel szentesítette az ország politikai széttagoltságát. A békeszerződés által megszabott erőviszonyok hosszú évtizedekre meghatározták Európa sorsát. A hosszú és kimerítő háború rengeteg emberáldozattal járt, és számos népnek csak fájdalmat és nincstelenséget hozott. A harmincéves háború legfőbb tanulsága az volt, hogy az emberek felfogták: a vallási ellentéteket nem lehet fegyveres eszközökkel megoldani.

1. *Mi változott a nemzetközi kapcsolatokban a középkorhoz képest? Milyen régi és új vonások ötvöződtek ezekben a kapcsolatokban?*
2. *Miért támogatták az európai államok a „politikai egyensúly" rendszerét? Hogyan tették ezt?*
3. *Milyen hatással volt az európai helyzet alakulására az Oszmán Birodalom?*
4. *Mi váltotta ki a változtatások szükségességét a diplomáciai szolgálatokban és mi volt ezeknek a változásoknak a lényege?*
5. *Vajon a véletlen műve, hogy a harmincéves háború eredményeképpen meghatározták az új európai erőviszonyokat?*

FELADATOK

1. *Fejtsétek ki részletesen, miért nevezték a diplomatákat a XVI. században „tiszteletbeli kémeknek"!*
2. *A fejezetben található történelmi forrás alapján állapítsátok meg, milyen volt a francia követ viszonya a Habsburgokhoz! Hogyan reagálhatott a francia kormány erre a jelentésre?*

6. téma

FÉNY ÉS ÁRNYÉK: AZ EURÓPAI KULTÚRA A XVI. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVII. SZÁZAD ELEJÉN

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÉS VISSZAHÚZÓ BABONÁK

AZ IRODALOM ÉS A MŰVÉSZET KIVÁLÓSÁGAI

15. TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÉS VISSZAHÚZÓ BABONÁK

A világmindenség új képe. A XVI. és a XVII. század fordulóján a kor viharos eseményeinek a hatására jelentős változásokon ment keresztül az európai kultúra. Fejlődése az ellentmondások jegyében zajlott. Egyrészt kitágultak az európaiak ismeretei a világról, szép eredményeket ért el az oktatás, fejlődött a tudomány. Másrészt a vallási háborúk tüzében és a vallási türelmetlenség légkörében különböző babonák kaptak szárnyra, amelyek közül a legszörnyűbb következményekkel a „boszorkányüldözés" járt.

A reneszánsz gondolkodók figyelmének középpontjában az ember és a humán tudományok álltak. A XVI–XVII. században megváltozott az érdeklődés tárgya: a számtalan felfedezés és újítás hatalmas mennyiségű új ismeretet halmozott fel és elősegítette a természettudományok kibontakozását. Igazi tudományos forradalom kezdődött. A természettudományok terén az új felfedezéseket a növekvő termelés és az ember gyakorlati tevékenysége diktálta. A csillagászat a távoli tengeri utaknak köszönhette újabb sikereit. Az iránytű használata tovább sarkallta az embereket a mágneses jelenségek tanulmányozására. A festőipar, a kohászat és a gyógyszergyártás sikerei a kémiai ismeretek gyarapodását segítették elő. Az ágyúgolyó röppályájának és a lövedék becsapódási távolságának a kiszámítása a szabadesés és a tömegmozgás szabályainak a tanulmányozására serkentette a tudósokat.

A termelés fellendülése a tudományos munka új eszközeivel látta el a tudósokat, előkészítette a talajt a XVI. és a XVII. század fordulóján a kutatómunkához nélkülözhetetlen pontos műszerek kifejlesztéséhez.

Jan Vermeer. Csillagász. *1668*

Jan Vermeer. Földrajztudós. *1669*

Erre az időre esik az addig ismert legpontosabb órák előállítása, megjelent a mikroszkóp, a teleszkóp, a hőmérő és sok más, a csillagászatban és a fizikában használt fontos műszer. Az első nagy felfedezéseket a csillagászok tették.

Az ókortól kezdve Nyugat-Európában a Világegyetem felépítésének geocentrikus elve uralkodott (a görög „geo" szó jelentése föld). Eszerint a Föld volt a mindenség középpontja és körülötte mozgott meghatározott sorrendben a Hold, a Nap és a bolygók. Ez a szemlélet tökéletesen megfelelt a katolikus tanoknak, ezért megcáfolni csak úgy lehetett, ha szembeszálltak az egyházzal.

Nikolausz Kopernikusz. *XVI. század*

Nikolausz Kopernikusz (1473–1543) lengyel tudós volt az első, aki megtette ezt a bátor lépést. Kijelentette, hogy a Föld a bolygókkal együtt a mozdulatlan Nap körül forog. Heliocentrikus elméletét (a szó a görög „heliosz" szóból ered, jelentése nap) „Az égi pályák körforgásáról" című könyvében írta meg. Az inkvizíciótól tartva a csillagász sokáig nem adta ki a tanulmányát, az első nyomtatott példányt csak halála napján látta meg. Kopernikusz felfedezését megerősítette kutatásaiban a dán Tycho Brahe (e.: brae) és a német Johannes Kepler. A két tudós matematikai számításokkal támasztotta alá a csillagászati adatokat, és nemcsak igazolták, hanem tovább is fejlesztették Kopernikusz elméletét.

Fennmaradt egy történet a XVII. század elején élő lencsekészítő mesterről, akit Hans Lippersheynek hívtak és a holland Middelburg városkában szemüvegeket árult. Egyszer, amikor a mester gyermekei éppen a boltban játszottak, az az ötletük támadt, hogy két lencsén keresztül nézzék meg a harangtorony tetején ülő nagy fémkakast. A gyerekek hatalmas csodálkozására a kakas sokkal nagyobb lett. Elmesélték ezt az édesapjuknak, aki megállapította, hogy az egyik lencse domború, a másik pedig homorú volt. Lippershey rögzítette a lencséket két cső végén, majd a csöveket összedugta. Így készült el az első távcső.

Ahogy az már lenni szokott hasonló nagy jelentőségű találmányok esetében, a holland mesterrel egyidőben mások is rájöttek az összedugható lencsés

csövek titkára. Az üveget minden esetben lencsemag formájára csiszolták (a lencse német neve „linse", innen ered az ukrán „лінза" szó is).

Kezdetben még senkinek sem jutott eszébe, hogy a távcsövet tudományos célokra is lehet használni. A nagy **Galileo Galilei** (1564–1642) állított össze először egy 32-szeres nagyítású teleszkópot, amit a csillagos égre irányított. A tudós új csillagokat fedezett fel, felfigyelt a Holdon levő dombra, és elsőként készített rajzokat az égitest felszínéről. Foltokra lett figyelmes a Napon, miközben megfigyelte azt, és megállapította, hogy a Föld a saját tengelye körül forog. Ezért a kijelentéséért Galileire kivetette hálóját az inkvizíció. Hogy megmeneküljön a máglyahaláltól, a nagy tudós kénytelen volt nyilvánosan lemondani meggyőződéséről, bár továbbra sem kételkedett annak helyességében. A legenda szerint, amikor Galilei elhagyta a bírósági termet, halkan, de határozottan kijelentette: „Mégis mozog!"

Kopernikusz tanainak határozott híve volt a domonkos rendi olasz szerzetes, **Giordano Bruno** (1548–1600) is, aki még messzebb ment, mint elődje, és Kopernikusszal ellentétben úgy vélte, hogy a Világegyetemben nem csak egy naprendszer van. Bruno kijelentette, hogy a Világmindenség végtelen és számtalan világból áll, többek között olyanból is, amelyet laknak. Nézetei ellentmondtak az egyházi tanoknak, ami alapul szolgált ahhoz, hogy Brunót eretnekséggel vádolják meg. Nyolc év börtön, az inkvizíció vallatása és kínzása sem törte meg és nem bírta rá, hogy megtagadja nézeteit. Giordano Brunót, a XVI. század egyik legműveltebb emberét, korának egyik legeredetibb gondolkodóját, máglyán égették el Rómában. A tudós hű maradt elveihez: „Akit leköt saját ügyének nagysága, azt nem érdekli a halál borzalma".

A kíváncsi elme nagy győzelmei. A kegyetlen megtorlások sem tudták megakadályozni az új tudomány fejlődését és nem riasztották vissza Európa tudósait attól, hogy új módszereket keressenek a világ megismerésére. **Francis**

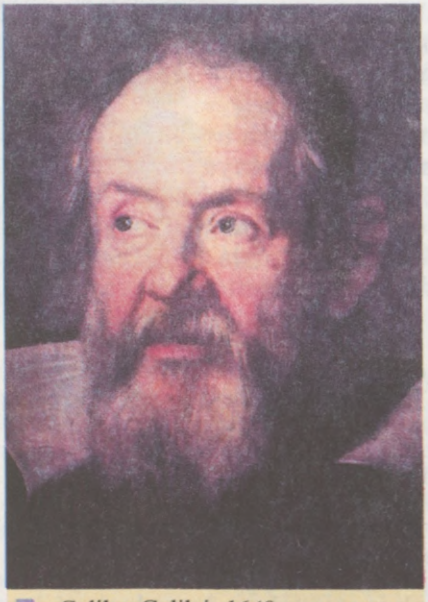

Galileo Galilei. *1640*

Galilei teleszkópja

Bacon (e.: frenszisz bekon) (1561–1626) angol filozófus meg volt győződve arról, hogy egy tudósnak alapos megfigyelésekre kell támaszkodnia a munkájában. Csak a többször elvégzett kísérletek jogosítanak fel általános következtetésekre, egyedül a kutatás képezheti a tudományos ismeretek alapját, ez a valóság kizárólagos forrása és visszaigazolása. Bacon meggyőződése az volt, hogy a tudomány révén az ember birtokába veheti a természetet és jobbá teheti az életét. Felfogását jól tükrözik szállóigévé vált szavai: „A tudás hatalom".

Francis Bacon

Bacon sokoldalúsága egyszerűen lenyűgöző: politikus és államférfi, jogász és diplomata, történész és irodalmár volt egy személyben. A mindenható tudomány által átformált világot írta le a filozófus az „Új Atlantisz" című regényében, amelyben érdekes képet fest egy ideális államról. Bacon a hatalmat egy tökéletes kormány kezébe adta, amit a szerző „Salamon Házának" nevez. A testület tagjai tudósok, akik arra tanítják az embereket, hogyan kell nagyobb távolságokra továbbítani a hangot, hogyan lehet hasznosítani a Nap energiáját, miképpen kell csúcstermést elérni, műtrágyát előállítani, új növény- és állatfajtákat nemesíteni, repülő szerkezeteket és víz alatt járó hajókat gyártani, megjósolni az időjárás alakulását és a földrengéseket. Ezeknek az eredményeknek a birtokában az ország szép jövő elé néz, lakóira pedig általános jólét vár.

Forrásmű

XVII. sz. Részlet Francis Bacon „Új Atlantisz" című regényéből

Ne azért olvass, hogy majd cáfolni és tagadni tudj vagy hogy mindent elhigyj, és főképpen ne azért, hogy majd legyen miről beszélned, hanem azért, hogy gondolkodj és elmélkedj…

… Én mindössze egy kürtös vagyok, aki nem vesz részt a csatában… A kürtöm nem kölcsönös perlekedésre és összecsapásra hívja az embereket, hanem éppen fordítva, hogy békét kötve egymással egyesült erővel keljenek harcra a természettel, ostromolják meg bevehetetlen erődítményeit és tágítsák az emberi nagyság határait.

Baconnal szemben **René Descartes** (e.: röné dékárt) (1596–1650), a kiváló francia filozófus és matematikus másodlagos szerepet tulajdonított a kutatásnak. Az igazi tudás forrása szerinte az ész volt. Descartes szerette hangoztatni, hogy a „színház világában" ő csupán egy érdeklődő, de gyanakvó néző, aki mindenben kételkedik, csak a gondolkodásban nem. Az értelembe vetett végtelen hitét a következő szavakba öntötte: „Gondolkodom, tehát vagyok". Descartes tanítása, a kartezianizmus (Descartes latin neve Cartesianus volt) számos támogatóra és követőre talált. Tanai a XVII. században lerakták a racionalizmus alapjait, amelynek lényege, hogy az igazság fokmérője az ész, az értelem.

Frans Hals. René Descartes. *1649*

A tudományos gondolkodás és a természettudományok térhódítása elősegítette a matematika gyors fejlődését. Szinte egymást követték a felfedezések. A bonyolult számítások helyett (elsősorban a csillagászatban) bevezették a logaritmust. Az algebrai kifejezések és műveletek leírásához betűket, kivonás-, összeadás- és egyenlőségjeleket, zárójeleket kezdtek alkalmazni. Descartes olyan szimbólumokat vezetett be, amelyeket napjainkban is használnak az ismeretlen mennyiségek jelölésére (ezek a latin ábécé utolsó betűi: x, y, z). Míg korábban az algebrai kifejezéseket szavakkal írták le bonyolult és többszörösen összetett kifejezéseket használva, úgy azokat most már megfelelő képletekkel helyettesítették.

Gottfried Kneller. Newton

Új korszakot nyitott a matematika és a fizika fejlődésében **Isaac Newton** (1643–1727) ismert angol tudós. Newton a fény természetét, a bolygók orbitális mozgását és a fizikai testek kölcsönhatását tanulmányozta. A felsorolt ágazatok mindegyikében olyan zseniális találmányok fűződnek a nevéhez, amelyek lehetővé tették számára az egyetemes tömegvonzás törvényének a megalkotását. Newton jelentősen hozzájárult a tudományos világkép megváltoztatásához.

Kolosszális hatással volt az európai tudományos gondolkodás alakulására **Gottfried Wilhelm Leibniz** (1646–1716) német tudós. Ez a különleges tehetséggel megáldott ember az ismeretek egységét hirdette és nem akármilyen eredményeket ért el a különböző tudományágakban – a jogászatban, a történelemben, a nyelvtudományban, a földrajzban, a fizikában és más területeken. De Leibniz igazi zsenialitása a matematikában és a filozófiában nyilvánult meg. A tudós azt állította, hogy a világ pontos matematikai számításokra épül, és apró élő részecskékből, úgynevezett monászokból áll. A monászok különböző kombinációi felelősek a világ végtelen sokszínűségéért, amelyben minden elem szorosan kötődik egymáshoz. Leibniz egyik felfedezése a számológép volt. Találmányával minden matematikai műveletet el lehetett végezni, ami nagy érdeklődést és elismerést váltott ki a korabeli Európában.

Paracelsus

Az orvostudomány sikerei. Fontos változások történtek az orvostudományban. A középkorban még az a nézet uralkodott, hogy a tudást az ősi írásban kell keresni. Az ókori orvosokat, Hippokratészt és Galenust tartották a legnagyobb szaktekintélynek, egy-egy tőlük vett idézet sokkal többet ért, mint a gyakorlatra épülő tapasztalat. **Theophrast von Hohenheim Paracelsus** (1493–1541) svájci orvos és alkimista az elsők közé tartozott, akik felléptek az addigi szemlélet ellen. Katonai orvos volt és jól ismerte a népi gyógyászatot, számos gyógyszert állított elő és arra buzdította az alkimistákat, hogy arany helyett inkább az ember gyógyításához szükséges szereket állítsanak elő. A kortársak csodaszámba vették Paracelsus gyógyászatban elért sikereit, ugyanakkor a Bázeli Egyetem professzo-

rai kinevették a „vad orvos" újszerű módszereit, amikor felkérték, hogy előadásokat tartson intézetükben. Mi több, kollégáinak sikerült elérni, hogy Paracelsus, a XVI. század egyik legkiválóbb orvosa elhagyja a katedrát.

Az anatómia új korszakát nyitotta meg az itáliai Padova egyetemének holland származású professzora, **Andreas Vesalius** (1514–1564). Fő művében, „Az emberi test felépítésé"-ben általánosította és rendszerezte az anatómiai ismereteket, leírásait saját kísérletein alapuló 250 illusztrációval egészítette ki. Munkája komoly csapást jelentett a középkori skolasztikus orvostudományra. A hagyományos orvoslás védelmezői elűzték Vasaliust Padovából, de a professzor elmélete így is számos követőre talált Európa országaiban.

Több ország tudósai is hozzájárultak az emberi szervezet jobb megismeréséhez. A spanyol **Miguel Servet** (1511–1553) és nem sokkal utána az angol **William Harvey** (e.: hárvi) (1578–1657) feltárták a vérkeringés rendszerét. Az olasz **Girolamo Fracastoro** (1480–1553) a fertőző betegségeket és az ellenük való védekezés módszereit tanulmányozta. Az orvostudománnyal szoros egységben fejlődött a kémia, a botanika és a zoológia is. A tudomány történetében először kezdtek herbáriumokat gyűjteni, botanikus kerteket ültetni és természettudományi múzeumokat nyitni.

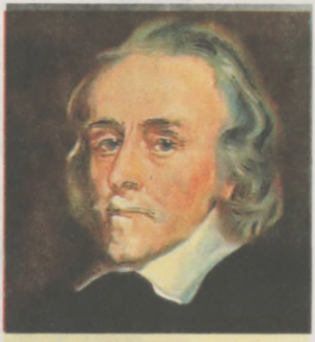

William Harvey

A tudományos ismeretek hirtelen megsokszorozódása meggyőzte a kutatókat arról, hogy közösen vitassák meg a felmerülő problémákat. Állandó tudományos szervezeteket, úgynevezett akadémiákat hoztak létre erre a célra. Az első fecske a Firenzei Tudományos Akadémia volt. Az intézetet a Medici-család alapította a tudományos ismeretek népszerűsítésére. Az akadémia mindössze tíz évig létezett, de ez alatt az idő alatt jó példával szolgált a többi európai ország számára. A XVII. század derekán megalakult a Londoni Királyi Társaság és a Párizsi Akadémia, amelyek amolyan „tudós köztársaságokként" működtek, tagjaik minden tudásukat a tudomány szolgálatába állították. Egyre több tudományos évkönyv jelent meg, ami megkönnyítette az információcserét és hozzájárult az ismeretek terjesztéséhez.

„Boszorkányüldözés". A tudományos fellendülés egybeesett a „boszorkányüldözés" legvadabb időszakával, amikor a kegyetlen üldöztetések hulláma elborította Európát.A „sötét erőkbe" vetett hit régóta létezett. A gyakori járványok, az elhúzódó háborúk és az éhínség kimerítő évei kifacsarták az embereket. A félelem szülte légkörben egyre nagyobb volt a kényszer, hogy felelősségre vonják a vétkeseket. A kor a boszorkányokban találta meg az ellenséget. A hiedelem szerint az rendelkezett varázserővel vagy boszorkánysággal, aki szövetséget kötött az ördöggel. A sátán hatalmas erőt adott ezeknek az embereknek, akik úgymond természetfölötti módon befolyásolhatták a környezetüket, az embereket és az állatokat. De boszorkányoknak tartották azokat is, akik ismerték a füvek gyógyhatását és kuruzslással foglalkoztak.

Főleg nők estek a boszorkányság vádjába. A keresztény világban ugyanis, ahol a férfiaké volt a vezető szerep, a nőket alacsonyabb rendű és gyengébb lényeknek tekintették. Ez pedig, a kor szellemének megfelelően, elegendő volt ahhoz, hogy a sátán áldozataivá válhassanak. Ahhoz, hogy bíróság elé kerüljenek az ilyen asszonyok, nem volt szükség bizonyítékra, megelégedtek azzal is, ha a szomszédaik bepanaszolták őket. Betegség vagy halál, rossz termés, a tehén tejének elapadása, sőt maga a szépség és még számos egyéb ok is elegendő volt ahhoz, hogy valakit boszorkánysággal rágalmazzanak meg. Miután

Kínzás és boszorkányégetés. *Metszet. 1514*

pedig a szerencsétlen áldozat a bírák kezei közé került, nagyon könnyen össze tudták zavarni a halálfélelemben reszkető vádlottat, és kicsikarták belőle a beismerést olyan dolgok elkövetéséről is, amit ép ésszel el sem lehet képzelni. Idővel azonban egyre több férfi is a vádlottak padjára került. A XVI. században az addig tiltott kínzást is bevetették a vádlottak „megdolgozására".

A „boszorkányüldözés" jövedelmező foglalkozás volt. A besúgó megszerezte az áldozat vagyonának egy részét, a bírák és a hóhér pedig magas fizetést kaptak érte. A XVI. század közepétől a XVII. század feléig több mint 50 ezer boszorkányper volt Európában. A katolikusok és a protestánsok egyforma előítélettel vetették bele magukat az üldözésbe. Csak néhányan próbáltak meg szembeszegülni az általános őrülettel. Miután elhamvadtak a boszorkányégetés tüzei, sötét köd borult az egykor virágzó tájakra. Egész családokat irtottak ki, az emberek elhagyták házaikat, a gazdaságok sora indult hanyatlásnak. A „boszorkányüldözés" ártatlan emberek lemészárlása, az emberi történelem egyik legdrámaibb fejezete volt.

Forrásmű

XVI. század. Részlet Johann Liden szerzetes „Trier városának története" című munkájából

Mindenki elhitte, hogy a tartósan gyenge termésért a boszorkányok a felelősek... és az egész ország összefogott, hogy kiirtsák őket. A mozgalmat számos egyházi személy is felkarolta, akik az elégetett boszorkányok hamvából szerettek volna meggazdagodni. A falvakat és a városokat besúgók, inkvizítorok, bírák és kíséretük jól szervezett hada lepte el, akik az ítélőszék elé rángatták mindkét nem képviselőit, és nagy számban égették el őket.

A vádlottak közül kevesen tudták elkerülni a halálbüntetést. Még a trieri városi tanács képviselői sem kerülhették el a sorsukat. Máglyára küldték a bírót, két pol-

gármestert, több városi tanácsnokot és bírósegédet. A katasztrófában elpusztult több szerzetes is... Annyira elhatalmasodott a vérre és a hatalomra szomjazó emberi és bírói őrület, hogy alig maradt valaki, akit ne terhelne bűn a történtekért... Nagyon kétséges, hogy valamennyi elítélt bűnös volt...

1. *Minek köszönhető a természettudományok előretörése?*
2. *Miért váltották ki az egyház nemtetszését a csillagászati felfedezések?*
3. *Mivel magyarázható, hogy a tudomány fejlődésével egyidőben erőre kapott a boszorkányüldözés is?*
4. *Milyen középkori hiedelmeket kellett megdönteniük az orvosoknak?*

FELADATOK

1. *Olvassátok el Francis Bacon „Új Atlantisz" című regényének részletét! Miért fontos a könyv szerzője szerint az olvasás? Mire célzott Bacon, amikor „kürtösnek" nevezte magát?*
2. *Gondolkodjatok el azon, mire utalt Johann Liden, amikor azt írta, hogy bizonyos egyházi személyek „az elégetett boszorkányok hamvából szerettek volna meggazdagodni"! Vajon csak a szerzeteseknek volt ez a szándékuk?*
3. *Szakirodalom felhasználásával készítsetek beszámolót egy XVI–XVII. századi ismert tudósról!*

16. AZ IRODALOM ÉS A MŰVÉSZET KIVÁLÓSÁGAI

A búsképű lovag. A korszak ellentmondásai kihatással voltak az európai irodalomra és képzőművészetre is. Összességében megmaradt a ragaszkodás a humanista és a reneszánsz eszmékhez, de miután a reformáció két részre, katolikusra és protestánsra szakította a világot, a humanisták nézetei megváltoztak. Kezdték elveszíteni az ember tevékenységébe és alkotó erejébe vetett hitüket. Ezzel szemben egyre erősebbé vált a meggyőződés az emberi sors isteni elrendeltségében, és egyre többen kezdtek hinni benne. Mindezek miatt nyugtalanság, elégedetlenség és bizonyos fokú tragédia hatja át a késő reneszánsz alkotásokat. Ugyanakkor az átmeneti kor kultúrája magában hordozta az új világ megismerésének örömét és az ész diadalába vetett hitet.

A XVI. századi spanyol irodalom csúcspontját és egyben az újkor irodalmának kezdetét **Miguel de Cervantes** (e.: szervántesz) (1547–1616) munkássága jelentette.

Cervantes kisnemesi családban született, édesapja gyógyszerész volt. Az apának gyakran kellett munka után néznie, ezért a család sűrűn költözött egyik városból a másikba. Ez megfosztotta Miguelt attól, hogy komolyabb képzést kapjon, de a kisfiú így is mindent elolvasott, ami a keze ügyébe akadt (még az utcán talált papírfecnit is), és így elég alapos műveltséget szerzett.

Életének nagyobb részét a katonaságnál töltötte. A törökökkel vívott híres lepantói csatában 1571-ben megsebesült, megbénult a bal karja és algériai fogságba került. Csak öt év múlva szabadult, miután a dominikánusok kifizették érte a váltságdíjat. Leendő íróként ismét

Miguel de Cervantes

katonáskodott, majd adószedőként dolgozott. De mivel semmilyen adottsága nem volt ehhez a hivatáshoz, a szerencsétlen Cervantest egy időre még rács mögé is zárták. Szabadulása után abbahagyta a szolgálatot és már csak az irodalomnak élt.

Don Quijote és Sancho Panza emlékműve Madridban

Regénye, „A búsképű lovag" avagy „Don Quijote de La Mancha szörnyűséges kalandjai és gyönyörű szép halála" egyből hírnevet hozott neki. Munkája a lovagi regény paródiája. Főhőse a lecsúszott kisnemes, Don Alonso López egy eldugott faluban csak a lovagi könyveket bújja és arról álmodozik, hogy egykor ő is hasonló hőstetteket vigyen véghez. A magányos hidalgó megteszi fegyverhordozójának Sancho Panzát, ezt az egyszerű parasztembert, aki ravasz és nyíltszívű egyszerre. Kettesben indulnak el a dicsőség reményében.

Kasztília földjein barangolva a félkegyelmű Don Quijote szélmalmokkal veszi fel a harcot, amelyek hatalmas óriásoknak tűntek fel számára, mint ahogy a vendégfogadót várnak, a kocsmárosnét pedig csodás dámának nézte. Mindez értelmetlennek és mulatságosnak tűnik, de a rettenthetetlen hidalgó arról álmodik, hogy „mindenütt béke, szeretet és nyugalom honoljon". Az iróniát fokozatosan a búsképű lovag iránti szimpátia váltja fel, aki nagylelkűen megvédi a gyengébbeket és segít a nincsteleneken. A regény XVII. századi és későbbi tartós sikerét annak köszönheti, hogy közel sem ideális hőse, Don Quijote olyan örök emberi értékek hordozója, mint a hősiesség, a nemeslelkűség és az önzetlenség. A Biblia után „A búsképű lovag"-ot fordították le a világ legtöbb nyelvére.

Shakespeare és a színház varázslatos világa. A híres angol drámaíró, **William Shakespeare** (1564–1616) nevéhez fűződik az angol színház virágkora.

William Shakespeare

Shakespeare idejében Angliában a színháznak népi jellege volt. A nézők között ott volt a piacra érkezett parasztember, a két hajózás között néhány napos pihenőjét töltő matróz, a szórakozó kézműves, a hangos kereskedő. Az előadásokat rendszerint nappal tartották, egyszerűen a nyitott ég alatt. Fedett páholyok csak a gazdagok részére voltak kialakítva és a színpad is fedett volt, ahol a színészek játszottak és a világi piperkőcök szerettek ülőhelyet bérelni. A trapéz vagy ovális alakú színpad benyúlt a nézőtérbe, s ez azt sugallta, hogy az előadás a téren történtekben gyökerezik, ahol a színészek számára elkülönített helyet minden oldalról a tömeg vette körül. Sehol nem volt válaszfal, a színészeket semmi nem zárta el a nézőktől. A női szerepeket is fiatal férfiak alakították. Ha nem kezdték el idejében az előadást, a publikum élcelődött: „A királynő borotválkozik".

William Hogarth: Garrick III. Richárd szerepében. *William Shakespeare drámája nyomán*

Shakespeare Stradford-upon-Avonben született egy elszegényedett kereskedő családjában. 21 éves korában elhagyta a szülőházat és a családját és Londonba ment szerencsét próbálni. A nagyvárosban a Globe színház színésze, illetve drámaírója lett. A színház bejárata fölött a következő felirat díszelgett: „Az egész világ komédiázik!", jelképe pedig a földgolyót tartó Herkules volt.

Shakespeare nem maga találta ki színdarabjainak a cselekményét, hanem az antik és a középkori szerzőktől kölcsönözte. Tehetségének köszönhetően azonban felülmúlhatatlan jellemeket hozott létre: az önzetlen szerelmükben megszépülő Rómeó és Júlia alakját, a kínzó kétségek közt gyötrődő Hamletét, az elvakultan féltékeny Otellóét. Shakespeare hőseinek jelleme bonyolult: az élethelyzettől függően lehetnek jók és rosszak, nagylelkűek és bosszúállók, igazságosak és megvesztegethetők. Nem véletlen, hogy a zseniális drámaíró színdarabjaiban mindig feltette a mély értelmű kérdést: mi az emberi élet célja? Miért képes ugyanaz az ember egyszerre magasztos és alantas tettekre? Mi lehet az ember földi küldetése?

Forrásmű

Részlet William Shakespeare „Hamlet" című drámájából

Én egy idő óta (bár nem tudom, miért) elvesztettem minden kedvemet s felhagytam minden szokott gyakorlatimmal; és igazán oly nehéz hangulatba estem, hogy ez a gyönyörű alkotmány, a föld, nekem csak egy kopár hegyfok; ez a dicső ég ... mindez előttem nem egyéb, mint undok és dögletes párák összeverődése. S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! Mily határtalanok tehetségei! Alakja, mozdulata mily kifejező és bámulatos! Működésre mily hasonló az angyalhoz! Belátásra mily hasonló egy istenséghez! A világ ékessége! Az élő állatok mintaképe!

Lorenzo Bernini. Szent Péter tér. *Róma. 1657–1663*

Shakespeare életét legendák szövik át. Egyes kutatók szerint nem is ő volt a szerzője az összes műnek, amit neki tulajdonítunk. Több mint 20 Shakespeare-jelölt létezik, többek között Francis Bacon és I. Erzsébet angol királynő, bár a legnagyobb eséllyel továbbra is a londoni színész, William Shakespeare pályázik erre a címre. A legfontosabb, hogy magával ragadó és felbecsülhetetlen művei fennmaradtak az utókor számára.

A barokk kor. Az emberek világnézetében történt riasztó változások a XVI–XVII. század fordulóján nem kerülhették el a művészetet sem. A kiegyensúlyozottságot és harmóniát sugárzó reneszánsz művészet helyét egy új irányzat foglalja el, a **barokk** (az olasz barocco szóból ered, jelentése: nyakatekert okoskodás). A barokk Itáliában született és gyorsan elterjedt egész Európában. A barokk alkotásokra a különleges gazdagság és pompa, a kihangsúlyozott dekorativitás és (a helyenként már túlzásba vitt) díszítettség jellemző. Célja, hogy szélsőséges érzéseket váltson ki az emberekből.

A barokk művészet kimagasló személyisége **Giovanni Lorenzo Bernini** (1598–1680) olasz építész és szobrász volt. A mester leghíresebb alkotása a Szent Péter Bazilika előtti épületegyüttes a Vatikánban. A katolikus világ főszentélye előtt gyülekező nagyszámú zarándokok át kellett, hogy érezzék szellemi összetartozásukat. Bernini zseniális megoldást talált erre. Hatalmas ovális teret alakított ki a székesegyház előtt obeliszkkel és szökőkutakkal, amit két oldalról oszlopcsarnokkal vett körül. Mintha két hatalmas kéz vezetné az embert a szentélybe. Az épületegyüttes általános rajza egy kulcsra emlékeztet, ami Jézus Péterhez, Róma első püspökéhez intézett szavait hivatott jelképezni: „Íme, átadom neked a Mennyország kulcsait".

Bernini munkásságának fő témája az élet értelmének a kutatása és az emberi érzelmek ábrázolása volt. Ez a legjobban az „Apolló és Daphné", illetve a „Szent Teréz extázisa" szoborkompozícióin látható. A mester alakjait érzelmi kitörésük csúcsán ragadta meg, virtuóz módon ábrázolva mozdulataikat, arcvonásaikat és mimikájukat.

A barokk stílus hatással volt a festészetre is, ahol az olasz **Michelangelo da Caravaggio** (1573–1610) munkássága jelentette az igazi forradalmat. Ő volt az első, aki nem szépítette meg a világot, hanem mintha megállította volna egy pillanatra az életet. Alakjainak fölöttébb nagy élethűségét egy kedvelt művészi hatással érte el, a kontraszttal, vagyis a fény és az árnyék játékával.

A flamand **Peter Paul Rubens** (1577–1640) joggal kapta a festészet felülmúlhatatlan „koronázatlan királya" nevet. Ő volt az, aki új lendületet adott a barokk művészetnek azáltal, hogy a meztelen test és az életöröm ábrázolásával antik és reneszánsz hagyományokat honosított meg. Képei szinte sugároznak az életerőtől. Rubens mesteri kolorista volt, csodával határos módon tudott pontosan átadni minden színárnyalatot. Senki sem akadt, aki hozzá foghatóan tudta volna ábrázolni a drapéria felületét, az ékszerek csillogását, a prémek bolyhosságát. A nagy flamand mester a portréfestészetben is kialakította saját stílusát, az úgynevezett dekoratív portrét, amelyen egy ismert személyt ábrázol dicsőségének és nagyságának teljes fényében.

Diego Velasquez. Margit infánsnő (hercegnő) portréja. *1660*

A megrendelésekkel elhalmozott Rubens szokatlan műhelyt hozott létre, amely egyfajta „képgyár" volt. A mester előbb olajfestékkel felvázolta a vászonra az alapot, ennek alapján a tanítványai megfestették a képet, amit a végén Rubens kijavított. Műhelyéből több mint 3 ezer kép és számtalan rajz került ki. Árusok és kereskedők leszármazottjaként Rubens nagy hozzáértéssel állapította meg a képek árát: más szempontok alapján értékelte fel a tanítványai által festett képeket és más alapján a saját munkáit.

Michelangelo da Caravaggio
Az emmausi vacsora. *1599*

Peter Paul Rubens. Rubens és Isabella Brant kettős arcképe. *1609*

A XVII. században élte fénykorát a spanyol festészet. **Jusepe Ribera** (1591–1652) és **Francisco Zurbarán** (1598–1664) egyházi témákat dolgozott fel és számos csodálatos, mély drámaisággal átitatott vásznat festett a szentek, a mártírok és a remeték életéről. **Diego Velasquez** (1599–1660) munkássága jelentette a spanyol festészet csúcsát. Velasquez 24 éves korában IV. Fülöp udvari festője lett és élete végéig a király szolgálatában maradt. Főleg portrékat festett. Udvari festőként teljes arcképsorozatot készített a királyi családról és a környezetéről. Valamennyi képén jól látható, hogy a mester mennyire tökéletesen tudott azonosulni alakjainak lelkivilágával és hangulatával. Velasquez vásznai a hiteles jellemábrázolás lenyűgöző példái. Nem véletlen, hogy amikor X. Ince pápa megtekintette a róla festett portrét, nem tudta leplezni elragadtatását: „Túlságosan is élethű!"

Hollandiában, ahol a hivatalos vallás a kálvinizmus volt, nem ismerték el az egyházi művészetet, így a festőknek le kellett mondaniuk a vallási tárgyú ábrázolásokról. Az új témák utáni kutatásban a természetben találták meg, amit kerestek: arcképeket, a mindennapi életből ellesett zsánerképeket, tájképeket és csendéleteket festettek.

A holland festőiskola legmarkánsabb alakja **Rembrandt van Rijn** (1606–1669) volt. Mélységes szeretetet és melegséget sugároznak a feleségéről és a gyermekéről, a közeli hozzátartozóiról készített portrék. A művész több mint 60 önarcképet hagyott az utókorra, amelyeket nézve azonosulhatunk a gondolatvilágával és érzéseivel életének különböző szakaszaiban. Rembrandt pályáját „A tékozló fiú hazatérése" zárja le, amelyben az idős mester a mindent megbocsátó szeretetet és az őszinte megbánást festette meg. Két évszázaddal később a francia Eugène Delacroix francia festő Rembrandt művészetével kapcsolatban csak ennyit mondott: „Az igazság a legszebb és legritkább jelenség a földön."

Jusepe Ribera. Koldus. *1642*

Rembrandt van Rijn.
A tékozló fiú hazatérése. *1668-1669*

1. *Mivel magyarázható, hogy amikor a lovagregények olvasottsága hanyatlott, a „búsképű lovag" népszerűsége minden képzeletet felülmúlt?*
2. *Mik a barokk stílus sajátos jegyei? Milyen problémák foglalkoztatták a barokk korszak művészeit?*
3. *Milyen hatással volt a katolicizmus vagy a protestantizmus a képzőművészek munkásságára?*

FELADATOK

1. *Állapítsátok meg a könyvben felhozott „Hamlet" idézet alapján, milyen humanista eszmék tükröződnek William Shakespeare emberszemléletében! Hisz-e Hamlet az ember teremtőképességében?*
2. *Figyelmesen nézzétek meg Rembrandt „A tékozló fiú hazatérése" című festményét! Szerintetek milyen történetet dolgozott fel a művész? Mit élnek át a festményen látható személyek?*

7. téma

A LENGYEL ÁLLAM ÉS A MOSZKVAI FÖLDEK A STABILITÁS ÚTJÁN

17 A LENGYEL ÁLLAM: A FELEMELKEDÉSTŐL AZ ÖNKÉNYIG

18 A MOSZKVAI FÖLDEK: A ZSARNOKSÁG TOMBOLÁSA ÉS ZŰRZAVAR

17. A LENGYEL ÁLLAM: A FELEMELKEDÉSTŐL AZ ÖNKÉNYIG

Gazdaság és népesség. A XVI. században és a XVII. század első felében a Lengyel Királyság Közép-Kelet-Európa egyik vezető állama volt. Területének jelentős részét erdőségek borították. A faipari termékekre, deszkára, hamuzsírra, hamura, nagy szükség volt Nyugaton, mivel ez volt a hajóépítés és a textilgyártás egyik alapanyaga. A korábbi századokhoz hasonlóan Lengyelországban aktív fakitermelés folyt, az irtásokon majorságokat hoztak létre, ahol jobbágymunkát alkalmaztak. Ilyen gazdaságok jöttek létre a parasztoktól megvásárolt vagy egyszerűen csak elvett földeken vagy a művelés alá vett egykori elvadult területeken is.

A robotoló majorsági gazdálkodás a XVI. században érte el fejlődésének csúcsát. Ekkor ugyanis mind Lengyelországban, mind pedig Nyugat-Európában megnőtt a kereslet a gabona iránt. A parasztgazdaságok egyedül nem tudtak megfelelni a kihívásnak. A slachta (nemesség) is elkezdte gyors ütemben fejleszteni saját gazdaságait, elsősorban a búzatermelést növelte, hiszen a kenyér árának hirtelen emelkedése jó jövedelemmel kecsegtetett. A XVI. század végén Lengyelország évente 200 ezer tonna vetőmagot szállított Nyugatra. A gabonát általában Amszterdamba vitték, mivel ez volt abban az időben Európa legnagyobb kenyérgabona kikötője, ahonnan aztán Hollandia belsejébe és távolabbi vidékekre, Franciaországba, Angliába, illetve más országokba is szállították.

A majorságok a jobbágyrobotra alapozták fejlődésüket. Míg a XVI század elején a lengyel törvények még megengedték a jobbágyfelszabadítást, úgy a század

Varróműhely. *Metszet. XVII. század*

Fegyverkovács-műhely. *Metszet. XVII. sz.*

közepétől már nem. A robot heti 3-4 napot is kitehetett. A hitehagyott parasztok megszöktek a földesuruktól, de azok korlátlan ideig kereshették és visszatoloncolhatták a szökevényeket, sőt saját belátásuk szerint meg is büntethették őket.

A városok fejlődése is töretlen volt. A XVI. század második felében itt összpontosult a lengyel népesség egynegyede. A polgárok között többségben voltak a főleg belső piacra dolgozó céhekbe egyesült kézműves mesterek. A városi életben meghatározó szerepet játszottak a kereskedők. A lengyel vetőmag, viasz, len, kender, gyanta és fa keresett áru volt Nyugaton. Lengyelország területét európai kereskedelmi útvonalak szelték át, amelyeknek köszönhetően a Balti-tenger partvidékén fekvő nagyobb városok, például Gdansk fejlődése is biztosítottnak látszott. Idővel a kereskedőkből kiváltak a bankárok.

A kereskedők konkurenciáját a főurak, a slachta és a papság jelentette. Ezek a rétegek különösen kedvező helyzetben voltak, mivel a királytól kapott előjogaik alapján mentesültek a kiviteli vámilleték befizetésétől saját termékeikért. Ily módon biztosítva volt a magas jövedelem, ami tovább fokozta az üzleti tevékenységet is. A legleleményesebbnek a főurak bizonyultak. A pénz utáni hajszában nem elégedtek meg saját gazdaságuk portékájával, hanem felvásárolták a kisgazdaságok termékeit és majd nagy tételben újraértékesítették. A főúri rendek közel felét adó kisnemességet is vonzotta a kereskedelem, de ők nem rendelkeztek jobbágyokkal. Ezek a nemesek maguk művelték meg a földjüket, de hogy megkülönböztessék őket a jobbágyoktól, még a mezőn is kardot hordtak.

Több városban németek is éltek a lengyelek mellett. Egyes vidékeken (a tengermelléken és Sziléziában) még többségben is voltak és ellenőrzésük alatt tartották a városi hatalmat. A lengyel királyság kereskedelmi életében jelentős helyet foglaltak el a bevándorlók, elsősorban az örmények és a skótok. A legna-

Lengyel lovasok.
1570 körül

gyobb befolyással mégis a zsidók a bírtak, akik miután elkergették őket Nyugat-Európából, Lengyelországban telepedtek le. Szinte minden városban volt zsidó közösség. A királyi támogatásnak köszönhetően saját önkormányzattal rendelkeztek és szabadon gyakorolhatták a zsidó vallást, aminek fejében persze adót fizettek az államnak. A XVI. században még központi vezető testülete is volt a lengyel zsidóságnak.

Nemesi demokrácia. A robotoló majorsági gazdálkodás elterjedése hozzájárult a slachta gazdasági és politikai megerősödéséhez. A nemesség lakossági részaránya Lengyelországban jóval magasabb volt, mint más európai országokban. Ezzel magyarázható politikai aktivitása és az államügyek iránt tanúsított érdeklődése.

A XV–XVI. század fordulójára tehető Lengyelországban a rendi monarchia kialakulása: az ország irányító testülete a kétkamarás szejm volt. A felső házat avagy a szenátust a magas állami tisztségeket betöltő főpapok és főurak alkották. Az alsó ház (képviselőház) azokból állt össze, akiket a szejm, vagyis a nemesség választott meg a közgyűlésen. A parasztokat és a városokat teljesen kizárták a szejmből. A vezető szerepet egyre jobban magához ragadta a slachta. A szejm nemcsak nyomást gyakorolhatott a király döntéseire, de korlátozhatta is az uralkodót cselekedeteiben. A testület álláspontja ugyanakkor a képviselők magatartásától függött. Annak ellenére, hogy a XIV. századig a trónt csak a Jagelló dinasztia tagja foglalta el, a királyi hatalom mégsem öröklődött. Az uralkodót megválasztották. Ez volt Lengyelország állami berendezkedések egyik sajátossága.

A nemesi udvaron belül háború dúlt a főurak és a slachta között a királyra gyakorolt minél nagyobb befolyás megszerzéséért. 1530-ban ez a helyezkedés nyílt politikai szembenállásban tört ki. Az okot az szolgáltatta, hogy az idős **I. Zsigmond** (1506–1548) király olasz feleségének, Bona Sforzának a nyomására megválasztatta uralkodónak és megkoronáztatta kilencéves fiát, Zsigmond Ágostot. Ez a lengyel hagyományok teljes megsértése volt, mivel új királyt csak a régi halála után lehetett választani. Mindenki számára világossá vált, hogy tulajdonképpen kísérlet történt a választási rendszer eltörlésére és a hatalom átöröklésére. A felháborodott nemesség törvénysértéssel vádolta I. Zsigmondot, de ennél többet nem mert tenni.

II. Zsigmond Ágost (1548–1572) folytatta apja politikáját, ami konfliktushoz vezetett közte és a slachta között. Amikor azonban a királynak pénzre lett szüksége a hadjárataihoz, és azt csak a nemesség beleegyezésével tudta megszerezni, az uralkodó kénytelen volt engedni. A szejm meglepetésére Zsigmond Ágost nem a megszokott divatos olasz öltözetében jelent meg a testület előtt, hanem lengyel nemesi viseletben. Mi több, lengyelül szólt a szejmhez, és nem latinul, ahogy általában szokott. Ezek olyan jelképes gesztusok voltak, amelyek arról tanúskodtak, hogy a király változtatni kíván addigi magatartásán és egyezségre törekszik a slachtával. A kompromisszum eredményeként meghonosodott a lengyel királyok megválasztása.

A Jagelló-dinasztia utolsó képviselőjének, II Zsigmond Ágostnak a halála után a francia herceget, **Valois Henriket** (1573–1574) választották meg lengyel királynak. Henrik trónra lépése előtt megesküdött arra, ahogy nem fogja megsérteni a Rzecz Pospolita törvényeit. A királynak kétévenként egyszer össze kellett hívnia a szejmet, a testület beleegyezése nélkül nem indíthatott háborút és nem köthetett békét, nem fogadhatott el törvényeket és nem toborozhatott sereget. Amennyiben az uralkodó lemondana kötelezettségeiről, úgy a slachta többé nem tartozna engedelmességgel neki. A nemesség helyzetének megerősödése lehetővé tette, hogy bevezessék a „vétójogot" (a tiltást). Elegendő volt, ha csak egy szejmtag kijelentette, hogy „nem engedélyezem", és már nem születhetett döntés még akkor sem, ha azt mindenki más megszavazta. Ez a szejm munkájának állandó megszakításához vezetett. Gyakran fordult elő, hogy a szejm tagjai dolguk végezetlenül tértek haza birtokaikra. Abban az időben terjedt el a mondás, hogy Lengyelországot a rendetlenség élteti.

Valois Henrik. *1570*

A nemesek előjogai az egyházi kérdésekben is megmaradtak. A reformáció eszméi mind lutheránus, mind kálvinista formában gyorsan terjedtek Lengyelországban. A lengyel protestánsok azt követelték, hogy a katolikus egyház kerüljön a király befolyása alá, az egyházi vagyont adják át az államnak, töröljék el a tizedet és adóztassák meg a papságot. Fellépésüket a XVI. század közepén siker koronázta: a szejm a király támogatásával felszabadította a nemességet a tized befizetése alól és engedélyezte a vallás szabad megválasztását. A nemesség azonban nem sokáig maradt hű a protestáns eszmékhez: miután megkapták, amit akartak, visszatértek a katolicizmushoz.

A poznani székesegyház. *1550–1560*

A Rzecz Pospolita kialakulása. A nemesi demokrácia kialakulása Lengyelországban egybeesett az ország egyesülésével a Nagy Litván Fejedelemséggel. Litvánia részéről ez kényszerű lépés volt, mivel nagy veszély fenyegette a moszkvai állam felől. Ennek pedig nem tudott volna egyedül ellenállni. Lengyelország erős szövetségesnek bizonyult, amelynek szintén érdekében állt felkarolni a fejedelemséget. Miközben megmentette Litvániát az összeomlástól, Lengyelország megakadályozta, hogy Moszkva

A Rzecz Pospolita címere

megvesse lábát a Balti-tenger partvidékén. Ezeket a törekvéseket erősítette az is, hogy az ukrán nemesség a lengyelektől várta a segítséget földjeik védelmére a Krími Kánság támadásaival szemben. A tatárok portyái ugyanis a XV. század végétől rendszeressé váltak.

1569-ben megkötötték a **lublini uniót**. Létrejött a lengyel-litván állam, a Rzecz Pospolita (lengyelül – köztársaság). Az új országnak föderatív államformája volt: mindkét oldal egyforma jogokkal rendelkezett. A felek megőrizhették hagyományos államhatalmi testületüket és a bíróságot, saját hadsereget tarthattak és önálló kincstárral rendelkezhettek. Közös volt viszont a szejm (országgyűlés), együtt felügyelték a pénzügyeket és a külpolitikát. A Rzecz Pospolita élén választott uralkodó állt, aki megkapta a lengyel királyi, és egyben a nagy litván fejedelem címet is. A „két nemzet köztársaságában" a lengyel királyság területe nem haladta meg az ország földjeinek az egyharmadát. Ennek ellenére a hatalom megosztása Lengyelországnak kedvezett. Nem véletlenül nevezték a kortársak az új országot „a ló és a lovas szövetségének".

A lublini unió megkötése után egy soknemzetiségű állam jött létre, amely szorosabbá fűzte a lengyel, a litván, a fehérorosz és az ukrán nép sorsát. A Rzecz Pospolita a kultúrák és a vallások sokszínű mozaikja volt, ugyanakkor nem biztosított valamennyi számára egyenlő feltételeket a kibontakozáshoz.

Az unió következtében több ukrán vajdaság, mint például a braclavi, a podóliai és a kijevi elszakadt Litvániától és Lengyelország része lett. Az ukrán főurak és nemesek kiterjesztették jogaikat és kiváltságaikat, de ennek fejében le kellett mondaniuk földjeik egy részéről a lengyel slachta javára. A lengyel törvényekkel együtt a jobbágyság is elterjedt Ukrajnában. A lengyel vezetés a kozákságot is fel akarta számolni. A csapatok egy részét lajstromozott kozákságként lengyel szolgálatba kívánták állítani, a többieket pedig jobbágysorba taszították volna. A kozákságnak nem tetszett ez a politika, egyre többen csatlakoztak hozzájuk, az elégedetlenség lázadások hullámát indította el, amelyek végül a Bohdan Hmelnyickij vezette nemzeti felszabadító háborúba csaptak át.

III. (Vasa) Zsigmond

A Jagelló-dinasztiát követően közel száz évig idegen királyok foglalták el a lengyel trónt. A választásokat gyakran hatalmi vákuum kísérte, ami egy-másfél évig is eltartott. Ez az időszak a királyjelöltek harcával telt. A svéd Vasa-dinasztiából származó **III. (Vasa) Zsigmond** (1587–1632) igyekezett megszilárdítani a királyi hatalmat, de törekvései a slachta határozott ellenállásába ütköztek.

A király az ellenreformáció híveként jezsuitákat hívott az országba. A szerzetesek ellen-

őrzésük alá vonták az iskolákat és hittérítéssel foglalkoztak a protestánsok és a pravoszlávok körében. A jezsuiták hozzájárultak az ukrán pravoszláv egyház felbomlásához, és az 1596-ban megkötött breszti vallási unió eredményeként létrehozták az unitus egyházat. Válaszképpen a pravoszláv nemesség is csatlakozott a III. Zsigmond politikáját ellenzők táborához és fegyveres felkelést szerveztek a király ellen. Bár a harctéren a király diadalmaskodott, de győzelmét követően mégsem üldözte az ellenségeit, ellenkezőleg, még a nemesség előjogait is meghagyta.

Külpolitika. A XVI. század első felében megszilárdult a lengyel királyság helyzete Európában. Az ország külpolitikájának fő irányvonalát a moszkvai állammal kialakított kapcsolatai képezték. IV. Iván cár kísérletei, hogy megszerezze a Balti-tengerre vezető kijáratot és megvesse ott a lábát, a livóniai háborúhoz (1558–1583) vezettek. A kezdeti kudarcok ellenére a Rzecz Pospolita számára kedvezően ért véget a háború, mivel Lengyelországhoz csatolták a Balti-tenger mellékének egy részét, Livóniát. A XVII. század újabb szembenállást hozott. A Rzecz Pospolita nyíltan támogatta a cári trón önjelölt várományosait és 1609-ben háborúba lépett Moszkvával. A lengyel seregek elfoglalták az orosz fővárost, és a bojárok megválasztották III. Zsigmond fiát, Vladiszláv herceget cárjuknak. 1612-ben a népfelkelők kiűzték Moszkvából a lengyel betolakodókat, de a békeszerződés értelmében Lengyelországhoz kerültek a szmolenszki és a csernyigov-sziveri földek.

Északon a Rzecz Pospolitának Svédországgal gyűlt meg a baja, amely szerette volna megerősíteni befolyását a Balti-tengeren. A két ország közötti kapcsolatok megromlottak Livónia Lengyelországhoz csatolása után, de az ellentétek akkor éleződtek ki igazán, amikor III. (Vasa) Zsigmond megörökölte apjától, a svéd királytól a koronát. Svédországban Zsigmondot nem kedvelték: a lutheránus svédekkel ellentétben a király katolikus volt és nem állt szándékában változtatni ezen. Rontott a helyzetén, hogy gyakorlatilag nem is irányította az országot, mivel a megkoronázása után azonnal visszatért Lengyelországba. A svédek mindent megtettek, hogy eltávolítsák III. Zsigmondot a trónról. Kitört a háború, amelynek tétje a lengyel király számára a svéd korona volt. A további összetűzések során a dinasztikus kérdések szorosan összefonódtak a két országnak a Baltikum keleti vidékeiért folytatott harcával. A Rzecz Pospolita vesztesen került ki az összecsapásokból: le kellett mondania Livónia nagyobb részéről.

Lengyelország külpolitikájának harmadik irányvonalát a török kapcsolatok jelentették. A XVII. századig a két ország kapcsolatai békésen alakultak, bár nem voltak felhőtlenek. Miután a zaporizzsjai kozákok több portyát is vezettek a fekete-tengeri és a moldvai török települések ellen, a Rzecz Pospolita és Törökország viszonya hirtelen megromlott. 1620-ban kitört a háború. Jassi közelében, a cecorai csatában a lengyelek vereséget szenvedtek a túlerőben lévő török hadseregtől. A törökök követték a menekü-

A lengyelek békét kötnek a törökökkel. *Részlet. Miniatúra. XVII. század*

A nehézlovasság díszes egyenruhája. *XVII. század*

lő ellenséget és a podóliai Mogiljev városa közelében utolérték és lemészárolták őket. Egy évvel később azonban Hotinnál a törökök már nem tudtak felülkerekedni a lengyel-kozák seregen. A szultán békét kötött a Rzecz Pospolitával és visszaállították a „háború előtti" állapotokat.

1648-ban kitört a Bohdan Hmelnyickij által vezetett ukrán nemzeti felszabadító háború. Szövetségeseket keresve Hmelnyickij szerződést írt alá a moszkvai cárral. Ettől kezdve a lengyelek harca az ukrán néppel a Rzecz Pospolitán belül határokon átnyúló háborúvá nőtt a moszkvai állammal.

Kihasználva a lengyel állam nehéz helyzetét, Svédország hatalmas erőkkel lerohanta az országot. Nem véletlenül nevezték a támadást „svéd árnak": Szinte az összes lengyel föld a hódítók kezére került. A nép fellázadt a betolakodók ellen. Ádáz küzdelemben sikerül kiűzni a megszállókat az országból. A béke azonban csak rövid ideig tartott. Kiújult az orosz háború, amely ez alkalommal tartósnak bizonyult és csak 1667-ben ért véget az andruszovói béke aláírásával. A szerződés értelmében a Rzecz Pospolita visszaadta a cárnak Szmolenszket és a sziveri földeket. Ukrajnát két részre szakították a Dnyeper mentén: a bal parti rész megmaradt orosz fennhatóság alatt, a jobb parti rész pedig, Kijev kivételével, visszakerült Lengyelországhoz.

A Rzecz Pospolita történetében elkezdődött egy megrázkódtatásokkal és hanyatlással kísért új korszak, amely a XVIII. század közepéig tartott.

A lengyel kultúra. A XV–XVI. század a lengyel kultúra virágzásának időszaka, „aranykora" volt. Akárcsak a katolikus világ népei, a lengyelek is az olasz reneszánszból merítettek ihletet.

A nyomdák hatalmas kulturális küldetést vállaltak magukra. A könyvkiadás központja Krakkó volt. Az irodalmi nyelv továbbra is a latin maradt, de fokozatosan kezdtek áttérni a lengyelre. Az első lengyel könyvek a XVI. század közepén jelentek meg. A gazdasági és a társadalmi élet felpezsdülésével egyre nagyobb szükség lett tanult emberekre, kialakult az elemi és a középiskolák hálózata. Ezekben a tanintézetekben nemcsak a nemesi családok gyermekei, hanem a polgárság és részben a parasztság csemetéi is tanulhattak. Az oktatás nyelve a latin volt, azonban egyre gyakrabban használták a lengyelt is. A krakkói egyetem igazi kulturális központ szerepét töltötte be, ahova nemcsak Lengyelország különböző vidékeiről, hanem külföldről is érkeztek diákok.

Nikolaus Rej

A XVI. századot és a XVII. század első felét az eleinte még latin nyelvű lengyel irodalom viharos fellendülése jellemezte. Az első lengyelül író irodalmár **Nikolaus Rej** (1505–1569) volt. Megállapítása, miszerint „a lengyelek nem libák, saját nyelvük vagyon" közmondásként terjedt és napjainkban is ismerik. Nikolaus Rej munkáiban maró gúnnyal kineveti a tunyaságot és megénekli a hasznos munkát, neve az anyanyelv és az anyanyelvű irodalom jelképévé magasztosult.

A reneszánsz kori lengyel irodalom csúcsát a költő, **Jan Kochanowski** (1530–1584) munkássága jelenti. Bár sokat írt latinul, de legismertebb műveit lengyel nyelven jelentek meg. A költő feltárta az ember lelkivilágát, az életörömről és a természet szépségeiről verselt. Kedvenc műfaja a fraszka (kisebb szatirikus költemény) volt.

Jan Kochanowski

A lengyel építészet legjelentősebb emléke a XVI. század elején épült waweli királyi vár Krakkóban. III. (Vasa) Zsigmond uralkodásáig Wawel volt a lengyel királyok rezidenciája, később a főváros szerepét fokozatosan Varsó vette át. A várban fogadták az uralkodókat, a külföldi követeket, itt tartották a lovagi tornákat; színielőadásokat és udvari mulatságokat szerveztek. Napjainkban itt található Lengyelország legnagyobb múzeuma, ahol megtekinthetők a Zsigmond Ágost által Flandriából rendelt gobelinek, de a vár ad otthont az európai bútorok, képzőművészeti alkotások kiállításának és a fegyverek gyűjteményének. Wawel Lengyelország kőbe zárt történelme, nemcsak az ország XVI. századi hatalmának bizonyítéka, hanem a kimagasló európai kultúra határköve is.

Forrásmű

XVI. század. Részlet Andrzej Frycz Modrzewski lengyel filozófus „Az állam kormányzásának megjavításáról" című értekezéséből

Semmiképpen sem elegendő, ha valaki csupán azért tartja magát nemesnek, mert apai és anyai ágon minden felmenője az volt; a nemességre tettekkel kell szert tenni, mert enélkül az előkelő cím könnyen szégyent hozhat az emberre. Másfelől, ha nem nemesi származású emberrel van dolgunk, hanem olyannal, aki híján van minden rangnak, de ennek ellenére tettei alapján ismert és tiszteletre érdemes, akkor a nemesség ilyetén hiánya nem hiba; ellenkezőleg, nagyobb dicséretet érdemel, mint bármilyen ősi címer vagy arckép…

Úgy vélem, az állam legnagyobb problémáját a három alapösszetevőjének megfelelő szervezésében kell keresni. Az első a polgári társadalmat, annak irányítását, a rend fenntartását és a társadalom védelmét illeti. A második a halhatatlan Isten feltétlen és őszinte elfogadásában rejlik, a harmadik pedig az ifjúság helyes nevelésében és oktatásában.

Wawel. A királyi vár belső udvara
XVI. század

Wawel. Székesegyház.
XIV–XVI. század

1. *Milyen szerepe volt Lengyelország történelmében a királyválasztásnak?*
2. *Könnyű volt-e közös döntést hozni a szejmben, miután bevezették a „vétójogot"?*
3. *Miért tért vissza a lengyel protestánsok többsége a katolicizmushoz?*
4. *Kijelenthetjük-e, hogy a Rzecz Pospolita szövetségi berendezkedésű állam volt?*

FELADATOK

1. *Magyarázzátok meg, hogy kell értelmezni azt a kijelentést, miszerint „Lengyelországot a rendetlenség élteti"!*
2. *Jellemezzétek a Rzecz Pospolita külpolitikájának alapvető irányvonalait!*
3. *Érezhető-e a reneszánsz hatása Andrzej Frycz Modrzewski értekezésében? Miért gondolta úgy a szerző, hogy az ifjúság nevelése és oktatása az állam egyik legfontosabb feladata?*

18. A MOSZKVAI FÖLDEK: A ZSARNOKSÁG TOMBOLÁSA ÉS ZŰRZAVAR

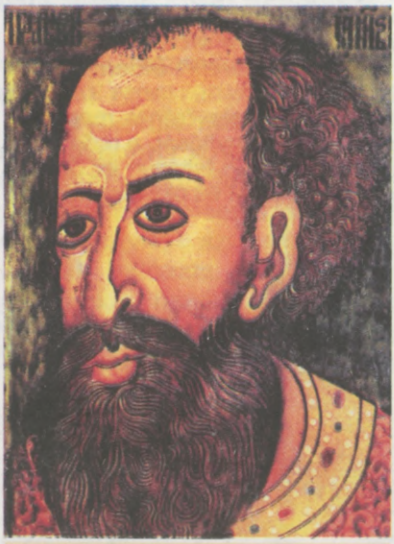

IV. Iván. *XVI. század*

IV. (Rettegett) Iván uralkodása. IV. Iván (1533–1584) háromévesen örökölte a trónt édesapjától, III. Vaszilijtől. Öt évvel később meghalt az édesanyja, Jelena Hlinszkaja, aki a kiskorú fia mellett a régensi teendőket látta el. Az ifjú király az összeesküvések, merényletek és gyilkosságok légkörében nőtt fel. A trón körül állandó kegyetlen harc folyt a különböző arisztokrata klánok között, akik gyakran váltották egymást az ország kormánykerekénél. **1547-ben** IV. Iván az orosz történelemben először nevezte magát a „cárnak". Igaz, fél évig még a bojárok játékszere maradt, egészen addig, amíg egy kegyetlen tűzvész után felkelés tört ki Moszkvában. Elterjedt a híre, hogy a fővárost a cár rokonai, a Hlinszkijek gyújtották fel. A felkelők kíméletlenül leszámoltak velük: az utolsó uralkodói klán is megszűnt létezni. A hatalmat új irányító testület, a kiválasztottak tanácsa vette át, amelynek tagjai a király hívei voltak. Újult erővel és határozottsággal kezdték el a rendteremtést IV. Iván környezetében és hozzáfogtak a legfontosabb államreformok megvalósításához. Minden parancs egy meghatározott területre vonatkozott: a külügyi a diplomáciai szolgálatra, a rangsoros a hadügyekre, a folyamodványi pedig az összes többi parancs ellenőrzésére... **1549-ben** összehívták az első **zemsztvót,** amely a nyugateurópai parlamentek mintájára rendi képviseleti szervként működött, azzal a különbség-

gel, hogy a munkájában nem vettek részt a városok képviselői. A testület tanácsadói szerepkört töltött be a cár mellett, nem korlátozta annak hatalmát, az uralkodó politikájának hatékony támasza volt. A gyűlés határozata alapján 1550-ben új törvénykönyv (Szugyebnyik) jelent meg. A moszkvai állam történetében először a jog kizárólagos forrását a törvényben állapították meg és egységes törvénykezési rendet vezettek be az egész cári birodalom területén. Az új Szugyebnyik egyben a soron következő lépést jelentette a parasztság eljobbágyosítása felé. A törvénykönyv meghagyta az előző Szugyebnyik (1497) normáit a parasztság áttelepedési jogára vonatkozóan a György-nap (november 26.) előtti és utáni héten, de növelte a „lakhatási béreket".

Jelentős változások történtek a hadseregnél is. Létrehozták az első állandó orosz hadsereget, a lövészeket, akiket elöltöltős puskákkal és hidegfegyverrel – a hátukon keresztbe vetett csatabárddal és az oldalukon karddal vagy szablyával – láttak el. A zsoldot, a fegyvert és az egyenruhát a katonák a cártól kapták. Korlátozták a **mesztnyicsesztvót**, a katonai rendfokozatok származás vagy egyéb előjogok alapján történő osztogatását. Idővel a cári sereghez csatlakozott a doni kozákság is.

Az önkényuralom megerősödése és a lövész csapatok létrehozása lehetővé tette, hogy IV. Iván aktivizálja külpolitikáját. 1552-ben hatalmas erőfeszítések árán a cár elfoglalta a kazanyi kánságot, 1556-ban pedig szinte vérontás nélkül az országhoz csatolta az asztrahanyi kánságot is. Győzelmeinek köszönhetően a cári birodalom elfojtotta az állandó agresszió tűzfészkeit, új földterületekhez jutott és megnyitotta Oroszország előtt a Kelet országaihoz vezető volgai kereskedelmi útvonalakat. Eljött az ideje, hogy harcba szálljanak a tengeri partvidékekért is.

1558-ban kitört a **livóniai háború.** Eleinte IV. Iván sikerrel járt: fél év elteltével seregei már a Balti-tenger partvidékén állomásoztak. A szerencséje azonban nem tartott sokáig. Lengyelország, Svédország, Dánia és Litvánia is szövetkezett Oroszország ellen. Moszkvában a kiválasztottak tanácsának befolyásosabb tagjai hibás lépésnek tartották a háborút. A tanácsnokok úgy tartották, hogy a háború csak elvonja a figyelmet Oroszország legfontosabb feladatáról, hogy csapást mérjen a krími kánságra. A cár és a tanács közötti viszony megromlott, de ez a háborút nem akadályozta meg, az csak **1583**-ban ért véget Oroszország teljes veresé-

Kazany. *Metszet. XVI. század*

Sigismund von Herberstein. Moszkvai lovasok. *Metszet. XVI. század*

Livóniában zsákmányolt ágyúk. *Metszet*

gével. IV. Iván átadta a svédeknek Narvát, Ivangorodot és még néhány orosz várost.

Abban az időben, amikor nézeteltérések merültek fel a cár és a kiválasztottak tanácsa között, IV. Iván harmincéves volt. Már elegendő politikai tapasztalattal rendelkezett ahhoz, hogy egyedül kormányozzon. Ekkor alakult ki egyik legfontosabb jellemvonása: képtelen volt fékezni indulatait és a józan ész határain belül cselekedni. Egyre gyakrabban őrjöngött, ilyenkor teljesen elveszítette az önuralmát. Negyedszázaddal később egyik ilyen rohama alkalmával ölte meg saját fiát is, Iván cárevicset. Most azonban haragja a legközelebbi kortársaira irányult. A kiválasztottak tanácsa feloszlott és a moszkvai uralkodó magához ragadta a hatalmat. Az országban teljes önkényuralom vette kezdetét.

A cár következő lépése az volt, hogy áttért a „váratlan intézkedések" politikájára. 1564 elején IV. Iván elkobozta és az államkincstárba vétette a legfontosabb egyházi ereklyéket és családjával együtt elhagyta Moszkvát. A főváros közelében telepedett le és kijelentette, hogy lemond a trónról. Ezt követően két üzenetet küldött Moszkvába. Az elsőben összeesküvéssel, a kincstár kifosztásával, a haza védelmének elhanyagolásával vádolta meg a nemességet. A másik oklevelet IV. Iván az egyszerű moszkvaiaknak címezte, amelyben biztosította őket, hogy „semmilyen haragot nem táplál irántuk". Ez egy megfontolt politikai lépés volt: az uralkodó népfelkelést szított a saját védelmére. Ezt elkerülendő a bojári duma és a főpapok felkeresték a cárt, és arra kérték, hogy foglalja el a trónját. IV. Iván elfogadta a felkérést egyetlen elképesztő feltétellel.

Attól a naptól kezdve a cárnak jogában állt saját belátása szerint leszámolni az ellenségeivel. Az állami földekből („zemscsina") IV. Iván megkapott egy részterületet, amely a többi földektől független („oprics") volt. Ezen a birtokon a cár teljhatalmat élvezett: külön parancsokat adhatott ki, cári udvartartással és hadsereggel rendelkezett. IV. Iván rezidenciája egy külön erre a célra épült palotában volt Moszkva központjában. Az opricsnyinából (cári birtokból) származó összes bevétel a cári kincstárat gyarapította. Az opricsnyikok (a cári gárda tagjai) sötét ruhát viseltek, a nyergükhöz seprűt és kutyafejet szíjaztak, ezek voltak főbb kötelezettségeik jelképei: kutyák módjára kellett szétmarcangolniuk a cár ellenségeit és kiseperniük az országból az árulást. Oros-zországot lerántotta a kegyetlen üldöztetések és véres leszámolások örvénye. Az utókornak minden oka megvolt arra, hogy rettegettnek nevezze IV. Ivánt, bár pontosabb lett volna, ha úgy emlegetik, mint Nyugaton, őrültnek.

A leszámolások szétzilálták Oroszország katonai rendszerét. A legtehetségesebb hadvezéreket megölték, az opricsnyikok csak a megtorlásokhoz értettek, a külső ellenséget nem tudták megfékezni. Az országot hadi katasztrófa sújtotta. 1571-ben Devlet-Girej krími kán megközelítette Moszkva falait és felégette a város falain kívüli településeket (poszadokat). Több tízezer ember pusztult el. Egy évvel később a kán ismét betört az ország területére, de ez alkalommal nagy áldozatok árán sikerült visszaverni seregét. A kudarcok láttán IV. Iván felszámolta az opricsnyinát és még azt is megtiltotta, hogy valaki kiejtse a száján ezt a szót. Az opricsnyina és a livóniai háborúban elszenvedett vereség az országot teljesen kimerítette és a pusztulás szélére sodorta.

IV. Iván cár három és fél évszádig volt a moszkvai birodalom teljhatalmú ura. Hatalmas célokat tűzött maga elé, igyekezetét gyakran siker is koronázta, de nem tudott élni győzelmeinek gyümölcsével. A cár személyében egy olyan uralkodó példáját ismerhettük meg, aki többet törődött a saját hírnevével és gyarapodásával, mint az ország javával.

Zavaros idők. IV. Ivánt középső fia, a gyengeelméjű **Fjodor Ivánovics** (1584–1598) követte a trónon, aki képtelen volt egyedül irányítani a hatalmas országot. A hatalom gyakorlatilag Borisz Godunov kezébe került, akinek a húga, Irina, az új cár felesége volt. IV. Iván legkisebb fiát, a kétéves Dmitrijt az anyjával együtt Uhlics városába költöztették. A kisfiú itt halt meg kilencéves korában tisztázatlan körülmények között. Elterjedt a híre, hogy Godunov parancsára ölték meg. A népet azonban még jobban lázban tartotta az a szóbeszéd, hogy a cárevics „csodával határos módon" mégis megmenekült. Végül pedig nem hagyva utódot maga után, elhunyt Fjodor cár is.

Hosszú rábeszélések után **Borisz Godunov** (1598–1605) lett Oroszország cárja. Godunov nem tartozott a cári nemzetséghez, így nem is foglalhatta volna el a trónt. De a „népakarat" cári címhez juttatta. Godunov uralkodása kedvezőtlenül alakult. Aszályos évek köszöntöttek az országra, Oroszországot éhezők és a koldusok serege lepte el. Ebben a feszült helyzetben Lengyelor-

Opricsnyik

Nagy Iván cár harangtornya. *XVI–XVII. század*

Borisz Godunov cár

Franc Śniadecki. I. Ál-Dmitrij. *Metszet. XVII. század*

országban feltűnt egy önjelölt cár, egy korábban Moszkvából megszökött szerzetes – Grigorij Otrepjev. Otrepjevnek sikerült bizalmas viszonyt kialakítania a lengyel királlyal, a főurakkal és a katolikus papsággal, akik megígérték a fiatal kalandornak, hogy támogatni fogják a moszkvai trón megszerzésében. Ennek fejében Otrepjev megfogadta, hogy bevezeti Oroszországban a katolicizmust és átadja Lengyelországnak az orosz földek egy részét.

1604 nyarán **I. Ál-Dmitrij** lengyel seregei átlépték az orosz határt. Mindenütt örömmel fogadták a Godunovval elégedetlen emberek, annál is inkább, mert az Ál-Dmitrij valósággal szórta az ígéreteket mindenkinek. Az események alakulását meggyorsította Borisz Godunov hirtelen halála. Moszkvában fellázadtak az örökösei ellen, és így I. Ál-Dmitrij dicsőségesen vonulhatott be a fővárosba. A város megkongatta a harangokat a tiszteletére. Nem sokkal később megérkezett a lengyel vajda lánya, Marina Mniszech is, aki Ál-Dmitrij felesége lett. A lakodalom ünnepi forgatagában az áruló bojárok zendülést szerveztek. Elkezdődött a lengyelek mészárlása, amelynek során Ál-Dmitrij is elesett.

A trónt **Vaszilij Sujszkij** (1606–1610) bojár foglalta el. Az új uralkodó ellen azonban nagy kiterjedésű népfelkelés tört ki, melynek élére Ivan Bolotnyikov kozák állt. Éppen hogy sikerült leverni a felkelést, amikor egy újabb, most már a második „csodás módon megmenekült" **(II.) Ál-Dmitrij** tűnt fel. Máig nem sikerült kideríteni, ki húzódhatott meg az álnév mögött. II. Ál-Dmitrij sereget toborzott és megindult Moszkva ellen, ám az önjelölt nem tudta bevenni a fővárost. Csapatai a Moszkva melletti Tusinó faluban vertek tábort, innen ered a „tusinói rabló" elnevezés.

Mihail Romanov. *XVII. század*

A több évig tartó zűrzavar nem kímélte az orosz társadalom egyetlen rétegét sem: a városok elnéptelenedtek, megszakadtak a kereskedelmi kapcsolatok, a parasztság elszegényedett. Vaszilij Sujszkij nem tudta megvédeni az országot az ellenségtől, ezért Svédországhoz fordult segítségért orosz földeket ígérve cserébe. A lengyel király felháborodott a svédek sikerei láttán a „tusinóiaktól" felszabadított területeken. Mivel a slachta hadban állt Svédországgal, azonnal bevonult Oroszországba. A lengyelek mind egy szálig lemészárolták a moszkvai sereget. Sujszkijt letaszították a trónról, a hatalom a bojári duma ölébe hullott. Abban az időben mindössze heten voltak a dumában, ezért ezt az időszakot „szemibojarscsinának" (szem oroszul hetet jelent) is szokták

nevezni. A háborúnak ezzel azonban még nem volt vége. A harcok folytatása a megszállók elleni népi mozgalom kibontakozásához vezetett.

Forrásmű

XVII. század. Az „Új Krónika" a népfelkelő mozgalom kialakulásáról.

Az egyik városban, amit Nyizsnyij Novgorodnak neveztek, a pravoszláv hitű lakosok nem akarták a vallásukat latinra cserélni, ezért elgondolkodtak, hogyan segíthetnek a moszkvai államon. Kuzma Minyin, az egyik novgorodi, aki hússal kereskedett... kiállt az emberek elé és így szólt: „Segítenünk kell a moszkvai államot akár az életünk árán is; mi több, ne csak az életünket áldozzuk fel, de ne sajnáljuk eladni birtokainkat sem, feleségeinket és gyermekeinket hagyjuk hátra és alázatosan hajtsunk fejet az előtt, aki az igazi keresztény hit védelmezője és készen áll arra, hogy vezérünk legyen." A nyizsnyij novgorodiaknak kedvükre volt minden szó, és elgondolkodtak azon, hogy mély alázattal Dmitrij Mihajlovics Pozsarszkij mögé sorakozzanak.

Kuzma Minyin kerületi sztároszta és Dmitrij Pozsarszkij herceg vezetésével a népfelkelők felszabadították Moszkvát a betolakodóktól. **1613**-ban a rendi országgyűlés új dinasztiából választott cárt, mégpedig a 16 éves **Mihail Romanovot**. A zűrzavaros időszaknak ezzel vége lett. A moszkvai állam megmenekült, sikerült bebizonyítania belső egységét.

1649-ben a rendi törvényhozás véglegesítette Oroszországban a jobbágyrendszert. A parasztokat röghöz kötötték, a jobbágysort pedig örökletessé tették. A földesurak igényt tarthattak a parasztjaik ingatlanára, jogukban állt bármeddig kerestetni és visszatoloncolni a szökött jobbágyot.

Oroszország és a Rzecz Pospolita szembenállása. A zűrzavaros időszak végeztével Oroszország még sokáig nehéz időket élt át. Erőit felemésztette a svédekkel szembeni ellenállás. A békeszerződés értelmében a skandinávok visszaadták ugyan a megszállt orosz földek többségét, de elzárták a Balti-tengeri kijáratot. Nem hagyott fel támadásaival a Rzecz Pospolita sem. A kimerítő háborút követően Oroszország kénytelen volt lemondani területeinek egy részéről, a többi között Szmolenszk, Csernyihiv és Novgorod-Szíverszkij városáról. A krími kánság folytatta mindent felperzselő portyáit az orosz területeken. Csak akkor hagytak fel átmenetileg a támadásokkal, amikor a doni kozákok öt évre megszállták Azov erődjét, az oroszok elleni agresszió legfontosabb tatár-török bázisát.

1648-ban kezdett kibontakozni az ukrán nép nemzeti felszabadító harca a Rzecz Pospolita ellen Bohdan Hmelnyickijjel az élen. A felkelés során Hmelnyickij előrelátó politikusként megértette, hogy nem számíthat sikerre erős szövetséges nélkül. A hadvezér küldöttséget küldött **Alekszej Mihajlovics** (1645–1676) cárhoz és segítséget kért tőle. Az orosz vezetés sokáig mérlegelt: a kincstár éppen, hogy fenntartotta magát, az országban egymás után felkelések robbantak ki. Ugyanakkor Lengyelország nemcsak ellenség volt, de az Oszmán Birodalom támogatását élvező, mindig ugrásra kész krími kánság elleni lehetséges szövetséges is. Ezért a zaporizsjai követeknek azt válaszolták Moszkvában, hogy az uralkodó nem rúghatja fel a lengyel királlyal kötött békét, de élelmiszerrel, fegyverrel és pénzzel támogatni fogja a kozákokat.

1653-ban elérkezett a pillanat, amikor Oroszország határozott lépésekre szánta el magát. A rendi országgyűlés elhatározta, hogy a cár pártfogásába ajánlja a kozákokat. Vaszilij Buturlin vezetésével küldöttség indult Moszkvából Ukrajnába. **1654. január 8**-án a perejaszlavi rada (tanács) döntést hozott arról, hogy Ukrajna csatlakozik Oroszországhoz. Nem sokkal később Oroszország hadba lépett a Rzecz Pospolitával, a háború váltakozó sikereket hozott, mindkét

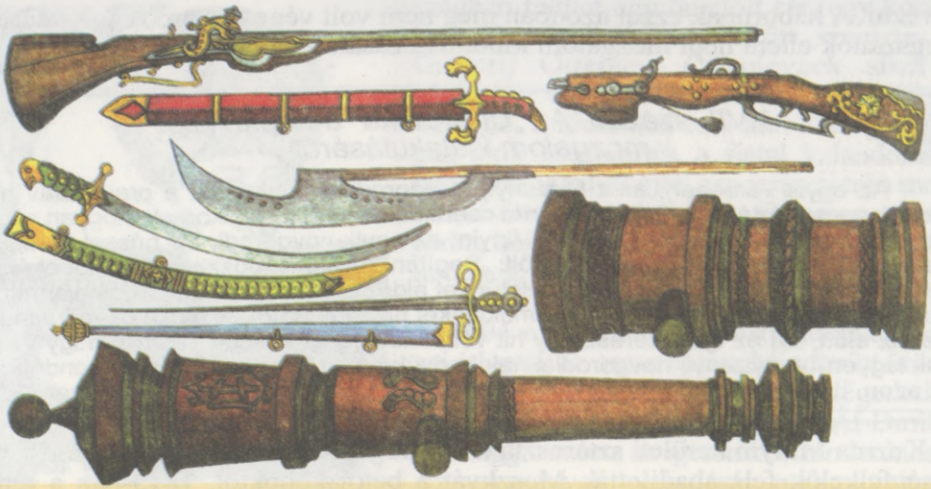

Hidegfegyverek és lőfegyverek. *XVI–XVII. század*

fél erői fogytán voltak, egyre jobban érlelődött bennük a békekötés gondolata.

Az andruszovói békeszerződés értelmében Oroszország visszakapta a szmolenszki és a csernyihovi földeket, a balparti Ukrajnát és Kijevet. A zaporizzsjai szics a két ország közös felügyelete alá került, Fehéroroszország, Litvánia egy része és a jobbparti Ukrajna ismét a Rzecz Pospolitáé lett. A Lengyelországhoz tartozó keleti szláv földek Oroszországhoz csatolását, tehát, csak részben sikerült megoldani. De az évtizedekig gondot okozó legfontosabb politikai kérdést, nevezetesen, hogy elháruljon egy lengyel betörés veszélye, a moszkvai vezetésnek sikerült megoldania.

Kulturális sikerek. Miután kialakult az egységes állam és bonyolultabbá vált a kormányzási rendszer, egyre több írástudó emberre lett szükség. 1564-ben egy fontos esemény történt ezen a téren, megalakult az első könyvnyomda. Egy kremli templom diakónusa, Ivan Fjodorov és segédje, Pjotr Msztiszlavec kiadta Moszkvában az első nyomtatott könyvet, amelynek „Apostol" volt a címe. A nyomdászok később Lvovba költöztek át, ahol Fjodorov ábécés könyvet jelentetett meg. A nyomtatott könyv megteremtette a kedvező talajt az oktatás fejlődéséhez. A XVII. században a papír végérvényesen kiszorította a drágább pergament. Moszkvában két papírüzem működött, de ezek nem tudták kielégíteni a könyvkiadás igényeit, ezért Franciaországból és Hollandiából hoztak be papírt.

Kézzel írott egyházi csatos könyv. *XVI. század*

A XVI. században elkezdődött az évkönyvek anyagainak gyűjtése és összeállítása, ami alapos munkát igényelt. Így jöttek létre a nagy nyikonovszki és voszkreszenszki évkönyvek (krónikák), amelyeket számos illusztráció díszített. Az ismeretek továbbításának egyik legjelentősebb eredménye az első nyomtatott történelmi

munka, a „Szinopszis" (a görög szó jelentése áttekintés, összefoglalás) megjelentetése volt. A kötetet egy kijevi tudós, Innokentyij Hizel szerzetes irányításával írták meg, és a Rusz történetét foglalta össze az ősidőktől kezdve. Egészen a XVIII. századig ez volt az egyetlen nyomtatott történelemkönyv.

Hasznos kiadvány volt a „Kereskedők könyve". Ebben azokról az országokról lehetett olvasni, amelyekkel az orosz kereskedők kapcsolatban álltak. A XVII. században a külügyi parancsok jegyzékében megjelentek a „Kurantok" (jelentése fali- vagy toronyóra) a károk számára, ezek amolyan kézzel írott újságok voltak a külföldi események összefoglalásával.

A XVII. században Moszkvában számos olyan ember élt, aki Ukrajnából vagy Fehéroroszországból érkezett. A moszkvai állam menedéket adott számukra, ők pedig nyugati műveltségükkel magániskolákat nyitottak a fővárosban. Az ő tevékenységük készítette elő a Szláv-görög-latin Akadémia megnyitását 1687-ben, amelynek élén a tudós görög Lihud testvérek álltak. Ez volt az első felsőfokú oktatási intézmény Oroszországban, amely nyitva állt mindenki előtt „rangra, tisztségre és korra való tekintet nélkül".

Az irodalom fokozatos felszabadulásával az egyházi befolyás alól megnőtt az érdeklődés a szatirikus írások iránt. A „Részrehajló bíróság" és a „Jors Jorsovicsról" szóló elbeszélések az igazságtalan és megvesztegethető bírák elé állítottak görbe tükröt. A verselés alapjait a fehérorosz Simeon Polockij, a Kijevi-Mohiljevi- és a Vilniai (Vilniusi) Akadémia végzőse rakta le.

Jelentős átalakuláson ment át az építészet, amely az állam erejét és hatalmát volt hivatott tükrözni. A Kolomenszkoje faluban emelt, sátortetős Krisztus Mennybemenetele templom az orosz építészet igazi gyöngyszeme. Mindennek a koronáját azonban a moszkvai Vörös téren álló, XVI. században épült híres Mária Oltalma templom, vagy más néven a Vaszilij Blazsennij-székesegyház jelenti, amit Kazany bevételének tiszteletére emeltek.

Krisztus Mennybemenetele templom Kolomenszkojéban. *1532*

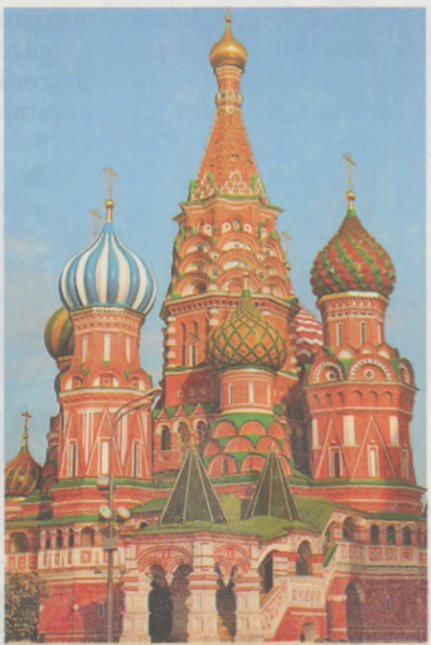

Vaszilij Blazsennij-székesegyház *XVI. század*

Szimon Usakov. Mihály arkangyal. *Ikon. 1676*

A moszkvai Kreml tornyainak átépítésekor az volt a szempont, hogy ünnepélyesebbé tegyék azokat, ezért a XVII. században kőfaragásokkal díszítették az épületegyüttest. Felülmúlhatatlan értékeket hoztak létre a faépítészetben. A Moszkva közeli cári rezidencián, Kolomenszkojéban szemet gyönyörködtető palotát építettek, amelynek 270 szobája és 3000 ablaka volt. Fafaragásos díszítőelemeit fehérorosz mesterek készítették, a kortársak a palotát a világ nyolcadik csodájának tartották. A festészetben a hagyományos ikonkészítés fejlődött a leglátványosabban. A leghíresebb orosz mesterek a Kreml Fegyvertermében dolgoztak, ami az ország sajátságos képzőművészeti központja volt. A XVII. század legismertebb festőjének Szimon Usakovot tartják, aki az emberi arc ábrázolásának igazi mestereként saját művészeti iskolát is alapított.

Az egész országot bejárták a vándorénekesek és -bábosok a nézők kedvenc figurájával, Petruskával. A hatalom „sátáni játékoknak" tartotta ezeket a fellépéseket és betiltotta az előadásokat. De semmit sem tehettek ellenük: ahol csak megjelentek a vándorkomédiások, mindenütt érezhették a nép szeretetét.

Változások az életmódban. A lakóház külalakja, berendezése, felszereltsége, az otthoniak viselkedése, az étkezési és öltözködési szokások a rendi hovatartozásnak megfelelően változtak.

A XVI. században a városi és a falusi házak nem nagyon különböztek egymástól. Valamennyi házhoz tartozott egy porta, ahová gazdasági épületek, háztáji parcella és kert is volt. Igaz, a városokban a házak nem közvetlenül az utcára nyílottak, hanem rendszerint magas kerítés mögött álltak. A városiak is tartottak jószágot, de a karámjuk általában a város határain kívül volt.

Parasztok. *Metszet. XVIII. század*

A XVII. században a bojárok és a tehetősebb emberek kőházakat kezdtek építeni, amelyeket változatos faragásokkal díszítettek. Az egyszerű városi lakosság és a parasztság titokban fűtött: a füst különleges nyílásokon át távozott a házból. Kéménnyel ellátott kemencével csak a gazdagabbak rendelkeztek. A házak ablakai kicsik és osztottak voltak: a gazdagabbak csillámmal (máriaüveggel) rakták be, a szegényebbek ökörbőrt húztak a keretre.

Lényeges különbség volt viszont az öltözködésben. Cobolybundát és -sapkát csak bojár viselhetett. A parasztok házi szövésű, durva posztóból készült hosszú inget viseltek vagy báránybőrből varrt zekét és olcsó nemez, illetve báránybőr sapkát hordtak. A háncsbocskor még nem számított általánosan elterjedt lábbelinek abban az időben. A gazdagokhoz hasonlóan a parasztok is csizmában jártak, csak az silányabb bőrből készült. A bojárok ruházatához drága szövetet hoztak be külföldről: flamand vásznat, velencei bársonyt, keleti atlaszt és brokátot. Sokba kerültek az ezüst és arany gombok, illetve a tehetősebb hölgyek ruhájára varrt gyöngyök és drágakövek is.

Bojárok. *XVI. század*

Pénzét számoló árus. *Miniatúra*

A különbség az asztalnál már az edényeknél megmutatkozott. Minden háztartásban volt tányér, pohár, különféle méretű és formájú agyagedény. Az egyszerű emberek agyag vagy fa készletet használtak. A bojároknak volt ezüst ünnepi étkészletük és hétköznapi, ami ónból készült. Az ínségesebb időket leszámítva még a szegényebb rétegek étkezése is eléggé változatos volt. Az emberek általában rozskenyeret ettek. Búzalisztből főleg pirogot és cipót sütöttek. Kásákat és gyümölcspépet (kiszelt) készítettek, a zöldségfélékből a legkedveltebb a répa volt. A hús viszonylag nem került sokba, de azt inkább besózták és elrakták ínségesebb időkre. Különféle gyümölcsitalokat ittak, kánikula idején előszeretettel fogyasztottak kvaszt vagy morszot (gyümölcsszörpöt). Rengeteg halat ettek, frissen, sózva, szárítva és füstölve. A bojárok lakomáin igazi ínyencségnek számított a sült hattyúhús.

Az újdonságok csak a nemesség felső rétegeinél jelentek meg. A bojárok otthonai komfortosak voltak, tele luxuscikkekkel – európai bútorokkal, tükrökkel, csillárokkal és drága edényekkel. A cigarettázás illetlenségnek számított. A dohányárusokra halálbüntetés várt, a dohányzókra pedig szibériai száműzetés.

Ládika *XVII század – XVIII. század eleje*

Felakasztható tintatartó *XVII. század – XVIII. század eleje*

A családban a férfié volt a fő szerep. A feleség és a gyerekek feltétlen engedelmességgel tartoztak neki, a szófogadatlanokra verés várt. A nők mégsem voltak teljesen elnyomva. A férj nem rendelkezhetett az asszony hozományával, a nő vezette a háztartást és nevelte a gyerekeket. Nem véletlenül tartották úgy, hogy a jó feleség többet ér bármilyen drágakőnél. Összességében elmondható, hogy az oroszok nagyon nehezen változtattak életmódjukon.

1. *Mi volt IV. Iván célja, amikor elindította a livóniai háborút? Miért nem támogatta a bojárság a cár politikáját?*
2. *Miért jutott Oroszország IV: Iván uralkodásának végére a szétesés szélére?*
3. *Megfelel-e a „zavaros idők" kifejezés a moszkvai államban uralkodó állapotokra a XVII. század elején?*
4. *Miért vonakodott Oroszország azonnal katonai segítséget nyújtani Ukrajnának?*

FELADATOK

1. *Magyarázzátok meg a forrásmű alapján, miért buzdította Kuzma Minyin az oroszokat olyan szélsőséges cselekedetekre, mint az ingatlanuk eladása vagy feleségük és gyermekeik hátrahagyása!*
2. *Készítsetek beszámolót kiegészítő irodalom felhasználásával a XVI – XVII. századi orosz építészetről!*

Újkor

(a XVII. sz. második fele – XVIII. sz.)

Téma:

A „RÉGI REND" VÁLSÁGA. A MODERNIZÁCIÓ KEZDETE

A KELET ORSZÁGAI A XVI–XVIII. SZÁZADBAN

Az újkor
(a XVII. sz. második fele – a XVIII. sz.)

8. téma

A „RÉGI REND" VÁLSÁGA A MODERNIZÁCIÓ KEZDETE

A XVII. SZÁZADI FORRADALOM ÉS AZ IPARI ÁTALAKULÁS ANGLIÁBAN

FRANCIAORSZÁG A HATALOM TETŐPONTJÁN

A FELVILÁGOSODÁS FÉNYE

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS

19–20. A XVII. SZÁZADI FORRADALOM ÉS AZ IPARI ÁTALAKULÁS ANGLIÁBAN

A forradalom küszöbén. A XVI–XVII. század fordulóján Angliában fontos változások történtek. Az új nemesség, a dzsentri a bekerített földeken juhtenyésztést folytatott és nagy jövedelemre tett szert a gyapjú és a hús értékesítéséből. Ezek a „pénzemberek" szoros kapcsolatban voltak a kapitalista gazdasággal és a feudális rend teljes felszámolására törekedtek. Vidéken is kialakult egy jelentős farmerréteg. A farmerek többsége mezőgazdasági bérmunkásokat foglalkoztatott – a bekerítések során a földjükről elkergetett tegnapi parasztokat. A parasztok már rég nem teljesítették természetbeni kötelezettségeiket, ehelyett pénzt fizettek a landlordoknak. Ez egyrészt csökkentette függőségüket, másrészt viszont előnyös volt a landlordoknak: az új viszonyok között a lordok számára előnyösebb volt a pénzadó. A falusi viszonyok hamar elvesztették feudális jellegüket.

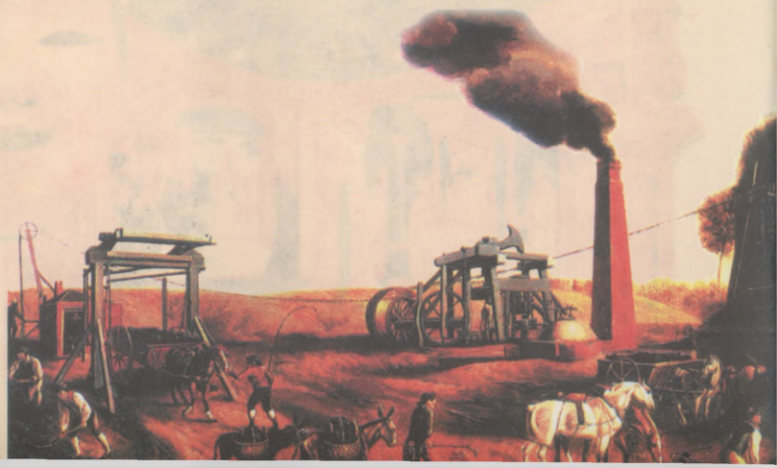

Rohamosan fejlődött a kül- és a belkereskedelem. Mivel Anglia szigetország, gyorsan egységes piaccá alakult. A külkereskedelem a hatalmas Kelet-indiai Társaság, a Moszkvai Társaság és más társaságok kezében összpontosult. Ezek óriási tőkével rendelkeztek, amelynek jelentős részét a kézműipar, elsősorban a textilgyártás, a fémkohászat és a hajóépítés további fejlesztésére fordították. A kereskedők és a vállalkozók egyre nagyobb szerepet kaptak. Új feltételekre volt szükségük ahhoz, hogy a gazdaságot tőkés alapokra helyezzék.

A változás híveivel szemben álltak azok, akik a régi rend megőrzését akarták – az arisztokrácia, a hűbéri nemesség és az anglikán egyház. Ők voltak az angol monarchia támasza és számos kedvezményt is kaptak tőle. A változások ellenzői meg akarták őrizni privilégiumaikat és az azok által szavatolt jövedelmeiket, meg akarták akadályozni az új polgárság megerősödését.

OROSZORSZÁG: A VÁLTOZÁSOKTÓL A HATALOMIG

ÉSZAK-AMERIKA: EGY ÚJ ÁLLAM SZÜLETÉSE

A. Willaerts A Kelet-indiai Társaság hajója elhagyja a kikötőt. *1650 körül*

Sikerük zálogát az uralkodó Stuart-dinasztiában látták. A királyok mindenképp támogatták a régi nemességet, egyedárusítási jogot kaptak egy-egy árucikkre. Ez azonban gátolta a szabad versenyt, visszafogta a kereskedelem és az ipar fejlődését, gúzsba kötötte a polgárság üzleti kezdeményezéseit. A burzsoázia elégedetlensége az anglikán egyház elleni tiltakozásban öltött testet.

A vállalkozók és az új nemesség hovatovább egyre nagyobb súlyt kaptak a gazdasági életben. Nem akarták pénzüket az anglikán egyháznak járó állandó adóba ölni, ezért egyre inkább puritanizmusra hajlottak. A puritánok arra törekedtek, hogy megtisztítsák az egyházat a költséges szertartásoktól, a szentségektől, a püspökök és egyházi elöljárók uralmától. Meg akarták szüntetni az egyház alárendeltségét a királynak és választott kollégiumok kezébe kívánták adni annak irányítását. A puritánok, akár a többi protestáns, munkaszeretetre és takarékosságra ösztönözték a híveket. Erényeiket még külsejükkel is hangsúlyozták: szigorú sötét, fehér galléros ruhát viseltek, a férfiak rövidre vágták a hajukat. Keményen elleneztek mindenfajta szórakozást, még a színházlátogatást is.

A XVII. sz. elején a puritanizmusban két irányzat különült el. A **presbiteriánusok** azt vallották, hogy a püspököket és a papokat le kell váltani, s a hívek minden közösségének élére egy-két évre választott presbitert nevezni ki. Ehhez az irányzathoz tartozott a dzsentri és a kereskedők felső rétege. A puritanizmus másik irányzata, az **independensek** (függetlenek) ellenezték az állam beavatkozását a vallási ügyekbe, a vallási közösségek önrendelkezési joga mellett szálltak síkra. Ide tartozott a közép- és a kispolgárság, a városlakók és a parasztság.

Az egyeduralkodó és a parlament. 1625-ben **I. Stuart Károly** (1625–1649) lépett trónra. Mint apja, I. Jakab, ő sem kedvelte a puritánokat és türelmes volt a katolikusokkal szemben. Francia hercegnőt vett nőül, s azt is megengedte, hogy a palotában katolikus misét celebráljanak. Ez aggodalmat keltett az angol társadalomban, hogy visszahozhatják a katolicizmust.

Az első Stuartok a külpolitikában is mellőzték az angol burzsoázia érdekeit. Szövetkezni akartak a katolikus Spanyolországgal és Franciaországgal, noha ezek az országok mindent megtettek, hogy elzárják az angol tengeri kereskedelem útját. Negatív hatást váltottak ki I. Károly állandó adói is. A király fittyet hányt a parlamentre és fontos állásokba nevezte ki saját híveit. Az egyeduralkodó és a parlament fokozatosan két szemben álló központtá alakult. Ezek köré csoportosultak az egymással ellentétes erők.

1628-ban a parlament összeállította a „Jogi folyamodvány"-t, az elégedetlenek követelményeit felsoroló dokumentumot, amely a magántulajdon védelmét célozta, valamint az angolok jogainak és szabadságának védelmét a király és az egyház önkényétől, azt, hogy tiltsák be új adók bevezetését a parlament beleegyezése nélkül. Válaszul I. Károly feloszlatta a parlamentet. A következő tizenegy év folyamán egyszemélyben uralkodott, kegyenceire – gróf Straffordra (e.: streford), Írország helytartójára és William Laud (e.: lód) érsekre támaszkodva. Az előbbi, akit kegyetlensége miatt „fekete grófnak" hívtak, a leigázott Írországot pumpolta, az utóbbi pedig kíméletlenül üldözte a puritánokat, akik közül sokan kénytelenek voltak menekülni az országból. A több ezer puritán iparos és kereskedő kivándorlása Amerikába a termelés csökkenését és tömeges munkanélküliséget idézett elő Angliában. Az országban egyre nőtt a nyugtalanság.

Eközben egyre jobban kiéleződött a helyzet Skóciában, amelyet 1603 óta személyi unió kapcsolt Angliához: mindkét országban a Stuartok uralkodtak. A skótok igyekeztek visszaszerezni függetlenségüket. Miután erőszakkal be akarták vezetni területükön az anglikán egyházi rendszert, 1639-ben háborúzni kezdtek Angliával. A háborús költségek előteremtésére I. Károly kénytelen volt összehívni a parlamentet. Várakozása ellenére a képviselők nem engedték meg a királynak új adók kivetését. Két hét elmúltával I. Károly feloszlatta a parlamentet, amelyet emiatt „Rövidnek" neveztek.

Anthonis van Dyck. I. Károly és felesége, Henrietta-Mária kettős arcmása. *1635 körül*

A huzamos háború sok pénzt követelt. **1640**-ben a király új parlamentet hívott össze. A képviselők nyomban egész sor követelménnyel álltak a király elé és bejelentették, hogy nem hagyják magukat feloszlatni. Ez a parlament teljes 13 évig ülésezett és a „Hosszú" nevet kapta. Benyújtotta I. Károlynak a Nagy Remonstrációt (tiltakozást), amelyben a királyt vádolja a visszaélések miatt. A Hosszú Parlament kezdete egyben az angol forradalom kezdete is.

Az angol forradalom

- Területek a parlament ellenőrzése alatt 1643-ban
- A parlament ellenőrzése alá került területek 1643–1645-ben
- A királyhoz hű területek
- Cromwell seregeinek döntő győzelme I. Károly seregei felett 1645 júniusában
- I. Károly főhadiszállása
- A levellerek mozgalmának terjedése 1649 –ben
- Cromwell hadjáratai a Stuartokhoz hű írek és skótok ellen 1649–1650-ben
- II. Károly visszatérése és a monarchia megújulása Angliában 1660-ban

A parlament nemsokára feloszlatta az elégedetlenekkel való leszámolásra létrehozott bíróságokat és eltörölte a törvénytelen adókat. Követelte Strafford és Laud letartóztatását „az állam elárulása" miatt. A parlament támogatására összegyűlt többezres tömeg hatására a király parancsot adott kegyencei lefejezésére. Ezekben a napokban a londoni utcákon a viharos események forgatagában új szavak keletkeztek. Azokat, akik támogatták a királyt, selyem vagy bársony ruhát és hosszú hajat viseltek, „lovagoknak" nevezték, az egyszerű puritán ruhás, rövid hajú embereket pedig „kerek fejűeknek".

Károly megpróbálta letartóztatni a parlament vezéreit, de a londoniak elbújtatták őket. Négyszáz fős osztag kíséretében a király megjelent a parlamentben, követelve a lázadók kiadatását. Az engedetlen parlament azonban megtagadta ezt. Közben London utcáit ismét ellepték a felfegyverzett tömegek. A király, aki képtelen volt befolyásolni a parlamentet és rendet teremteni a saját fővárosában, távozott a parlamentből. Az ország északi részébe indult, oda, ahol még hűek voltak hozzá, hogy ott toborozzon hadsereget. 1642 augusztusában I. Károly harci lobogót bontott: elkezdődött a harc a parlament ellen. Befejeződött az angol forradalom első békés (parlamentáris) szakasza és elkezdődött a második szakasz: a polgárháború.

A polgárháború. A parlamentet főként a fejlettebb keleti grófságok lakossága támogatta: a kereskedők és pénzemberek, a városi kézművesek és árusok, a dzsentri és a parasztság. Ezek tartották kezükben az angol flottát és a fontosabb kikötőket, de a parlamenti népfelkelők serege elszigetelt, rosszul képzett és rosszul felfegyverzett osztagokból állt.

A király oldalán álltak a főurak, Észak hűbéri nemessége és az anglikán papság. Hadserege jóval tapasztaltabb és jobban kiképzett volt, mint a parlamenté. Ezért a háború kezdete I. Károlynak kedvezett: majdnem elfoglalta Londont. A király sikereit elősegítette az, hogy a parlamenti tábornokok kerülték a határozott fellépést, maga a parlament pedig, amelyben többségben voltak a presbiteriánusok, békére törekedett a királlyal és időről időre tárgyalást kezdett vele. Az independensek mind a hadseregben, mind a parlamentben a harcok aktivizálását követelték, hogy döntő győzelmet arassanak a monarchia erőin. A közöttük és a presbiteriánusok közötti ellentétek egyre éleződtek. E bonyolult helyzetben állt az independensek élére **Oliver Cromwell** (e.: kromvel) (1599–1658).

Cromwell szegény földbirtokos családban született és szigorú puritán neveltetésben részesült. Elvégezte a helyi iskolát, jogot tanult Londonban és ott nőül vette egy gazdag kereskedő lányát. Hazatérve példás gazdálkodó, köztiszteletben álló ember lett. Megválasztották a Rövid, majd később a Hosszú Parlamentbe is.

A polgárháború kezdetén a parlamenti hadsereg tagja. Földjeiből egy lovagosztagot szervezett.

Az első vereség azonban megmutatta, hogy ezek kiképzetlen, tegnapi parasztok, nem igazi katonák. Cromwell megértette: a király legyőzéséhez egészen más, cselekvőképes hadseregre van szükség.

Robert Vulker. Cromwell

Osztagokat toborzott bátor és becsületes puritánokból, és maga képezte ki őket. Személyesen gondoskodott arról, hogy minden katona jól fel legyen szerelve és ne éhezzen, vasfegyelmet tartott. Egy addig példátlan lépésre szánta el magát: tiszteknek nem nemeseket, hanem bátor és rátermett egyszerű embereket nevezett ki.

A királyi hadseregre a legszörnyűbb hatást az gyakorolta, hogy csatakezdés előtt Cromwell katonái fennhangon vallásos zsoltárokat énekeltek. A kétezer ember fenyegető kórusa rettegésbe ejtette az ellenséget. Cromwell katonáit egyszerű, de biztonságos fémfelszerelésük miatt „vasbordásoknak" nevezték.

Cromwell új típusú hadsereget hozott létre – harcképes, szervezett, a szabadság és igazságosság eszméitől lelkesült hadsereget. Anglia történetében ez volt az első reguláris hadsereg, egyre-másra legyőzte a lovagokat. 1645. június 14-én Cromwell katonái megsemmisítették a királyi hadsereget a Naseby (e.: neiszbi) melletti csatában. Károly egy szolga álruhájában északra szökött, és megadta magát a skótoknak. A parlament kezébe került a király diplomáciai levelezése – azok az okmányok, amelyekből kiderült, hogy Károly kész elfogadni külföldi segítséget. Ezek nyilvánosságra hozatala felháborodást váltott ki Londonban: kitűnt, hogy a király népe árulója!

Nagy váltságdíj fejében a skótok kiadták Károlyt az angol parlamentnek. A hadműveletek ideiglenesen megszűntek. Az első polgárháború véget ért. De a nyugalom nem állt helyre: végleg kiéleződött a politikai harc a presbiteriánusok és az independensek között. Ennek során jött létre a levellerek (egyenlősítők) pártja.

Cromwell köztársasága és protektorátusa. A levellerek vezére **John Lilburn** (e.: lilbörn) (1614–1657) lett, aki beadványok (leleplező írások) sorát alkotta meg, melyekben egyenlő jogokat követelt minden ember számára. A levellerek követelték az egyeduralom megszüntetését, a lordok házának eltörlését, a legfelső hatalom átadását az alsóháznak és azt, hogy a parlament felelősséggel tartozzon a népnek. Felléptek úgyszintén a széles körű választójogért, a magántulajdon sérthetetlenségéért és az azzal való szabad rendelkezésért. A levellerek nyomására 1647-ben elkezdődött a forradalom harmadik, demokratikus szakasza.

Az egész országban ellenállást váltott ki az, hogy a parlament megpróbált kiegyezni a királlyal és elrendelte a hadsereg feloszlatását. Ez arra késztette Cromwellt, hogy szakítson a presbiteriánus többséggel és egyesüljön a hadsereggel. Parancsára a lovagok osztaga foglyul ejtette a királyt, de Károlynak sikerült megszökni és szövetségre lépni a skótokkal. Kisvártatva a skótok betörtek Angliába. Ugyanakkor az országon felkelések hulláma söpört végig a király támogatására. 1648 tavaszán Cromwell „a vasbordásokkal" hozzákezdett a felkelés leveréséhez. Elkezdődött a második polgárháború. Nem tartott sokáig: a király támogatóinak már nem volt nagy hadserege, csak egyes osztagok lázadoztak. Nyár végére Cromwell végérvényesen szétverte ezeket és a skótokat is, decemberben pedig elfoglalta Londont.

A parlament ismét tárgyalásokat kezdeményezett a királlyal. Komoly esélye lett annak, hogy Károly visszatér a trónra. Cromwell gyorsan és határozottan cselekedett. Nyomására a parlamentből kiűzték a presbiteriánusokat, majd bíróság elé állították a királyt. I. Károlyt azzal vádolták, hogy elárulta

az országot, polgárháborút szított és vérengzéseket vitt véghez az országban. A történelemben először ítéltek halálra egyeduralkodót. Nagy tömeg jelenlétében lefejezték a királyi palota előtti téren.

1649. május 19-én a parlament Angliát köztársasággá kiáltotta ki. Addigra a lordok házát megszüntették. A parlament csak alsóházból állt. A királyi hatalom helyett állami tanács működött, melybe az independensek vezérei és a katonai főparancsnokság képviselői kerültek. Az állami tanács az alsóháznak volt alárendelve, valójában azonban mindkettő teljes mértékben Cromwelltől és környezetétől függött.

Cromwell, hogy megerősítse a köztársaságot, úgy döntött, leszámol azokkal, akik a polgárháborúban I. Károlyt támogatták. Kíméletlen kegyetlenséggel elfoglalta Írországot. Néhány hónap alatt a „vasbordások" kifosztották és lepusztították a virágzó országot. A legyőzött írek legjobb földjei angol kézre kerültek. Írország bekebelezése a forradalmi hadsereget hódító hadsereggé változtatta, melyet olthatatlan haszonszerzés uralt. A továbbiakban Cromwell hatalmas csapást mért Skóciára, mely I. Károly fiát, II. Károlyt kiáltotta ki királlyá. Anglia teljesen megsemmisítette a skót hadsereget, a király a kontinensre szökött.

Cromwell diadalmasan tért vissza Londonba és erőszakkal feloszlatta a parlamentet. 1653. december 16-án elnyerte az Anglia, Skócia és Írország lord-protektora (a köztársaság védnöke) örökös tisztséget. A fegyveres erők főparancsnoka lett és a külpolitikát is ő irányította. A protektor engedélye nélkül nem lehetett törvényt módosítani, új adót kivetni. Lényegében Cromwell katonai diktatúrát hozott létre. Befejeződött a forradalom harmadik szakasza. A köztársaságot felváltotta Cromwell protektorátusa.

Cromwell csaknem tíz évig irányította Angliát, a hadseregre támaszkodva. Az ország területét tizenegy körzetre osztotta fel és mindegyik élére teljhatalmú tábornokot állított. Felügyeletük alá tartozott a lakosságnak még a magánélete is. Anglia komor, hallgatag országgá vált, ahol a gyanakvás, a besúgás és feljelentések atmoszférája uralkodott. Cromwell teljes mértékben kezében tartotta a hatalmat és valójában úgy uralkodott Anglián, mint egy koronázatlan egyeduralkodó.

A lord-protektor nagyon sikeres kül- és gyarmatosító politikát folytatott. Hollandiával békét kötött, kereskedelmi szerződést kötött Svédországgal, elfoglalta Jamaica szigetét. A komoly belső problémákat azonban Cromwell nem tudta megoldani. A hadsereg és a flotta fenntartása rengeteg pénzt nyelt el. A kereskedelem és a kézműipar siralmas állapotban volt. A munkanélküliség és a nép elszegényedése addig példátlan méreteket öltött. A protektorátusi rendszer egyre népszerűtlenebb lett, Angliában nőtt a nép elégedetlensége.

A monarchia restaurálása. 1658-ban meghalt Cromwell. A hatalom gyenge és határozatlan fiának, Richárdnak a kezébe került, aki nem tudta irányítani az országot, hát megfosztották a hatalomtól. Gyorsan összehívták a parlamentet, és határoztak a monarchia visszaállításáról, a trónra a kivégzett király fiát, **II. Stuart Károlyt** (1660–1685) hívták meg. Az új király elhagyta Franciaországot, ahol emigrációban élt és ünnepélyesen bevonult Londonba. Így történt a restauráció – a Stuartok dinasztiájának visszahelyezése a trónra.

II. Károly megígérte, hogy nem bünteti meg azokat, akik részt vettek a forradalomban, nem veszi el a polgárháborúk során elfoglalt földeket, biztosítja a szabad vallásgyakorlást. De alighogy megkoronázták, azonnal megszegte szavát. Elkezdődött a leszámolás a forradalmárokkal, a presbiteriánus papok üldözése, a földek visszaadása régi tulajdonosaiknak.

II. Stuart Károly bevonulása Whitehollba. *XVII. sz.*

II. Jakab. *Metszet. 1688*

A régi módon uralkodni az országban azonban már lehetetlen volt: a parlamentben a burzsoázia és az újnemesség képviselői ültek, akik ellenőrizték a király intézkedéseit. Emellett a parlamentben két politikai párt jött létre: a **toryk** és a **wighek**. A toryk a királyi hatalmat támogatták, a királyi jogok sérthetetlensége és a fennálló rend rendíthetetlensége mellett szálltak síkra. A wighek a parlamentet védelmezték, a gazdasági változásokat, az állami és egyházi berendezkedés módosítását szorgalmazták. A toryk az arisztokrácia és a nagy földbirtokosok érdekeit képviselték, a wighek pedig az újnemesség, a kereskedők és a pénzemberek érdekeit. Állandó éles politikai harc dúlt közöttük.

A helyzet Károly halála után még sokkal rosszabb lett, amikor bátyja, a katolikus **II. Jakab** (1685–1688) lépett trónra, aki egyeduralkodó akart lenni és a parlament nélkül kormányzott. Akárcsak elhunyt bátyja, II. Jakab is állandóan pénzeket fogadott el XIV. Lajos francia királytól, és azt ígérte neki, hogy Angliában restaurálja a katolicizmust. A királynak ez a szándéka utolsó csepp volt a pohárban. A toryk és a wighek pártja egyesült és megfosztotta II. Jakabot a tróntól. Helyette legidősebb lányának, Máriának férjét hívták meg a trónra, **II. Orleáni Vilmost** (1689–1702), aki Hollandia kormányzója volt.

„A dicsőséges forradalom" és az alkotmányos monarchia megszilárdítása. A képviselők megkeresésére Vilmos igennel válaszolt. Biztosította őket, hogy Angliába indul és célja az, „hogy megerősítse a protestáns vallást, a magántulajdont és a szabad parlamentet". 1688 őszén Vilmos 15 ezer főnyi hadsereggel Angliában partra szállt és London felé indult. A királyi csapatok átálltak hozzá. II. Jakab, akit mindenki elhagyott, családjával Franciaországba menekült. Orleáni Vilmos ezt nem akadályozta meg.

Bevonult Londonba és királlyá kiáltották ki. Így zajlott le a vértelen államcsíny, a „dicsőséges forradalom". Nevét a XVII. század közepének véres forradalma ellensúlyozásaképp kapta.

A „dicsőséges forradalom" véget vetett a király és a parlament közti évszázados harcnak, eltörölte az abszolutizmust és az alkotmányos monarchia megszilárdulását jelentette Angliában. Ettől kezdve a törvényhozási hatalommal felruházott parlament játszotta a főszerepet. Az egyeduralkodó csak „uralkodott, de nem kormányozhatott". Ezt a rendet a „Bill of Rights" (a jogtörvény) erősítette meg, mely megtiltotta a királynak, hogy törvényeket hozzon, adót hajtson be és a parlament beleegyezése nélkül hadsereget hozzon létre. Az okmányban kihangsúlyozták, hogy a népnek jogában áll eltávolítani a méltatlan királyt és mást ültetni helyébe. A parlament legyőzte a királyt.

Forrásmű

1689. A jogtörvényből

Egyházi és világi lordok és közösségek..., akik ma a nép teljes jogú és szabad képviselőiként gyűltek egybe... ősrégi jogaik és szabadságaik megújítása végett kijelentik a következőket:

1. Hogy kizárólag királyi utasításra, a parlament beleegyezése nélkül törvényt semmissé nyilvánítani vagy törvényt teljesíteni törvénytelen dolog.
4. Hogy adót behajtani a korona hasznára és utasítására... a parlament hozzájárulása nélkül... törvénytelen.
6. Hogy állandó hadsereg toborzása és fenntartása békeidőben a királyságban más módon mint a parlament beleegyezésével, ellenkezik a törvénnyel...
8. Hogy a parlamenti képviselők választása csak szabadon történhet.
9. Hogy a szólásszabadság, a szócsata és minden, ami a parlamentben történik, nem vonhat maga után üldöztetést.
13. És hogy mindenfajta visszaélés megakadályozására, a törvények módosítása, megerősítése és védelme céljából a parlamentet gyakran össze kell hívni.

Megváltozott a trónöröklés rendje is. II. Jakab fiát, aki hithű katolikus volt, és franciaországi emigrációban élt, megfosztották az angol trónöröklés jogaitól. Vilmos halála után II. Jakab legifjabb lánya, **Anna** (1702–1714) lépett a királyi trónra, aki beteges, nem túl okos nő volt. Uralkodása idején a legfontosabb esemény az volt, hogy Anglia részt vett a spanyol örökösödési háborúban (1702–1713). Ez az európai országok közötti véres konfliktus a gyermektelen II. Károly spanyol király halála után lángolt fel Spanyolország és gyarmatainak birtoklási jogáért.

A háborúban való részvétel célja Anglia részéről az volt, hogy legyűrje Franciaország kereskedelmi és tengeri hatalmát. E cél elérésének záloga lett a sikeres háborúzás. Az 1713-as utrechti béke feltételei értelmében Anglia megkapta a Gibraltárt, a földközi-tengeri hatalom kulcsát. Anglia hatalma alá kerültek a francia birtokok is Amerikában: a Hudson-öböl menti területek. Ezenkívül

M. Dyl. Stuart Anna

Anglia megkapta annak teljes jogát, hogy amerikai-spanyol gyarmatokról néger rabszolgákat szállítson, ami óriási jövedelemforrás lett a burzsoázia számára.

A Franciaország feletti győzelem tengeri uralmat biztosított Angliának. Ez viszont lehetővé tette azt, hogy megtegyék az első lépéseket a Nagy-Brit Birodalom létrehozásához. Anna királynő uralkodása idején egyesült Angliával Skócia és Írország. 1707-től az új állami képződmény a **Nagy-Britannia Egyesült Királyság** nevet viselte.

Az angol trónon Annát I. György követte, aki I. Jakab dédunokája, a német Hannoverek dinasztiájának leszármazottja volt. Nem is tudott angolul és az államügyek alig érdekelték. Fokozatosan kialakult egy olyan rend, melyben a király a parlamenti többséget élvező pártból volt kénytelen miniszereket kijelölni. Ez a kormány nem a királynak volt felelős, hanem a parlamentnek. I. György uralkodása idején wigh miniszterek irányították az országot. **III. György** trónra lépésétől kezdve, aki 60 évig foglalta el a trónt, Angliában megszilárdult a parlamentáris vagy alkotmányos monarchia.

Az ipari forradalom kezdete. A XVI–XVIII. század folyamán Angliában a bekerítések miatt gyakorlatilag eltűntek a földtulajdonnal rendelkező parasztok és szinte az összes föld a landlordok kezébe került, akik a földet farmereknek és vállalkozóknak hosszú lejáratú bérbe adták. Az utóbbiak bérmunkát alkalmaztak, a földtől megfosztott tegnapi földműveseket, akik bármilyen bérért hajlandóak voltak dolgozni. Angliában tehát megvalósult az agrárforradalom. Ez előkészítette az ipari forradalom talaját: kézi munkát helyettesítő gépek feltalálását és alkalmazását a termelésben. A manufaktúrák hamarosan átadták helyüket a gyáraknak, a munka szinte teljes mértékben gépesítve volt. Elkezdődött az ipari forradalom a legrégibb angol iparágban, a textilgyártásban.

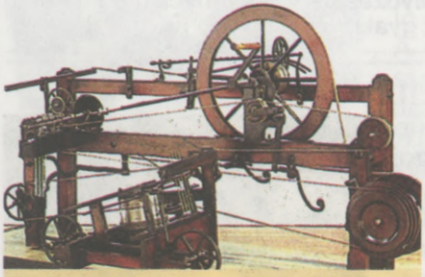

Kézi fonógép

Az angol szöveteknek komoly versenytársai voltak már a XVII. századtól kezdve a szép és olcsó indiai kartonok. A Brit-szigeteken nagy keresletnek örvendtek és behozataluk állandóan nőtt. Ennek megfelelően csökkent az angol anyagok kereslete, és a helyi textilesek elvesztették keresetüket. A kormány többször is megkísérelte megállítani vagy legalábbis korlátozni az indiai karton behozatalát, de sikertelenül. Az anyagok mégiscsak Angliába kerültek, de most már csempészés útján. Az angol takácsok kilátástalan helyzetük miatt időnként sokkoló lépésekre szánták el magukat: egyenesen az utcán tépték le a nőkről a színes indiai kartonból készült ruhát.

Később az angolok megértették, hogy a versenyt csak úgy tudják állni, ha növelik saját szövetgyártásukat és azok olcsóbbak is lesznek. E cél elérésében első lépés volt John Key (e.: ki) takács és mechanikus találmánya, a mozgó vetélő. Ezt egy rugó hozta mozgásba, kétszer gyorsabban mozgott és érezhetően növelte a termelést. Ezután a takácsoknak több fonalra volt szükségük, azaz nagyobb kapacitású fonógépeket kellett előállítani. 1765-ben

James Hargreaves (e.: hárgrívz) asztalos és takács megszerkesztette a „Jenni" mechanikus fonógépet (így nevezte el a mester lányáról), melynek segítségével egy munkás 18–20 orsót hozhatott mozgásba. Az egykori fodrász és rátermett üzletember, Richard Arcrite speciális épületet építtetett gépei számára: az első angliai üzemet. Néhány év múlva gépek és emberek százai dolgoztak itt. Nemsokára egész Észak-Angliában, ahol a sok hegyi folyó biztosította a vízi kerekek megszakítás nélküli működését, téglából épült 4-5 szintes üzemek jelentek meg.

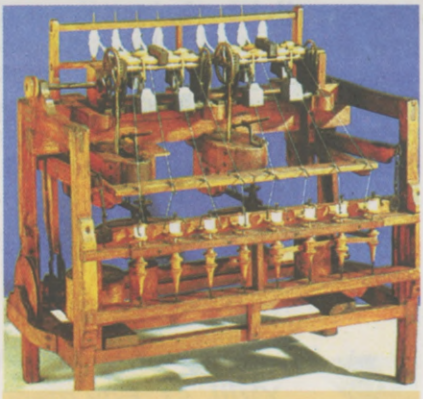

R. Arcrite fonógépe. *Modell*

Az ipari forradalom fejlődése és első tanulságai. Egyik feltalálást követte a másik, és nemcsak a textiliparban. Más iparágakban is fontos változások álltak be. Óriási jelentőségű volt a gyáripari termelés történetében a gőzmotor megjelenése. A vízmeghajtású motortól eltérően, mely kizárólag a folyók energiájától függött, a gőzmotort bárhol lehetett alkalmazni. Ezt a motort egy skót feltaláló alkotta meg, James Watt (e.: vat). Húsz évet töltött gőzgépének tökéletesítésével, míg 1784-ben használatra alkalmassá tette. A gőzmotor alkalmazása a gyárak elterjedéséhez vezetett.

A gőzgép szénnel működött, ami erős lökést adott a szénipar fejlődésének. A vaskohászat szintén átállt a kőszén használatára. Faszénnel olvasztani a vasat, mint régen, sokkal bonyolultabb volt, ráadásul a nagy erdőségeket is lepusztították már. A fűtőanyaghiány akadályozta a kohászat fejlődését, Anglia kénytelen volt külföldről hozni be a fémet. Most a helyzet teljesen megváltozott: Anglia sok jó minőségű fémet gyártott és maga árulta ezeket más országoknak. A lényeg, a fémolvasztás növelése lehetővé tette több gép kibocsátását. A továbbiakban a műszaki találmányok nemcsak a fémtermelés növekedésére hatottak, de olcsóbbá is tették azt.

Az ipari forradalom és a termelési ágazatban beállt változások megkövetelték a közlekedés és a közlekedési útvonalak fejlesztését. Anglia hosszú ideig szenvedett a rettenetes állapotban levő utaktól: ott, ahol befejeződött a kátyú, kezdődött a gödör, a gyakori esőzések általában áthatolhatatlan sártengerré változtatták ezeket. Ugyanakkor a sok szenet, vasat, gyapotot és egyéb nyersanyagot a lelőhelyről a kikötőkbe és a gyárakba kellett szállítani. A késztermék szintén arra várt, hogy a messzi piacokra szállítsák. A szállítást olcsóvá és megbízhatóvá kellett tenni. E probléma megoldásához fogott hozzá John Metkár, a „Vak Dzsek". Hatéves korában himlős lett és elvesztette látását, de felnőttként megtanult kitűnően tájékozódni és megtalálni az útépítés legjobb irányvonalait. Metkár volt az, aki elsőként domború utakat csinált és melléjük sáncokat képezett ki, hogy oda folyjon a víz. Ezeket az utakat egész évben lehetett használni.

Korántsem minden út bírta sokáig az állandó nehéz terhek szállítását. A tengeri hajószállítás viszont nagyon sokba került. A kiutat a csatornaépítésben találták meg. Csakhamar csatornák egész hálózata épült ki az országban.

A csatornák lehetővé tették a szén, fém, de különösen a túlsúlyos áruk könnyű és olcsó szállítását nagy mennyiségben.

A gépek alkalmazása a munkabér csökkenését vonta maga után. A munkások egy része pedig a munkáját is elveszítette. A munkakörülmények nagyon nehezek voltak. Egy munkanap 14–18 órán át tartott. A tulajdonosok szívesen foglalkoztatták a nőket és a gyerekeket, akiknek kétszer-háromszor kevesebbet fizettek, mint a férfiaknak. A kormányrendeletek szigorú fegyelemre kényszerítették a gyárakat, kegyetlenül megbüntették a legkisebb kihágást is. Mindez riadalmat váltott ki a munkásság körében.

forrásmű

XVIII. sz. Egy manchesteri gyár munkafeltételeiről szóló cikkelyből

A gyapotgyárak nagy épületekben vannak elhelyezve, és úgy alakították ki, hogy minél több ember dolgozhasson bennük. Hogy ne legyen kihasználatlan hely, a gyárakat többszintesre építik, a szintek többsége alacsony. A helyiségek java része gépekkel van tele... Az iparág specifikus jellege miatt a levegő állandóan tele van gyapotporral, ami az olaj szagával keveredve... különösen kellemetlen bűzt eredményez.

A gyári munkások száma a gyár méretétől függ. Az egyik gyárban... több száz ember dolgozott. A gyárak gyakran éjjel-nappal működnek, ehhez nagyon sok gyertyát használnak, de szinte semmit sem tesznek annak érdekében, hogy cserélődjön a levegő, emiatt soha nincs friss levegő... Milyen következményeket várhatunk ilyen gyilkos körülmények között?

XVIII. sz. Az alsóház jegyzőkönyvéből a gyapjúfésülők panaszáról Devonshire (e.: devnsör) grófságban

A fésűsök engedélyt kérnek arra, hogy felhívják a ház figyelmét, miszerint a gyapjúfésülő gépek feltalálása és alkalmazása nagyon nagy mértékben csökkenti a munkaerő-keresletet, komolyan és valóban félni kell attól, hogy a közeljövőben a fésűsök családjukkal együtt haszontalan és súlyos teherré válnak az állam számára. Úgy gondoljuk, hogy csupán egy gép egy felnőtt munkás vagy 4–5 gyerek segítségével ugyanazt a munkát elvégezheti, mint 30 ember egyszerű kézi munkával... Hogy a gépek, amelyekre panaszkodnak, gyorsan szaporodnak ebben a királyságban, aminek pusztító eredményét már érzik, mivel soknak közülük nincs már se munkája, se élelme. Mélységes szomorúsággal és borzalommal várják... a teljes nincstelenséget és elszegényedést, mivel 50 ezer fésűs családjával együtt kénytelen lesz segélyért folyamodni...

A gyári munkások egyre gyakoribb elégedetlensége a gépek elleni lázadásban tört ki. A munkások betörtek a gyárakba, összetörték a gyűlölt munkapadokat, néha felgyújtották a gyár épületét is. Ezeket az embereket ludditáknak nevezték Ned Ludd (e.: lád) után, aki ifjú ember létére csaknem elsőként szétvert egy harisnyagyári kötőgépet. A vállalkozóknak nagy veszteségeik lettek e romboló tevékenység folytán, és védelmet követeltek a kormánytól. A parlament törvényt hozott, mely halállal büntette a géprombolást. Sokszor katonai osztagok segítségével verték szét a luddistákat. A lélekben elkeseredett luddisták cselekedetei nem tudták megállítani a sikeres ipari forradalom menetét, melynek főbb tanul-

ságai csak a XIX. században mutatkoznak meg, de a XVIII. században már világossá vált a gépi termelés előnye a manufaktúrával, és a gépi munka előnye a kézi munkával szemben. Az ipari forradalom lerakta az új burzsoá társadalom gazdasági alapját, a „régi rend" krízisének egyik fontos ismérve lett. Az angol találmányok gyorsan terjedtek más országokban is. A XVIII–XIX. század fordulója már makacsul követeli a műszaki megújulást, a modernizációt.

1. *Milyen változások történtek az angol gazdaságban a XVI–XVII. század fordulóján?*
2. *Miért volt vonzó a puritanizmus az angol burzsoázia számára és miért utasította el azt az anglikán egyház?*
3. *A polgárháború kezdetén miért nem voltak sikeresek a parlamenti hadsereg harci cselekményei, később miért győzött mégis?*
4. *Mikor és milyen oknál fogva állt be törés a polgárháború menetében? Milyen eseménnyel kapcsolatos a törés kezdete?*
5. *Milyen alapon mondhatjuk, hogy Cromwell protektorátusa katonai diktatúra volt?*
6. *Miben különbözik a restaurált monarchia a forradalom előttitől?*
7. *Az 1688-as államcsínyt helyesen nevezik-e „dicsőséges forradalomnak"?*
8. *Mik voltak az agrárforradalom tanulságai? Miből lehet arra következtetni, hogy előkészítette az ipari forradalom talaját? Az ipari forradalmat le lehet-e szűkíteni a műszaki újítások bevezetésére?*

FELADATOK

1. *Próbáljátok értékelni Cromwell államfői tevékenységét. Mi volt benne több: pozitív vagy negatív vonás?*
2. *A „Jogtörvény" részlete alapján jellemezzétek az alkotmányos monarchiát. Miért nevezik „parlamentárisnak" is?*
3. *A tankönyv anyagát felhasználva csináljatok táblázatot „Az ipari forradalom kezdetének főbb találmányai" címmel.*

			A találmány jelentősége

4. *A tankönyvben megadott okmányok alapján jellemezzétek a gyári munkások munkakörülményeit. Miben látták nyomorúságuk okát? Az említett dokumentumok alapján mondhatjuk-e azt, hogy a luddisták mozgalma nem volt véletlen? Hogy gondoljátok: akadályozhatták-e a luddisták a továbbiakban az ipari forradalom fejlődését?*

21. FRANCIAORSZÁG A HATALMA CSÚCSÁN

XIV. Lajos, a napkirály. Franciaország, miután győzött a 13 éves háborúban, a XVII. század második felében Európa egyik legerősebb állama lett. XIII. Lajos halála után ötéves fia, **XIV. Lajos** (1643–1715) lett a király, a régens királynő pedig a kiskorú egyeduralkodó édesanyja, Ausztriai Anna. A tényleges hatalom azonban teljhatalmú favoritja első minisztere, **Julio**

Hyacinthe Rigaud. XIV. Lajos. *1701.*

Mazarin kezébe került. A tehetséges diplomata belpolitikája nem volt népszerű a franciák körében és ez a Frondl mozgalomhoz – polgárháborúhoz vezetett. Legyőzvén a polgárháborút, a francia abszolutizmus legfényesebb napja ragyogott fel, amely IV. Lajos nevéhez fűződik. A francia egyeduralkodó meg volt győződve a királyi hatalom isteni eredetéről, és biztos volt abban, hogy ez a hatalom korlátlan. Még 17 éves korában fejtette ezt ki híres mondásában, melyet a legfelsőbb bíróság békétlenkedő tagjainak címzett: „Azt gondolták, uraim, hogy Önök az állam? Az állam én vagyok!"

Saját nagyságának eszméjét XIV. Lajos Versailles-ban (e.: verszáj) egy hatalmas palotaegyüttesben testesítette meg Párizs közelében. A legjobb építészek és kertészek műve, Versailles, lenyűgöző pontos és keresett formáival, ideálisan megtervezett parkjával a királyi hatalom addig ismeretlen szimbólumává lett, példa minden európai egyeduralkodó számára. Lajos ide helyezte át rezidenciáját, átalakítva a királyi udvart Franciaország politikai és polgári életének központjává.

A napkirály név még Lajos 15 éves korában keletkezett, amikor Lajos az egyik udvari balettben eltáncolta „a nap, amely eloszlatja a sötétséget" szerepet. Ez gyorsan és erősen hozzátapadt az uralkodó nevéhez, aki felnőtt emberként a festőket és szobrászokat tudatosan arra ösztökélte, hogy a mitológiai Apollóként, a Nap isteneként ábrázolják őt.

A király mindig egyszerű és barátságos volt. A palotában még a szobalányokat is köszöntötte. Ugyanakkor éppen XIV. Lajos uralkodása alatt született meg a pompás és szigorú udvari ceremónia, mely a király személyét volt hivatva felmagasztalni. Minden lépése a reggeli ébredéstől a hálóruhájának esti felöltéséig és a lefekvésig egy bonyolult rituálé lett, melyet számos udvaronc kísért figyelemmel. Lajos megteremtette az egyeduralkodó igazi kultuszát. Európában nem volt udvar, amely ne szerette volna utánozni az udvari életnek ezt a stílusát. A király betekintett az államigazgatás minden részletébe és erős kézzel tartotta a hatalom gyeplőjét. Bármit ajánlhattak neki a miniszterek, az utolsó és a végső szó mindig az övé volt. Csak egy ember létezett, akinek véleménye nélkül a király nem hozott egyetlen fontos döntést sem, **Jean-Babtiste Colbert** (1619–1683).

A királyi kincstár őre. Colbert kitűnően tudta, hogy az állam ereje a pénzügyi állapottól függ, amely a maga részéről erősen kötődik a gazdasághoz. Ezért a miniszter állandó figyelemmel kísérte az ország ipari fejlődését és minden eszközzel ösztönözte a francia vállalkozókat és a kereskedőket.

Kezdeményezésére a manufaktúrák kölcsönöket és adókedvezményeket kaptak. Hamarosan vezető pozícióba kerültek a belföldi piacon. A nemzeti

Claude Lefebvre. Jean Batiste Colbert

Charles Lebrun. XIV. Lajos megalapítja a tudományos akadémiát

termékek minősége javult, ami biztosította kijutásukat az európai piacokra. Mindenütt kedvelték a Franciaországban gyártott selyemkelméket, gobelineket, csipkéket. Ugyanakkor a francia piacot védve a külföldi konkurenciától, Colbert magas vámokat vetett a külföldi árukra. Behozataluk hirtelen megcsappant. Politikáját, a protekcionizmust Colbert mesterien és magabiztosan valósította meg.

Colbert-nak nagy kedvence volt a flotta, amelynek szükségleteire a miniszter soha nem sajnálta a költségeket. És a flotta szemlátomást megváltozott: az addigi három hajó és 6 gálya helyett most 270 hajóból és 60 gályából állt. Colbert meg akarta semmisíteni Franciaország fő kereskedelmi vetélytársai, Hollandia és Anglia tengeri fölényét és biztosítani a maga első-

Charles Lebrun. XIV. Lajos látogatása a „Gobelin szállodában". *XVII. sz.*

ségét a tengereken. Ezért mindig talált elegendő költséget kereskedelmi hajók építésére. Franciaországban hatalmas kereskedelmi társaságok alakultak: a Kelet-indiai Társaság a jelenlegi Indonézia területén kereskedett, a Nyugat-indiai Társaság pedig Amerikában. Minden árut forgalmaztak, a cukortól kezdve a rabszolgákig, mégsem tudták legyűrni Hollandiát a nemzetközi kereskedelem terén. Colbert terve megbukott, de politikája gyümölcsöző volt a francia gazdaság állapotára nézve.

Forrásmű

XVII. sz. Jean Batiste Colbert. „Levelezés, visszaemlékezések és rendelkezések" (részlet)

Azon a hasznon kívül, amely magától értetődően óriási összegeket hozott volna a királyi kasszába, a manufaktúrák segítségével elláttuk volna kenyérrel az egyszerű nép millióit, akik jelenleg munkanélküliségtől szenvednek. Ebből sok munka adódna a tengerészeknek, a tengeri kikötőknek, a hajók számának jelentős növekedése pedig... még jobban megerősítené az államhatalmat is. Véleményem szerint ezek azok a célok, amelyeket szem előtt kellene tartania a királynak korlátlan uralkodásában, a népe iránti jóságában és szeretetében...

Ha Franciaország természetes hatalmához hozzá tudná tenni azt az erőt, amelyet az ipar és a kereskedelem ad, ... akkor a király fensége és hatalma eleddig ismeretlen méreteket öltene.

Földgömb. *Franciaország. XVII. sz.*

Lajos háborúi az európai államokkal. XIV. Lajos uralkodásának idején hadserege 30 éven át nem hagyta el a csatateret. A király, aki „összeurópai egyeduralkodó" szerepéről álmodozott, területszerző politikát folytatott. A francia seregek minden ok nélkül elfoglalták Strassbourg szabad városát. Ez az európai országokban nagy felháborodást keltett.

1685-ben a helyzet kiéleződött, mert Lajos semmissé nyilvánította a nantes-i ediktumot. A hugenottákat üldözni kezdték: lerombolták templomaikat, elűzték papjaikat, bezárták iskoláikat. A hugenottákat erővel kényszerítették arra, hogy térjenek át a katolikus hitre. Ily módon akarta Lajos létrehozni államában a vallási egységet, de az eredmény nem ez lett. Közel 200 ezer hugenotta, főleg felvilágosult kézműves és kereskedő elhagyta Franciaországot. A szomszédos protestáns államokban és az Újvilágban találtak menedéket, ahová nemcsak óriási pénzeszközöket, de mesterségük titkait is kimenekítették. A hugenották tömeges áttelepedése érezhető csapást mért a francia gazdaságra.

Lajos agresszív politikájára Európa franciaellenes koalícióval válaszolt. A felek között az összeütközés elkerülhetetlenné vált, kellő ürügyet, mint mindig, találtak. 1700-ban meghalt II. Károly, Spanyolország királya, akinek nem voltak egyenes

ágú leszármazottai. Trónját XIV. Lajos unokájára hagyta azzal a feltétellel, hogy a spanyol és a franciaországi korona soha nem egyesül egy kézben. Lajosnak esze ágában sem volt teljesíteni ezt a feltételt. Amint unokáját Spanyolországban V. Fülöp néven királlyá koronázták, Lajos azonnal kijelentette: „A Pireneusok többé nem léteznek!" Tehát Spanyolországban és Franciaországban ettől fogva egy dinasztia uralkodott, a Bourbonok, akik óriási birtokokat mondhattak magukénak.

Franciaország mértéktelen megerősödése általános európai háborút robbantott ki a spanyol örökségért. A háborúban Franciaország súlyos vereségeket szenvedett, ezért a Versailles-ban aláírt háború utáni békét nem véletlenül tartották „megmentő" békének. A békefeltételeknek megfelelően V. Fülöp megtartotta trónját, azonban le kellett mondania a francia korona öröklési jogáról. Megszűnt Franciaország fölénye Európában, amelyet a 30 éves háború után elért.

Pápai követ audienciája XIV. Lajosnál. *Litográfia*

Az örökösödési háború volt XIV. Lajos utolsó háborúja. A háború befejeződése után nem sokkal a király, aki csaknem háromnegyed századon át uralkodott Franciaországban, eltávozott az élők sorából. Nem volt sem nagy politikus, sem hatalmas hadvezér, de mégis XIV. Lajos vetett véget végérvényesen a torzsalkodásoknak és befejezte az államépítést. A napkirály uralkodását igazi kulturális kincsek megalkotása kísérte.

A francia klasszicizmus. A francia kultúra szimbóluma egy új művészeti stílus lett, a klasszicizmus (latin eredetű szó: mintaszerű). Pontosabban ez a szó azt jelenti, hogy „a klasszikusra épülő", azaz olyan alkotásokra, melyeket a tökéletesség csúcsának ismertek el. A klasszikus művészek számára ezt az antik kultúra emlékei és a reneszánsz jelentette. Követésre méltó eszménynek mindenekelőtt az antik mitológia és történelem témáit tartották. Franciaországban a klasszicizmus a XVII. sz. közepén gyökeresedett meg, amikor az abszolút monarchia fénykorát élte. A művészetet akkor nagy becsben tartották, az állam ösztönözte a művészeket, de egyben megpróbálta rákényszeríteni őket, hogy a király érdekeit szolgálják.

A klasszicizmus fő jelszava: „Ész és rend mindenben". Teoretikusai meg voltak győződve arról, hogy a művészetben a szépség alapját a pontos szabályok vetik meg. Ezeket folyamatosan be kell tartani, félretéve minden fantasztikumot és valótlanságot. Minden műfajt, minden művészeti

Jean Nocre. XIV. Lajos Jupiter alakjában. *1670 körül*

Zenés színház. *1740 körül*

Pierre Corneille

Jean Racine

alkotást bizonyos törvények szerint kell létrehozni, a törvények keretein nem szabad túllépni. A klasszicizmus legnagyobb sikerei a színházhoz kapcsolódnak. A főszerepet a drámára osztották. A drámának hármas egységre kellett támaszkodnia: az idő, a hely és a cselekmény egységére. A klasszikus színdarab minden cselekményének egy nap alatt kellett lezajlania, egy helyen történnie és egy téma vonalán kevés szereplővel. A színházban kialakult a hangnemek és a gesztusok bizonyos rendszere. A színészek nagy hévvel szavaltak, a hősök és hősnők, akiket alakítottak, mindig fennkölt hősök voltak.

Az új elvekre épülő színház születésénél ott volt **Pierre Corneille** (pierr kornej) (1606–1684). Történelmi tárgyú tragédiáiban (Cid, Horatius) társadalmi kötelezettségeiket hűen teljesítő hősöket ábrázolt, akik az állam javát szolgálták. A kor másik ismert drámaírója **Jean Racine** (zsan raszin) (1639–1699) volt.

Műveiben antik témákat dolgozott fel (Androméda, Phaidra), melyeknek hősei erős érzelmeiket mindig feláldozták a törvényeknek.

A francia színház repertoárjában a klasszicizmus korában vígjátékok is voltak. Ezeknek szerzője **Jean-Baptiste Molière** (e.: zsan batiszt moliër) (1622–1673) drámaíró volt. Darabjaiban szorosan összekapcsolódik a komikus és a tragikus, kigúnyolja kora társadalmának

Moliére

Moliére komikus divatbáb szerepében egy előadásban

hibáit: a papok arcátlan álnokságát (Tartuffe), a meggazdagodott burzsoá esztelen törekvését arra, hogy hasonlóvá váljon a nemeshez („a polgárnemes"), a butaságot és a fösvénységet („Scapin furfangjai").

A festészetben a francia klasszicizmus **Nicolas Poussin** (e.: nikolá puszen) (1594–1665) munkásságában csúcsosodott ki. A művész, aki rendkívül művelt ember volt, életének nagyobb részében Olaszországban alkotott. Képeinek témáit antik jellemek sugallják és irodalmi alapjuk van („Tankred és Herminia", „Árkádiai pásztorok"). Sok olyan vászna van, főképp tájképek, melyeken mitológiai és bibliai hősök szerepelnek. („Táj Herkulessel", „A négy évszak" ciklus). Poussin műveiből az ész hatalma, a világ gyönyörűsége, a társadalmi kötelezettségeikhez hű hősök tökéletessége sugárzik felénk.

Az építészetben az új stílus megtestesülése Versailles lett, amely számos építész, szobrász és kertész közös munkájának gyümölcse. XIV. Lajos, aki a klasszicizmus nagy tisztelője volt, egy olyan együttes létrehozásával bízta meg őket, mely a monarchiát volt hivatott dicsőíteni. A királyi rezidenciában a klasszikus építészet gazdag belső kiképzéssel egyesült: síkdíszítményekkel, boltívekkel, oszlopokkal, amelyeket bronzból, márványból, értékes fafajtákból faragtak, a falakat, a boltíveket művészi freskók, szobrok, bútorok díszítették, meg maga a természet és a park.

A versailles-i park három kilométer hosszan terült el. Szigorú rendszerezése miatt azonban nagyon könnyű volt áttekinteni. A bokrokat akkurátusan nyírták, a fasorok derékszögben összeértek, a virágágyásokat pontos mértani alakzatok szerint képezték ki, a medencék vize tükörsima volt. Az ilyen parkot szabályozott vagy francia parknak nevezik. A klasszikus művészek hittek abban, hogy a művészet célja a világ és az ember átalakítása, a szépség eszményeinek életre keltése. Mivel a monarchiát szolgálta, az új stílus egyre inkább a pompa és a rideg ünnepélyesség jellegét öltöt-

Pierre Patey. A versailles-i kastély látképe a párizsi útról

te fel. A többi európai ország is érezte a hatását, de a XVII. században mégis megmaradtak a barokk stílus mellett.

1. *Milyen eszme vezérelte XIV. Lajost Versailles építésekor? Sikerült-e neki elérni célját?*
2. *Miért akarta XIV. Lajos semmissé nyilvánítani a nantes-i ediktumot? A reális eredmény megfelelt-e a király terveinek?*
3. *Mire gondolt XIV. Lajos, amikor unokája spanyol királlyá választásakor kijelentette: "A Pireneusok többé nem léteznek"?*
4. *Miben rejlettek a klasszicizmus sajátosságai? Miért éppen a XVII. századi Franciaországban bontakozott ki?*

FELADATOK

1. *Az idézett okmány alapján próbáljátok megmagyarázni: Jean-Baptiste Colbert meggyőződése szerint mi képezte az állam hatalmának az alapját. Miért tulajdonított nagy jelentőséget a francia miniszter a flotta építésének és milyen célt szolgált ez? A király hatalmának növelése volt-e Colbert politikájának célja, vagy gondolt az egyszerű nép szükségleteire is? Megfigyeléseiteket alapozzátok meg.*
2. *Segédkönyvek segítségével készítsetek tudósítást egy neves francia klasszicista szerző munkásságáról.*

22. A FELVILÁGOSODÁS FÉNYE

A tudás diadala a felvilágosodás. A XVII. században és XVIII. század fordulóján Európában új eszmei áramlat jelentkezett: a felvilágosodás. Megjelenését az életfeltételek megváltozása segítette, melyeket a kapitalizmus fejlődése keltett életre: a természeti és tudományos forradalom és a racionalizmus terjedése, az ember korlátlan lehetőségeibe vetett hit.

A XVIII. század a felvilágosodás koraként került be a történelembe, a változások és a megújulás korszakaként. Az életnek nem egyetlen meghatározott oldalát érintették, hanem minden területét: a vallást és a politikát, az oktatást és a nevelést, a kultúrát és a művészetet, a tudományt és a technikát. A felvilágosodás eszméi a béke, az erőszakmentesség, a vallási tolerancia, a tekintélyek bírálata (a szabadgondolkodás), az emberek szabadsága, jóléte és boldogsága voltak. Ezek nemcsak Európában terjedtek el, hanem az Újvilágban is és nemzetközi jelleget öltöttek. Ugyanakkor a felvilágosodás minden országban kialakította a maga sajátosságait is.

A békétlen háborúzásokkal telített XVII. századhoz képest a felvilágosodás korát egy bizonyos fokú politikai stabilitás, gazdasági növekedés, az életkörülmények javulása és kulturális eredmények jellemezték. Ezek a pozitív változások arra engedtek következtetni, hogy az emberi élet jobbá tehető. E kor gondolkodói, a felvilágosítók hittek „az ész természetes világosságában". Véleményük szerint az ember, aki születésétől fogva értelmes, arra hivatott, hogy alakítsa a társadalmat, az értelem alapjaira helyezze azt. Ehhez mindössze annyit kell tenni, hogy kihasználjuk minden ember képességeit. Ehhez feltétlenül nevelni és oktatni kell az embereket, a társadalomban pedig terjeszteni a tudást és a tudományos felfedezéseket. A felvilágosítók meg voltak győződve arról, hogy csakis a tudás segítségével lehet elérni a jólétet és a felvirágzást.

A XVIII. századot nem véletlenül nevezik az „ész korának" az európai történelemben. A tudásba, a tudomány és a technika vívmányaiba vetett hit erős lökést adott a haladás eszméjének kialakulásához, az emberiség töretlen előrehaladásához.

A felvilágosodás főbb eszméi Angliában születtek meg. A XVII. században Anglia szemmel láthatólag megelőzte az európai államok többségét történelmi fejlődésében és a társadalmi haladás sajátos mintája lett. Az angol felvilágosodás alapjait egy ismert gondolkodó rakta le, **John Locke** (e.: dzson lokk) (1632–1704). Azt bizonygatta, hogy az emberek születésüktől fogva egyenlők, ezért természet adta joguk van az élethez, a szabadsághoz, a tulajdonhoz. Ezeknek az emberi jogoknak a biztosítására és védelmére egymás közt önként társadalmi szerződést kötnek, mely alapul szolgál az államépítéshez és az államhatalom kialakulásához. Ha az államhatalom megsérti a társadalmi szerződést vagy megsérti alattvalói személyes szabadságát és tulajdonát, a népnek törvény adta joga leváltani az ilyen hatalmat.

John Locke. *1680 körül*

Locke, aki az abszolutizmus esküdt ellensége volt, a Stuartok hatalmának restaurációjakor kénytelen volt Hollandiába emigrálni, és hazájába csak az alkotmányos monarchia megalakulásakor tért vissza. Nem csoda, hogy elgondolkodott azon, mi módon lehetne elkerülni az államhatalom megerősödését. Így született meg a hatalom megosztásának eszméje: a törvényhozó hatalmat képviseleti szerv, a parlament kezébe, a végrehajtó hatalmat pedig az egyeduralkodó és a kormány kezébe kell adni. Locke különös szerepet szánt a törvé-

nyesség elve betartásának. Azt állította, hogy „a polgári társadalomban egyetlen ember sem mentesülhet a társadalom törvényeinek betartása alól".

Charles Montesquieu

A francia felvilágosodás és Voltaire. A zseniális felvilágosítók legnépesebb köre Franciaországban jött létre. Nekik köszönhető, hogy az ország az európai szellemi élet központja lett. Innen terjedtek tovább a felvilágosodás eszméi egész Európában. A francia felvilágosodás egyik létrehozója **Charles Montesquieu** (e.: sárl monteszkjő) (1689–1755). Bírálta a francia abszolutizmust és tisztelte az angol alkotmányos monarchiát. Locke nyomdokain haladva kidolgozta a hatalommegosztás elméletét. „A törvények szelleméről" c. munkájában elsőként foglal állást a hatalomnak törvényhozó (parlament), végrehajtó (monarchia) és bírósági hatalomra osztása mellett, hogy minden reálisan, a másik ellensúlyozásaként működjön. Ezt az elvet Montesquieu meghatározónak tekintette a törvényesség betartásában.

Voltaire

A francia felvilágosodás legkiválóbb képviselője François Marie Arouet (e.: franszoá mári orué), akit **Voltaire** (e.: voltër) (1694–1778) álnéven ismernek. Sokoldalú, nagy tehetségű ember, filozófus, történész, író volt. Meggyőződése és szatirikus írásai miatt üldözték, a Bastille (e.: bastijj) börtönébe zárták, majd száműzték. Az Angliában töltött több mint két év csak megerősítette Voltaire politikai szabadságszeretetét és vallási türelmét. Európában minden művelt ember ismerte a katolikus egyház hatalma ellen irányuló felhívását: „Tapossátok el a csúszómászót!" Az egyház kritikája azonban nem gátolta Voltaire-t abban, hogy hithű katolikus legyen. A vallásban az erkölcs támaszát látta, amire szüksége van a társadalomnak, határozottan kiállt a szabad vallásgyakorlás mellett és fennen hirdette a vallási tolerancia eszméjét.

Voltaire sohasem volt közömbös az igazságtalansággal szemben. Nyilvános fellépései, írásai az ártatlanul elítéltek védelmében nagyon népszerűek voltak. Némely európai egyeduralkodó tiszteletét is elnyerte. II. Katalin orosz cárnő és II Frigyes porosz király leveleztek is Voltaire-rel, annyira szerettek volna „felvilágosult uralkodónak" látszani. Annyira nagy hatással volt kortársaira, hogy a XVIII. századot sokszor még ma is „Voltaire korának" nevezik. A nagy „szellemes élcelődő" műveit kedvelték a tömegek és ez a kor szimbólumává emelte nevét, az európai méretű eszmei áramlatot „volterianizmusnak" nevezték el. Teljes mértékben kiérdemelte a feliratot sírján, melyet

utódai vették rá: „Költő, történész és filozófus, aki magasztalta az emberi elmét és megtanított szabadnak lenni".

A Nagy Francia Enciklopédia. A felvilágosodás korának igazi remekműve volt az „Enciklopédia vagy a tudomány, a művészetek és a kézművességek értelmező szótára". Első kötete 1751-ben jelent meg két szerző tollából, a filozófus **Denis Diderot** (e.: döni didró) (1713–1784) és a matematikus **Jean D'Alambert** (e.: zsan dölâmbr) (1717–1783). Hittek abban, hogy a tudás és a műveltség képes átalakítani a világot, s ezért igyekeztek a legszélesebb körű információval szolgálni az olvasónak a tudomány, a művészet és a kézművesség helyzetéről. Diderot és D'Alambert felkérésére az „Enciklopédia"-ba ismert tudósok és írók írták a cikkeket, akik igazi mestereik voltak szakterületüknek. Sokan közülük nagyon merész elveket hangoztattak, amiért a kiadókat veszélyes eszmék terjesztésével vádolták. D'Alambert otthagyta az „Enciklopédiá"-t, Diderot egy bizonyos időre bekerült még a királyi börtönbe is. Azonban minden kellemetlenség ellenére a francia „Enciklopédia" továbbra is megjelent. Összesen 35 kötetét adták ki, melyek nemcsak cikkeket, de illusztrációkat, táblázatokat is tartalmaztak. Az „Enciklopédia" gyorsan terjedt, sokak számára helyettesítette a tankönyvet, sőt még szinte a könyvtárat is. Elősegítette, hogy mérhetetlenül több ember kezdett érdeklődni a tudományok iránt, mint korábban, hogy meggyökeresedett a vallási türelmesség és a józan ész. Nagy szerepe volt az új ember – az aktív, találékony, a jövőbe tekintő ember – arculatának formálásában, aki személyes és társadalmi jólétre törekszik.

Jean Fragonard. Denis Diderot. *1769*

Jean Leron D'Alambert

Rousseau eszményképei. A francia felvilágosodás fejlődésének új szakasza **Jean-Jacques Rousseau** (e.: zsan zsák russzó) (1712–1778) nevéhez fűződik. Rousseau osztotta a felvilágosítók nézetét, miszerint a természet egy nagy harmonikus rendszer, az ember pedig alkotórésze. Azonban velük ellentétben Rousseau meg volt győződve arról, hogy az emberek saját maguk tönkretették a „természetes állapotot" azzal, hogy különböző olyan intézményekkel vették magukat körül, amelyek ellenkeznek a természet törvényeivel.

Rousseau nem ismerte el a haladás pozitív eredményeit, és azt hangoztatta, hogy vissza kell térni az élethez a természet ölén. Az ő eszményképe a csendes, mértéktartó falusi életmód volt, melyet a mindennapi munka tölt ki, a szerény életmód és a pihenés. Aki ilyen körülmények között nő fel, az maga is el tudja dönteni, mit tanuljon. Rousseau felfogásában a nevelés a gyermek természetes adottságainak és készségeinek a fejlesztése, minden kényszer elvetése. Rousseau nemcsak szembehelyezte a természetet az akkori civilizációval,

Jean-Jacques Rousseau

de állította, hogy a tudomány és a művészet fejlődése csak rontja a társadalmat. Ez felháborította a felvilágosítókat és csípős kritikát váltott ki Voltaire részéről.

Rousseau-nak megvolt a saját véleménye az államhatalomról is. Szerinte a legtökéletesebb társadalom az, amely összes polgárának szerződésére épül. Hatalmas közösségbe tömörülő szabad, egyenjogú emberek állama ez: a köztársaság.

Forrásmű

XVIII. sz. Jean-Jacques Rousseau „Az emberek közti különbségek eredetéről és okairól" c. értekezéséből

Az első, aki bekerített egy darab földet és azt mondta rá: „Ez a föld az enyém" és ráadásul talált eléggé naiv embereket, akik ezt el is hitték, a polgári társadalom igazi alapítója volt. Mennyi szenvedéstől és szörnyűségtől szabadította volna meg az emberiséget az, aki a karókat kihuzgálva és az árkokat betemetve ezt kiáltotta volna: „Vigyázzatok! Ne hallgassatok erre a csalóra! Elpusztultok, ha elfeleditek, hogy a föld gyümölcse mindenkié, a föld pedig senkié".

A felvilágosodás eszméi és a társadalom. Az új eszmék eléggé gyorsan elterjedtek a korabeli társadalomban. Ezeknek az eszméknek a jegyében történtek a változások az oktatásban és a hagyományos családi nevelésben. Érezhetően szorosabbá váltak a családi kapcsolatok, s ebből kifolyólag a gyermekekhez való viszony. Még a családi képeken is a kis lédik és dzsentlmenek helyett, akiket korábban komoly pózokban festettek le, megjelentek a játszó gyermekek.

A szülők többet foglalkoztak gyermekeik nevelésével és képességeik fejlesztésével. Utódaiknak nemcsak jólétéről gondoskodtak, de szerették volna jó oktatásban is részesíteni őket. Az iskolai hálózat bővítése, ideértve a szegényekét is, az iskolázott emberek számát növelte. A kislányok többnyire az anyjuktól tanultak írni és háztartást vezetni, de sokan közülük már iskolába is jártak. A gazdag családokban szinte megszokottá vált, hogy házitanítót fogadtak a leányok mellé.

William Hogárt.
Graham doktor gyermekei

Jean-Babtiste Sarden.
Kislány badmintonlabdával

Ebben a kegyetlen korszakban a testi fenyítés megszokott dolog volt. Azonban sokkal többen igyekeztek meggyőzni a szülőket és a tanítókat a testi fenyítés káráról. Locke hangoztatta: „Azokból a gyerekekből, akiket gyakran vernek, ritkán válik jó ember".

Forrásmű

XVIII. sz. John Locke „Gondolatok a nevelésről" c. értekezéséből

A gyereknek csak egy játéka kell legyen. Ez takarékosságra neveli, fél elveszíteni vagy megrongálni féltett kincsét, a sok játék viszont pazarlóvá és tékozlóvá teszi... Egy szép kavics, papírlap, a mama kulcscsomója és mindaz, ami nem veszélyezteti a biztonságát, elszórakoztathatja a kisgyereket, legalább úgy, mint az üzletben vásárolt drága játék, ami könnyen törik és tönkremegy.

XVIII. sz. Hanna Vulli („Az igazi lady kézikönyve") művéből

Siessetek az iskolába... Ne ácsorogjatok az utcán és ne lógjatok el az órákról. Ne feledjetek otthon semmit: sem a könyveket és füzeteket, sem a kesztyűt és a zsebkendőt. Ne töltsétek haszontalan fecsegéssel az időt az iskolában; ne zajongjatok, hogy ne zavarjátok a tanítónőt és osztálytársaitokat. Igyekezzetek szépen, tisztán és hibátlanul írni. Vigyázzatok a tollal, ne öntsétek ki a tintát és ne maszatoljátok be vele az ujjaitokat, a magatok és a mások ruháját.

Javult az orvostudomány helyzete, kórházakat és szülőotthonokat alapítottak, tökéletesítették az orvosi ellátást, csökkent a halandóság, könyvtárak létesültek nemcsak a gazdagok, hanem a középréteg házaiban is. Megnyíltak a közkönyvtárak ajtai, ahonnan haza lehetett vinni a könyvet. A politika, az irodalom vagy művészetek iránt érdeklődő emberek keresték egymás társaságát. Klubokat és irodalmi köröket alapítottak, magánházak szalonjaiban jártak össze, hogy érdekes beszélgetéssel töltsék az időt és megosszák másokkal olvasási élményeiket.

A XVIII. sz. közepén a nyomtatott időszaki sajtó teljesen kiszorította a kéziratos „újságot". A lapok és folyóiratok tájékoztattak a nemzetközi élet eseményeiről, a kormányban folyó vitákról, a gazdaság állapotáról, hasábjaikon reklámhirdetéseket, színházi és koncertprogramokat, könyvismertetéseket is közöltek. Az európaiak számára megszokottá vált, hogy a sajtóból értesüljenek az újdonságokról, ami a kiadványszámuk növekedéséhez vezetett. A felvilágosítók hatására az újságírók bírálták saját kormányuk politikáját, fokozatosan lerántva arról a titokzatosság leplét és a nagy nyilvánosság elé tárva az eseményeket. Jelentős helyet biztosítottak az olvasók leveleinek közlésére, amelyekben különböző problémák kerültek napirendre. Így jöttek létre a feltételek a közvélemény alakítására.

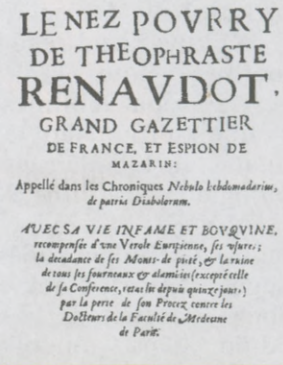
LE NEZ POVRRY
DE THEOPHRASTE
RENAVDOT,
GRAND GAZETTIER
DE FRANCE, ET ESPION DE
MAZARIN:
Appellé dans les Chroniques *Nebulo hebdomadarius, de patria Diabolorum.*
AVEC SA VIE INFAME ET BOVQVINE, recompensée d'vne Verole Europienne, ses vsures; la decadance de ses Monts-de pieté, & la ruine de tous ses fourneaux & alambics (excepté celle de sa Conference, retablie depuis quinze jours) par la perte de son Procez contre les Docteurs de la Faculté de Medecine de Paris.

Théophraszte Renaudot újságja. *Párizs. XVII. sz.*

Az európai irodalom: az értelem és az érzelem között. A társadalmi változások ragyogóan tükröződnek a XVIII. sz. irodalmában. Az arisztokrácia kiszorításával a kereskedő és a termelő ember került az előtérbe. Ezek foglalkoztatták az írókat, búcsút mondva az egykori bálványnak, a lovagságnak. A

mindennapi gondok, a hétköznapi apróságok, a közemberek kapcsolatai képezték az új nagy prózai műfaj, a regény témáját. A felvilágosodás kora nagy jelentőséget tulajdonított az ember magánéletének, annak, hogy az ember képes ellenállni a rossznak, legyőzni az akadályokat és örülni az életnek.

Ilyen hős áll elénk **Dániel Defoe** (e.: difó) (1660–1731) angol író „Robinson Crusoe" c. regénye lapjain. Hajótörést szenvedve Robinson egy lakatlan szigeten találja magát, egyedül a vad természettel, de nem veszti el lélekjelenlétét, szünet nélkül dolgozik és megteremt magának egy élhető világot. Közben maga Robinson is könnyelmű és önfejű ifjúból edzett, erős és rettenthetetlen férfivá érik. Élete a szigeten: az ember harmonikus együttléte a környező világgal. Nem csoda, hogy Robinson gyorsan a nép kedvence lett, minden olvasó a helyébe képzelhette magát. Robinson nem tett semmi olyat, ami meghaladná egy átlagember erejét, egyszerűen nem esett kétségbe és nagy lelkesedéssel dolgozott.

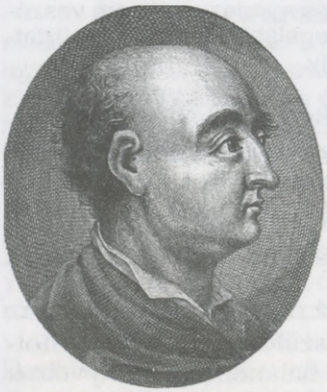

Jonathan Swift

A XVIII. századi regények kedvelt témája az utazások és a kalandok. A szerzők sokszor képzelt országokba viszik hőseiket, hogy példájukon bátrabban bírálhassák a korabeli társadalom hibáit. Így mondott bírálatot a korabeli Angliáról **Jonathan Swift** (1667–1745) híres regényében, a „Gulliver utazásai"-ban.

Az ember magánélete iránti érdeklődés egy új irányzat létrejöttéhez vezetett az irodalomban, a **szentimentalizmushoz** (az érzelem jelentésű angol szóból). A racionalizmus ellenhatásaként jött létre, amely az ember életét szigorú szabályoknak akarta alárendelni. A szentimentalisták jobban hittek a szívben és a természetben, mint az észben és a civilizációban. Magasztalták a magányba vonulást a vad természet rejtekén vagy az egyszerű falusi életmódot, érthető és az olvasókhoz közel álló érzésekről társalogva velük.

Az „évszázad regénye" lett a német író és filozófus, **Johann Wolfgang Goethe** (e.: gőte) (1749–1832) „Az ifjú Werther szenvedései" c. műve, amely egész Európát lebilincselte. Hőse egy alacsony sorból származó, érzékeny, finomlelkű ifjú. Nem leli helyét a társadalomban, ahol rendi előítéletek, képmutatás és tudatlanság uralkodik, összeütközése a hivatalos erkölccsel és boldogtalan szerelme Werthert öngyilkosságba kergeti.

A XVIII. századot gyakran nevezik a próza századának. Nem egészen joggal. A felvilágosodás kora gazdag költészettel ajándékozta meg az emberiséget – Burns, Goethe, Schiller és mások műveivel. A költőket elbűvölte a háborítatlan természet szépsége, és arra tanították az olvasót, hogy gyönyörködjön benne, gondolkozzon el az emberi boldogság lényegén és az élet értelmén. Ugyanakkor nagy volt az érdeklődés minden iránt, ami fantasztikus, eltúlzott és megmagyarázhatatlan. Megszületett egy új típusú regény, a gótikus regény, melynek helyszínei a kísértetek lakta kolostor- és várromok, ahol hihetetlen borzalmak és rémségek történnek.

A XVIII. század irodalma fő feladatának tartotta az olvasó nevelését. Számos író bátor eszmék szócsöve és merész gondolatok hirdetője. Az irodalom felfedezi a „kisembert" és a harmadik rend képviselőjét, a munkaszerető polgárt, a nemzeti gazdaság létrehozóját.

A művészet világa. Új áramlatok hatják át a művészetet. A szigorú klasszicizmust felváltotta a **rokokó** stílus (a francia kagyló szóból). Kedvenc motívuma a tengeri kagylók talányos sziluettjét utánzó kifinomult kacskaringó. Ez könnyed, elegáns jelleget kölcsönzött a művészetnek. A művészek figyelme az emberi érzések felé fordult. Még a komoly dolgokat is szerették közvetlenül és keresetlenül ábrázolni, életörömet sugallva. A festészetet eluralta a gondtalan semmittevő figurák örökös ünnepe. **Antoin Watteau** (e.: antuán vato) (1684–1721) megteremtett egy új, a szürke hétköznapoktól távoli világot – a tisztaság, a szerelem, a halk bánatok és a szelíd örömök világát.

A rokokó Franciaországban született, később más országokban is elterjedt, de nem tartott sokáig. A XVIII. század közepétől a rokokót felváltja a neoklasszicizmus, azaz az újklasszicizmus. Kialakulását az archeológia sikerei segítették elő. Abban az időben kezdődtek el az ókori római város,

Antoin Watteau. Gersaint képkereskedő cégtáblája. *1720*

Pompei ásatásai, amelyet a Vezúv kitörése hamuval temetett be. Az ott talált felülmúlhatatlan szépségű és tökéletes művészeti emlékek óriási érdeklődést váltottak ki az antik kultúra iránt. A játékos rokokónál ez sokkal jobban megfelelt a haza szolgálata és a polgári kötelesség eszméinek, amelyek egyre nagyobb hangot kaptak a társadalomban. Különös pontossággal fogalmazódik ez meg a francia neoklasszicizmus festőinek vezéralakja, **Jacques Louis Dávid** (zsak lui dávid) (1748–1825) életművében.

A XVIII. században csökkent a művész függősége a megrendelőtől. A műalkotások fő bírája a közvélemény lett.

Franciaországban, ahol az új művészeti formák rendkívül gyorsan váltották egymást, a művészeti életnek fontos eseményei lettek a nyilvános tárlatok, a Szalonok. 1667-től kezdve évente megrendezte azokat az udvar támogatásával a királyi festészeti és szobrászati akadémia. A Szalonban elért siker nagy elismerést jelentett, de oda bejutni nem volt könnyű. A Szalon számára a műveket egy akadémiai bizottság válogatta össze. A tárlatra nemcsak franciák, hanem más országok művészei is beneveztek. Párizs fokozatosan összeurópai művészeti központ lett.

Johann Sebastian Bach

A zenei élet felvirágzása. A társadalmi változások hatására új tartalommal telik meg a zeneművészet. Születnek vallásos témájú művek, amelyeket már nem csupán a templomban lehet előadni. **Georg Friedrich Händel** (1685–1759) német zeneszerző oratóriumai énekhangra, kórusra és zenekarra írott nagyszabású művei egy-egy bibliai esemény magasztosságát és jelentőségét éneklik meg. **Johann Sebastian Bach** (1685–1750) kantátáit csodálatos érzelemgazdagság jellemzi. Általuk az ember jobban megérti a bibliai eseményeket, mélyebben átéli az istenhit áhítatát.

Megnőtt a világi zene jelentősége. A királyi udvarokban, az arisztokrata szalonokban, a színházakban, a társadalom minden rétegéhez hozzáférhető helyen szólt a zene. Olaszországban az opera lett a zeneművészet fő műfaja. Ebben közrejátszott az, hogy az olasz énekesek és zenészek konzervatóriumban kaptak szakmai kiképzést.

Pietro Antonio. A gyermek Wolfgang Amadeus Mozart. *1763*

A XVIII. századi zene nemcsak a zeneszerző számára adott lehetőséget tehetsége csillogtatására, hanem az előadó számára is. Elsősorban a virtuozitást becsülték, azaz a bonyolult művek előadásának készségét, ami fokozott követelményeket támasztott a hangszerek minőségével szemben is. Olaszországban az Amati, Guarneri, Stradivari családok művészei kidolgozták csodálatosan szép hangú hegedűk készítésének a módját, és nagy titokként hagyományozták azt nemzedékről nemzedékre.

A XVIII. század zenei életében kivételes hely illeti meg a zseniális osztrák zeneszerzőt, **Wolfgang**

R. Tourniere. Zenészek

Amadeus Mozartot (1756–1791). Különösen érdekelte az opera, mivel az adott lehetőséget az emberek közöti kapcsolatok, érzéseik, vágyaik bemutatására. Mozart az elsők között kezdett irodalmi források alapján operát írni. „Figaro házassága" c. operája Beaumarchais (e.: bomársé) francia drámaíró művét zenésíti meg. A fenomenális tehetségű Mozart ötéves korában írta első művét. Rövid élete során sokat dolgozott és hatalmas életművet hagyott hátra. Operáit, szimfóniáit, hangversenyeit mély érzelmek hatják át.

Változások a mindennapi életben. Az európaiak számára megszokott ital lett a tea és a kávé. Megnőtt a fogyasztásuk, s ez számtalan kávéházat a társadalmi élet igazi központjaivá tette. Minden tisztes városi polgárnak megvolt a kedvenc kávéháza, ahol barátai vagy üzleti partnerei ugyanabban az időben mindig megtalálták. Itt lehetett legkönnyebben tudomást szerezni a politikai és az üzleti élet eseményeiről. Londonban, ahol 1700-ban több mint kétezer kávéház működött, a tulajdonosok külön katedrákat építettek az üzleti hírek hangos olvasására.

Londoni kávéház. *XVIII. sz.*

Jean Francois de Troy. Arisztokraták reggelije

Komfortosabb lett a lakóház. Az európai lakásokból eltűntek az átjáró szobák, magasabb lett a mennyezet, a szobák jobban szellőztek és világosabbak lettek. A régi fehérneműs szekrényeket felváltotta a fiókos komód. Alkalmasabb lett a szék is kárpitozott ülőkével és magas, egyenes támlával. A járni tanuló gyermekek számára speciális járókákat csináltak. Az enteriőrben különböző formájú, szépen keretezett tükröket helyeztek el, egyetlen lakásból sem hiányoztak. Mintás párkányokkal díszítették a kandallókat is. Nagyon közkedveltek voltak az ingás faliórák és a képek. Drágasága ellenére megnőtt a kínai porcelán – díszes vázák, étkészletek, nippek behozatala. Amikor 1709-ben Johann Böttger német alkimistának sikerült rájönni a porcelángyártás titkára, Meissen szászországi városban létrejött az első német porcelángyár. Termékeinek elképesztő sikere volt és a műhely a más európai országokban is meginduló porcelángyártás mintaképe lett.

Az új ízlés egyszerűbb és kényelmesebb ruhákat, praktikusabb kiegészítőket eredményezett. A századelő bonyolult női frizurái – a vitorlás hajók vagy gyümölcs- és zöldségcsendéletek – fokozatosan a múlté lettek. Általános lett a fehérnemű használata. Az angolok divatba hozták az esernyőt; az ernyő addig kizárólag csak női napernyőként volt használatos.

Meisseni porcelán. *XVIII. sz.*

Fodrászkarikatúra. *XVIII. sz.*

1756-ban London utcáin először jelent meg gyalogjáró esernyővel a kezében: angol író, a keleti kultúra nagy tudója, John Hanwey. Megjelenése epés megjegyzéseket váltott ki a járókelőkből, a fiákeresek pedig, a lovas bérkocsik tulajdonosai egyenesen dühösek voltak rájuk. Az utóbbiak az esernyőben versenytársat láttak és készakarva felcsapták Hanweyre kocsijukkal a sarat. A gazdag városlakók szintén ellenezték ezt az újítást, mert úgy tűnt nekik, hogy esernyőt használni a fiáker helyett csak szegényeknek való. A szegényebb sorsú embereknek, akik sokat jártak gyalog, az esernyő lett a legjobb útitársuk.

1. *Milyen eszmék képezték a felvilágosodás alapját és miért pont Angliában jelentek meg ezek az eszmék?*
2. *Miért tulajdonított Montesquieu nagy jelentőséget a hatalom három részre osztásának?*
3. *Hogyan tudnátok megmagyarázni a tényt, hogy Voltaire a katolikus egyház eltiprására, a „kígyó eltaposására" szólított fel, de ugyanakkor hithű katolikus maradt?*
4. *Hatott-e a felvilágosodás az információ terjedésére és a polgári eszme alakulására?*
5. *Gazdagodott-e a felvilágosodás kori európai művészet új tartalommal? Milyen új témák és hősök jelentek meg a művészetben?*

FELADATOK

1. *Rousseau dolgozatának idézett részletét és a tankönyv anyagát felhasználva, próbáljátok tisztázni, miben látta a nagy gondolkodó a társadalmi bajok okát?*
2. *Ismerkedjetek meg Locke és Vulli munkáiból a nevelésről és a gyermekek viselkedéséről idézett részletekkel! Nézeteik megőrizték-e máig is jelentőségüket? Mi tetszik nektek bennük?Mi nem?*
3. *Képzeljétek el, hogy a XVIII. század elejének egyik kávézójában vagytok! Kivel találkozhatnátok ott és milyen társalgást hallanátok?*

23. A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS

„Filozófusok és uralkodók szövetsége". A XVIII. sz. második felében az abszolutizmus a maga korlátlan egyeduralmi hatalmával Európában hanyatlani kezdett. Az angol forradalom igazolta, hogy királyi koronát már nemcsak „Isten kegyelméből" lehet kapni, de a parlamentéből is. Hogy ezt elkerüljék, Ausztria, Poroszország, Oroszország és néhány más ország politikája arra irányult, hogy a kapitalista viszonyok létrejötte mellett a nemesi uralmat erősítse meg.

Ezeknek az egyeduralkodóknak a nézeteire a felvilágosodás eszméi hatottak. Az uralkodóknak tetszett az olyan állam, melynek élén a felvilágosult uralkodó áll, aki a filozófusokkal tanácskozik és új, értelmes alapokon alakítja át a társadalmat. Mérsékelt reformok bevezetésétől várták a kedvező körülményeket országuk felvirágzásához, ugyanakkor saját pozíciójuk megerősödését is. Az új állampolitika a **felvilágosult abszolutizmus** nevet kapta.

A különböző országokban a felvilágosult abszolutizmus politikájának sok közös pontja volt. Az egyeduralkodók aktívabban vezették be a **merkantilizmus** politikáját, mely arra irányult, hogy a kereskedőknek és a vállalkozóknak kedvező körülményeket teremtsenek gazdasági tevékenységükhöz. Érdekelte őket az oktatás, a tudomány és a művészetek helyzete, megtették az első próbálkozásokat a rendi privilégiumok korlátozására és a parasztok helyzetének javítására.

A koronás reformerek aktívabban foglaltak állást az egyházzal kapcsolatosan (különösen a katolikus országokban), fokozatosan alávetve azt az államnak. Csökkentették a kolostorok számát és részben szekularizálták (világi célokra kisajátították) az egyházi földterületeket. Az uralkodók elkergették a jezsuitákat és rendjük hatalmas vagyonát elkobozták. A társadalomban fokozatosan kialakult a vallási tolerancia, ami a felvilágosult uralkodók politikájának alapja lett. A bírói gyakorlatból lassan eltűnt a középkor rettenetes csökevénye: a tortúrák, megszűnt a boszorkányüldözés.

Ugyanakkor a felvilágosítók társadalmi szerződésének eszméjére az egyeduralkodók úgy tekintettek, mint olyanra, mely szerint a nép teljes mértékben alá van rendelve az uralkodónak.

Friedrich Vach. II. Frigyes *1790*

II. Frigyes, a „koronás" filozófus. A porosz királyság a XVIII. sz. elején jött létre a branderburgi választófejedelemségek és a porosz területek egyesítése után. I. Hohenzollern Frigyes (e.: hóencollern) Európa egyik legnagyobb és legjobb hadseregét hozta létre. A királyhűség és a kötelesség feltétel nélküli teljesítése lett a porosz katonatiszt fő tulajdonsága, akárcsak a porosz hivatalnoké is. Ez a tradíció változatlanul fennmaradt **II. Frigyes** (1740–1786) uralkodásának idején is. Nagy műveltségű ember volt, Voltaire-rel levelezett, aki meg is látogatta a királyt Berlinben. Közvetlen környezete II. Frigyest csak úgy emlegette, mint „filozófust a trónon" és azt a legendát terjesztette róla, hogy a király legfőbb feladatának tekinti az állandó gondoskodást népéről.

Európa a XVIII. században

- A Szent Római Birodalom és más országok 1763-ban
- Az osztrák Habsburgok tartományai
- A spanyol Bourbonok tartományai
- Kis német államok
- A Rzecz Pospolita felosztása
- Oroszország, Ausztria és Poroszország között 1795-ben

A valóságban azonban a porosz király mindenekelőtt a nemesek helyzetét akarta megerősíteni. Teljes mértékben uralták a hadsereget és az államhatalmi szerveket, többségüket pedig az adófizetés terhe alól is mentesítették. II. Frigyes megtiltotta a parasztoknak, hogy panaszkodjanak az urak elnyomása miatt, és csak korlátozott jogvédelmet biztosított számukra. Ugyanakkor szem előtt tartva, hogy a parasztság a fő adófizető réteg, a király igyekezett mégis könnyíteni helyzetükön. Korlátozta a földesúri robotot és nem engedte meg, hogy a nemesek elűzzék földjeikről a parasztokat.

II. Frigyes aktívan támogatta a termelés és a kereskedelem fejlődését: segítette az új manufaktúrák és bankok létrehozását, az útépítést és a hazai piac fejlődését, a hídépítést. Bevezette az általános elemi iskolai oktatást és rendezte a szakoktatást: a kézművességnek, a kereskedelemnek, az államügyek intézésének és a gazdálkodásnak a tanítását. Poroszországban bevezették a szabad sajtót és a szabad vallásgyakorlást. A király nagy fontosságot tulajdonított a hadseregnek, emiatt még egy ragadványnevet is kapott: „őrmester a trónon". Uralkodása alatt a porosz hadsereg létszáma elérte a 150 000 főt, fenntartása pedig súlyos teherként nehezedett a népre.

Forrásmű

II. Frigyes végrendeletéből

Filozófusként éltem és így is temessenek el, egyszerűen, pompa nélkül... Én soha nem voltam sem fukar, sem gazdag; nem volt sok pénzem: az állami jövedelemre szentségként tekintettem, amelyet nincs joga becstelen kéznek megérinteni; közpénzeket soha nem költöttem magamra...

Uralkodásom miatt soha nem volt lelkiismeret-furdalásom, és mindig kész voltam a nyilvános elszámolásra.

Utolsó kívánságaim halálom pillanatában is az állam javát fogják szolgálni. Mindig igazságosan, bölcsen és keményen kormányozzák! Legyen a legboldogabb állam a törvények enyhesége miatt, a legigazságosabb a pénzügyek okán, melyet hős katonák védenek, akiket becsület és a harci dicsőség vezérel. Éljen és virágozzék az évszázadok legvégső határáig!

Mária Terézia császárnő. 1740-ben Bécsben elhunyt VI. Károly, a Szent Római Birodalom császára és Ausztria főhercege. Nem volt fiú utóda és az európai udvarokban szállóigeként terjedt: „A Habsburgok többé nincsenek". A szomszéd egyeduralkodók már régóta várták a megfelelő pillanatot, hogy „felosszthassák az osztrák uralkodó birodalmát. A főhercegnek azonban volt leánya, a 23 éves Mária Terézia. Még születése előtt VI. Károly, a Habsburg-ház utolsó férfi leszármazottja megváltoztatta a trónutódlás törvényét, mely szerint férfi utód híján a trónöröklés a legidősebb leánygyermeket illeti.

A hatalom átadása ellen fellépett Bajorország hercege, aki abszolút megalapozatlan igényt támasztott az osztrák trónra, de Franciaország és Spanyolország támogatta követelését. Ez jelt adott más országoknak Ausztria megtámadására, melyet könnyű prédának tekintettek. Poroszország is beavatkozott a vitába, amely Ausztria fő vetélytársa volt a németországi uralkodás kérdésében. II. Frigyes porosz király hadüzenet nélkül elfoglalta Sziléziát, a gazdag osztrák tartományt. Elkezdődött az osztrák örökösödési háború (1740–1748).

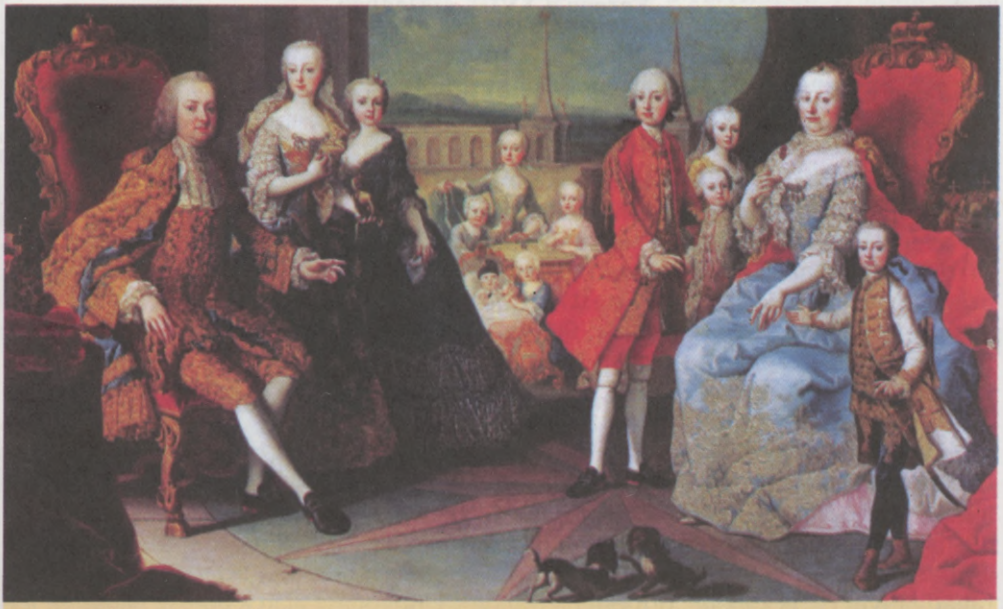

Mária Terézia családja körében. *1754*

Senkinek eszébe sem jutott, hogy az ifjú uralkodónő bátorkodik visszavágni ellenségeinek. Mária Terézia hallatlanul állhatatos volt, energiája és határozottsága ámulatba ejtette egész Európát. Ausztriát a pusztulástól Magyarország mentette meg. A császárnő segélykérésére a magyarok több tízezer válogatott katonát és a szükséges pénzmennyiséget is rendelkezésére bocsátották. A háború kimenetele azt eredményezte, hogy elismerték Mária Terézia jogát az osztrák trónra, de Szilézia Poroszországé maradt. A császárnő nem nyugodott bele Ausztria legfejlettebb tartományának elvesztésébe és kijelentette, hogy visszafoglalja „még utolsó szoknyája árán is". Ilyen tervei voltak a jövőt illetően az uralkodónak. Most, a háború befejezése után Mária Teréziának lehetősége nyílt arra, hogy reformokkal foglalkozzon a felvilágosult abszolutizmus szellemében.

Ezek eredményeképpen Ausztriában új, nem rendi hatalmi szervek jöttek létre. Az állam kezébe került az adóbeszedés, miközben eltörölték a nemesség és a papság adókedvezményeit. A császárnő elvégeztette az ország történetében első népszámlálást és birtoklajstromozást. Könnyített a jobbágyság helyzetén is: három napra korlátozta a heti kötelező úrdolgát. Az államnak új hadserege lett, mely örökös szolgálatot teljesítő újoncokból állt. Mária Terézia betiltotta a középkori kínzásokat és korlátozta a halálbüntetést. Hatalmas progresszív jelentősége volt iskolareformjának, mely megalapozta a népoktatást. A reform megvalósítása azt eredményezte, hogy a falusi iskolától kezdve az egyetemig létrejött egy egységes oktatási rendszer.

A reformok alapos véghezvitelének nem könnyű munkája nem jelentette azt, hogy Mária Terézia beletörődött Szilézia elvesztésébe. A császárnőnek sikerült létrehozni egy poroszellenes koalíciót, melybe Franciaország és Oroszország is belépett. Anglia gátolni akarta Franciaország megerősödését,

Bécs. *XVIII. sz.*

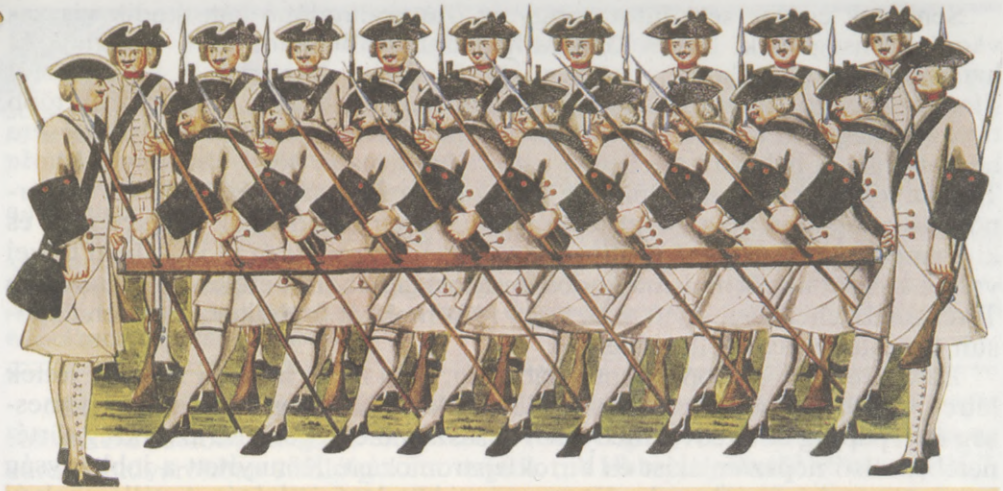

A porosz hadsereg dragonyosai

ezért szövetséget kötött Poroszországgal. A két ellenséges csoportosulás kialakulását követően kitört a hétéves háború – a harmadik összeurópai háború (1756–1763), mely Sziléziáért folyó háborúnak indult. II. Frigyes megtámadta Ausztriát, a hadműveletek azonban mihamar átcsaptak Poroszország területére. Fővárosát az ellenség kétszer is bevette: először az osztrákok az oroszokkal, majd a magyar huszárok. Frigyest a végleges megsemmisítéstől csak az mentette meg, hogy Oroszország hirtelen kiugrott a háborúból, ez lehetővé tette Poroszország számára, hogy megtartsa Sziléziát.

II. József reformjai. II. József (1780–1790) osztrák császár anyja, Mária Terézia nyomdokain haladva (akivel a császárnő haláláig, 1780-ig együtt kormányzott), megpróbálta korlátozni az arisztokrácia és az egyház privilégiumait. Az „egy a jog mindenkinek" elve irányította és bevezette alattvalói egyenlőségét a törvény előtt rendi hovatartozástól függetlenül. A nem nemesek is elfoglalhattak bármilyen állami tisztséget, s ez nagy lehetőségeket adott a népi származású tehetséges emberek számára.

II. József

A Habsburgok soknemzetiségű birodalma számára fontos volt a vallási tolerancia meghirdetése. Vége lett a protestánsok üldözésének, a pravoszláv egyház háttérbe szorításának, felszámolták a zsidó gettót. II. József feloszlatta a szerzetes rendeket és felszámolta azokat a kolostorokat, amelyek nem folytattak „hasznos tevékenységet", nem gyógyították a betegeket vagy nem tanították a gyermekeket.

A kolostorok vagyonát oktatási célokra fordította. A császár bevezette a nép számára ingyenes, kötelező elemi oktatást.

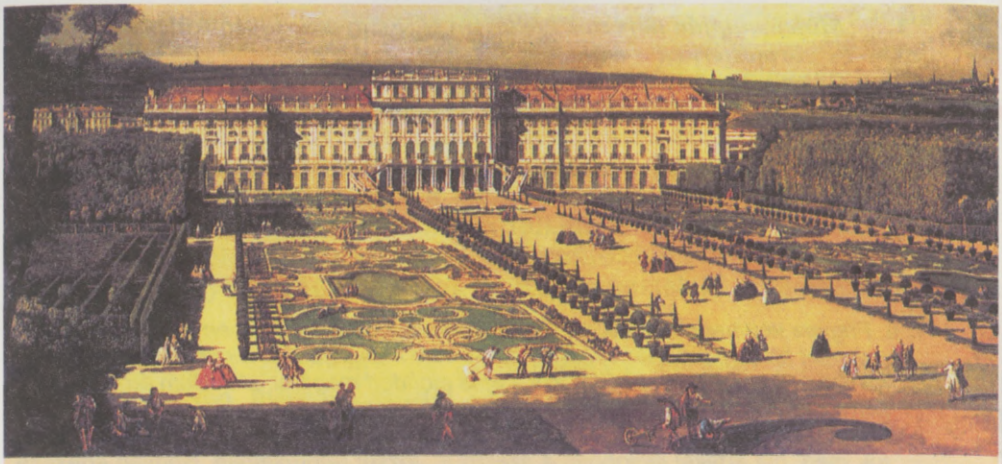

Schönbrunn kastély Bécsben. *XVIII. sz.*

Az örökös jobbágyságot eltörölve, a császár felszabadította a parasztságot a személyes függőség alól, de megtartotta kötelezettségeiket. Ausztriát a soknemzetiségű felvilágosult abszolutizmus mintájává akarta megtenni, miközben nem vette figyelembe az egyes népek érdekeit. II. József tökéletesíteni akarta az államigazgatást, ezért a németet tette egységes államnyelvvé. Az „álmodozó a trónon" arra számított, hogy ez államának különböző népeit egy nemzetté olvasztja. Ez a politika azonban a „darabokból álló" birodalom lakosságának ellenállásába ütközött és a nemzeti kultúrák fejlődésére irányuló mozgalmakat indított el.

Forrásmű

XVII. sz. Egy kortárs visszaemlékezése II. József császárra

Ő nincs többé, nincs a császár, aki mindenkit tisztelt és aki még jobban tisztelte az összes uralkodót... Az emberek fel sem fogják, milyen veszteség érte őket... Csak egy év múlva mondja majd a vándor: „Az iskolák, kórházak...közoktatás micsoda gyönyörű hálózata!" A kézműves: „Micsoda ösztönzés!" A földműves: „Ő maga is dolgozott". Az eretnek: „Ő volt a mi védelmezőnk"... Minden intézmény vezetője ezt mondja: „Ő volt a mi első számú tisztségviselőnk és ugyanakkor vezetőnk is". A miniszterek: „Ő halálra dolgozta magát az államért, akinek elsőszámú alattvalója a saját szavai szerint ő volt..." A társadalom ezt mondja: „Hű és kedves volt; kellemes beszélgetőtárs; beszédei emlékezetesek; vele nyíltan lehetett bármiről beszélni".

A felvilágosult egyeduralkodók reformjainak pozitív hatásuk volt az államra. Elősegítették a rendszer demokratizálódását és a vállalkozások felvirágzását. Az újítások azonban időlegesek voltak és uralkodóváltással végződtek. II. József halála után fivére és utóda, Leopold szinte minden reformot eltörölt.

Az abszolút monarchiák ideje Európában lejárt. Mérsékelt átalakításokkal sem lehetett megmenteni azokat. A reformok a régi állami berendezkedést az új, burzsoá korszak igényeihez nem tudták hozzáigazítani.

1. *Minek alapján nevezték kortársai II. Frigyest „filozófusnak a trónon" és „őrmesternek a trónon"?*
2. *Mária Terézia trónra lépésével miért vált Európa sok országának uralkodója szemében Ausztria könnyű prédává? Valóban így volt-e ez?*
3. *Milyen oknál fogva utasították el a kortársak II. József reformjait?*

FELADATOK

1. *II. Frigyes végrendelete alapján próbáljátok megállapítani, miben látta uralkodásának mint hivatásnak a lényegét? Lehet-e vele kapcsolatban alkalmazni a szavakat, melyeket egy másik uralkodó, XIV. Lajos mondott magáról: „Az állam én vagyok!"? Milyen államot tekintett a porosz király mintaképnek?*
2. *„Egy kortárs visszaemlékezései II. Józsefre" c. dokumentum részletéből állapítsátok meg, mit értékel legjobban a szerző II. József reformjaiban. Hogyan értékelte maga az uralkodó helyét az államban és véleményetek szerint mivel lehet ezt magyarázni?*
3. *A tankönyv alapján állítsatok össze táblázatot „A felvilágosult abszolutizmus korának reformjai" címmel.*

	Közös	Eltérő
II. Frigyes		
II. József		

24. OROSZORSZÁG: AZ ÁTALAKULÁSOKTÓL A HATALOMIG

Pjotr Alekszejevics és Ivan Alekszejevics cárevicsek. *Miniatúra. A XVIII. sz. első fele*

A sztrelecek felkelései. Oroszországban az államhatalmi berendezkedést a XVII. sz. második felében próbálták meg először módosítani. A cár megkapta az „egyeduralkodó" címet, berekesztették a Zemsztvó gyűléseinek összehívását, a hadseregben „új alakzatok" jelentek meg. Eltörölték a mesztnyicsesztvót, a származás alapján történő kinevezést a tisztségekbe; a tehetséges emberek számára megnyílt az államigazgatás lehetősége. Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy Oroszországban elkezdődött az átmenet a rendiképviseleti monarchiától – az önkényuralomtól a Bojári Dumával – a nemesi csinovnyik monarchiáig, az abszolutizmusig.

Fjodor Alekszejevics (1676–1682) rövid uralkodása után kiskorú fivére, Ivan került a trónra. A 15 éves cárevics azonban nagyon beteges volt és a bojárok Alekszej Mihajlovics és második felesége, Natália Nariskina fiát, Pétert tették meg cárrá, az egészséges, értelmes 10 éves kisfiút. A

hatalomért folyó harcba bekapcsolódott az okos és energikus **Szófia** hercegnő, aki nagyon szeretett volna kormányozni a gyengeelméjű Ivan fivére helyett. Moszkvában a helyzet, ahol az elöljáróikkal elégedetlen sztrelecek lázadása érlelődött, hozzájárult tervei megvalósításához.

Szófia hívei elterjesztették a hírt, miszerint az áruló bojárok megfojtották Ivan cárevicset. A felfegyverzett sztrelecek dobszó mellett bevonultak a Kremlbe. Megnyugtatásukra a palota tornácára kivezették a két cárevicset, de ez sem állíthatta már meg a felkelést, amely három napig tartott. Moszkva a sztrelecek kezére került. Követelésükre Ivant és Pétert kikiáltották cárnak, nagykorúságukig pedig Szófiát nevezték ki régensnek melléjük.

A Kreml Fegyvertárában a mai napig őrzik a kettős trónt, melynek támláján két kis nyílás van, melyen keresztül Szófia és bizalmasai megsúgták Ivannak és Péternek, hogyan viselkedjenek és mit mondjanak a ceremóniákon.

Szófia uralkodása alatt (1682–1689) Péter anyjával a Moszkva környéki cári birtokokon tartózkodott. Érdeklődése a katonai dolgok iránt korán jelentkezett és csaknem minden idejét katonai játékokkal töltötte. E célból két „játék" ezredet hoztak létre a szomszédos Preobrazsenszkoje és Szemjonovszkoje falu fiúcskáiból. Idővel ezekből lettek az azonos nevű gárdaezredek, melyek jelentős erőt képviseltek.

I. Péter játékai. *Miniatúra. XVIII. sz.*

1689-ben Péter megházasodott és ettől kezdve nagykorú lett. Most már jogot formálhatott a trónra. Összeütközése Szófiával és híveivel elkerülhetetlen lett. Egy augusztusi éjszakán felébresztették Pétert és tudatták vele, hogy riasztották a sztrelec ezredeket és azok készek elfogni őt. Péter a Trojice-szergejevszkiji kolostor erős falai közé menekült. Kisvártatva kibontott zászlókkal idejöttek hívására hű ezredei, a Preobrazsenszkij és a Szemjonovszkij ezredek. A bojárok és nemesek többsége is, meg a moszkvai pátriárka, de még néhány sztrelec ezred is támogatta Pétert. Szófiát bekerítették és kolostorba zárták. Péter került a trónra, aki fivére, Ivan halála után **1696**-tól egyedül kormányozta Oroszországot.

A nagykövetség. Péter fő feladatának a krími háború folytatását tekintette, mely még Szófia uralkodása alatt kezdődött. Hajók hiányában azonban a török Azov-erőd ellen indított hadjárat kudarccal végződött. Péter energikusan fogott hozzá a hajóhad építéséhez. Egy év leforgása alatt több nagy hajót és kis hajók százait építették meg. Megkétszerezték a hadsereget is. Zár alá véve a tengerről, az oroszok 1696-ban bevették Azovot.

Péter azonban tudta, hogy a háborúnak még nincs vége. Meg akarta szilárdítani Oroszország helyzetét és a Törökország elleni szövetséget, valamint

Az Azov-erőd bevétele. *Miniatúra.*

Péter kiadta az ukázt a szakállak leborotválására. *Képnyomat. XVIII. sz*

rendezni a műszaki és kulturális kapcsolatokat a fejlett országokkal, ezért a cár megszervezte a „nagykövetséget" Nyugat-Európába. A követség 250 főből állt és az volt a célja, hogy külföldi szakembereket toborozzon a Péter által létrehozott hadseregbe és flottába, fegyvert, eszközöket, térképeket vásároljon. A követség tagja volt több fiatal nemes, akik külföldön a hadászatot és a hajóépítést tanulmányozták, és maga a cár is. A cár a Preobrazsenszkij ezred őrmestereként Mihajlov Pjotr néven kelt útra.

Az utazásra bélyegzőt is készítettek ezzel a sokatmondó felirattal díszítve: „Tanuló vagyok és tanítót keresek magamnak". Péter a hajóépítést Hollandia és Anglia hajóépítő dokkjain tanulta, látogatta a múzeumokat és erődöket, az iskolákat és a pénzverdéket, a manufaktúrákat és az obszervatóriumokat. Államférfiakkal, tudósokkal, diplomatákkal, egyszerű tengerészekkel és hajósokkal érintkezett; fáradhatatlanul dolgozott és európai tartózkodásából maximális hasznot húzott.

1698-ban I. Péter visszatért hazájába. A szembeszökő különbség külföldi benyomásai és az orosz valóság között csak erősítette benne a változtatás vágyát. A cár rendeletet adott ki az európai ruha viseléséről és a szakáll leborotválásáról. Az időszámítást már nem a világ teremtésétől, hanem Krisztus születésétől kezdték, azaz az Újévet nem szeptember 1-jén, hanem január 1-jén ünnepelték. Péternek új elképzelései lettek Oroszország külpolitikai céljairól is. Most már ezt a Svédországgal vívott harcban látta a Balti-tengeri kijáratért, ami az **északi háborúhoz** (1700–1721) vezetett és jelentős hatása volt Péter átalakításaira is.

A reformer államfő. A háború folyamán az orosz hadsereg elfoglalta a Néva torkolatát. 1703-ban Péter megalapította Szentpétervárt, a későbbi fővárost, Oroszország tengeri kapuját és szimbólumát. Legyőzve a svédeket, Oroszország a nistadti béke feltételeinek megfelelően kijáratot nyert a Balti-tengerhez. I. Péternek sikerült „ablakot nyitni Európára". 1721 októberében Oroszországot császársággá nyilvánították. „Fejszecsapás és puskaropogás hangja alatt" (A. Puskin) igazi nagyhatalmi állammá lett, mellyel kénytelenek voltak számolni az európai államok.

Szentpétervár. *XVIII. sz.*

Péter egész uralkodása alatt reformokat vezetett be, melyeknek jellegét és irányultságát főképp az északi háború diktálta: fegyverezte, élelmezte és ruhával látta el a hadsereget és a flottát. A változtatásoknak nem volt terve, ezért sokszor nem is voltak következetesek és nem mindig fejezték be ezeket.

Ifj. Jean Marc Nattier. I. Péter

A legtöbb változtatás az iparban volt. Közel kétszáz új manufaktúra keletkezett, gyorsan fejlődött a fémkohászat és a textilipar. Sikeresen működtek az új iparágak: a hajógyártás, a selyemipar, az üveg- és a porcelángyártás. A jobbágyrendszer mérhetetlenül korlátozta az iparban a szabad munkaerő-foglalkoztatást. A manufaktúrák tulajdonosai kénytelenek voltak föld nélküli parasztokat vásárolni és meghagyva ezeket jobbágyoknak, áttelepíteni a gyárakba. Ez gátolta Oroszországban a kapitalizmus kialakulását.

I. Péter új államigazgatási szerveket hozott létre. A Bojár Duma helyett megjelent a szenátus, mely új törvényeket dolgozott ki, ellenőrizte az állam pénzügyeit és a közigazgatást. A „prikázok" nehézkes és bonyolult rendszere helyett 11 kollégium alakult, melynek mindegyike egy bizonyos ágazatot irányított: a Külügyi Kollégium a külügyi kapcsolatokat, az Admiralitási a flottát, a Berg-Kollégium a vaskohászatot stb. Az országot kormányzóságokra (guberniumokra) osztották, ahol a hatalom teljes mértékben a kormányzó kezében összpontosult.

A állam szolgálatában az előrelépés teljes mértékben a személyes érdemektől függött, melyeket a „Rangtáblázatban" rögzítettek 1722-ben. A táblázatot 14 rangra osztották. Minden következő rangot csak az előbbiek birtokában lehetett elnyerni, s ezzel a tehetséges és leleményes, buzgó emberek számára nyílt meg az út felfelé. A tisztségviselők fizetést kaptak és teljes mértékben az uralkodóktól és az államtól függtek. Sajátos kollégium volt a Szinódus, az egyház kollegiális irányítási szerve. A cár úgy hozta létre, hogy

törölte az orosz egyház pátriárkájának a tisztségét. A Szinódus tevékenységét egy állami tisztségviselő irányította, ami még egy lépést jelentett az egyháznak az állam alárendeltségéhez vezető útján.

Ezeknek az átalakításoknak következményeképp Oroszországnak az egész országra kiterjedő egységes központi irányítási rendszere alakult ki, ahol a fő szerepet az egyeduralkodó játszotta, akinek támasza a nemesség volt.

Péter uralkodása idején az orosz flotta az egyik legerősebb volt Európában. A cár bevezette az újoncozási kötelezettséget: 20 parasztudvarnak örökös szolgálatra egy regrutát kellett állítani. Így jött létre a reguláris hadsereg, melynek létszáma Péter uralkodásának végére elérte a 200 000 főt. Eltartása óriási pénzeket követelt. Hogy biztosítsák a pénzt, az udvarra kivetett adót felváltotta a fejadó. Ezt minden évben a férfiaknak kellett fizetni a csecsemőktől kezdve az öregekig. Az adófizető lakosságra nehezedett Péter reformjainak fő súlya, mert azokat hallatlan keménységgel vezették be, s gyakran zavargások és lázadások kísérték.

I. Péter Oroszország igazi átalakítója lett. Reformjainak köszönhetően nagyot fejlődött az ipar, harcképes hadsereget és flottát hoztak létre, cselekvő államapparátus alakult, Oroszország pedig nagy nemzetközi elismerésben részesült. Péter átalakításainak fő jellegzetessége abban rejlett, hogy a társadalom minden rétegét érintette, a bojártól a legszegényebb parasztig. A reformok megvalósítása határkő volt Oroszország történelmében: ettől kezdve Péter előtti és Péter utáni időszakról beszélünk.

Palotaforradalmak. 1722-ben Péter rendeletet adott ki a trónutódlásról. Az uralkodó maga jelölhette ki utódát és meg is változtathatta döntését, ha a kijelölt személy nem igazolta várakozásait. Péter azonban nem érkezett rendelkezni az orosz koronával, ezért halála után 36 éven át kegyetlen harc folyt a koronáért, amelyet intrikák, összeesküvések és palotaforradalmak kísértek. A trónon ebben az időszakban főképp nők és gyermekek ültek, akik mellett nagy szerepet játszottak a favoritok. Elsőként a trónra Péter neje, **I. Katalin** (1725–1727) került. Nem volt jártas az államirányításban, ezért az ország vezetésére létrehoztak egy legfelsőbb államhatalmi szervet, a Legfelsőbb Titkos Tanácsot. A Tanács egyik tagja, a hatalomvágyó és pénzsóvár Alekszandr Menysikov lett Oroszország tényleges uralkodója.

Henrik Buhholz. I. Katalin. A XVIII. sz.

Katalin rövid uralkodása után az elhunyt császár unokája, **II. Péter** (1727–1730) került a trónra. Ő Alekszej cárevics fia volt, akit annak idején apja, I. Péter elleni összeesküvés vádjával kivégeztek. Az ifjú császárnak nem volt megfelelő iskolázottsága és nem is érdekelték az államügyek. Igazi szenvedélye az agarászás volt: 360 kutyát tartott és néha még velük aludt is. Eközben az országban a helyzet egyre romlott. I. Péter véghez nem vitt átalakításait elfeledték, a flotta korhadt a Néva partján, Oroszország elveszítette politikai súlyát. II. Péter váratlanul megbetegedett és 15 évesen elhunyt. A Romanov-dinasztia férfiúi ágon megszakadt.

A trónra **Anna Ivanovnát** (1730–1740), I. Péter unokahúgát hívták meg, akit annak idején I. Péter Kurlandia hercegéhez adott nőül. Korán megözve-

gyült és csaknem 20 éve élt már a Baltikumban, semmilyen politikai kapcsolata hazájával nem volt. Ez azzal kecsegtetett, hogy az új császárnő szófogadó játékszer lesz azok kezében, akik a trónra ültetik. Annának meg kellett ígérnie, hogy nem fog államügyekben dönteni a Legfelsőbb Titkos Tanács nélkül. De ahogy hatalomra jutott, a nemesség segítségével, akik elégedetlenek voltak a Legfelsőbb Titkos Tanács arisztokrata tagjainak erőfölényével, visszaállította az önkényuralmat. A cárnő keveset törődött az államügyekkel. Császárságának első számú embere lett favoritja, a német Biron, innen kapta a bironovscsina nevet Anna Ivanovna uralkodásának kora. Minden kulcspozíció az országban külföldiek kezébe került.

Buchholz Henrik. Anna Ivanovna. *1730*

Anna Ivanovna halála után kis időre unokahúgának a fia örökölte a trónt, a csecsemő **Johan Antonovics** (1740–1741). Ezután az orosz korona egy palotaforradalom következtében I. Péter leányához, **Jelizaveta Petrovná**hoz (1741–1761) került. Ő sem fárasztotta magát az államügyekkel és kegyenceinek, a Rozumovszkij, Suvalov és Voroncov fivéreknek engedte át azokat. Az idegeneket az orosz főurak váltották fel, akik bővítették a nemesség kiváltságait: csakis ők tulajdonolhattak földet és parasztokat. Ugyanakkor kedvező feltételeket teremtettek az orosz ipar, a kereskedelem, a tudomány és a kultúra fejlődéséhez.

Jelizaveta a trónt unokaöccsére, **III. Péterre** (1761–1762) hagyta, aki Németországban nevelkedett és nem szerette a számára idegen Oroszországot. III. Péter nemegyszer mondogatta, hogy jobb ezredesnek lenni a porosz hadseregben, mint cárnak Oroszországban. Ez nagy elégedetlenséget váltott ki.

Hef Kristofer Groot. Jelizaveta Petrovna

Alekszej Antropov. III. Péter. *1762*

A soron következő államcsíny III. Péter meggyilkolásával végződött; a trónra neje, **II. Katalin** (1762–1796), az egyik kis német hercegség uralkodójának lánya került, aki maga is részese volt a férje elleni összeesküvésnek.

„Péter nagyságának örököse". Katalin mintaképe a reformátor cár volt, I. Péter. Tőle eltérően azonban Katalinnak volt programja az átalakításokat illetően és egész hosszúra nyúlt uralkodása alatt igyekezett megvalósítani azokat. Kiderült, hogy a császárnő eszes és nem is akármilyen államfői készségekkel rendelkezik. Voltaire-ral és eszmetársaival is levelezett, tanácskozott velük az államügyekről és az új időknek megfelelően a felvilágosult abszolutizmus politikáját folytatta.

Id. Johann Baptist Lampi. II. Katalin

Egyik első reformjával a Szenátust ügyosztályokra osztotta fel. Ez javította az ország kormányzását, de megfosztotta a Szenátust a törvényhozó hatalomtól, ami a császárnő jogkörébe került. 1764-ben eltörölték Ukrajnában a hetymanságot. Katalin likvidálta Ukrajna autonómiáját, azt állítva, hogy az országnak egységes irányítás alatt kell lennie. A cárnő szekularizálta az egyházi vagyont és vallási toleranciát hirdetett.

II. Katalin elsősorban a törvénykezésre figyelt. Mivel „csendet és nyugalmat" akart teremteni az országban és megerősíteni saját helyzetét a trónon, 1767-ben a császárnő egybehívta az Orosz Birodalom Új Törvénykönyvét Összeállító Bizottságot. A munka irányítására Katalin külön „Rendeletet" adott ki, melyben kijelentette, hogy a francia felvilágosítók eszméit akarja megtestesíteni az orosz Birodalom törvényeiben. A Bizottság tagjainak többsége azonban egyáltalán nem volt kész ahhoz, hogy magáévá tegye a felvilágosodás magasztos eszméit: megmutatkoztak a parlamenti tevékenység tapasztalati hiányai és a képviselők többségének alacsony kulturális színvonala. Egy év múltán, kihasználva a háború elkezdését Törökországgal, a Bizottságot feloszlatták. A törvénykezés általános reformja nem sikerült, de a Bizottság munkája nem veszett kárba. Később ennek segítségével Katalinnak sikerült elfogadtatni egy sor törvényt az orosz társadalom fejlődése érdekében.

Pugacsov felkelése. 1773–1775-ben az országot felkelés rázta meg egy doni kozák, Jemeljan Pugacsov vezetése alatt, aki azt állította magáról, hogy ő III. Péter császár, csodával határos módon megmenekült a kivégzéstől. III. Péter nevében bejelentette a jobbágyság eltörlését és valóságos hadsereget toborzott a kozákokból, parasztokból, munkásokból, melyben fej-fej mellett harcolt a pravoszláv, muzulmán, pogány. A felkelők két tucat ágyúval felfegyverkezve körülvették Orenburgot és sikerrel verték vissza a helyőrség minden próbálkozását, hogy feloldják a blokádot. A kormányerők csak félév múltán tudtak csapást mérni Pugacsovra.

Egy kis osztaggal Pugacsovnak sikerült visszavonulni az Urálba, ahol ismét nagyszámú sereget toborzott és Kazanynak vette útját. A felkelés új erővel lán-

golt fel: mindenütt „pugacsov" osztagok szerveződtek, lángoltak a nemesi birtokok, leszámoltak a földesurakkal. A városok és falvak lakosai kenyérrel és sóval, hangos harangszóval fogadták a „feltámadt cárt". Pugacsov Kazany alá ért. Különösebb nehézségek nélkül elfoglalta a várost, de az erőd állta az ostromot. A felkelés méreteitől megrémült II. Katalin gyorsan békét kötött Törökországgal és minden erejét Pugacsov ellen fordította. 1774. július 15-én a cári hadseregnek sikerült kiűzni a felkelőket Kazanyból. A pugacsovisták maradéka átkelt a Volgán és néhány hét leforgása alatt ismét nagyszámú hadsereggé lettek.

Jemeljan Ivanovics Pugacsov

Pugacsov egyik várost foglalta el a másik után, de Káricint nem tudta bevenni, próbálkozásait nem koronázta siker. Kétezer pugacsovista halt meg a harctereken, hatezret ejtettek foglyul. Magát Pugacsovot is elfogták és maguk a hívei adták át a hatalomnak. Faketrecben szállították az önjelöltet Moszkvába és kivégezték. A felkelést elfojtották, részvevőivel pedig kegyetlenül leszámoltak.

A Pugacsov-felkelés világosan szemléltette az orosz társadalom mély ellentéteit. Arra késztette II. Katalint, hogy az államirányítás megerősítésére reformokat hajtson végre.

II. Katalin reformjai. A császárnő 50-re növelte a kormányzóságok számát, hogy megerősítse a közigazgatási gépezetet és könnyítse a lakosság megfigyelését. A kormányzóságok élén álló kormányzók egyenesen az egyeduralkodónak voltak alárendelve. A kormányzóságokban új helyi önkormányzati hatóságok jöttek létre főleg nemesekből, ami növelte a nemesség szerepét az államban.

Friedrich Dürfeld. A moszkvai Kreml. *Metszett. XVIII. sz.*

Párhuzamosan egy sor intézkedést hoztak a harmadik rend létrehozását illetően: a magántulajdon és a vállalkozás szabadsága a törvény védelme alá került. A kormányzóságok létrehozásával egyidőben rendi bíróságot hoztak létre. A nemesség, a városlakók és a szabad parasztok számára külön bírósági intézményeket szerveztek, de a jobbágyok a földbirtokos tulajdonos bírói hatalma alatt maradtak. Mindent megtehettek a jobbágyokkal, amit akartak: megvásárolhatták, eladhatták, elkártyázhatták, elcserélhették egy kutyára vagy valamilyen tárgyra, megverhették, erőszakkal megházasíthatták, száműzhették.

1785-ben Katalin még két fontos okmányt írt alá: a nemesség és a városok adományleveleit. Az első, hogy az orosz nemesség maga dönthette el, teljesítsen-e állami szolgálatot vagy sem, mentesítette őket a fejadó alól és a testi fenyítéstől, jogot kaptak arra, hogy kereskedjenek és vállalkozzanak és megkapták a „nemes" címet. A nemesség, mely Pugacsov felkelése után a trón legfőbb támasza, kiváltságos helyzetének ilyen törvényes megerősítése „aranykorának" csúcspontja lett. Fokozatosan Oroszország politikai életében is vezető szerepet játszott a nemesség. A másik adománylevél a városi lakosság jogait és kötelezettségeit szabta meg, valójában kinyilvánította Oroszország harmadik rendjének, a városlakóknak a jelenlétét.

Katalin be akarta vezetni az országban az általános iskolai tankötelezettséget és „új emberfajtát akart kinevelni". A császárnő Ausztriából egy tapasztalt pedagógust, egy pravoszláv szerbet hívott meg, Jankovich de Mirijevót, aki Péterváron megszervezte a Tanítói Szemináriumot; Oroszországban először itt képeztek tanítókat. Nemsokára Katalin rendelkezésére a városokban általános iskolákat nyitottak és mindenki számára hozzáférhető népiskolákat.

Ezekben az iskolákban az órák télen 8 órakor, nyáron 7 órakor kezdődtek és 11 óráig tartottak. Majd szünet volt és 14 órától 16 óráig ismét tanultak. Korábban a tanító minden gyerekkel egyénileg foglalkozott, ezért a tantermekben nagy volt a lárma. Most az egész osztállyal foglalkozott. Az oktatás anyanyelven folyt, ilyen még nem volt. A tantermekben megjelent a tábla, melyre krétával írtak, az óra elején névsorolvasást tartottak. Aki felelni akart vagy valamit megkérdezni, felemelte a bal kezét. Azokból az időkből származik a mi osztálynaplónk is, a vizsgák és a szünidő. Mindezt Jankovich de Mirijevó eszelte ki és vezette be.

II. Katalin nem érkezett megvalósítani minden tervét, mégis jogosan vonult be az orosz történelembe az egyik legsikeresebb újítóként. Sok elképzelését megvalósította, miközben el tudta kerülni a komoly társadalmi megrázkódtatásokat.

Forrásmű

XVIII. sz. II. Katalin császárnő rendelete az Orosz Birodalom Új Törvénykönyvét Összeállító Bizottságról

Semmit ne tiltsanak a törvények, kivéve azt, ami kárt okozhat mindenkinek különkülön vagy a társadalom egészének...

Hogy jobb törvényeket vezethessünk be, fel kell készíteni ehhez az emberi elméket...

A bírói ítéleteket a népnek ismernie kell, akárcsak a bűntettek bizonyítékait is, hogy minden polgár elmondhassa magáról, hogy a törvény védelme alatt áll.

Az embert nem lehet bűnösnek nyilvánítani a bírói ítélet előtt...

Szerencsétlen az a hatalom, mely kénytelen kegyetlen törvényeket hozni...

Lengyelország a XVII–XVIII. században

- A Rzsecz Pospolita területe 1622-ben
- A Moszkvai Cárság területe 1622-ben
- A Rzecz Pospolita keleti határa a Svédországgal kötött mitavai béke (1622-ben elvesztette Livóniát) és a Moszkvával kötött poljanovszkiji béke (1634) feltételei szerint
- Ukrajnai Kozák Állam a zborovi békeszerződés feltételei szerint 1649-ben
- A Rzecz Pospolita és a Moszkvai Cárság határa az andruszovói béke feltételei szerint 1667-ben, jóváhagyva 1686-ban az örökbéke szerint
- A Rzecz Pospolita első felosztása után Oroszországhoz tartozó területek (1772)
- A Rzecz Pospolita második felosztása után Oroszországhoz tartozó területek (1793)
- A Rzecz Pospolita területe 1793–1795-ben
- A Rzecz Pospolita határa harmadik felosztása után Oroszország, Ausztria és Poroszország között (1795), a lengyel államiság megszűnése
- Egyéb Oroszországhoz csatolt területek a XVIII. században

Lengyelország felosztása. II. Katalin elősegítette, hogy a lengyel trónra védence, Stanislaw August kerüljön. Az orosz császárnő hamar előállt követelésével, hogy tegye egyenlővé a pravoszlávok és a katolikusok jogait. A király, aki nem felejtette el, kinek köszönheti koronáját, beleegyezett. A lengyelek fellázadtak az orosz beavatkozás miatt országuk dolgaiba. Válaszul Oroszország, Poroszország és Ausztria 1772-ben aláírták a szerződést a Rzecz Pospolita első

Id. Johann Baptist Lampi.
Stanislaw August Poniatowski

felosztásáról. Ausztria megkapta Nyugat-Ukrajnát, Poroszország a lengyel tengerpart egy részét, Oroszország pedig Belorusszia egy részét.

Sok területét elveszítve, a Rzecz Pospolita igyekezett megtartani azt, amit sikerült megmentenie. Az országban haladó reformokat vezettek be, elkezdődött a gazdasági fellendülés, terjedtek a felvilágosodás eszméi. A lengyel szejm alkotmányt fogadott el, amely likvidálta a „szabad vétót", Lengyelország és Litvánia Unióját, megerősítette a királyi hatalmat. Azonban ezek a változások korántsem minden lengyelnek tetszettek. A reformokat ellenzők Pétervárhoz fordultak segítségért, II. Katalin hadserege betört Lengyelországba. A lengyelek ellenállása gyenge volt, a háború rövid. Az orosz seregek elfoglalták Varsót. 1793-ban megtörtént Lengyelország második felosztása. Oroszország megkapta Jobbparti Ukrajnát és Belorusszia központi területeit Minszkkel, Poroszország megkapta egész Nyugat-Lengyelországot.

Tadeusz Kościuszko (e.: tadeus kostyusko) kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy megpróbálja megmenteni az államot. A lengyel hazafi felkelést szervezett, de II. Katalin Alekszandr Szuvorov vezetésével büntető hadsereget küldött ellenük, mely vérbe fojtotta a népfelkelést. A megalázott és elfoglalt Lengyelország utolsó napjait élte. 1795-ben Oroszország, Ausztria és Poroszország aláírta harmadik felosztását. Ausztria elfoglalta az ország déli részét, Poroszország a központit Varsóval, Oroszország pedig megkapta

Lengyelország felosztása. *Karikatúra. XVIII. sz.*

Litvániát, Nyugat-Belorussziát és Volinyt. A lengyel állam eltűnt Európa térképéről, egyszerűen felosztotta egymás közt három más ország uralkodója.

Sztyepan Scsukin. I. Pál

I. Pál önkényuralma. II. Katalin váratlan halála után az orosz trónra fia került, a 42 éves **I. Pál** (1796–1801). Addig Gatcsinában, egy főváros környéki birtokon élt, melyet anyja adományozott neki, hogy távol tartsa az udvartól, mert bírálta anyja vezetési stílusát. I. Pál tanult ember volt, kitűnő matematikai képességei voltak, de II. Katalin nyers, kiegyensúlyozatlan embert csinált belőle. Mindez megmutatkozott az új császár uralkodásán.

Már első lépései arról tanúskodtak, hogy mindent anyja ellenére akar tenni. Pál mintha ki akarta volna törölni az orosz történelem megelőző 34 évét, társadalmi tévedésnek nyilvánítani. Rendeletet adott ki arról, hogy a trónt csak férfi ágon lehet örökölni. Az úrdolgát a császár 3 napra csökkentette egy héten. Egészében véve ez könnyítés volt a parasztoknak, de Ukrajnában, ahol az úrdolga csak heti két nap volt, ellenkezőleg, rosszabbodott a helyzetük.

I. Pál támadása a nemesség privilégiumai ellen és az Adománylevél egyes tételeinek eltörlése felháborította a nemességet, nőtt ellenszenvük a cár iránt. Ingatag helyzetét végérvényesen aláásták változtatásai a hadseregben, melyeket I. Pál esztelen mustrára alapozott. A császár az orosz katona számára alkalmatlan és fura öltözéket vezetett be: hosszú mundért, harisnyát és lakkcipőt, copfos púderes parókát. I. Pál tekintélye a hadseregben erősen csökkent.

Alattvalóinak még a mindennapi életét is a cár szigorú szabályoknak vetette alá. Csak meghatározott szabású öltözékben járhattak, nem hordhattak kerek karimájú kalapot, nem keringőzhettek, nem mulathattak este tíz után. Bárki a főurak közül is egy pillanat alatt bebörtönzötté válhatott. Az országban eluralkodott az állandó rettegés atmoszférája, Pál politikája és viselkedése komoly elégedetlenséget váltott ki. A császár sorsa eldőlt: 1801. március 11-én összeesküvők egy csoportja megölte. Pál korszaka az orosz történelem utolsó palotaforradalmával végződött. A trónra fia, **I. Sándor** (1801–1825) cár került.

Átalakuló kultúra. A XVII–XVIII. sz. fordulóján Oroszországban új idő kezdődött. Ha a nyugat-európai országokban a középkortól az átmenet másfél századig tartott, Oroszországban ez a változás gyorsan zajlott le, szinte egy emberöltő alatt. Az orosz kultúra mindössze néhány évtized alatt egyházból világi kultúrává lett. A különböző művészeti stílusok, melyek Európában fokozatosan, egymást követve váltották egymást, Oroszországban egymással párhuzamosan léteztek vagy mindössze pár év alatt változtak meg. A XVIII. században megszületett és a felvilágosodás eszméinek hatása alatt új kultúra fejlődött.

I. Péter reformjai nem csak a politikát és a gazdaságot érintette, hanem a kultúrát is. Világi jelleget öltött az oktatás. A nemesek gyermekeinek kötelező volt tanulni. I. Péter még a házasodást is megtiltotta annak, aki kivonta magát a tanulás kötelezettsége alól. Nagy szerepe volt az oktatás fejlődésé-

ben annak, hogy 1798-ban bevezették a nehezen olvasható egyházi szláv írás helyett az egyszerű polgári írásmódot.

A számjegyeket már nem betűkkel írták, hanem arab számokkal.

A Slachta hadtestben tiszteket képeztek, a Pazsszkijban állami tisztviselőket. II. Katalin érdeme volt Péterváron a Szmolnij Intézet létrehozása, amelyel elkezdődött a nők iskoláztatása. Ugyanakkor jött létre Oroszországban az első Orvosi Akadémia, ahol orvosokat képeztek. Több tucat iskola nyílt meg a nem nemesi származású gyermekek részére, de az mégis oktatás rendi maradt. A XVIII. sz. végén például Oroszországban minden ezer emberből csak kettő tanult, egyes rendek (a jobbágyparasztok) számára pedig teljesen elérhetetlen volt az oktatás.

Forrásmű

XVIII. sz. Ivan Nepljujev feljegyzéseiből a vizsgázásról külföldi tanulás végén

1718. június 30-án a kollégiumtól olyan parancsot kaptunk, hogy jelenjünk meg a vizsgán... Reggel nyolckor az uralkodó köszöntött minket: „Jó reggelt, fiúk!". Majd... beeresztettek bennünket a terembe... Ahogy rám került a sor, az uralkodó odajött hozzám és ... megkérdezte: „Mindent megtanultál-e, ami miatt külföldre küldtek?". Mire ezt feleltem: „Kegyelmes uralkodóm, teljes erőmből és szorgalmasan tanultam, de nem dicsekedhetem azzal, hogy mindent megtanultam..." Ezeket a szavakat mondva, térdre ereszkedtem, az uralkodó pedig felém nyújtva kezét... hagyta, hogy megcsókoljam, miközben így szólt: „Látod, barátom, bár cár vagyok, a tenyerem kérges; mindezt azért csinálom, hogy példát nyújtsak és legalább öregségemre lássam, hogy hazámnak méltó segítőtársai és szolgái vannak"... Ezt mondta nekem: „Adj választ a kérdésre, melyet feltesznek neked, de ne félj; amit tudsz, mondd el, amit pedig nem, valld be".

A vizsga után... kinevezett engem tengerészeti biztossá... Rövid idő múlva az uralkodó megtett engem a tengeri hajók építési felügyelőjévé és vezetőjévé...

Az ország életében fontos esemény volt a moszkvai egyetem megnyitása 1755-ben. Megalapításában nagy szerepe volt **Mihail Lomonoszov** tudósnak, aki több tudományágban is jeleskedett: a fizikában, kémiában, matematikában, földrajzban, történelemben, nyelvtudományban stb.

M. V. Lomonoszov. *Metszet. 1757*

Alapvető tudományos központtá vált a Péter kezdeményezésére 1725-ben megnyitott Tudományos Akadémia, melynek Oroszországban először elnök asszonya volt, II. Katalin elvbarátja, **Katerina Daskova**. Péter nevéhez kötődik az első természetrajzi-történelmi múzeum, a Kunstkamera megnyitása is. II. Katalin rakta le az alapját a világ egyik legismertebb múzeumának, az Ermitázsnak.

A XVIII. sz. második felében Oroszországban zseniális feltalálók dolgoztak. **Ivan Polzunov** 20 évvel megelőzve D. Wattot, megalkotta az első gőzgépet, de a jobbágyrendszer körülményei közepette nem nyert gyakorlati alkalmazást. A mai napig csodálatba ejtenek minket **Ivan Kulibin** érdekes szerkezetei: a 300 méteres híd terve a Néván, az önjáró liftfotel a cárnő számára, a mechanikus játékok.

A Vidomosztyi c. napilap megjelenésével (1702) Oroszországban megszületett a időszaki sajtó és a folyóiratok. Nagy népszerűségnek örvendtek a Truteny és a Zsivopiszec folyóiratok, amelyeket az orosz felvilágosodás egyik legragyogóbb képviselője, **Nyikolaj Novikov** adott ki. A jobbágyságot élesen kritizálta **Alekszandr Ragyiscsev**, a köztársaság párti forradalmár. A XVIII. század orosz irodalmát olyan alkotók gazdagították műveikkel, mint **Alekszandr Szumarokov, Mikola Karamzin, Gyenisz Fonvizin, Gavriil Gyerzsavin** stb.

Katerina Daskova

A XVIII. század első felében az építészetben a barokk volt az uralkodó stílus. Oroszországban legavatottabb mestere **Bartolomeo Rastrelli** volt. Ő építette meg a Téli Palotát és a Szmolnij kolostort Péterváron, a Carszkoje Szelo és Petrodvorec palotáit. A XVIII. sz. második felében a pompázatos barokk helyébe a szigorú klasszikus stílus lépett. Csodálatos épületekkel díszítették Moszkvát az olyan zseniális orosz építészek, mint **Vaszilij Bazsenov**, aki a Paskov-házat építette (ma Orosz Állami Közkönyvtár), **Matvej Kazakov**, aki a szenátus épületét építette a Kremlben és a régi egyetem épületét.

Az orosz képzőművészet fejlődésére nagy hatással volt a Szépművészeti Akadémia megnyitása 1757-ben. A festészet sikerei leginkább a portréfestészetben **Fjodor Rokotov, Dmitrij Levickij** és **Vlagyimir Borovikovszkij** munkáiban jelentkeztek. Munkáikban világosan megmutatkozik az ember lelkivilága és megismételhetetlen egyénisége. Megmaradtak a népművészet alkotásai is, a fahéncsra festett képek. Szobraikkal tették híressé nevüket **Fedot Subin** (Lomonoszov, I. Pál portréja) és **Mihail Kozlovszkij** (Szuvorov emlékmű). Még Péter idejében megjelent a német nyelvű színház. 1750-ben **Fjodor Volkov Jaroszlav**ban megszervezte az első orosz színházat. Hat év múlva színészeinek egy része bekerült a cári rendelkezésre Péterváron létrehozott első orosz állami színházba. Ugyanakkor sok főúr saját színházat nyitott jobbágyszínészekkel. Ezek között különösen ismert volt Seremetyjev gróf színháza Osztankinóban, melynek színpadán **Pelageja Zsemcsugova** is játszott, a zseniális jobbágy színésznő.

Francesko Bartolomeo Rastrelli. A Téli Palota. *1754–1762*

Matvej Kazakov. Filipp metropolita temploma. *1777–1788*

A XVIII. században született még az orosz balett, Péterváron kezdett el működni az első balettiskola. Megrendezték az első opera-előadásokat, sikerrel mutatták be **Dmitrij Bortnyanszkij** zeneszerző szerzeményeit.

Változások a mindennapi életben. Visszatérvén a „nagykövetséggel" Európából, I. Péter a papságon és a parasztokon kívül mindenkinek megtiltotta, hogy szakállt és hosszú hajat viseljen. Némelyik engedetlen bojárnak a cár maga vágta le a haját és hosszú ruháját. Mindenütt a praktikus európai öltözet viselése lett a kötelező. Megengedték a dohányzást, amit addig büntetendő cselekménynek tekintettek. A találkozások és a szórakozás helye a Péter által kezdeményezett speciális gyűlés – a társaság lett. Péter elrendelte, hogy fordítsák le németből a szép viselkedés szabályait, „Az ifjúság becsületes tükrét", melyet maga Péter egészített ki. 1700. január 1-jétől Oroszországban elkezdték ünnepelni az újévet és fenyőfát is állítottak.

Óra. *Oroszország. XVIII. sz.*

Péter reformjai kiterjedtek még az étkezési szokásokra is. Divatba jöttek a nyugati receptek szerint készült ételek. Új, addig soha nem látott termékek jelentek meg. A városlakók kezdtek hozzászokni a kávézáshoz és díszebédeket, estélyeket adtak. Falun inkább különböző kásákat ettek, fánkot és halat, húst csak ritkán. A bogyókból és gyümölcsökből különböző édességeket készítettek, lekvárokat és ivóleveket. A faasztalt nem takarták le terítővel, ha a lócán ülve ebédeltek. Szinte egyáltalán nem használtak asztalterítőt. Az ételt rendszerint egy tálban tették az asztalra, amelyből többen fakanállal ettek.

Ivan Jermenjov. Falusiak ebédje. *1775*

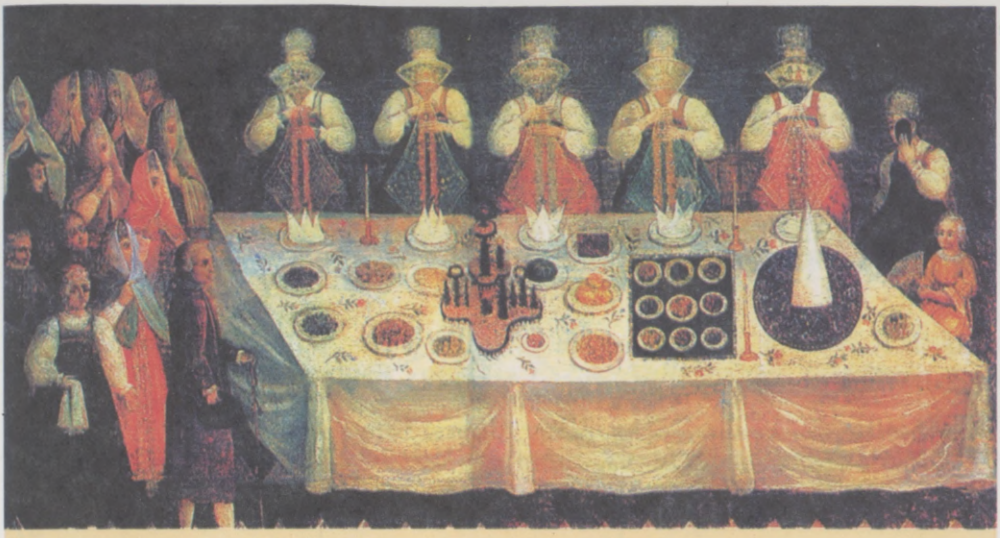

Orosz lakodalom. *XVIII. sz.*.

Tavasszal és nyáron a vallási ünnepek alkalmával népi mulatságokat rendeztek, melyen változatlanul a hintázás volt a legfőbb szórakozás. A vándorszínészek a népnek jeleneteket mutattak be, gyakran idomított állatok is szerepeltek. Télen szánkóztak és fakutyáztak. A fiatalság hóból várat épített, melyet két csoportra osztódva meg is rohamoztak. Régóta kedvenc szórakozás volt az ökölvívás.

A XVIII. sz. második felétől az orosz társadalom felső rétegeiben népszerűek voltak a katonai lovas játékok. Zenekar hangjaira a nézők előtt megjelentek a játék részvevői apródok és fegyverhordozók kíséretében. Meg kellett mutatniuk, menynyire urai fegyverüknek: lóhátról bele kellett találni egy körbe, bábú fejéről le kellett verni a sisakot vagy egy csapással leverni a fejét. A győzteseket drága ajándékok várták. A játék minden bevételét a szegények megsegítésére fordították. A legutolsó lovas játékokat a XIX. sz. elején rendezték. Másfajta játék jött divatba: egy földbe szúrt karó körül színes lovacskák futottak egymás után. Mindenki felülhetett ezek hátára és kedvére lovagolhatott.

A nyugati szokások mintájára a nemesség körében kezdték igényelni a pompát. Jelizaveta ideje alatt maga a cárnő mutatott példát: 15 ezer ruha maradt utána. Élő játékok voltak a cári udvarban és a főurak házaiban a pojácák. Péter idején népszerű szórakozás lett a tánc. A világi nevelés megkövetelte a nemesek gyermekeitől, hogy tudjanak táncolni. A régi orosz életmód lassan feledésbe merült.

1. *Véleményetek szerint milyen megfontolásból indult álnéven útnak I. Péter a nagykövetséggel? Az utazás alatt szerzett benyomások miért erősítették meg benne az elhatározást, hogy átalakítja Oroszországot?*
2. *Történtek-e komoly változások minden egyes palotaforradalom után?*

3. *II. Katalin mely intézkedései utalnak arra, hogy a felvilágosult abszolutizmus politikáját folytatta?*
4. *Mivel magyarázható, hogy Pugacsov felkelése siettette a reformok bevezetését?*
5. *Hogyan neveznétek Oroszország, Poroszország és Ausztria Lengyelország felosztására irányuló tetteit?*
6. *I. Pál politikáját miért nem támogatta az orosz nemesség?*
7. *Minden változás pozitív volt-e az oroszok mindennapjaiban?*

FELADATOK

1. *A tankönyv anyaga szerint szerkessz táblázatot „I. Péter reformjai" címmel!*

		Következmények

2. *Elemezzétek II. Katalin „Rendeletének" részletét! Milyen kormányzást tekintett sikeresnek? Nem láttok-e ellentmondást a császárnő kijelentése, miszerint minden polgárnak kijár a törvény védelme és a között, hogy fenntartotta a jobbágyrendszert?*
3. *Ivan Nyepljujev, a vizsgájára visszaemlékező személy kisnemesi származású volt. I. Péter mely szavai tettek rá különös hatást? Hogy gondoljátok, az ifjú szakembert a cár származása vagy tudása miatt nevezte ki a fontos tisztségbe?*
4. *Pótirodalom segítségével készítsetek fogalmazást a XVIII. századi orosz kultúra egyik képviselőjéről!*

25. ÉSZAK-AMERIKA: ÚJ ÁLLAM SZÜLETÉSE

Az amerikai csoda. Amerika felfedezése és kincsei nem hagyták közömbösen az európaiakat. Az Újvilágba áttelepülők folyama egyre nőtt; 1640-től 1790-ig a gyarmatok lakossága 25 ezerről 3,9 millióra, azaz 156-szorosan növekedett meg. Azok között, akiknek a jobb élet keresésében sikerült átkelni az óceánon, sok francia, holland és német volt, de az áttelepülők között túlsúlyban voltak az angolok, skótok és az írek, ezért Amerika új lakosainak közös nyelve az angol lett.

Ezek az emberek különböző okoknál fogva hagyták el hazájukat. Egyesek szerettek volna meggazdagodni, mások a vallási üldözés elől, de voltak olyanok is, akik a börtön elől menekültek. Annak tudatában indultak a messzi útra, hogy idegenben kimerítő munka és veszélyes megpróbáltatások várnak rájuk, melyeket csak a bátor, energikus és kezdeményező emberek tudnak majd kiállni. Nem is akármilyen állhatatosságra volt szükség az élethez az Újvilágban. A szokatlan időjárás, az ismeretlen betegségek, az állandó összetűzések a helyi indián lakossággal kitartást, jó egészséget kívántak a telepesektől és azt, hogy közösen cselekedjenek.

Mindez olyan jellemvonásokat alakított ki a majdani amerikaiakban, mint a függetlenség, akaraterő, a saját erőbe vetett hit és a küzdeni tudás a végsőkig a saját érdekek védelmében.

A történészek úgy gondolják, hogy Amerika sajátos olvasztó tégely volt, melyben egy egésszé olvadtak egybe a különböző népek szokásai, erkölcse és világnézete. Ebből az ötvözetből egy új, eredeti kultúra született, mely az európaira épült, de mivel sok nemzet tradícióit egyesítette, ezért sajátos jellege lett. Mindezek a társadalmi folyamatok „az amerikai csoda" nevet kapták. Eredményeképpen Észak-Amerika területén egy új nép és egy új állam jött létre.

Az angol gyarmatok. Az Újvilágban az angolokat a spanyolok által el nem foglalt Atlanti partvidék vonzotta Észak-Amerikában. Fő kincse nem a nemesfémek, hanem a számos indián törzs által lakott termőföld volt. Még a XVI. században az első angol gyarmatosítók megpróbáltak itt letelepedni, de nem bírták a zord éghajlatot. Az igazi gyarmatosítás **1607** májusában kezdődött, amikor 120 angol megalapította az első állandó jellegű települést, Fort Jamestownt. A várost I. Jakab (James) Stuart tiszteletére nevezték el és ez lett a központja Virginiának, az első angol gyarmatnak Amerikában.

1620-ban Virginiától északra kikötött egy kis hajó, a Mayflower (májusi virág). Az áttelepülők egy új csoportját hozta, angol puritánokat. 12 évvel azelőtt menekültek el a vallási üldöztetés elől Hollandiába és most azt remélték, hogy az Újvilágban szabadon gyakorolhatják vallásukat és újra angolnak érezhetik magukat.

Ezek az áttelepülők „piligrim atyák" (zarándokok) néven váltak ismertté a történelemben. Mielőtt szárazföldre léptek, szerződést írtak alá, amelyben megfogalmazták érkezésük végső célját: „Mi megalkotjuk és életbe léptetjük azokat az igazságos és mindenkire egyformán vonatkozó törvényeket, amelyek hasznosak az egész gyarmat szempontjából és amelynek ígérjük, hogy alávetjük magunkat".

Angol hajó. *Metszet. 1680 körül*

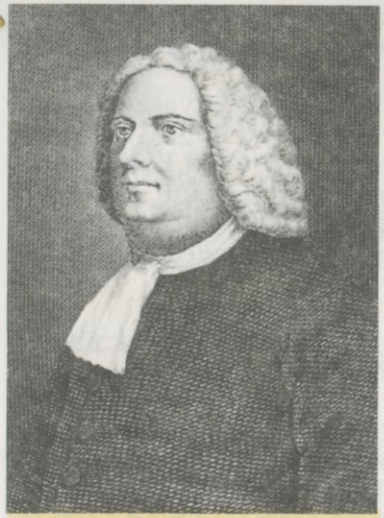

William Penn

A „piligrim atyák" a partvidéken egy falut hoztak létre, Új Plimutot. Így keletkezett még egy gyarmat. 1700-ig az USA egész partvidékét elfoglalták a gyarmatosítók. Ezen a nagy területen jött létre az első 13 állam, melyeket Új Angliának kezdtek nevezni.

A gyarmatosítók kapcsolata a helyi lakossággal különböző volt. Egyes indián törzsek barátságosan viselkedtek, mások nagyon harciasak voltak: nem tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy a jövevények elfoglalják földjeiket. A véres háborúk azonban az indiánok vereségével végződtek: beszorították őket az ország belsejébe és településeiket lerombolták. Pennsylvania angol alapítójának, William Pennek a viselkedése ritka példa volt. Ő el tudta kerülni a konfliktust az indiánokkal: jószomszédi szerződést kötött velük és még fizetett is (igaz, hogy keveset) a telepesek által elfoglalt területekért. Amerikában az angol telepek fejődésének két útja volt. Északon túlsúlyban Voltak az apró farmergazdaságok, virágzott az ipar és a kereskedelem. Délen a nagy ültetvényeken, melyeken rabszolgák dolgoztak, gyapotot, dohányt és rizst termesztettek.

A próbálkozás, hogy rabságba hajtsák az indiánokat, nem járt sikerrel: a szokatlan megterheléstől megbetegedtek és meghaltak. Ekkor az ültetvényeken az európaiakat kezdték alkalmazni, főképp a koldusokat és a csavargókat, akik ki akartak jutni az Újvilágba, csak nem volt rá pénzük. A hajóskapitányok ingyen szállították és amerikai föltulajdonosoknak eladták őket. Angliában egy egész iparág foglalkozott ezzel; elrabolták a gyermekeket, sokszor a felnőtteket is, és eladták Amerikában. 5–7 évig ezek a fehér földhöz kötött szolgák, szerviensek, teljes mértékben új gazdájuktól függtek, ledolgozták nála saját „vételárukat", később szabadok lettek.

A gyarmatosítók nemsokára új, olcsó munkaerőre cserélték le ezeket a szolgákat, az erős és munkabíró négerekre. Az első afrikai rabszolgákat 1619-ben szállították az Újvilágba Jamestown lakói. Az ember árucikk lett, a rabszolga-kereskedés pedig jövedelmező üzlet. Afrikába sajátos hajókat küldtek, melynek legénysége úgy vadászott a négerekre, mint a vadállatokra. Egészen 1863-ig vitték ki Afrikából a négereket, amíg Amerikában el nem törölték a rabszolgaságot.

Korábban az amerikai társadalom eléggé heterogén volt. A felsőbb réteget alkották a gazdag földtulajdonosok, a manufaktúra tulajdonosok, a kereskedők és a bankárok. A középső réteghez tartoztak a kiskereskedők, a farmerek és a kézművesek nagyobb része, valamint a tanítók, orvosok, papok. A szociális ranglétra legalsó fokán álltak a parasztok és a kézművesek, valamint a lakosság legszegényebb és leginkább jogfosztott csoportja, a fehér földhöz kötött szolgák és a néger rabszolgák. Minden gyarmat élén kormányzó állt, akit az angol király nevezett ki. Mellette képviseleti szervek, közgyűlések működtek, melyeket a teljes jogú fehér férfiak választottak meg. A nőknek, az indiánoknak és a négereknek nem voltak politikai jogaik.

Fennállásának kezdete óta az amerikai társadalom fontos sajátossága volt az, hogy itt sikeresebben használhatták az emberek munkájuk gyümölcsét, mint az Óvilágban. A protestáns vallás munkaszeretetre és takarékosságra nevelte őket. A becsületesen felhalmozott vagyon isteni ajándéknak minősült. Ezért az amerikaiak többsége szorgalmas munkával kereste vagyonát.

John White. Észak-amerikai indiánok halásznak. *XVI. sz.*

Konfliktus az anyaországgal. A XVIII. sz. közepére az angol gyarmatok Észak-Amerikában már nem csupán gyér lakosságú erődök voltak. Lakosságuk 1 millióra nőtt, terjeszkedtek a városok, virágzott a kereskedelem. Fejlődött úgyszintén az oktatás és a kultúra: saját újságokat bocsátottak ki, iskolákat, college-ket (e.:kalidzs) nyitottak, megjelentek a felvilágosodás kiváló amerikai gondolkodói, **Benjamin Franklin, Tomas Jefferson, John Adams.** Mindez az amerikai társadalomnak nemcsak az anyagi, de szellemi lehetőségeit is bizonyította. A közös érdekek és a közös jövő szorosabbra fűzte a gyarmatok kapcsolatát.

Benjamin Franklin

A gyarmatoknak óriási, jól termő földalapjuk és erdeik voltak, saját flottájuk és a világ vaskohászatának 1/7 részét adták. El tudták látni magukat élelmiszerrel, ruhaneműt, bútort, edényeket gyártottak. Az anyaország Anglia a gyarmatoktól prémet, búzát, fát, dohányt, halat kapott és nekik szánta a birodalom „farmja, erdeje és érclelőhelye" szerepét. Az angol korona még azt is megtiltotta, hogy az amerikaiak szabadon kereskedjenek más országokkal és fejlesszék a feldolgozóipart. Természetesen ezt a rendelkezést gyakran megszegték, azonban a gyarmatok mégiscsak függtek az anyaországtól: lakosságuk 95%-a mezőgazdasággal foglalkozott és az angol ipar termékeinek fogyasztói voltak. Anglia a hétéves háborúban legyőzte Franciaországot és Kanadában az Alleganhegyektől nyugatra fekvő, egykori francia gyarmatokat magához csatolta és így Észak-Amerika teljes jogú gazdája lett. A háború alatt a gyarmatosítók aktívan segítették az angolokat a franciák ellenében és arra számítottak, hogy cserébe önkormányzatot kapnak, s önállóan fogják megszabni az adókat. De minden másképp lett. III. György király megtiltotta az amerikaiaknak, hogy önhatalmúlag telepedjenek át az Alleganokon túlra, mert attól tartott, hogy Nyugat térségein szétszélednek és nem lehet majd behajtani rajtuk az adót. A telepesek vállára pótlólagos teherként nehezedett az angol seregek ellátása, amelyek a harcok után nem tértek haza, hanem Amerikában maradtak.

Az utolsó csepp a türelem pohárában az angol parlament döntése volt, miszerint 1765-től bélyegtörvényt vezetnek be a gyarmatokon. Minden egyes kereskedelmi szerződésért, okmányért, nyomtatott kiadványért, postai küldeményért a telepeseknek illetékbélyeget kellett volna vásárolni, azaz adót fizetni be Britannia államkincstárába. Válaszul az amerikai városokon nagygyűlések hulláma söpört végig a „Semmiféle adót képviselet nélkül" jelszó alatt. A telepeseket nem az adó mértéke háborította fel (nem volt magas), hanem maga a tény, hogy jóváhagyta a parlament, amelybe nem engedték be az észak-amerikai telepesek képviselőit. Az amerikaiak teljesen jogosan követelték: vagy képviselőjük lesz az alsóházban, vagy a parlament visszavonja az adót.

Amerika történetében először mutatta meg erejét a nép utcai gyűléseken. Boston lett a legerősebb gócpont. Itt jött létre „A szabadság fiai" társaság, mely arra szólította fel az amerikaiakat, hogy „ne legyenek többé az angolok rabjai". Az amerikaiak mindenütt megsemmisítették a címeres papírokat, melyeket az anyaországból az adó bevezetésére hoztak. Az ellenállás annyira erős volt, hogy Angliának hallatlan lépést kellett megtennie: lemondott a bélyegadóról. Ez a meghátrálás azonban csak időleges volt. Már két év múlva az angol parlament ismét új adókat szavazott meg.

Harc Bostonban.
Metszet.1770

A telepeseket különösen az háborította fel, hogy még az Angliából behozott árukra is adót vetettek ki. Az amerikaiak megtagadták ezek vásárlását és megszervezték az áruk becsempészését más országokból. 1773 decemberében Boston lakói nem engedték meg, hogy kirakodjon a hajó, mely Angliából tearakománnyal érkezett. Éjjel néhány ember indián ruhába öltözve fellopakodott a hajóra és a tengerbe dobta a teabálákat. „Bostoni teázás"-nak nevezték el ezt az eseményt. A brit parlament ezt komoly bűncselekménynek tekintette. Bostonban rendkívüli állapotot hirdettek, a kormányzót katonai parancsnok váltotta fel, a királyi flotta pedig zár alá vette a kikötőt. A helyzet elmérgesedett.

A háború kezdete. 1774-ben a gyarmatok képviselői Philadelphiában gyűltek össze Első Kontinentális Kongresszusukra. Kijelentették, hogy hűek maradnak az angol koronához, de fellépnek az ellen, hogy az anyaország támadja az amerikaiak önkormányzatát, „életét, szabadságát és tulajdonukat. Meg akarták védeni e jogaikat és ezért a kongresszus megtiltotta a kereskedelmet az anyaországgal". A gyarmatokon érlelődött a felkelés. Az amerikaiak titkon fegyvert gyűjtöttek, önkéntes osztagokat toboroztak. Ez nyugtalanította az angolokat és megpróbáltak lefegyverezni néhány osztagot és letartóztatni parancsnokaikat. **1775.** április 19-én Bostontól nem messze megtörténtek az első összetűzések.

Eleinte az angolok voltak erősebbek. De visszafordultak és ez rettenetes meneküléssé fajult a felkelők szünet nélküli tüzelése mellett, melyet lesből zúdítottak rájuk végig az utak mentén. Az amerikaiak könnyen célba találtak,

Az angol gyarmatok függetlenségi harca Észak-Amerikában. Az USA megalakulása

DELAWARE Angol gyarmatok Észak-Amerikában a XVIII. sz. közepén

A határ, melytől nyugatra a gyarmatosítók az 1763. évi királyi rendelet szerint nem foglalhattak el területeket.

A kongresszus elfogadja a Függetlenségi Nyilatkozatot (1776. július 4.), az USA megalakulása.

A harcban álló felek hadmozdulatai 1776–1781-ben:

amerikai csapatoké
a francia flottáé az amerikaiak támogatására

angol csapatoké
az angol flottáé

1777 A legfontosabb csaták éve és helye.

A fő angol haderők megadásának helye 1781-ben.

Az Amerikai Egyesült Államok versailles-i béke szerinti határai 1783

IROKÉZEK Indián törzsek

hisz az angol katonák sárga díszítésű piros mundérját messziről észre lehetett venni. A telepesek ügyesen alkalmazták az indiánoktól ellesett szétszórt alakzatú harcmodort. Fedezékekből támadták az angolokat, majd pillanatok alatt eltűntek, hogy váratlanul ismét támadjanak egy másik helyen.

1775 májusában Philadelphiában megnyílt a Második Kontinentális Kongresszus. Határozatot hozott a reguláris hadsereg létrehozásáról, melynek fővezérévé egy tapasztalt tisztet, **George Washingtont** (1732–1799) nevezték ki. A telepesek gyülevész tömegéből Washingtonnak sikerült egy fegyelmezett, harcképes hadsereget formálni, mely 1776 tavaszán felszabadította Bostont. Az amerikai katonák harci szellemét csak növelte Thomas Paine „A józan ész" gúnyirata. Ebben védte az amerikaiak jogát fegyverrel harcolni az anyaország ellen. Paine szavai, miszerint csak a függetlenség és a köztársasági berendezkedés teszi lehetővé Amerika számára a nagy jövőt, jóslatnak bizonyultak.

Az önállósághoz vezető úton fontos lépés volt a Függetlenségi Nyilatkozat. Szövegének fő részét a legfiatalabb képviselő, a 33 éves **Thomas Jefferson** (1743–1826) írta, aki az európai felvilágosodás nagy tisztelője volt. A Nyilatkozat az angol királyt és a parlamentet zsarnoksággal vádolta, kinyilatkoztatta a gyarmatok egyesülését, elválását Angliától és a „szabad és független államokká" alakulást. **1776. július 4-e**, amely napon a kongresszus ezt jóváhagyta, az Amerikai Egyesült Államok születésnapja lett, az amerikai nép legfőbb ünnepe, a függetlenség napja. A Függetlenségi Nyilatkozat első próbálkozása annak, hogy életre keltsék az emberi jogokat John Locke és a francia felvilágosítók szellemében. A képviselők egy részének követelésére azonban a Nyilatkozat szövegéből kikerült a rabszolgaság elítélése.

Forrásmű

Az 1776. július 4-ei Függetlenségi Nyilatkozatból

Mi világosan látjuk a következő igazságokat: minden ember egyenlőnek születik és az Alkotó bizonyos elidegeníthetetlen jogokat biztosít mindenkinek, ezek között van az élethez, a szabadsághoz és a boldogsághoz való jog. E jogok biztosítására az emberek kormányokat hoznak létre, melyek igazságos hatalmukat azok egyetértésének forrásából merítik, akiket kormányoznak. Ha ez a hatalmi forma pusztító lesz e cél elérését tekintve, a népnek joga van megváltoztatni vagy elpusztítani azt és új

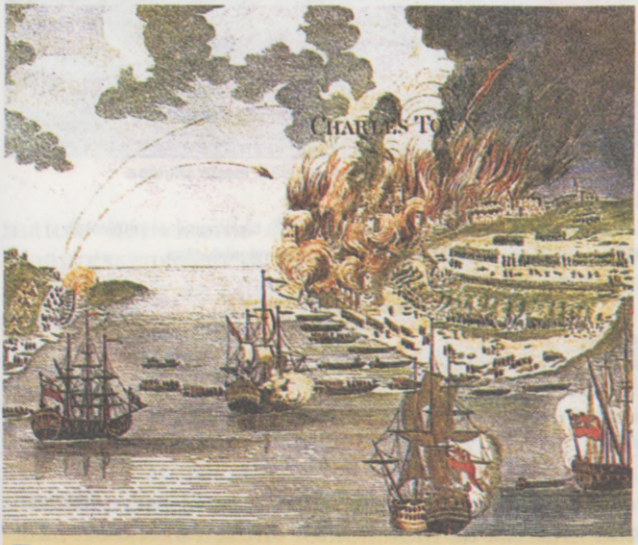

Az angol flotta támadása az amerikai állások ellen Banker-Hill mellett. *Metszet. 1775*

Charles Willson Pil. George Washington. *1777*

kormányt hozni létre, mely olyan elvekre épül és olyan hatalmi szervezet, mely a nép véleménye szerint a leghatékonyabban hozzásegíti őt a biztonságához és a boldogságához...

Gyarmataink is sokszor és türelmesen állták az elnyomást és csak a szükség kényszeríti őket most arra, hogy megerősítsék egykori kormányzási formájukat... A nép nevében, aki felhatalmazott minket, most kinyilvánítjuk, hogy egyesült gyarmataink a továbbiakban szabad és független államoknak kell lenniük... Mint szabad és független államok, teljes jogot nyernek majd hadat üzenni, békét kötni, szövetségre lépni, kereskedni és mindent megtenni, amit minden független államnak joga van megtenni.

Fordulat a háborúban és a befejezése. A Nyilatkozat elfogadása még nem jelentette a háború végét. Az angol kormány Amerikába nagy létszámú hadsereget irányított, melyeknek „tűzzel vassal" meg kellett fékezni a lázadó gyarmatokat. Nehéz harcok árán az angolok elfoglalták New Yorkot. Az amerikai katonák tömegével hagyták el a hadsereget, s ezt azzal magyarázták, hogy haza akarnak menni és „saját" államukat akarják védeni. Washingtonnak alig sikerült megmenteni a hadsereget a teljes összeomlástól. Érthetővé vált, hogy növelni kell a katonák harci szellemét. A kongresszus ekkor olyan határozatot hozott, hogy a háború befejezése után minden részvevő földet fog kapni. Washington zászlaja alá ismét gyűltek az önkéntesek és a sereg gyorsan nőtt. Nemsokára az amerikaiak körülzárták az angolok által elfoglalt Saratuga- erődöt és megadásra kényszerítették. 6 ezer angol katona esett foglyul. Ez a siker újraélesztette az amerikaiak végső győzelembe vetett hitét.

Ugyanakkor az ellenség tartotta, a New Yorkot és az USA első fővárosát, Philadelphiát. Közelítve a városhoz, Washington katonáinak egy igen zord telet kellett átvészelniük a Valli-Fordge völgyében. A hadsereget rosszul élelmezték és látták el ruházattal, könnyű sátrakban laktak. Az angolok meg sem rohamozták az amerikaiak rosszul ellátott táborát és azt mondták, hogy a hideg majd jobban elbánik vele, mint ők. Valóban, a betegségben és a hidegtől elpusztult katonák száma nem volt kisebb, mint a harcokban elhulltaké. A katonai dalocska szavai őrzik e megpróbáltatások keserű emlékét: „Aki megjárta Valli-Fordge-ot, az a pokoltól sem fél". Az első sikerek és a katonák kitartása magabiztosságot kölcsönzött a fiatal amerikai hadseregnek.

A végső győzelemhez az amerikaiaknak erős szövetségesre lett volna szüksége. Leginkább Franciaország felelt volna meg ennek, amely meg akarta erősíteni pozícióit a régi ellenség, Britannia gyengítése számlájára. Kereskedelmi és katonai segítségnyújtási szerződést írt alá az USA-val, miután a francia flotta tengeri hadműveleteket indított el az angolok ellen.

1776 végén Párizsba a szövetség megbeszélésére követként érkezett Benjamin Franklin (1706–1790). A választás nem véletlenül esett pontosan rá. Franklin zseniális tudós és író volt, az angol Királyi Tudós Társaság tagja és egyetlen amerikai, akit jól ismertek Európában.

Franciaországban Franklin úgy járt, mint Amerikában: egyszerű barna öltözékben, simára fésült hajjal. Nem hordott púderes parókát, ahogy azt az európai divat követelte. Hogy ez ne legyen annyira szembeszökő, Franklin soha, még a helyiségekben sem vette le prémsapkáját. A francia társadalomban annyira

szimpatizáltak a felkelőkkel, Franklin népszerűsége pedig olyan nagy volt, hogy Párizsban nemcsak megbocsátották neki ezt a viselkedést, de öltönye még divatba is jött.

Nemsokára a nekik ellenszenves „tengerek királynője" ellen az amerikaiak oldalán harcba lépett Spanyolország és Hollandia is. Az amerikai hadseregben katonák és önkéntesek jelentek meg Európa szinte minden országából.

A szövetségesek belépése a háborúba hirtelen megváltoztatta kimenetelét. 1781 őszén az egyesült francia-amerikai hadsereg körülvette Yorktownt és megadásra késztetett 8 ezer angol katonát és tengerészt. Az angolok kimerültek, új hadsereg felszerelésére nem volt pénzük. A hadműveletek leálltak. Az angolok maguk javasolták az amerikaiaknak a tárgyalásokat, amelyek elég hosszúak voltak és 1783. szeptember 3-án fejeződtek be békekötés aláírásával. Britannia elismerte az Amerikai Egyesült Államok önállóságát, függetlenségét és kijelentette, hogy kivonja csapatait területéről. Az USA nyugati határa a Mississippi lett, azaz a fiatal köztársaság területe csaknem háromszorosára nőtt.

Az USA első pénzérméje

A szövetségi állam megalakítása. A gyarmatokat már a háború során köztársasági rendszerű államokká alakították át. Ezek eleinte **konföderációba** – önálló államok szövetségébe akartak egyesülni, amelyek mindegyike megőrizte volna függetlenségét és saját hatalmi szerveit. Közösen csak a külpolitikai kérdésekben döntöttek volna.

Az első amerikai alkotmány tervezetét Benjamin Franklin dolgozta ki még 1775-ben. Végleges megfogalmazására csaknem 6 évre volt szükség. Érvénybelépése után világossá vált, hogy már nem felel meg a kor követelményeinek. A külön-külön működő államoknak nem sikerült rendezni a kereskedelmet és a pénzügyeket. A háború utáni hanyatlást csak szilárd központi hatalom küzdhette le.

Kornwollis tábornok kapitulációja Jorktown mellett. *1781*

1787 nyarán az államok képviselői konventre (kongresszusra) gyűltek össze Philadelphiában és új alkotmányt dolgoztak ki. Ennek jóváhagyásáról tanúskodik, hogy az USA a konföderációról áttért a föderációra – a szoros államszövetségre, de minden állam széleskörű önkormányzatának megőrzésével. A törvényhozás legfőbb szerve a Kongresszus lett. Két házból állt: a felsőházból (szenátusból) és az alsóházból, a képviselők házából. Minden állam nagyságától függetlenül két szenátort választott. A képviselők házába az állam lakosságának számarányában választották a képviselőket. A végrehajtó hatalom a négy évre választott elnök kezébe került. Az USA első elnöke George Washington lett, aki két időszakra maradt tisztségében.

Az USA-nak ezt az alkotmányát soha sem hatálytalanították. Máig érvényben van, de időről időre módosítják. 1791-ben a Kongresszus fontos demokratikus módosításokat eszközölt Jogtörvény címmel, amelyek szavatolták az amerikaiaknak a szólás, a sajtó, a társulási és gyülekezési szabadságot, a személy-, a lakhely- és a magántulajdon sérthetetlenségét, a szabad vallásgyakorlást és fegyverviselést.

A függetlenségi háború következtében létrejött az Újvilág első független állama és az Újkor első demokratikus köztársasága. Államrendje megtestesítette a felvilágosodás politikai eszméit. Ugyanakkor a déli ültetvényesek követelésére a gyarmati múltból megmaradt a rabszolgaság. Az amerikaiak e komoly problémájának megoldása a jövő feladata volt.

Az USA megalakulásával lezárult az amerikai történelem 170 esztendős gyarmati korszaka. Ezalatt a világtörténelemben páratlan esemény történt: megszületett egy új civilizáció, és az angol gyarmatoknak Európa különböző országaiból idesereglett lakossága egységes nemzetté kovácsolódott össze.

1. *Mi okozta a XVII–XVIII. században az Újvilágba bevándorlók számának hirtelen megnövekedését? Miért az angolok népesítették be Észak-Amerika területét? Milyen gazdálkodási formát alakítottak ki ? Hatott-e a vallási tényező a gyarmatok gazdasági fejlődésére?*
2. *Miért gátolta Anglia a termelés fejlődését a gyarmatokon és miért tiltotta meg a szabad kereskedelmet más országokkal?*
3. *A csekély adóról szóló bélyegtörvény bevezetése miért váltotta ki a gyarmatosok felháborodását? Maga az adó volt-e a botránykő vagy más okok is közrejátszottak?*
4. *Mi volt az amerikai hadsereg erős és gyenge oldala? Miért határozott a Második Kontinentális Kongresszus úgy, hogy földet oszt a háború résztvevőinek?*
5. *Miért sikerült az amerikaiaknak szövetségeseket találni az Anglia elleni harcban?*

FELADATOK

1. *Olvassátok el figyelmesen az Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatából közölt szemelvényt. A felvilágosodás mely eszméit ismeritek fel benne? Mondhatjuk-e, hogy a Nyilatkozatban deklarált jogok és szabadságok kiterjedtek az államok minden lakosára? Vonatkoztak-e ezek az indiánokra és a négerekre? Milyen jelentősége van a Függetlenségi Nyilatkozatnak a világtörténelem szempontjából?*
2. *Mondjátok meg, miért kellett az USA-nak jóváhagyni a Jogtörvényt? Hogyan értékelitek annak jelentőségét?*

9. téma

A KELET ORSZÁGAI A XVI–XVIII. SZÁZADBAN

26. A MUZULMÁN VILÁG

A MUZULMÁN VILÁG

INDIA A HÓDÍTÓK IGÁJÁBAN

A TÁVOL-KELET „ZÁRT" ORSZÁGAI

Az oszmán birodalom és Európa ellenállása. A XVI. század elején az Oszmán Birodalom óriási területen fekvő hatalmas állammá fejlődött. Elfoglalva 1453-ban Konstantinápolyt, az oszmán törökök túlléptek Ázsia határain és meghódították a Balkán-félszigetet. Birtokukban volt Kis-Ázsia és a Krími Kánság, ők uralták a Fekete-tengert. Az araboktól elfoglalták Szíriát és Arábia egy részét a muzulmánok szent helyeivel, Mekkával és Medinával. Egyiptom meghódításával uralmuk alá kerültek az észak-afrikai területek és a földközi-tengeri fontos kereskedelmi központok ellenőrzése. A hódításokat és a birodalom határainak állandó kiterjesztését az ütőképes hadsereg és flotta biztosította, a hadizsákmány pedig az államkincstár feltöltésének fontos forrása volt.

Az Oszmán Birodalom hatalmának csúcsát Pompás Szulejmán szultán (1520–1566) uralkodása idején érte el, akit számos győzelme és az udvar fényűzése miatt neveztek így az európaiak. Alattvalói Kanoninak (törvényhozónak) nevezték a törvénykönyv kiadása miatt. A törvény lényege az volt, hogy a birodalom lakosságát felosztotta muzulmánokra és nem muzulmánokra, akiknek megfelelően más-más kötelességeik és jogaik voltak. A bíróság a muzulmán papság kezében volt, minden ügyben az iszlám eszmék szellemében döntöttek.

Szulejmán sikeres hódító politikát folytatott, személyesen is részt vett 13 hadműveletben, ezek közül 10 Európa területén folyt, ahol a szultán fő ellensége V. Habsburg Károly császár volt. Ver-

Isztambul. *XVI. sz.*

sengésük Magyarország, Ausztria és a Földközi-tenger térségében bontakozott ki. Az óriási török hajóraj kezdetben ostrom alá vette Rodosz szigetét. Ez a Johannita-rend keresztes lovagjainak birtoka volt, amelyek ellenőrzés alatt tartották a Földközi-tenger keleti térségét és akadályozták Isztambul kapcsolatait az arábiai és egyiptomi oszmán területekkel. Az elhúzódó ostrom során a sziget védői – hatszáz lovag és ötezer katona – hősiesen ellenálltak. Az oszmánok közel 80 000 embert vesztettek, de végül megadásra késztették az erődöt. Szulejmán, méltatva a lovagok bátorságát, szabadon engedte őket. A johanniták Máltára távoztak, ahol Máltai Lovagrendként működtek tovább. Később Szulejmán megpróbálta elfoglalni Máltát is, de eredménytelenül.

Pompás Szulejmán

Az oszmán hadsereg a továbbiakban átkelt a Dunán és a mohácsi csatában tönkreverte a magyarokat. 1529-ben Szulejmán serege ostrom alá vette a Habsburgok székhelyét, Bécset. A város kiállta az ostromot, de attól kezdve két évszázadon keresztül a Szent Római Birodalom és az Oszmán Birodalom határa között csak néhány tíz kilométer volt a távolság. A török lovascsapatok állandóan támadták a békés lakosságot, halált és pusztulást hagyva maguk után.

Az Oszmán Birodalom hatalmát a nagyszámú hadsereg biztosította. Hű szolgálatukért a katonák a szultántól örökös földbirtokokat, tímárokat kaptak és bizonyos részt a hadizsákmányból. A török hadsereg kiváltságos ütőerejét a janicsárok képezték, akiket a meghódított területekről (főként a Balkánról)

Oszmán kerek pajzs. *XVI. sz.*

Oszmán sisakok és páncéling. *XVI. sz.*

A mohácsi csata. *XVI. sz.*

fogságba hurcolt gyerekekből neveltek az iszlám fanatizmus szellemében. Felnőve szigorú és kegyetlen harcosok lettek, elfelejtették származásukat és gyanútlanul harcoltak a saját hazájuk ellen.

Forrásmű

XVI. sz. Részlet Pompás Szulejmánnak I. Ferenc francia királyhoz küldött leveléből

Ferenc... te levelet írtál... tudomásunkra hoztad, hogy az ellenség elfoglalta országodat és hogy te magad... is fogságban vagy és segítséget kérsz kiszabadításodra. Mindezek eljutottak trónom lábaihoz, az egész világ e menedékhelyéhez; császári bölcsességem megértette ezeket minden részletükben...

Nincs abban semmi furcsa, hogy császárok vereséget szenvednek és fogságba kerülnek, tehát tartsd magad és ne ess kétségbe. Dicső őseink... soha nem hagyták abba az ellenséget visszaverő és új területeket leigázó háborúkat... Mi is követjük példájukat. Mi feltartóztathatatlanul foglaljuk el a tartományokat és az erős, bevehetetlen erődöket. Lovunk éjjel-nappal felnyergelve vár és derekunkon a szablya...

Az Oszmán Birodalom hanyatlásának kezdete. A szüntelen háborúk óriási összegeket emésztettek fel. Sokba került a szultán fényűző udvartartása is. Ez az adóterhek fokozására késztette a szultánt. A lakosság kiszipolyozása közben nem gondoskodott arról, hogy kedvező feltételeket teremtsen a kereskedelem, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztéséhez. Az egyetlen kiutat az uralkodó körök a hódító háborúkban látták, amelyek gazdag zsákmánnyal és új adóbehajtási területekkel kecsegtettek.

Törökország fokozódó gazdasági elmaradottsága az oszmán hadsereg műszaki ellátásán is meglátszott. A hadsereg egyre nehezebben tudott ellenállni a jobban felszerelt európai seregeknek. Emellett sok erőt lekötött a meghódított népek féken tartása és a lázadások elfojtása az ország belsejében. A XVI. sz. végétől kezdve a törökök egyre komolyabb vereségeket szenvedtek. Sikertelenül végződött Pompás Szulejmán utóda, **II. Szelim** (1566–1574) asztrahányi hadjárata. 1571-ben Spanyolország és Velence egyesült erői megsemmisítették a török flottát a Lepantói-öbölben. S bár az Oszmán Birodalom még erős állam maradt, katonai hatalma megingott.

Kulacs.
XVI. sz.

A XVII. sz. közepén a szultán és vazallusa, a krími kán csapatainak sikerült többször is betörni Lengyelországba és Ukrajnába és eljutni egészen a Dnyeperig. A sikertől felbuzdult Törökország új kísérletet tett Ausztria elfoglalására. 1683-ban a több mint százezres török sereg Bécs falai alá vonult. Az osztrák főváros ostroma két hónapig tartott. Az osztrákok segítségére sietett kicsiny, de jól felszerelt seregével **Jan Sobieski** lengyel király. Szétverte a törököket és elvonulásra kényszerítette őket Bécs alól. Ez a vereség véget vetett a törökök előrenyomulásának Európában. Ettől kezdve az Oszmán Birodalom kezdi elveszteni hódításait.

Mecseti lámpa.
XVI. sz.

Irán a Szefevidák dinasztiájának uralkodása idején. Törökország keleti szomszédja és állandó vetélytársa Perzsia volt. A XVI. sz. elején annak területén több önálló tartomány volt, ahol nem szűntek a belvillongások. Az egyik uralkodó, **Iszmail Szefevi** sejk fegyveres erővel egyesítette a belharcokban legyengült apró államokat és sahnak kiáltotta ki magát. Ő alapította a **Szefevi-dinasztiát** (1502–1736) és létrehozott egy erős államot, Iránt. Iszmail uralkodása idején kezdődtek és csaknem az egész XVI. sz. során szüntelen folytak a háborúk az Oszmán Birodalommal. A Szefevik állama elmaradott szervezetű hadseregével és primitív haditechnikájával nem volt képes ellenállni az ellenségnek. A törökök elfoglalták csaknem az egész Kaukázusontúlt, hajóik ellenőrizték a kaszpi-tengeri hajózást.

A szüntelen háborúk óriási kiadásokat követeltek, ezért Iszmail utódai állandóan növelték az adókat. A lakosság erre lázadásokkal felelt. A külső vereségek és a belső helyzet súlyosbodása a gazdaság komoly hanyatlásához vezetett. Az ország egyre nehezebb helyzetbe került.

A Szefevi-állam hatalmát **I. Nagy Abbász sah** (1587–1629) szerezte vissza. Döntő háborúra készülve Törökországgal, Abbász hatalmas, csaknem 120 ezer főnyi hadsereget toborzott. Ennek fő erőssége a tízezer főnyi lovasság volt, amely hulámokból, az oszmán janicsárokhoz hasonló harcosokból állt.

Hulámokat a keresztény szülőktől (elsősorban grúzoktól és örményektől) erőszakkal elvett fiúkból neveltek az iszlám fanatizmus szellemében.

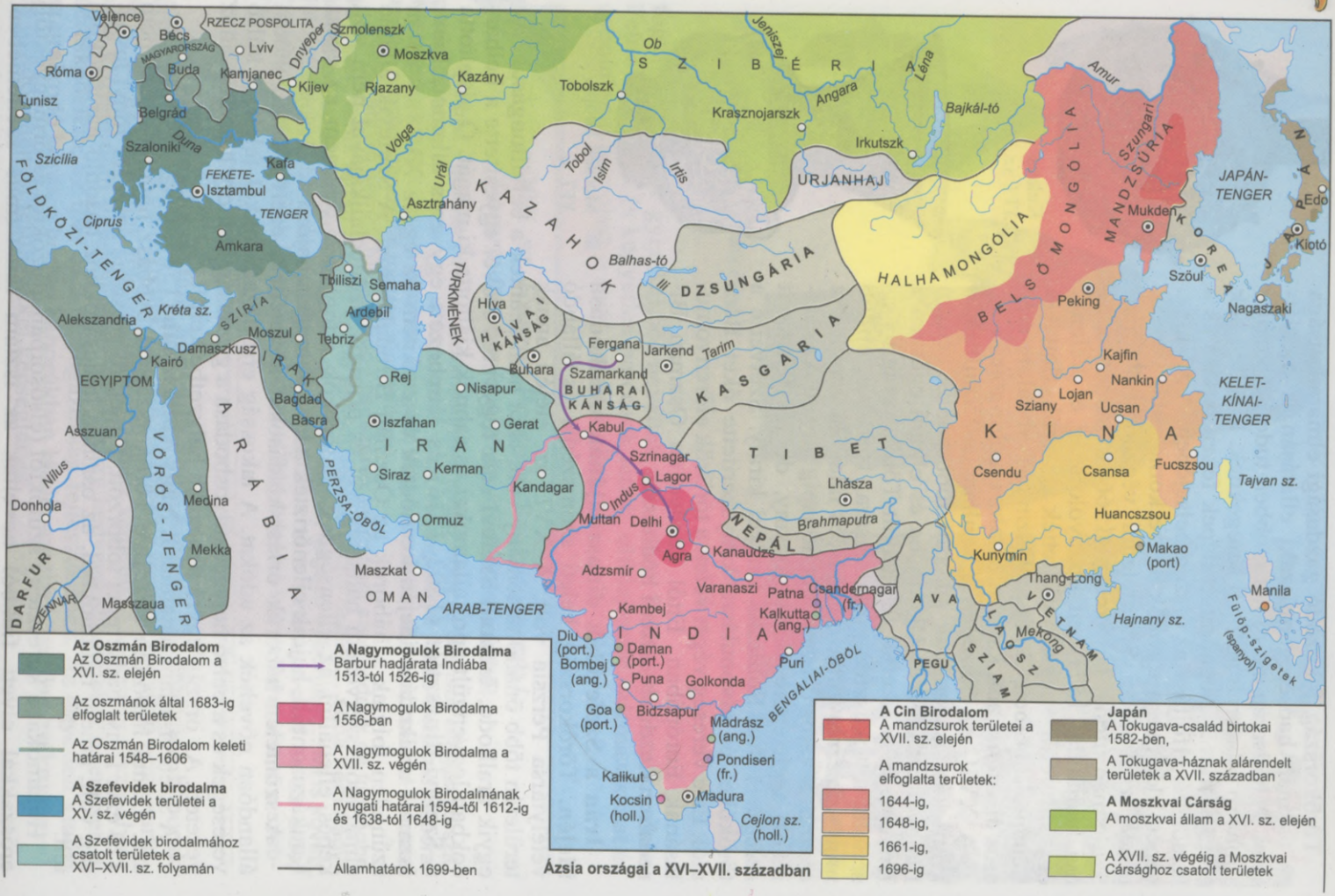

Ázsia országai a XVI–XVII. században

Abbász bevezette seregében a lőfegyvert és a tüzérséget, ez biztosította neki a győzelmet Törökország fölött, vissza tudta szerezni csaknem minden elvesztett területét, így Grúziát, Örményországot, valamint Azerbajdzsán és Kurdisztán egy részét stb.

Perzsaszőnyeg. *XVII. sz.*

Abbász uralkodása idején Irán élénk kereskedelmet folytatott több országgal – Portugáliával, Angliával, Oroszországgal, Kínával és más országokkal. Nagy volt a kereslet a perzsaszőnyegekre, a selyem-, gyapjú és gyapotszövetekre, fémtárgyakra. A városokban virágzott a céhekbe szervezett kézműipar. Abbász áttette székhelyét Iszfahánba (ma Teherán), kereskedőket és kézműveseket telepített a városba az ország más vidékeiről, gyönyörű palotákat emeltetett. A kereskedelem megkönnyítésére utakat és hidakat építtetett. Kiterjedt öntözőmunkálatokat is végeztek, új csatornákat és öntözőrendszereket építettek, felújították a régieket. A parasztok főként gabonaféléket és gyümölcsöt termesztettek. Egész Perzsia egy viruló kert volt a sivatagi környezetben.

Keleten hitték, hogy a szó és a betű Istentől való és ezért nagy tiszteletben tartották. Különös gondot fordítottak a szépírásra. A kéziratokat rendkívüli tökéllyel kidolgozott miniatúrákkal díszítették. A perzsa mesterek miniatúrái színesek, ragyogók, tarka szőnyeghez hasonlók. Gyönyörű örök tavasz uralja őket. Ezek a kéziratok a művészet igazi remekművei.

A főurak szívesen állították szolgálatukba a művészeket és a kalligráfusokat. Az iráni paloták és mecsetek elbűvölnek pompájukkal, gazdag növényi és mértani díszítésükkel, stukkóikkal, kerámia mozaikjaikkal.

Nadír-sah, a „világhódító”. Az iráni fellendülés nem tartott sokáig. Abbász utódai idején a sah uralmának elgyengülése belvillongásokhoz vezetett a főurak között. Az ország gazdasága hanyatlott és azonnal vérszemet kaptak a harcias szomszédok: nyugatról fokozták a nyomást az oszmán törökök, keletről pedig a nomád afgán törzsek fenyegettek, északon megjelent egy új vetélytárs, Oroszország. E fenyegető ellenségekkel hadakozva Irán elvesztette területének jelentős részét. Úgy tűnt, hogy az ország a pusztulás szélén áll.

Az ország sorsát jelentősen megváltoztatta a tehetséges hadvezér, Nadír kán. Visszahódította csaknem az összes elvesztett területet és **Nadír-sah** (1736–1747) néven Irán uralkodója lett. Joggal nevezték Világhódítónak. Kiterjesztette Irán határát, hozzácsatolva India, Közép-Ázsia és a Kaukázusontúl egyes területeit. A hadjáratokban összerabolt megszámlálhatatlan kincset Nadír-sah a hadsereg fenntartására és saját szükségleteire fordította. Az udvar hivalkodó pompája mellett még szembeötlőbb volt a nép szörnyű nyomora.

De az óriási hadsereg, a sah legfőbb támasza fenntartására nem volt elég pénz. Nadír növelte az adókat, ami általános elégedetlenséghez és lázongásokhoz vezetett. Az egyik lázadás során Nadírt megölték. Az állam részekre hullott szét.

Forrásmű

XVIII. sz. Egy francia követ emlékirataiból

1741-ben az elhíresült és Indiában összerabolt kincsekkel túlterhelt Nadírsah Derbentbe érkezett. A számos hadjáratban felduzzadt mintegy 15 ezer főnyi serege indiaiak, tatárok, üzbégek és afgánok osztagaiból állt... perzsák kevesen voltak.

A sah meg akarta támadni a lezgineket, a hegyek között élő népet, akiket nehéz volt leigázni... Ez a hegyi nép maga is rablásból élt, csaknem mindenki mesterien kezelte a lőfegyvert és ügyesen csatározott. A megközelíthetetlen hegyek csúcsain helyezték el asszonyaikat, a gyerekeiket és értékeiket, leshelyeket rendeztek be, lelőtték a felderítőket, sőt egy éjjel megrohamozták a sah táborát is, akit a váratlan támadás meghátrálásra kényszerített. Egész csapata szétzilálva menekült, s a győztesek jelentős zsákmányhoz jutottak.

?

1. *Számíthattak-e az Oszmán Birodalomban a keresztények Pompás Szulejmán törvényeinek védelmére ugyanúgy, mint a muzulmánok?*
2. *Mikor és miért kezdett gyengülni az Oszmán Birodalom? Hogyan befolyásolta ez a török hódításokat?*
3. *Mi tette lehetővé I. Abbásznak a Szefevi állam hatalmának megújítását?*
4. *Tarthatott-e sokáig az a fellendülés, amely Iránban következett be Nadírsah uralkodása idején? Feleleteteket indokoljátok meg.*

FELADATOK

1. *Olvassátok el figyelmesen a szemelvényt Pompás Szulejmán válaszából, amelyet a francia királyhoz intézett, aki segítséget kért a szultántól és javasolta, hogy Törökország lépjen szövetségre Franciaországgal. Milyennek találjátok Szulejmán levelének hangnemét? Mit tartott a maga számára legfontosabbnak a szultán?*
2. *A francia követnek Nadír-sah hódító hadjáratáról szóló írása alapján próbáljátok megállapítani, sokáig lehetett-e megbízható és odaadó az a hadsereg, amely az Irán által leigázott különböző népek képviselőiből tevődött össze?*

27. INDIA A HÓDÍTÓK IGÁJA ALATT

A mongol állam létrejötte. A XVI. sz. elején a közel 100 millió lakosú India a világ egyik legnagyobb országa volt. A számtalan nép és törzs, nyelv és szokás példátlanul sajátossá tette az országot, ahol nagy ereje volt a hagyománynak. Mint évszázadokkal azelőtt, most is megvoltak az átjárhatatlan korlátok az indiai kasztok között. Változatlan maradt a faluközösség zárt jellege is: a közösség tagjai mindenben önellátók voltak.

Közben India politikai életében fontos változások történtek. Az ország különálló államokra esett szét, amelyek uralkodói állandóan ellenségeskedtek. A belharcok tönkretették a gazdaságot, kiszipolyozták a nép erejét, és megkönnyítették a hódítók behatolását. **1526-ban** Észak-Indiát meghódította **Babur** hadvezér, aki a hódító Timur ükunokája és Dzsingisz-kán távoli leszármazottja volt. Ezért mindenkit, aki vele érkezett, mogulnak (a mongol szó torzulása) tekintettek. Így jött létre a mogulok állama, akik több mint két évszázadig uralkodtak India fölött, amíg az angolok meg nem hódították az országot.

Babur csak 3 évig uralkodott, nagyon művelt ember, tehetséges költő és műértő volt. Fennmaradt önéletrajza a „Babur-name" egyszerű, érthető nyelven íródott. Ez a mű az egyik legértékesebb forrása a korabeli eseményeknek és az emberek világfelfogásának.

Babur. *Miniatúra. XVI.sz.*

Forrásmű

XVI. sz. „Babur-name". Részlet az önéletrajzból

A harci riadó elhangzott, amikor a nap lándzsa magasságra emelkedett; a csata délutánig tartott. Ekkorra az ellenséget legyőztük és elfojtottuk, barátaink örültek és diadalmaskodtak. A Magasságos Úr irgalmával és kegyelmével megkönnyítette számunkra ezt a nehéz harcot: ilyen nagyszámú hadsereget egy fél nap alatt a földdel tett egyenlővé…

Mint reméltem is, a Magasságos Úr nem hagyta, hogy szenvedjünk és hiába tűrjünk, segített legyőznünk az erős ellenséget és leigázni egy ilyen nagy államot, mint India.

Élete végén Babur felosztotta birodalmát fiai között. Az országban fellobbant a belháború.

A nagymogulok uralkodása. A nyugalom sokára állt helyre, csak Babur unokája, **Akbár** (1556–1605) uralomra jutása után. Akbár csak néhány, a harcokban tönkrement tartományt örökölt, de többszörösére növelte a mogul állam területét. Meghódított és elcsatolt óriási indiai területeket és az afgán földek nagyobb részét.

Akbár erős központosított államot hozott létre, bevezette az egységes naptárt és az állami tisztségek pontos ranglistáját. Aktívan támogatta a kézműipart és a kereskedelmet, rendezte az adókat, fejlesztette az öntözőrendszert és az úthálózatot. Joggal hozta meg neki mindez a nagy reformátor hírnevét. Uralkodása idején a mogulok fővárosában, Delhiben hatalmas palotákat és kormányépületeket emeltek. Akbár nagyon támogatta a tehetségeket és híres volt mint bőkezű mecénás. A mogulok állama az ő uralkodása idején érte el fejlődésének csúcsát és lett a nagymogulok birodalma.

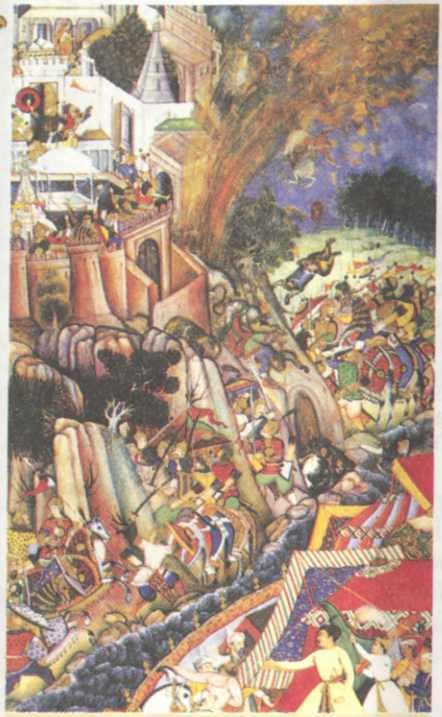

Akbár erődöt ostromol

Akbár nagymogul udvara

Akbár császár figyeli az elefántvadászatot. *Miniatúra. XVI. sz.*

Akbár trónra léptekor a muzulmánok már több évszázada uralták Indiát. A józan ész azt sugallta, hogy uralkodni olyan területen, ahol a lakosság többsége hindu vallású, csak vallási türelemmel lehet. De eddig egyetlen uralkodó sem bátorkodott megszegni a „hitetlenek" megalázásának régi szokását. Akbár merészen változtatott ezen.

Elődeitől eltérően megszüntette a hinduizmus követőinek üldözését. Levették az indiai lakosság válláról a fejadót, a dzsazia terhét, amely alól korábban csak a muzulmánok mentesültek. 1593-ban, azaz 5 évvel a francia nantes-i ediktum jóváhagyása előtt India uralkodója vallási türelmi rendeletet adott ki. Minden alattvalója számára szavatolta a teljes vallásszabadságot és szigorúan megtiltotta bármilyen vallás híveinek üldözését. A vallási reform Akbár legfőbb tette volt. Ennek köszönhette, hogy mint Nagy Akbár él a nép emlékezetében.

Akbár unokája, **Dzsahán sah** (1628– 1657) egész életét háborúkban töltötte. Dél-India elfoglalásával a nagymogulok államának terü-

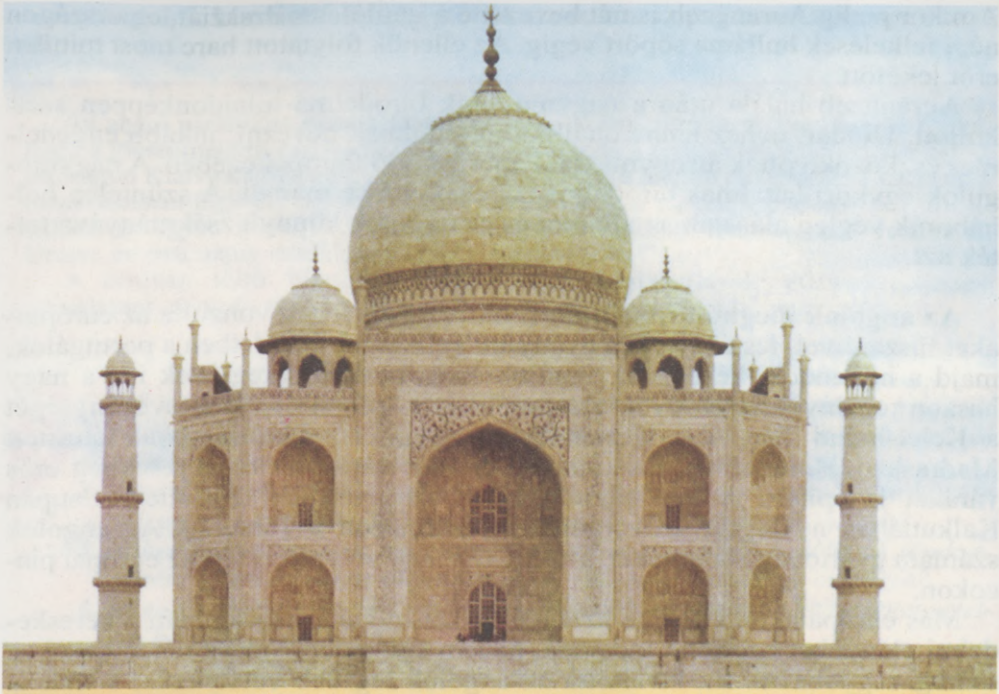

A Tádzs Mahal. *A XVII. sz. közepe. Agra. India*

Indiában megjelentek a jezsuita misszionáriusok. Minden szenvedésre elszántan indultak a „barbár" országba, de itt pompás fogadtatásban részesültek Akbár udvarában. A nagymogul nemcsak megengedte a keresztény vallás szabad hirdetését, de maga is szívesen beszélgetett velük. A jezsuita atyák meghívták az uralkodót kápolnájukba! Mégis szinte sokkolta őket, amikor az megérkezett. Akbár először is keresztet vetett, majd meghajolt a feszület előtt mély muzulmán meghajlással és az indusok módjára kulcsolta imára kezét.

lete maximálisan kiterjedt. Nevét azonban Dzsahán sah mégsem a csatatereken elért sok-sok győzelmével tette halhatatlanná, hanem azzal, hogy Agra városban felépített elhunyt felesége számára egy síremléket, a Tádzs Mahal mauzóleumot. A csodálatos fehér márványból épült, kecses kupolákkal és miniatúrákkal koronázott Tádzs Mahal festőien visszatükröződik a mellette levő medence áttetsző vizében. A csodálatos szépségű építészeti emlékmű a világkultúra igazi gyöngyszeme.

A XVIII. sz. második felétől kezdve a nagymogulok fokozatosan elvesztik régi hatalmukat. Dzsahán sah fiai között kíméletlen harc tört ki a trónért. Ebből **Aurangzeb** (1658–1707) került ki győztesen, aki erőskezű és akaratú, de kegyetlen és alávaló uralkodó volt. Nyakas muzulmán volt és mindent megtett, hogy teljesen kiirtsa a dédapja, Akbár által meghirdetett vallási türelem írmagját is. Parancsot adott az induista templomok lerombolására és köveikből mecseteket építtetett.

Betiltotta a festészetet, a zenét és a táncot. Az indiai főuraknak még azt sem engedte meg, hogy elefántra üljenek, ami számukra szörnyű sértésnek számított.

Amikor pedig Aurangzeb ismét bevezette a gyűlöletes dzsaziát, az országon népi felkelések hulláma söpört végig. Az ellenük folytatott harc most minden erőt lekötött.

Aurangzeb halála után a nagymogulok birodalma tulajdonképpen szétesett. Utódait nehéz lenne önálló uralkodóknak nevezni; inkább engedelmes eszközök voltak az egymással háborúskodó főurak kezében. A nagymogulok egykori hatalmas birodalmának csak a híre maradt. A szüntelen belháborúk végleg aláásták az államot és az angolok könnyű zsákmányává tették azt.

Az angolok meghódítják Indiát. India régtől fogva vonzotta az európaiakat fűszereivel, festékeivel és gyönyörű kelméivel. Kezdetben a portugálok, majd a hollandok, később az angolok és a franciák sereglettek ide a nagy haszon reményében. A XVII. századtól különösen aktivizálta tevékenységét a Kelet-indiai Társaság. Kereskedelmi telepeket, faktóriumokat létesített Madrasban, Bombeiben, Kalkuttában és más városokban, egyesekben erős várakat is épített. A faktóriumok körül szövőtelepek létesültek. Csupán Kalkuttában nyolcezer szövőmunkást alkalmazott a Társaság. Az angolok számára gyártották a kelméket, amelyekre nagy volt a kereslet az európai piacokon.

Más európaiaktól eltérően az angol Kelet-indiai Társaság nem a kereskedelmi előnyöket hajszolta Indiában, hanem közvetlenül akart rendelkezni az ország vagyonával. Ez kiváltotta az angolok legfőbb vetélytársa, a francia Kelet-indiai Társaság ellenkezését. Mindkét ellenséges félnek volt indiai zsoldosokból, szipajokból toborzott katonasága angol, illetőleg francia tisztek parancsnoksága alatt.

A Társaságok között kirobbant a háború. A hadműveletek során az angolok voltak sikeresek. 1757-ben nyolcszáz angol katona és kétezer szipaj a Plessza melletti csatában szétverte a franciákkal szövetséges 68 ezer főnyi szipaj sereget. Az Indiában folyó angol–francia harcok végére a hétéves háború (1756–1763) tett pontot. Franciaország csak néhány part menti várost tudhatott magáénak. Minden egyéb hódítását át kellett engednie az angoloknak. Anglia győzelmét gazdasági fölénye, a jobban felszerelt hadserege és flottája eredményezte, meg az, hogy az angol kormánynak nagyobb érdeke fűződött a gyarmatokhoz.

Voren Hastings kormányzó generális

Az angoloknak most már nem maradt vetélytársuk Indiában. 1773-ban az angol parlament kiadta „India kormányzásának aktáját" és bevezette a főkormányzói tisztséget, amelybe a Kelet-indiai Társaság egyik vezetőjét nevezték ki. Így törvényesítették a Társaság átalakítását kereskedelmi szervezetből az ország igazi urává. Megkezdődött India feltartóztathatatlan kifosztása és kincseinek átáramoltatása Angliába.

Az ország kirablására válaszul Indiában egyre-másra népi felkelések lángoltak fel.

Az angolok kíméletlenül elfojtották azokat a szipaj katonaság segítségével.

Az angol parlament azzal vádolta Bengália kormányzóját, Robert Klaiva lordot, hogy a Plessi melletti győzelem után eltulajdonította a bengáli uralkodó kincstárát. A bíróságon Klaiva kijelentette: „Gazdag város hevert a lábaim előtt, óriási állam volt a hatalmamban. Egyedül nekem voltak nyitva a kincstár pincéi, tele arany- és ezüstrudakkal és egyéb kincsekkel. Én mindössze kétszázezer fontsterlinget vettem el. Uraim, én mai napig csodálom a saját szerénységemet".

A bíróság több bűntettet rábizonyított Klaiva-re, de elismerve, hogy „Angliának nagy és méltó szolgálatokat tett", felmentette a büntetés alól.

1. *India muzulmán uralkodói közül miért Akbár határozta el magát a vallási reform véghezvitelére? Hogyan értékelitek ezt a korabeli nyugat-európai vallási türelmetlenség hátterén?*
2. *Aurangzebnek a vallási türelmetlenség felszámolására irányuló politikája elősegítette-e hatalmának megszilárdulását és az ország fejlődését?*
3. *Miben különböztek az angolok céljai Indiában a többi európaiak törekvéseitől? Miért éppen az angoloknak sikerült meghódítani az országot?*
4. *Az európai hódítók miért a honfitárs szipajokból toborzott hadsereget vetettek be az indiaiak ellen?*

FELADATOK

1. *A „Babur-name" emlékiratból közölt részlet alapján mondjátok meg, mi volt a szerző véleménye a háborúról. Kinek volt hálás a győzelemért? Hogyan értékelte Babur a saját hódításait?*
2. *A tankönyvi anyag alapján állapítsátok meg, miért mentette fel az angol parlamenti bíróság Klaiva lordot a büntetés alól. Válaszotokat indokoljátok meg.*

28. A TÁVOL-KELET „ZÁRT" ORSZÁGAI

Kína a Min-dinasztia idején. A XVI. sz. elején Kína volt az akkori világ legnépesebb országa, lakosságának száma meghaladta a 100 milliót. A hatalom a **Min-dinasztia** (1368–1644) kezében volt, melynek uralkodása idején megszilárdult a kínai gazdaság. Jelentősen kibővültek a mezőgazdasági vetésterületek, javult a földművelés technikája, jól működött a mesterséges öntözőrendszer. Sok városban virágzott a kereskedelem és a kézműipar, nagy manufaktúrák működtek. A népes városok ámulatba ejtették a külföldieket méreteikkel és csodálatos épületeikkel. Kína határain túl messzire eljutottak a kitűnő minőségű gyapot- és selyemkelmék, a papír, a porcelán-, üveg- és vasáru. A külföldi piacokon állandó kereslet volt a „kínai italra" – a teára is.

Kínában régóta különböző vallások honosodtak meg, a többi között a kereszténység és az iszlám. De a konfucianizmus volt az uralkodó, amely alapítójáról, az i. e. VI–V. században élt Konfuciusról (Kung Fu-ce – a bölcs

Kung) kapta a nevét. A konfucianizmus alapját magasztos erkölcsi elvek képezik: becsületesség, igazságosság, kötelességtudat, odaadás. Ezek elengedhetetlen feltétele a szülők és az idősek tisztelete, gondoskodás a fiatalokról, őszinteség és humánum. Ezenkívül nagy szerepet tulajdonítottak a tanulásnak, mert az teszi az embert tökéletessé.

A konfucianizmus szigorú rendet vitt a kínaiak életébe. Mindenkinek tudnia kellett, hol a helye a társadalomban, hogy ne lépje túl a megszabott határokat. Ez azt jelentette, hogy szigorúan vették a rendi hovatartozást. Még az öltözetnek, a ruhára hímzett virágoknak vagy állatoknak, a fejfedő és az öv formájának is jeleznie kellett viselője társadalmi helyzetét. A közembereknek (parasztoknak, kézműveseknek, kereskedőknek) tilos volt ékszert viselni, a lakásukat díszíteni, sőt még drága edényeket használni is. A császárnak való engedelmesség kétségbevonhatatlan volt.

A Min-dinasztia császárainak csaknem 40 évig kellett harcolni a japán kalózokkal, akik állandóan pusztították Kína tengerparti vidékeit. A kormánycsapatoknak csak nagy nehézségek árán sikerült megtisztítani a partvidéket a japánoktól. Kína azonban nemsokára ismét összetűzött Japánnal, ezúttal Korea területén. 1598-ban a kínai hadsereg segített a koreaiaknak kiűzni a japán hódítókat. Ez a háború volt a Min császárság utolsó jelentős győzelme. Ez nagy vérveszteség volt Kína számára és kiürítette az államkincstárt. A kormány ezért növelte az adókat. Válaszul az országban népfelkelések lángoltak fel.

Ugyanakkor Kínát északi határainál új veszély fenyegette: befejeződött a mandzsu törzsek egyesülése. A mandzsuk betörése kínai területre egyre gyakoribbá vált. A kínaiak egyre jobban szenvedtek ettől, de a Min kormány képtelen volt elhárítani a veszélyt.

Kínai teaültetvény

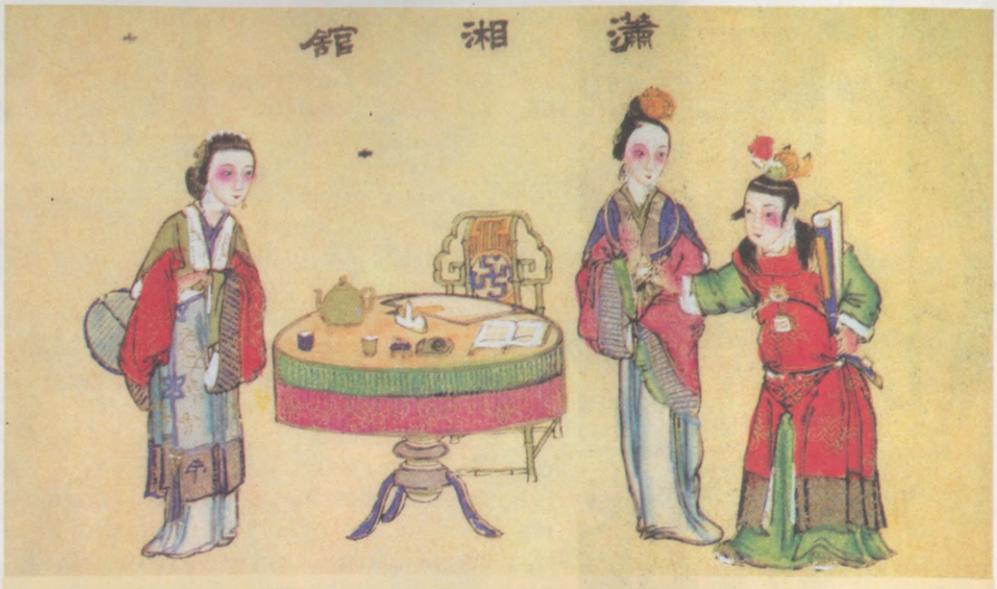

Meghívás teázásra. *XVII. sz.*

A nép egyre elégedetlenebb volt a császári hatalommal és fellázadt az egész ország egy volt falusi kovács, Li Czi-csen vezetésével, aki óriási lázadó seregével harccal elfoglalt több tartományt és császárrá kiáltotta ki magát. Később Li Czi-csen hadjáratot indított Peking ellen és 1644-ben elfoglalta a kínai fővárost. A Min- dinasztia megszűnt.

Li Czi-csen felmentette a parasztokat az adózás alól, a hadsereg fenntartásához szükséges pénzt a gazdagoktól hajtotta be. Az önjelölt császár uralkodása mindössze 42 napig tartott. A lázadástól megrémült főurak segítséget kértek tegnapi ellenségeiktől, a mandzsuktól, akik készségesen beleegyeztek és a Min-dinasztia hadseregével szétverték a felkelők hadseregét. A győzelem után azonban a mandzsuk kijelentették, hogy Kínát nem a néptől, hanem a lázadóktól mentették meg és nem voltak hajlandók elhagyni az országot. Így jutott uralomra a Mandzsu-**Cin-dinasztia** (1644–1911).

Kínai tisztviselő. *XVII. sz.*

A Cin-császárság. A meghódított Kína élén a korlátlan hatalmú egyeduralkodó, a mandzsu császár (bog-dohán) állt. Kiváltságos helyzetben voltak a mandzsu főurak, ők töltöttek be minden fontos állami tisztséget. A mandzsuk rákényszerítették a kínai férfiakat, hogy engedelmességük jeléül borotválják le a fejük egy részét és hosszú hajfonatot viseljenek. Akik megtagadták e megalázó követelmény teljesítését, azoknak a helyszínen fejét vették. Ugyanakkor a mandzsuk nem korlátozták a helyi lakosság vallás- és joggyakorlását és nem ellenezték annak régi hagyományait. Sőt, ellenkezőleg, a hódítók sokat átvettek a kínaiak államigazgatási gyakorlatából, vallá-

Mandzsu császárnő

sából és sok évszázados kulturális vívmányaiból.

Kína egzotikus termékeit – a teát, a selymet és a porcelánt – régóta kedvelték az európaiak. A portugál, holland, angol és francia kereskedők faktóriumokat létesítettek a part menti városokban. A XVI. században megjelentek az országban a katolikus misszionáriusok is. A Cin-dinasztia ellenállt a növekvő európai befolyásnak és „bezárta" területeit a külföldiek előtt. A kínaiaknak kezdetben tilos volt kereskedelmet folytatni a Cin-császárság határain túl. Fővesztés terhe alatt tilos volt a nyílt tengeren közlekedő nagy hajókat építeniük. Majd megszüntették a fém- és a selyemáru kivitelét, lényegesen korlátozták a tea eladását. Az országból kiutasították a misszionáriusokat, a keresztény templomokat pedig (több mint 300-at) bezárták vagy lerombolták.

1757-ben a bogdohán parancsára bezárták a külföldi kereskedők előtt Kína összes tengeri kikötőjét Huancszsou (Kanton) kivételével. De az európaiak ott sem lakhattak a városban, hanem csak annak határain kívül. Megtiltották nekik a kínai nyelv tanulását, azokat a kínaiakat pedig, akik megkockáztatták tanítani a „tengeren túli ördögöket", kivégezték.

Mintha egy láthatatlan, de erős „kínai fal" keletkezett volna az egész tengerpart mentén, amelyen egyetlen nyílás volt, Huancszsou. Így fejeződött be a Cin- birodalom „bezárása". Ez ellenkezett az ország érdekeivel és Kínát a Nyugattól való műszaki, gazdasági és kulturális elmaradásra kárhoztatta. Ennek káros következményei a XIX. században mutatkoztak meg.

Japán egyesítése. Japánban még a XII. században kialakult egy sajátos hatalmi rendszer. Az ország élén formálisan a császár állt, de reális hatalma nem volt. A hatalom a katonai vezetők, a sogunok kezében volt, akik a szamurájokra, a közép- és kisbirtokos katonaságra támaszkodtak.

Hosszú belháborúk után Japán fejedelemségekre hullott szét, amelyek között több mint egy évszázadig véres harcok folytak, ami kizsigerelte a népet és számos felkeléshez vezetett. Úgy tűnt, hogy a Felkelő Nap Országa örökre elmerül a zűrzavar és a viszályok viharába. A helyzetet megváltoztatni és Japánt visszatéríteni a békés élet útjára csak az ország egyesítésével és a központi hatalom megszilárdításával lehetett. Ez irányban az első sikeres lépéseket egy alacsony származású kis földbirtokos, **Oda Nobunaga** (1534–1582) tette meg, aki leszámolt fő ellenségeivel és gyakorlatilag Japán uralkodója lett. Szigorú rendeleteivel és kegyetlen megtorlásaival megszüntette a belviszályokat Japán jelentős részén, ő maga azonban meghalt.

Japán lakás. *XVIII. sz.*

Az ország egyesítését legközelebbi harcostársa, a paraszti származású **Tojotomi Hidejoszi** (1536–1598) folytatta. Japán egyeduralkodója lett, s hogy megszilárdítsa az országot, egész sor, az ország gazdasági életének megújítására irányuló reformot hajtott végre. Új arany- és ezüstpénzt veretett, növelte a megművelt földterületeket, így több lett a termés, ösztönözte a kézműipar és a kereskedelem fejlődését. Az országban nyugalom uralkodott a politikában. A külpolitikában viszont Japán nagyon agresszív lett. De a Koreával folytatott sikertelen háború Japán számára szégyenletes békével ért véget.

Az elégedetlen főurak Hidejoszi halála után összeesküvést szítottak. A belháborúnak **Iejaszu Tokugava** (1542–1616) vetett véget, aki összes vetélytársát megsemmisítve sogunná kiáltotta ki magát 1603-ban. Az új uralkodó legelőször is megszilárdította hatalmát: földet osztott a híveinek, ellenségeitől pedig elkobozta vagyonuk egy részét, vagy az egészet.

Iejaszu Tokugava sogun.

A császár, akinek egyébként sem volt tényleges hatalma, teljesen elszigetelődött a politikai élettől. Kormányának székhelyét Iejaszu Kiotóból, ahol a császár rezidenciája volt, átvitte Edóba (a későbbi Tokióba). Itt Iejaszu könyvtárat alapított, melynek páratlanul gazdag kézirat- és könyvgyűjteménye volt. Ez a város fokozatosan az ország jelentős politikai és kulturális központja lett.

Iejaszu csak 2 évig maradt sogun. Lemondott tisztségéről a fia javára, maga pedig a történelem tanulmányozásába kezdett. A volt uralkodó azonban csak látszólag vonult vissza a közügyektől: tudta nélkül egyetlen határozatot sem hoztak. Az a korszak, amelynek során Iejaszu utódai kormányoztak, 264 évig tartott és **Tokugava sogunátus** (1603–1867) néven vonult be a történelembe.

Forrásmű

XVII. sz. „Iejaszu Tokugava testamentumából"

A sogunnak vigyáznia kell, hogy ki ne használják a rokonai… előnyöket csikarva ki a hozzájuk közelállók számára és az arra érdemes rovására.

Az uralkodóknak a jövedelmüknek megfelelő életmódot kell folytatni, mellőzve a fényűzést.

Japánban a tudományok más országokhoz képest még alacsony szinten állnak. Iskolák bevezetésével és az oktatás terjesztésével kell híressé tenni Japánt.

Ha az Uralkodó nem ismeri népe bajait, a nép pedig nem ismeri uralkodójának gondjait, akkor maguktól kirobbannak a lázadások. Ha az Uralkodó emberszerető, az országban nem lehetnek gondok.

Ha utódaim közül bárki megszegi e szabályokat, azzal azt bizonyítja, hogy nem való sogunnak. Az ilyen nem lesz méltó utódom.

A Felkelő Nap Országának bezárkózása. A XVI. században Japán 16 országgal tartott fenn külkapcsolatokat. A japánok kitűnő hajósok voltak és az egész Keleten alig volt olyan hely, ahová ne jutottak volna el kereskedelmi vagy hódító céllal.

Japán is vonzotta a külföldieket. Az európaiak közül a portugálok voltak az első jövevények. Követték őket a spanyolok, a hollandok, az angolok. Élénk kereskedelmet folytattak, ami busás jövedelmet hozott a feleknek. A kereskedőket követték a jezsuita misszionáriusok. Kezdetben nagyon barátságosan fogadták őket, mivel ingyenes kórházakat, iskolákat, árvaházakat létesítettek, sőt mi több, buddhista japánok, különösen az aktív kereskedelmi övezetekben áttértek a keresztény vallásra.

Forrásmű

XVI. sz. Xavéri Ferenc jezsuita „Japán levelei"-ből

A japánok nagyon barátságosak, jóindulatúak, nem gonoszok, mindenek fölé helyezik a becsületet és a méltóságot. Többségükben szegények, de a szegénységet itt nem nézik le… A japánok nagyra becsülik a fegyvert és nagyon bíznak benne… Nem engedik meg maguknak, hogy megsértsenek és becsméreljenek másokat. Az emberek méltósággal és nagy tisztelettel viseltetnek egymás iránt.

Később a helyzet megváltozott. Egyszer egy spanyol tengerész dicsekedett egy japán kikötőben, hogy a spanyol király birtokai egyre növekednek. Amikor megkérdezték, miért van ez így, a spanyol ezt válaszolta: „Először jönnek a misszionáriusok, majd a király katonái". Ezt azonnal jelentették Hidejoszi sogunnak, aki azonnal reagált: minden misszionáriust kiutasítottak Japánból.

Németalföldi kereskedelmi képviselet Nagaszakiban. *1690*

A Tokugava-dinasztia sogunjai a minimumra csökkentették kapcsolataikat a külföldiekkel. Nemcsak a kereszténységet tiltották be, hanem a külföldiek Japánba utazását is. Csak a hollandokkal tettek kivételt, akik segítettek elfojtani a hatalmas parasztfelkelést, meg a kínai szomszédokkal. Kereskedelmi hajóik, bár korlátozott számban, kiköthettek Nagaszakiban. A japánoknak halálbüntetés terhe alatt tilos volt elhagyni hazájuk területét és nagy tengeri utakra alkalmas hajókat építeni. **1639**-ben Japán végleg elszigetelte magát a külvilágtól. Ez egy ideig nem akadályozta a földművelés, a kézműipar és a kereskedelem fejlődését. Sőt a XVIII. században az országban textil-, sólepárló- és papírgyártó manufaktúrák létesültek, bankok nyíltak, azaz kialakultak a burzsoá rendszer első elemei.

Japán „bezárkózása" 215 évig tartott és megmentette az országot az európai gyarmatosítástól. De amikor Európában kibontakozott az ipari forradalom, az elszigeteltség műszaki elmaradottságra ítélte az országot. Japán és Európa között a szakadék egyre mélyült. A XVIII. sz. végén Japán nyitásának kérdése már sürgetővé vált.

A japán kultúra hagyományai. A japánok életében mindig különleges szerepet játszott a művészet. A környező világgal való harmónia, a szép környezetnek mindenben, akár a leghétköznapibb eszközökben is megmutatkozó igénye a japán jellem természetes sajátsága volt. A XVI–XVIII. században felvirágzott az építészet, amelyben teljes egységben jelenik meg a palota és az azt körülvevő kert. A többszintes pagodatetős paloták kiterjesztett szárnyú madarakra emlékeztettek. A kertekben a művészek olyan mesterien helyezték el a fákat, bokrokat, köveket és patakokat, hogy azok szemlélete a nyugalom és a mindennapi gondoktól való elzárkózás érzetét keltették.

A japán művészek freskókkal díszítették az uralkodó réteg palotáit, csodálatos tusrajzokat készítettek selyem- és papírtekercsekre, finom legyezőkre. Igen szerették a festménnyel díszített paravánokat, amelyek dekoratív válaszfalként szolgáltak a szobában. Népszerű volt a metszet, a fa- vagy fémlemezre átvitt rajz nyomata. A metszeteken gyakran ábrázoltak színészeket

Japán váza.
XVII. sz.

Nonomura Ninszei.
Teáskészlet

színházi jelmezben, japán hölgyeket és életképeket. A japán rézmetszés megalapítóinak egyike **Kitagava Utamaro** (1753–1806) volt. A neves művész nőalakok egész sorát ábrázolta, megtestesítve bennük a nemzeti szépségideált. Igen nagyra becsülték a szépírás művészetét is.

A XVII. században a japánoknál divatba jött a necke – fából, kőből, elefántcsontból, porcelánból készült apró figurák. Elterjedésüket az okozta, hogy a japánok népviseletén, a kimonón nincs zseb. Ezért minden szükséges apró tárgyat (kulcsokat, erszényt, gyógyszerdobozt, pipát) az övre akasztottak láncocskák segítségével. A XVIII. századtól kezdve a neckét ismert művészek készítették, s attól kezdve díszítő művészeti tárgy lett belőlük. A neckét istenek, jó szellemek, állatok alakjában mintázták, szerencsét hozó talizmánoknak tartották.

A japánok hitték, hogy a költészet az istenek találmánya, ezért az fontosabb, mint a próza, ami az emberek találmánya. A költők rövid, rímtelen verseket írtak, de ezekben minden szónak mély értelme és jelentősége volt. Nagyon népszerű volt a japán színház, amelyben csak férfi színészek játszottak.

A XVI. századtól rohamos fejlődésnek indult a virágok elrendezése a vázában, az ikebana („a virágok élete"). Híres mesterek különböző ikebanákat alkottak más-más tartalmat adva azoknak. Például a tanulást befejező ember egy csónak alakú vázában elhelyezett kompozíciót kapott ajándékba, ami „a kihajózást szimbolizálta az élet nyílt tengerére". Minden virág konkrét jókívánságot jelentett: a fenyő és a rózsa a hosszú életet, a bazsarózsa és a bambusz a sikereket és a békét, a krizantém és az orchidea az örömöket. Szokássá vált, hogy a leányoknak el kellett sajátítaniuk a virágkötés művészetét.

Külön helye van a japán kultúrában a teázásnak. A XVI. századtól kezdve igazi művészetté válik. Itt mindennek jelentése van: a teaház elhelyezése és körülötte a kert, az ikebana és a teáskészlet kiválasztása, a berendezési tár-

Kitagava Utamaro.
Három híres szépség

T. Kijohiro.
Teázási ceremónia

gyak és a házigazda minden gesztusa. Nem véletlen, hogy a művészek, akik díszítették a teaházakat, még a „teamester" címet is elnyerhették. A japán kultúra a XVI–XVIII. században harmóniára törekedett az emberi kapcsolatokban, az ember és a természet viszonyában. Minden áron észre akarta venni a szépet mind a nagy, mind a kis dolgokban.

1. *Miért vették kölcsön a hódító mandzsuk a kínaiaktól a kormányzási stílust, a vallást, a kulturális örökséget?*
2. *Mivel volt kapcsolatban Kína „bezárkózása" a külföldiek elől?*
3. *Miért riasztotta meg annyira Hidejoszi sogunt a spanyol tengerész azzal a kijelentésével, hogy a misszionáriusokat a királyi katonák követik majd; miért rendelkezett úgy, hogy a keresztény misszionáriusok hagyják el az országot?*
4. *Milyen megfontolásból tiltották a japánoknak a nagy tengeri hajók építését?*

FELADATOK

1. *Konfuciusz tanításai között találjuk: „Én sokszor egész nap nem eszem és egész éjjel nem alszom, állandóan gondolkodom, de semmi hasznom ebből. Jobb tanulni. Tanulni és nem gondolkodni, hiába való időtöltés; gondolkodni és nem tanulni: ártalmas". Hogyan értelmezitek e szavakat? Mire szólították Konfucius híveit?*
2. *Iejaszu Tokugava testamentumából vett részlet segítségével próbáljátok megmagyarázni, milyen céllal akarta terjeszteni az oktatást Japánban. Mely szabályok megtartását és miért követelte utódaitól Tokugava első sogun?*
3. *A Xavéri Ferenc „Japán levelek" c. írásából vett információk alapján fogalmazzátok meg, a japánok mely jellemző vonásai tettek különösen nagy hatást az okmány szerzőjére? Értékeljük-e mi is e jellemvonásokat?*

TARTALOM

Kedves Nyolcadikosok! • *5*

Korai újkor
(a XV. század vége – a XVII. század közepe)

1. A NAGY FÖLDRAJZI FELFEDEZÉSEK: CIVILIZÁCIÓK TALÁLKOZÁSA • *8*
   1. A SPANYOLOK ÉS A PORTUGÁLOK TENGERI FELFEDEZŐ ÚTJAI • *8*
   2. AZ ÚJVILÁG MEGHÓDÍTÁSA ÉS BEKEBELEZÉSE • *19*
2. AZ EMBER A XVI–XVII. SZÁZAD VÁLTOZÓ VILÁGÁBAN • *28*
   3–4. NÉPESSÉG, ANYAGI VILÁG ÉS KAPITALIZMUS • *28*
   5. NYUGAT-EURÓPA HÉTKÖZNAPJAI • *41*
3. EURÓPA ÚJJÁSZÜLETÉSE • *52*
   6. AZ ÚJ KULTÚRA • *52*
   7. A FEJLETT RENESZÁNSZ MŰVÉSZETE • *58*
4. A REFORMÁCIÓ ÉS AZ ELLENREFORMÁCIÓ EURÓPÁBAN • *70*
   8. A REFORMÁCIÓ NÉMETORSZÁGBAN • *70*
   9. A REFORMÁCIÓ ELTERJEDÉSE ÉS A KATOLIKUS REFORM • *80*

5. AZ EURÓPAI ÁLLAMOK A XVI. SZÁZADBAN ÉS A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN • *86*
10. FRANCIAORSZÁG: ÚTBAN AZ ABSZOLUTIZMUS FELÉ • *86*
11. SPANYOLORSZÁG FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA • *93*
12. NÉMETALFÖLD HARCA A SZABADSÁGÉRT • *99*
13. ANGLIA A TUDOROK KORÁBAN • *106*
14. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK: A CSATATEREKEN ÉS A KIRÁLYI PALOTÁKBAN • *113*

6. FÉNY ÉS ÁRNYÉK: AZ EURÓPAI KULTÚRA A XVI SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVII. SZÁZAD ELEJÉN • *120*
15. TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÉS VISSZAHÚZÓ BABONÁK • *120*
16. AZ IRODALOM ÉS A MŰVÉSZET KIVÁLÓSÁGAI • *127*

7. A LENGYEL ÁLLAM ÉS A MOSZKVAI FÖLDEK A STABILITÁS ÚTJÁN • *134*
17. A LENGYEL ÁLLAM: A FELEMELKEDÉSTŐL AZ ÖNKÉNYIG • *134*
18. A MOSZKVAI FÖLDEK: A ZSARNOKSÁG TOMBOLÁSA ÉS ZŰRZAVAR • *142*

Az újkor
(a XVII. sz. második fele – a XVIII. sz.)

8. A „RÉGI REND" VÁLSÁGA A MODERNIZÁCIÓ KEZDETE • *154*
19–20. A XVII. SZÁZADI FORRADALOM ÉS AZ IPARI ÁTALAKULÁS ANGLIÁBAN • *154*
21. FRANCIAORSZÁG A HATALOM TETŐPONTJÁN • *167*
22. A FELVILÁGOSODÁS FÉNYE • *174*
23. A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS • *186*
24. OROSZORSZÁG: A VÁLTOZÁSOKTÓL A HATALOMIG • *192*
25. ÉSZAK-AMERIKA: EGY ÚJ ÁLLAM SZÜLETÉSE • *208*

9. A KELET ORSZÁGAI A XVI–XVIII. SZÁZADBAN • *218*
26. A MUZULMÁN VILÁG • *218*
27. INDIA A HÓDÍTÓK IGÁJÁBAN • *224*
28. A TÁVOL-KELET „ZÁRT" ORSZÁGAI • *229*

Навчальне видання

ПОДАЛЯК Наталія Гордіївна

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Новий час (кінець XV – XVIII ст.)

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з угорською мовою навчання

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Переклад з української

Перекладач *Кулін Золтан Золтанович*

Угорською мовою

Редактор *Іштван Ковтюк*
Художнє оформлення і обкладинка
Володимира Лопарєва, Сергія Лопарєва
Технічний редактор *Сергій Максимець*
Коректор *Єлизавета Сабов*
Комп'ютерна верстка *Вікторії Товтін*

Підписано до друку 27.08.2008.
Формат 70×100/16. Папір офс. Друк офсетний.
Гарнітура Шкільна. Умовн. друк. арк. 19,5+0,33 форзац.
Умовн. фарбо-відб. 78. Обл.-вид. арк. 20,69+0,51 форзац.
Вид. № 183. Зам. № 478. Наклад 2219 прим.

Букрек
видавничий дім
publishing house

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.

телефони
[0372]

Приймальня	552 943
Друкарня	526 353
Реалізація	526 956
Бухгалтерія	527 049

факс
[0372] 552 943

адреса
58000, м. Чернівці,
вул. Радищева, 10

e-mail
info@bukrek.net

web-сайт
www.bukrek.net